IXE JAARGANG No. 13 30 MAART 1910

DE BOUWWERELD

RED.: J. H. W. LELIMAN B.-I. AMSTERDAM. UITGEVER: F. VAN ROSSEN

ONTWERP VOOR EEN RIJKSAKADEMIE VAN BEELDENDE KUNSTEN

JOS. HERMAN. ARCHITECT. (AMSTERDAM)

Uitsluitend de studie heeft er mij toe gebracht dit ontwerp te bestudeeren. Steeds heb ik in eene dergelijke compositie veel belang gesteld, te meer, daar als men ons tegenwoordig Academiegebouw aan de Stadhouderskade binnentreedt, men onmiddelijk den indruk krijgt dat „kunst" in eene dergelijke omgeving niet past, nog minder zich naar behooren ontwikkelen kan, daargelaten de gebrekkige indeeling der verschillende lokalen.

In de brochure, uitgedeeld bij gelegenheid van de tentoonstelling van het Academisch ontwerp van den heer SLOTHOUWER (concours de Rome 1909), heeft Prof. DERKINDEREN, in zijn voorwoord, zeer verdienstelijk uitgelegd wat eigenlijk een „academie" wezen moet.

Deze brochure bevat ook het programma waarop mijne geheele compositie gebaseerd is.

De situatie van het terrein is niet opgegeven. Alleen de beschikbare oppervlakte van 2.25 H.A.

In dit ontwerp is de voorgevel naar het Noorden gericht.

De mogelijkheid bestaat om geheel volgens bedoeld programma den voorgevel naar het Zuiden te richten, wat gelegenheid zou geven meer silhouet te verkrijgen. Omdat het nu toch de „question brûlante" is en binnen afzienbaren tijd het Rijk, ten dienste van de kunstbeoefenaars een behoorlijk gebouw zal moeten stichten, waar ze trouwens recht op hebben, is het te wenschen, dat onze erkende bouwkundige lichamen te zamen een prijsvraag regelen, uitschrijven en subsidiëeren. Dat samenwerken zou voor de regeering meer gewicht in de schaal leggen, en eene uiting zijn van de geheele kunstwereld.

„Le pays qui protège les arts s'honorifie."

Het programma voor de Akademie van Beeldende kunsten, behelsde het volgende:

PROGRAMMA.

Het gebouw is gedacht op een geheel vrij terrein, minstens 2.25 H.A. groot, waarvan voor de ligging der verschillende lokalen kan worden partij getrokken.

Het niet bebouwd gedeelte moet als tuin aangelegd.

Het gebouw zal de volgende lokalen moeten bevatten:

A.

a. Ingang met vestibule . . . . . met Loge voor den portier en wachtkamertje.

b. Een beeldenzaal . . . . . ± 350 M². met gaanderij en bovenlicht.

c. Een hoofdtrap naar de eerste verdieping . . . . . .

d. Een aula met orgel . . . . . ± 200 „

e. Een tentoonstellingszaal met bovenlicht . . . . . ± 250 „

f. en twee cabinetten met zijlicht . .

g. Een raadzaal . . . . . ± 50 „

h. Vertrek voor den Directeur . . . ± 40 „

*i. Atelier voor den Directeur . . . . ± 50 „

k. In de nabijheid daarvan één of twee lokalen voor administratie . . . .

B.

*l. 4 Zalen voor het teekenen naar gips en naar het leven, elk . . . . . ± 75 M².

*m. 2 Ateliers voor de bij dit onderricht betrokken professoren, elk . . . . ± 50 „

n. Daarbij twee ontvang- of spreekkamertjes.

o. Twee zalen voor avondteekenen. Met amphitheater, elk . . . . . ± 120 „

p. Een zaal voor het teekenen naar dieren met hoofdtoegang aan de tuinzijde, gedeeltelijk van zijlicht, gedeeltelijk van bovenlicht voorzien . ± 200 „

C.

*q. Voor schilderen 4 zalen van . . . ± 75 M².

*r. 2 Ateliers voor professoren . . . . ± 50 „

s. waarbij twee spreekkamertjes.

*t. 2 Zalen voor het onderricht in de techniek van het schilderen te zamen ± 150 „

u. Een werkplaats voor de bewerking van gebrandschilderd glas met oven ± 60 „ Deze werkplaats geheel vrij in den tuin.

D.

*v. 4 Zalen voor het modelleeren naar antiek en naar het leven, elk . . . ± 75 M².

*w. 2 Ateliers voor de betrokken professoren, elk . . . . . ± 50 „

x. Daarbij twee ontvangkamertjes.

ij. Een werkplaats voor gipsgieten . . ± 30 „

z. Een werkplaats voor steenbewerking ± 50 „

a¹. Een werkplaats voor houtbewerking ± 50 „ Deze beide lokalen moeten een uitgang hebben naar den tuin.

E.

b¹. 4 Zalen, waarvan 3 voor architectuur-teekenen, en 1 voor modellen, elk ± 75 M².
c¹. Twee ateliers voor professoren, elk ± 50 „
d¹. Daarbij twee ontvangkamertjes.

F.

*e¹. 4 Zalen voor etsen en graveeren, elk ± 40 M².
*f¹. Een zaal voor drukkerij . . . . . ± 60 „
*g¹. Een zaal voor stempelsnijden en metaalbewerking . . . . . ± 40 „
h¹. Een prentenkabinet . . . . . ± 40 „
*i¹. Twee ateliers voor professoren. elk ± 50 „
k¹. Daarbij behooren twee ontvang-kamertjes.

G.

*l¹. 8 Loges voor schilders . . . . . 22 à 25 M².
*m¹. 4 Loges voor beeldhouwer . . . . 22 à 25 „
*n¹. 6 Loges voor architecten . . . . 22 à 25 „
*o¹. 2 Loges voor graveurs . . . . . 22 à 25 „
*p. Fotographisch atelier.
q¹. Een paar donkere kamers.
r¹. Twee koffiekamers (voor dames en heeren).

H.

s¹. Acht voordrachtzalen, elk . . . . ± 80 M².
t¹. Eén zaal voor anatomie-verzameling
u¹. Eén zaal voor stilleven.
v¹. Eén zaal voor costuums en wapens.
Deze drie zalen groot . . . . . , ± 160 M².
w¹. Een bibliotheek . . . . . ± 160 „
x¹. Een leeszaal voor professoren . . . 40 à 50 „

N.B. De met een * geteekende lokalen moeten op het Noorden zijn gelegen.

Die onder sub a, b, c, l, m, n, p, u, v, w, x, ij, z, a¹ moeten op de parterre verdieping gelegen zijn, die onder sub l¹, m¹, n¹, o¹, p¹ en q¹ kunnen in de kap worden aangebracht, terwijl de dispositie der overige lokaliteiten wordt overgelaten.

Verder moet het gebouw bevatten in elk der afdeelingen voor teekenen, schilderen, bouwkunst en graveerkunst de noodige vestiaires met gemak- en waschkamers ten dienste der professoren en leerlingen en waar die verder noodig zullen worden geoordeeld. De noodige trappen en diensttrappen ter verbinding der verschillende verdiepingen, waarbij ook nog twee liften.

Een kamer voor den amanuensis met werkplaats voor reparaties, het encadreeren van schilderijen en teekeningen, enz.

Een ketelhuis voor centrale verwarming met kolenbergplaats.

Een verblijf voor den machinist, bergplaatsen voor kisten, klei-afgietsels, magazijnen voor diverse benoodigdheden, enz. enz., welke lokalen in het sousterrein kunnen liggen.

In het ontwerp kunnen een viertal lokaliteiten worden opgenomen met het oog op eventueel latere uitbreiding der inrichting.

Ten slotte nog twee woningen, één voor den concierge en één voor den machinist, elk bestaande uit vier vertrekken met keuken, bergplaats, kelder enz. Deze woningen kunnen in het hoofdgebouw onder gebracht (doch mogen dan niet in een sousterrein gelegen zijn) of wel kunnen in den tuin als afzonderlijke paviljoenen behandeld worden.

Gevraagd worden:

De plattegronden van alle verdiepingen. (De bestemming der vertrekken daarin te schrijven,) op schaal van $2^1/_2$ mM. per Meter. De hoofdgevel met twee doorsneden op een schaal van 5 mM. per Meter.

TOELICHTINGEN BIJ HET ONTWERP— JOS. HERMAN.

Het hoofdgebouw of avant-corps bevat de Portiersloge met wachtkamer, twee administratie-lokalen, de Raadzaal met kamer, een atelier met kamer voor den Directeur, alle met de noodige privaten en toiletten. Twee liften waarvan één voor personen en één voor goederen.

Een dubbele hoofdtrap naar de eerste verdieping waar de Aula gelegen is met vestiaires en toiletten voor dames en heeren.

Het doel van deze verdeeling is dat het publiek, ook toehoorders der Aula de onderwijs-afdeelingen niet moeten betreden, en bij avond-gebruik der Aula, het kunstlicht tot een minimum gebracht is. Het geheel vormt eene afdeeling op zichzelf.

Daar de antichambre gemakkelijk al het publiek van de zaal bevatten kan, zal bij het wachten voor de vestiaire geen gedrang komen. De dubbele hoofdtrap is met het oog hierop ook toegepast. De Aula wordt door de zijwanden belicht, wat sprekers noch toehoorders hinderen kan.

De Beelden- en Tentoonstellingzaal zijn als hoofdvertrekken in den groote as gehouden. De Beeldenzaal is als „Hall" beschouwd met omloopende boven- en ondergaanderij. Hierdoor zal zij beter aan het doel beantwoorden dan bij eene afzonderlijke plaatsing.

De breede omloopende gaanderijen en verbindingsgangen zijn bestemd voor het tentoonstellen van werk der leerlingen: Beelden, schilderijen en architectuur.

In de nis van den achtergevel bevinden zich de koffiekamers voor dames en heeren met tuin en terrassen.

De concierge- en machinistenwoning zijn tegen beide zijden der achtervleugel buiten het geboùw aangebracht; doch door een deur is onmiddelijk het hoofdgebouw te bereiken. De concierge kan zoodoende gemakkelijk en vlug de koffiekamer bedienen, terwijl beide bij kleine ongesteldheid hun dienst beter kunnen blijven waarnemen.

De bibliotheek- en verzamelingzalen zijn in den achter-rechter- en linkervleugel ondergebracht met de noodige vestiaires, W. C.'s en toiletten.

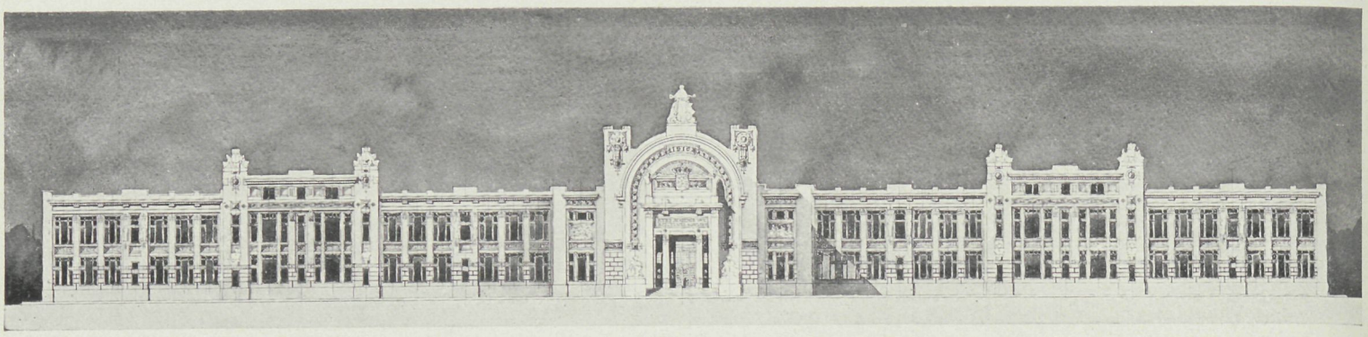

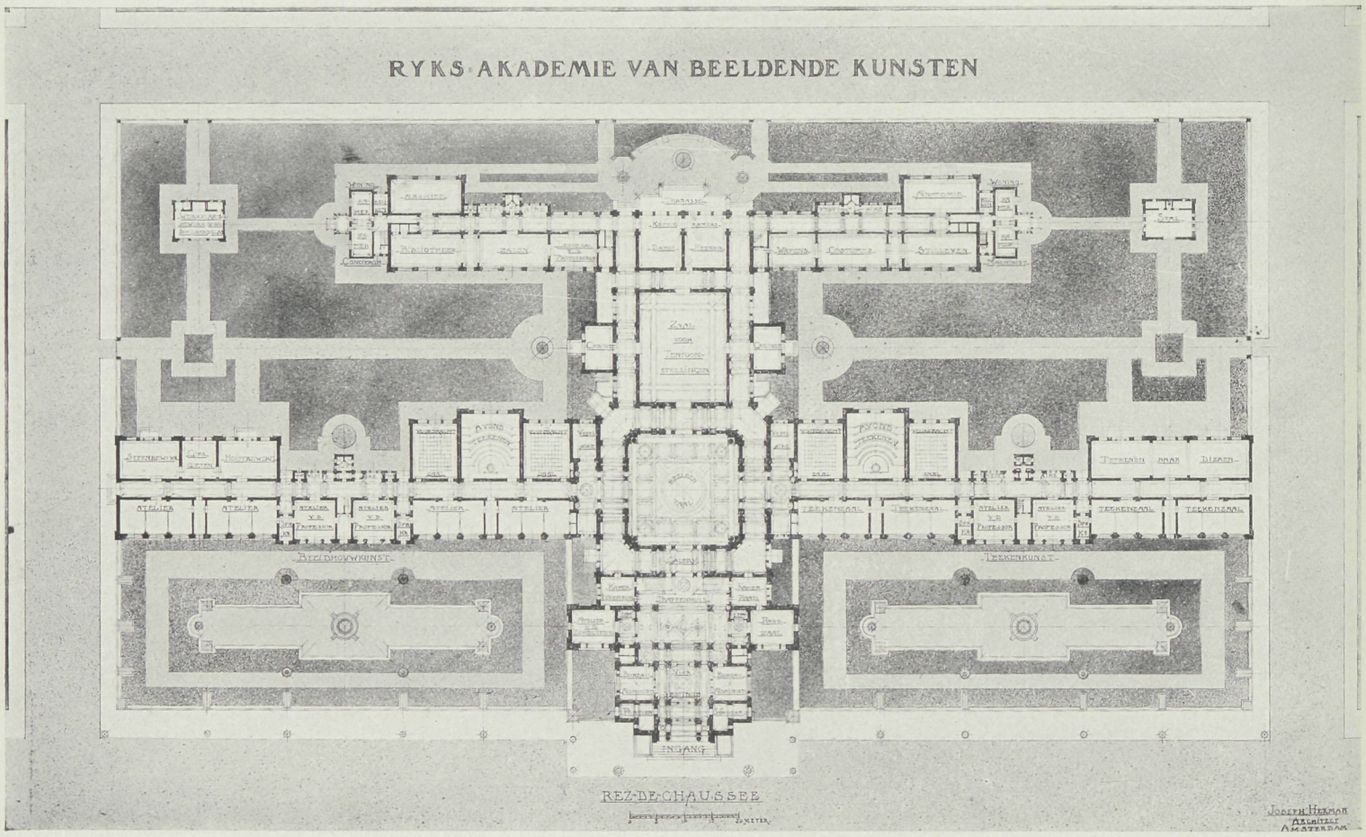

VOORGEVEL EN PLAN BEGANEGROND

ONTWERP VOOR EENE RIJKS-AKADEMIE VAN BEELDENDE KUNSTEN ▨ ▨ ▨
JOS. HERMAN. ARCHITEKT (AMSTERDAM)
BIJV. VAN „DE BOUWWERELD" 1910. NR. 13

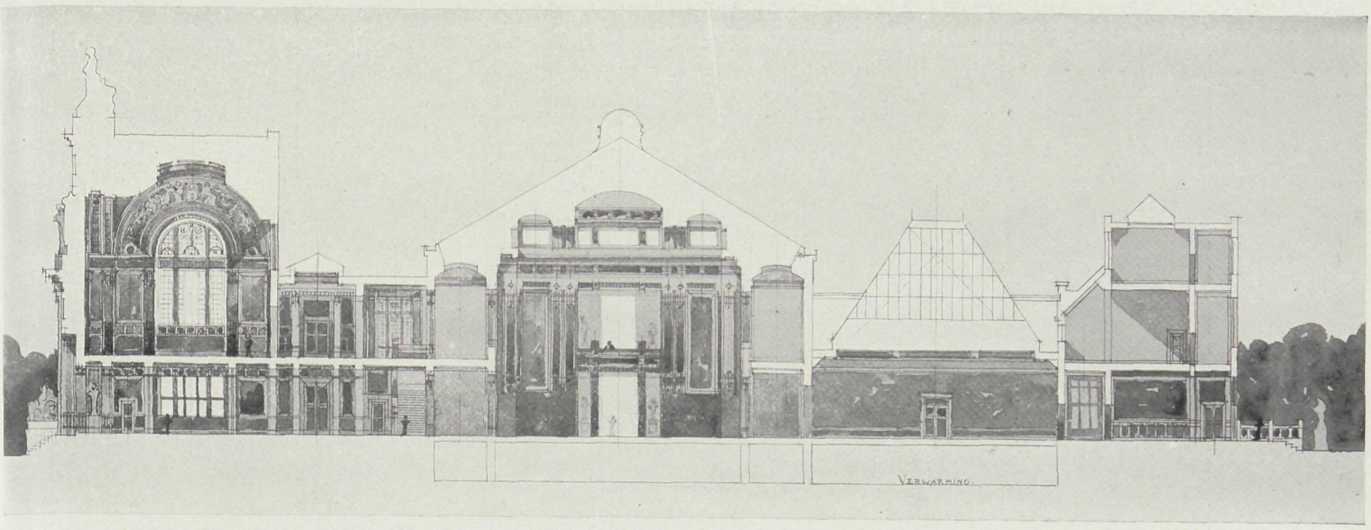

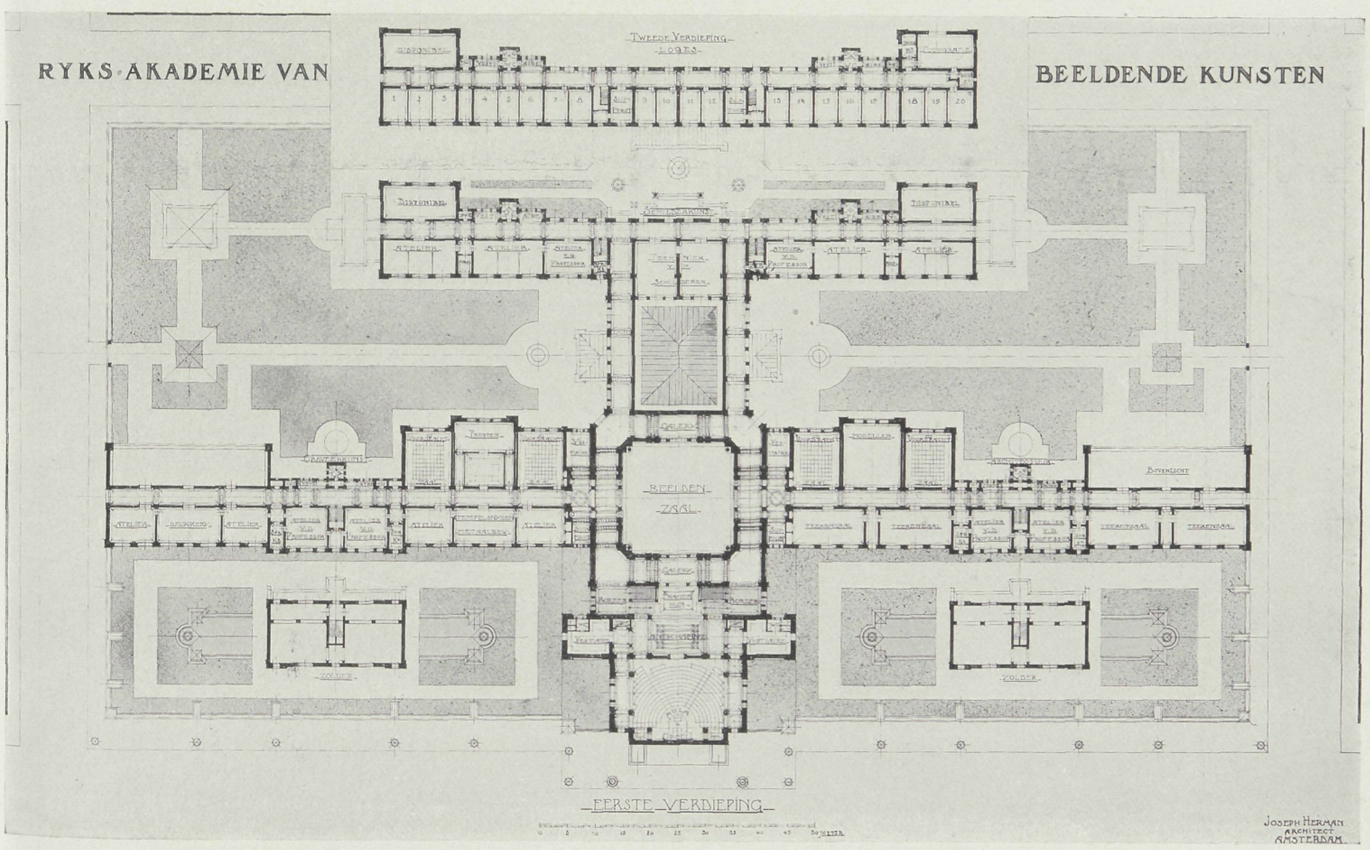

DWARSDOORSNEDE EN PLAN 1E VERDIEPING

Het doel van het paviljoen-systeem is hierin gelegen:

1o. Door de vele vertrekken die op het noorden gelegen moeten zijn zou den gevel eene reusachtige lengte verkrijgen (bij dit ontwerp is de lengte nog M. 209).

2o. Iedere tak van studie af te zonderen in het belang van de goede controle.

PLAATSING DER AFDEELINGEN.

Linkervleugel voorgevel:

Beeldhouwkunst: Beg. grond.
Graveerkunst: Eerste verdieping.

Rechtervleugel voorgevel:

Teekenkunst: Beg. grond.
Bouwkunst: Eerste verdieping.

Achtervleugel:

Schilderkunst: Eerste verdieping.
Loges, enz.: Tweede verdieping.

Iedere afdeeling heeft haar vestiaire, W.C. en toiletten voor dames, heeren en professoren, terwijl voor de zoölogische modellen, in den tuin een hal aanwezig is.

De werkplaats voor de bewerking van gebrand geschilderd glas met oven is in den tuin afzonderlijk als paviljoen behandeld. Op den beganen grond bevindt zich in den rechter en linker vleugel ieder een avondteekenzaal terwijl de acht voordrachtzalen met vestiaires en suppoostvertrek zich op den beganengrond en eerste verdieping in die vleugels aan beide kanten der galerij bevinden.

Daar die zalen voor avondgebruik bestemd zijn, is de plaats van het intredend daglicht facultatief.

De gevraagde twintig loges zijn te zamen op de tweede verdieping boven de schildersafdeeling geplaatst in het belang van toezicht en rustige ligging. Hierbij zijn vertrekken voor suppoosten, vestiaires W. C. voor dames en heeren, fotografisch atelier met donkere kamers en bergingen.

De zolders zijn geplaatst in de as der zijvleugels der voorgevel op de tweede verdieping en beslaan eene oppervlakte van ± 500 M². samen.

Het ketelhuis voor de centrale verwarming is aangebracht onder de groote tentoonstellingszaal en is bereikbaar door de communicatietrappen in den achtervleugel gelegen, en aan beide zijden door den tuin voor het inbrengen van brandstoffen enz.

Daar ieder paviljoen van communicatietrappen voorzien is, bestaat de gelegenheid daaronder een gedeelte voor kelders in te richten bestemd voor bergplaats van kisten, afgietsels, klei en andere benoodigdheden. Ook kunnen daar werkplaatsen ingericht worden.

L. M. MOOLENAAR. DE WAARDE VAN HET „DRIEHOEKSYSTEEM"

Het is een verblijdend verschijnsel, dat in de laatste jaren niets onbeproefd wordt gelaten om de beoefening en de toepassing der architectuur in nieuwe en betere banen te leiden.

Met dankbaarheid van alle weldenkenden worden de vele pogingen begroet, die het wezen der bouwkunst ook buiten den kring van hare beoefenaren in het volle en juiste licht trachten te plaatsen. Zeer zeker mag gekonstateerd worden, dat de algemeenheid der beweging tegen de zucht naar overlading en ongemotiveerde navolging niet zonder invloed is gebleven op de beoefenaars der bouwkunst en ook op het oordeel van hen, voor wien de beteekenis der bouwkunst in het maatschappelijk leven van geen of weinig gewicht was.

Als een gevolg van die beweging is bij vele bouwmeesters het verantwoordelijkheidsgevoel voor de kunstwaarde van hun arbeid grooter geworden en is bij de massa, welke buiten die beoefening staat, voor alles wat de bouwkunst betreft een belangstelling verwekt, welke in vroeger jaren niet gekend werd.

Zelfs is voor sommigen van het leger der beunhazen en revolutiebouwers eenig licht opgegaan, dat hun dwingt de oogen wat meer op te slaan en eenige belangstelling aan den dag te leggen voor het wezen der bouwkunst, voor zooveel zij vatbaar zijn zich daarvan eenig begrip te kunnen vormen.

Het is daarom dat elke stap, die door de bouwmeesters wordt ondernomen om tot het wezen der bouwkunst door te dringen, kan worden toegejuicht en dat met groote voldoening kan worden gezien hoe zij zich beijveren, om de vruchten van hun ernstige studie en overdenkingen, tot gemeengoed te maken.

Doch hoe groot de waardeering van dit streven ook moge zijn, de vraag, of daarmede in alle opzichten aan hoog gestelde verwachtingen kan voldaan worden, kan bezwaarlijk alsnog in bevestigenden zin beantwoord worden.

De schaduw die elke belichting medebrengt en dikwijls belet datgene te zien, of duidelijk te zien, wat de beteekenis der belichting op de juiste waarde zoude kunnen doen schatten, brengt ook hier het gevaar mede, dat de waarde van het in het licht gestelde kan overschat worden.

Het is van belang daarop te wijzen en er in het bijzonder de aandacht op te vestigen, waar het z.g.n. „driehoeksysteem", als een hulpmiddel wordt aanbevolen voor het bepalen der verhoudingen van de samenstellende deelen van een bouwwerk.

Het gevaar voor overschatting ligt niet zoozeer in het systeem zelve, dan wel in de wijze waarop en de geloofwaardigheid waarmede het als een waarlijk middel wordt geïntroduceerd.

De gevolgtrekking, die daarbij niet zelden wordt

gemaakt, dat dit systeem moet zijn gebezigd bij de oprichting der grootsche, monumentale bouwwerken, welke in vroeger eeuwen zijn tot stand gebracht, is, ofschoon zij eenigermate voor de hand ligt, zeer zeker van twijfelachtigen aard en kan als een deel der schaduw worden beschouwd, die door de belichting van het overigens merkwaardige driehoeksysteem is ontstaan.

Het is met de aanprijzing van dit systeem evenzoo gesteld als met sommige sterk aanbevolen geneesmiddelen waarvoor men de overtuiging tracht te vestigen, dat zij voor alle kwalen goed zijn. De zoogenaamde overtuiging wint veld, hoe meer wordt aanbevolen en zij die geen verstand hebben van geneesmiddelen „vliegen er in" omdat men gaarne gelooft wat men wenscht.

De omstandigheid dat enkele voorbeelden kunnen bijgebracht worden van onderdeelen van oude bouwwerken, die zich leenen tot aanpassing van het driehoeksysteem, kan bezwaarlijk als een aannemelijk bewijs doorgaan voor het bevestigen der bewering, dat de oude bouwwerken met behulp van dit systeem ontstaan zijn. Inderdaad kan slechts gezegd worden: Het schijnt wel of de verhoudingen van een enkel bouwwerk in overeenstemming kunnen worden gebracht met de verhoudingen die uit het driehoeksysteem kunnen afgeleid worden.

Het onderstellen van een werkelijke toepassing zoude eerst dan geoorloofd zijn wanneer met stelligheid kon beantwoord worden de vraag, die vooraf dient te gaan: waarom of op welken grond de oude bouwmeesters juist dit of een dergelijk systeem en geen ander in toepassing zouden hebben gebracht.

Het is b.v. wel verdienstelijk gevonden om een rechthoek te omranden met ongelijke breedten zoodanig, dat de inhoud van die omranding gelijk is aan den inhoud van het overblijvende gedeelte van den rechthoek, doch daarmede wordt geen grond aangetoond die de juistheid der verhoudingen bevestigen.

Evenmin kan van deze vinding de juiste verhouding voor de afmetingen van gedragen en ondersteunende bouwdeelen worden afgeleid, welke bouwdeelen, zooals van zelf spreekt, meer dan twee afmetingen vertegenwoordigen.

Reeds daardoor alleen kan het driehoeksysteem niet aangewezen worden, als een middel om de verhoudingen van bouwkunstige vormen te bepalen.

Niets is minder waar, dan dat dit systeem zich daartoe zoude eigenen. Immers, elke bouwkunstige vorm is niet alleen eene ruimte begrenzende, maar inzonderheid een ruimte vullende en een ruimte afsluitende vorm binnen de drie bekende afmetingen, terwijl elke driehoek en elke andere vlakke figuur, slechts binnen twee afmetingen kan gedacht worden.

De bouwmeesters der pyramiden, tempels en kathedralen moeten andere en volledige hulpmiddelen bij de hand hebben gehad dan het in één vlak liggende driehoeksysteem.

Zulk een systeem kan hoogstens een hulpmiddel zijn om een vlak in evenredige of gelijke deelen te verdeelen ten einde voor de versiering daarvan gebruik te maken, doch kan nooit een geschikt middel zijn voor het bepalen der verhoudingen van de ruimte vullende architectuur.

Het is evenwel verklaarbaar dat men zulk een systeem een waarde toekent die het niet bezit, omdat men geschoold en opgegroeid is met het denkbeeld, dat de architectonische waarde van een bouwwerk in een zeer nauw verband staat met de aangebrachte versieringen.

Van die overschatting wordt men te eerder overtuigd hoe meer men de met dit systeem ontworpen plannen beschouwd en aan een nauwkeurig onderzoek onderwerpt.

Het geloof en de verwachtingen welke worden opgewekt dat met zulk een systeem iets voor de ontwikkeling van nieuwe en schoone verhoudingen van bouwkunstige vormen bereikt kan worden, bewijst wel dat het bovenstaande denkbeeld nog algemeen op den voorgrond treedt, en dat ondanks de beperking die men zich bij het aanbrengen van versieringen heeft opgelegd, toch aan een zeker vlakversieringsmiddel de waarde wordt toegekend, waaraan de waarde van een bouwwerk getoetst zoude kunnen worden.

Met het driehoek of ander dergelijk systeem wordt hoofdzakelijk de aandacht geleid naar de verhoudingen der breedte- en hoogte-afmetingen van deur- en raamopeningen, die in een gevelvlak moeten aangebracht worden, zonder te bedenken, dat deze openingen niet uitsluitend of in hoofdzaak een gebouw maken tot een bouwwerk en het schijnt wel, of niet herhaaldelijk genoeg kan worden gezegd, dat een kunstvol bouwwerk slechts kan ontstaan door een juiste evenredige kracht- en lastverdeeling van de gedeelten der massa, die de ruimte vullen, omsluiten en begrenzen, terwijl de kunstwaarde wordt bepaald door de wijze waarop die kracht- en lastverdeeling door de deelen der massa tot uitdrukking wordt gebracht door een juiste verhouding hunner afmetingen en door de begrenzing der vormen, die krachtens de natuur der dingen, door de kacht- en lastverdeeling worden aangewezen, zoodanig, dat daardoor het ontwikkeld schoonheidsgevoel wordt bevredigd.

Dat is ontegenzeggelijk de eisch die de bouwkunst stelt aan hare beoefenaren. Al het andere wat daaraan wordt bijgebracht is, hoe goed ook bedoeld, bijzaak. Geen versieringskunstmiddelen kunnen een bouwwerk dat niet aan dezen eisch voldoet, bewaren voor een vooroordeelend vonnis.

Waar dit uit het oog verloren wordt zal de toepassing van elk systeem dat aan een plat vlak is ontleend slechts teleurstelling kunnen baren.

Het is daarom te wenschen dat zij, die zich inderdaad verdienstelijk maken door de vruchten van hun studie en overdenking kenbaar te maken aan allen die in de bouwkunst belang stellen, zich tevens beijveren willen geen verwachtingen op te wekken die niet vervuld kunnen worden.

Groningen, Maart 1910.

ERNST GORSEMANN. DE BOUWKUNST ALS UITING VAN HET GEESTELIJKE LEVEN VAN EEN VOLK

(NAAR EENE VOORDRACHT GEHOUDEN 8 MAART L.L. IN DE „VRIJE GEMEENTE" TE AMSTERDAM)

De verschillende kunsten gaan in hunne ontwikkeling hand aan hand met de ontwikkeling der filosofie in het geestelijk leven der volken. Er waren behoeften en om deze te bevredigen ontstonden keramiek, textiele kunst, bouwkunst. De behoefte aan voeding riep de keramiek in het leven. In den aanvang gebruikten de menschen om hunne spijzen te nuttigen uitgeholde steenen. Daarna kwamen schalen van plantaardigen oorsprong, bijv. schalen van kokosnooten. Sedert heeft men in alle stijlen vazen en potten vervaardigd in wier vormen ook de denkwijze der volken zich weerspiegelde. Treft men in de rococo-periode de wonderlijkste krullen en versieringen aan, de modernen keeren, met simpele, scherp omlijnde vormen, terug tot eenvoud en doelmatigheid.

De behoefte aan kleeding riep de textiele kunst in het leven en ook in deze zien wij eene weerspiegeling van de geestelijke ontwikkeling. De menschen uit den oertijd bedekken hun lichaam armelijk met vellen. Daarna vervaardigde men ruwe weefsels uit vezelstoffen. Langzamerhand werden de stoffen gekompliceerder. Men weefde er figuren in. De denkwijzen der volken en der individuen komt ook in de kleeding tot uiting. De priester kleedde zich anders dan de leek en de stadbewoner anders dan de boer. De ijdelheid speelde daarbij ook een rol. De eene achtte zich hooger dan de ander en wilde dat zulks ook bleek in zijn uiterlijk. Dan kwamen de onnatuurlijke uitwassen der mode. Korsetten, hoepelrokken en groote hoeden werden uitgevonden. Deze zeldzame uitspattingen gingen gepaard met ongezonde literatuur. De gezonde jonge geesten van onzen tijd keeren ook op dit gebied weer terug tot het eenvoudige en doeltreffende. Zij zijn van oordeel dat een eenvoudig gewaad het meeste siert en zeggen met RÜCKERT: „Die Kleidung diene dir zum Schmucke, aber nie zum Drucke".

Dezen avond zullen wij ons in het bijzonder met de bouwkunst bezighouden. Zij vertegenwoordigt het duidelijkste de filosofie der volkeren. Daarom is het verstandig zoo men van een bouwmeester verlangt dat hij in de eerste plaats een filosoof zij.

Het eene volk bouwt zich op op de opvattingen van het andere. Ook eene filosofie verrijst op eene voorafgaande. Eveneens ontstaat een stijl uit een anderen.

„Das Alte stürzt, es ändert sich die Zeit,
Und neues Leben blüht aus den Ruinen."
(SCHILLER. „Wilhelm Tell".)

Uitgegraven holen, hutten uit takken, vertrekken samengesteld uit boomstammen of steenbrokken, waren de eerste menschelijke bouwwerken. Deze primitieve bouw kwam geheel overeen met het beschavingspeil der toenmalige menschen. Een steen was het altaar der Godheid. Een heuvel van aarde was het monument van den gesneuvelden held.

Later werden de steenen in meer regelmatige lagen gevleid. Men trachtte ook om afbeeldingen van omringende voorwerpen in de steenen in te krassen. Zoo ontstond de ornamentiek. Het valt niet moeilijk uit die teekeningen af te leiden op welke dieren men jacht maakte, men herkent de zeden en gewoonten.

Wij moeten teruggaan tot de Egyptenaren om eenigermate heldere betrekkingen tusschen filosfie en bouwkunst als basis te kunnen geven. Van Egypte sprekend, denkt men allereerst aan de pyramiden, de groote hemelwaarts strevende bouwwerken die het begrip „religie" symboliseerden. Dit begrip is door de Egyptenaren gevormd. Het bouwwerk rustte op breeden grondslag en eindigde in een punt. Deze punt is het symbool der Godheid. „God is een cirkel, wier middelpunt overal en wier omtrek nergens is". Aldus moest de mensch uit de veelheid der verschijningen tot de eenheid, tot God, komen. Het beschouwen van zulk een bouwwerk moest in de ziel van den beschouwer een religieus verlangen achterlaten. In betrekking met de pyramiden staan de groote sphinx-kolossen, rustig vorschende gestalten. Wie naar den tempel ging, ging door een lange dubbele sphinxen-rij.

En in de filosofie heette het dat de ziel na den dood verschillende poorten moest doorgaan. Voor iedere poort stonden twee wachters, die van den komende een woord en een teeken verlangden. Kon hij dat woord en dat teeken geven, dan traden de wachters terug en opende zich de poort. Kon hij niet aan het verlangen der wachters voldoen, dan bleven deze onbeweeglijk. Zoo waren de sphinxen het symbool van dit geloof.

Tot de tempels gaf toegang een nauwe poort, om aan te duiden dat de weg tot het geestelijk heiligdom moeilijk was en niet bestemd voor de groote menigte. De inscripties in den tempel getuigen van een diep inzicht in de wetten des levens. En de gebouwen zelf getuigen van een groote geestkracht en van duidelijkheid en scherpte van wil.

De Babyloniërs zijn de verbindende schakel tusschen Egyptenaren en Grieken. De Grieken vereenigen in hunne tempels het babylonische en het egyptische. De grieksche bouwkunst is allereerst een spruit van de egyptische, zooals de grieksche filosofie ontstaan is uit de egyptische. De grieksche filosofen hadden hunne verheven leer niet kunnen scheppen, zonder dat de Egyptenaren voor hen de grondslagen hadden gelegd. En de groote gebouwen der grieksche architekten hadden nooit kunnen ontstaan, wanneer niet

de Egyptenaren als wegbereiders waren voorgegaan.

Het heerlijkste symbool der grieksche bouwkunst is de tempel. In een eenvoudige vierhoekige cella bevindt zich het Godsbeeld. Een open voorhal met vrijstaande zuilen is het front. De geheele bouw is eene uiting van de beginsels: eenvoud, reinheid, kracht, schoonheid. Hij is de zichtbare uiting van de verheven filosofie van een Socrates, Plato en Pythagoras. De tempel moet den mensch voorstellen. „Kent U zelven" zegt Socrates. Alles moet harmonisch werken. Hier ontstaan de eerste schoonheidswetten. Alles wat overbodig of ongezond is, wordt ter zijde gesteld. Dit is vooral bij de Spartanen ver doorgevoerd. Socrates zeide eens: „Niets te behoeven is Goddelijk, en zoo min mogelijk te behoeven is der Godheid het dichtst naderen". In den eenvoud ligt het grootsche, ligt de wijding der grieksche kunst en filosofie.

De romeinsche bouwkunst is reeds veel ingewikkelder, want het streven naar glans en pracht roept andere behoeften in het leven. De korinthische orde beantwoordt het beste aan deze behoeften. Toen ontstaan ook gewelven. Men denkt eraan de massa rijker te geleden en te vormen. Het genotsleven eischt villa's, theaters en bouwwerken voor allerlei vermakelijkheden. Men bouwt eerebogen en triumfpoorten om enkele personen te huldigen. Dit zou bij de wereldbeschouwing der Grieken niet mogelijk zijn geweest. Bij de Romeinen daalde de moraal en daarom is bij hen de wonderbaarlijke wijding der grieksche kunst niet meer aan te treffen. Namen de Grieken hun bad buiten in de vrije natuur, de genotzucht der Romeinen eischt den bouw van aquadukten om het water in de huizen te leiden. Het is van belang hierbij te vermelden dat de woningen der Romeinen reeds wijzen op eene groote verweekelijking en dat de vrouwen niet meer, als bij de Grieken, gescheiden van de mannen wonen.

Zoo min als de Romeinen eene oorspronkelijke en blijvende bouwkunst in het leven hebben geroepen, zoo min hebben zij ook aan het nageslacht eene eigen filosofie van beteekenis nagelaten. Hetgeen de Grieken door hun eenvoud bij ingeving schiepen, is door de Romeinen in hun zin voor het regelmatige, wettelijke en systematische verder ontwikkeld.

Eene nieuwe Godsvereering doet telkens eene nieuwe bouwkunst ontstaan. In de vroege middeleeuwen is het begin eener christelijke bouwkunst te bemerken. Men meene niet dat aanstonds kerken met groote torens gebouwd werden. In den eersten tijd kwamen de geloovigen saam in de hallen der Romeinen, die, versierd met een kruis en een eenvoudig altaar, het karakter van bedezalen hadden. Eerst Karel de Groote heeft officiëel op den bouw van kerken en torens aangedrongen.

Overeenkomstig ging het met de arabisch-mohammedaansche bouwkunst, die na 610 door een nieuwen godsdienst werd uitgelokt. Het karakter der moskeeën, koepels en bronnen beantwoordt aan dat der filosofie.

De romaansche bouwstijl, die oorspronkelijk van duitsche herkomst was, kwam niet tot ontwikkeling. Zij werd verdrongen door de christelijke bouwkunst. Zoo ging het ook in geestelijk opzicht. De oude duitsche mythe werd verdrongen door het christelijk dogma.

Een wonderbaar verschijnsel in de verdere ontwikkeling is de gothische stijl. Hij is verschillend bij de onderscheiden volken, maar steeds is het opwaarts strevende zijn kenteeken. Dit verzinnelijkt de christelijke idee van het opwaarts strevende Godsgeloof.

Het wonderbaarlijkste bouwwerk in gothischen stijl is wel de Dom van Keulen. Deze weerspiegelt ook de ontwikkeling van het dogma en van het chistendom. De eerste bouwmeesters hadden het fundament gelegd, de volgende moesten in hun geest verder bouwen. Zoo werd door de eerste priesters een dogma opgesteld en dit kon later niet ter zijde worden gesteld zonder het gansche stelsel in gevaar te brengen.

Uit het geheel klinkt eene geweldige melodie. Geen steen kan gemist worden. Het bouwwerk is van het fundament tot de in de zon schitterende kruisbloem op de spits der torens, eene vastbelijnde, harmonische eenheid — een gedicht, een hooglied. En zooals bij dit kostelijk symbool van het christendom alles eindigt in die wonderbare kruisbloem, zoo moest het streven en zoeken der menschelijke ziel in het christendom, zonder spoor van twist of disharmonie eindigen in verheven zaligheid.

De renaissance-, barok- en rococo-stijlen ontstaan tegelijk met eene wending in het geestelijk leven. Barok en rococo zijn eigenlijk dekoratieve stijlen, die volkomen aan het karakter des tijds beantwoorden. Hoewel de uitloopers dezer stijlen nog thans bestaan, zijn zij in strijd met den geest van dezen tijd die meer let op doelmatigheid en alle krullen als overdaad beschouwt.

En dat is niet alleen het geval in de kunst, maar eveneens in het leven. Ook het misbruik met titels en orden, dat toen zoo welig tierde, is verminderd. Onze tijd dringt meer door tot de kern der dingen. De overlading van het lichaam met sieradiën wordt eveneens heden ten dage als een last beschouwd.

De hartstocht en de eigenaard weerspiegelen zich in de bouwwijzen. Dikwijls moesten zij in de bouwkunst zelfs bewust worden neergelegd. Zoo werd op bevel van Lodewijk XIV een prijsvraag uitgeschreven, om een nieuwe fransche bouwstijl met zuilen-orde uit te vinden, welke eene uitdrukking van de toenmalige grootheid van Frankrijk moest wezen.

Ook in de letterkunde is eene renaissance-tijd aangebroken. Men keert terug tot het oude schoonheidsideaal en wel meestal langs omwegen. Evenals men de filosofen der oudheid weder te voorschijn brengt en tot nieuw leven opwekt, worden ook de oude vormen der Grieken weder toegepast in een nieuw gewaad.

(Slot volgt.)

GEMENGDE BERICHTEN

De A. V.—van der Kloes. In vervolg op de repliek, voorkomende op blz. 99, schrijft Prof. v. D. K. nog het volgende:

Met betrekking tot § 284 en 285 merk ik op, dat onvermogen, overlijden of in gebreke blijven van den Aannemer wel altijd tot moeilijkheden aanleiding zullen geven, doch dat deze met mijn A. V. vermoedelijk minder groot zullen zijn dan met die van het Rijk, omdat ingeval van zakelijke borgtocht de Besteder van den aanvang af althans een zekere som gelds in handen heeft en dat hij met mijn A. V. in de hand licht meer op den persoon des Aannemers en, ingeval van persoonlijke borg meer op den persoon van den Borg zal letten, dan tot dusver gewoonlijk geschiedt.

Dit neemt niet weg, dat de Besteder in zulke gevallen ten slotte toch tot op zekere hoogte het kind van de rekening kan worden, doch dit is ook onder de Rijks A. V. niet altijd te vermijden. Ik denk hier b.v. aan een groot gemeentewerk, dat (wellicht tegen den raad van den Bouwmeester in, zooals meer plaats heeft) aan een Aannemer was gegund, die te laag had ingeschreven. De Aannemer ging dood of er van door, de borgen failliet en ten slotte werd de voltooiing van het werk voor rekening der gemeente opnieuw aanbesteed, tegen hooger bedrag dan tevoren.

§ 288—290. De zgn. Arbeidswet van 5 Mei 1889 bemoeit zich niet met volwassen mannelijke arbeiders, maar alleen met vrouwen en jeugdige personen. De heeren bedoelen waarschijnlijk de wet op het arbeidscontract van 13 Juli 1907, stbl. 193, doch ik heb daarin de bepalingen van § 288—90 evenmin kunnen terugvinden. In beginsel ben ik het met hem eens, dat men in de A. V. geen wetsbepalingen moet kopieeren, evenmin als men in bestekken bepalingen uit de A. V. moet overschrijven, doch waar men zich zoo licht met de verschillende wetten en de daaraan aansluitende koninklijke besluiten kan vergissen, daar komt het mij geraden voor, dat in de A. V. kort en bondig afgedrukt worde wat men bedoelt. Ik zou dus de drie genoemde § § niet gaarne willen missen.

§ 294. Mij dunkt dat de omschrijving „uitgaande van behoorlijk georganiseerde vakvereenigingen" genoegzaam weergeeft wat bedoeld wordt en dat algemeene werkstakingen van niet onderling vereenigde werklieden vrij wel ondenkbaar zijn.

De aanmerkingen van het Bondsbestuur betreffende mijn § § 293, 295, zinsnede 2 van 297, 298, 308, 315 en 320 raken naar het mij voorkomt geen ernstige beginselen. Men zou het daarover bij nader overleg waarschijnlijk wel kunnen ééns worden.

Zinsnede 12 van § 297 past geheel in mijn stelsel. Dat zij door het Bondsbestuur niet zoo dadelijk aanvaard wordt, bevreemdt mij niet. Wellicht was ook hierin door eenige nadere omschrijving te voorzien.

De aesthetische afwijking bij § 301 genoemd wordt volgens zinsnede 2 dier § door vervanging hersteld.

§ 303. De Aannemer kan niet gehouden te achten zijn aan afspraken tusschen Besteder en Onderaannemer.

§ 316. Het zal m.i. altijd een groote onvoorzichtigheid zijn, als de Directie ingrijpt in de volgorde der werkzaamheden van den aannemer. Daarom is alles wat daarop betrekking zou kunnen hebben in deze § vermeden.

Strikt genomen moet elk burger bekend zijn met de wetten zijns lands, doch wij weten allen hoe het daarmede in de werkelijkheid is gesteld. Nu schijnt het mij een geringe moeite om gegadigden in 't bestek of op de aanwijzing ter plaatse op voor hen belangrijke verordeningen, keuren enz. te wijzen.

§ 332. Besteder en Aannemer zijn de contractanten voor de wet. De Directie staat in dienst van den Besteder. De beschouwingen ten deze van het Bondsbestuur zijn m.i. niet geheel vrij van zelfoverschatting van het standpunt van den Bouwmeester uit. 't Komt mij voor dat zij in rechten, niet vol te houden zouden zijn.

§ 333 en 334. De Deskundigen voor de beslechting van geschillen enz. kunnen ook op andere wijze worden benoemd dan hier omschreven. Van leden van den Raad van Arbitrage is misschien nog meer dan van anderen zaakkennis en, daarmede in overeenstemming, meer volkomen onpartijdigheid te verwachten. Er zijn mij gevallen bekend, waarin deze te wenschen hebben overgelaten. De volmaaktheid zal wel nimmer worden bereikt.

Heimatschutz te Bergen (N.-H.). Op initiatief van de Vereeniging tot Bevordering van het Vreemdelingenverkeer te Bergen is ingesteld eene Commissie bestaande uit de heeren J. G. Veldheer kunstschilder, J. C. Leijen architekt, beide aldaar en M. Plate architekt te Amsterdam. In samenwerking met het bestuur zal deze commissie alles in het werk stellen om bij de snel toenemende uitbreiding van het dorp het eigenaardig, landelijke schoonheidskarakter te handhaven. De commissie zal daartoe geheel belangeloos van advies dienen. Moge zij in haar arbeid slagen en ook bij de inheemsche bevolking vertrouwen en tegemoetkoming vinden. In ieder geval is hiermede een goede stap vooruit gedaan in de praktische verwezenlijking der „Heimatschutz"-idee.

Inventariseering van Hollandsche kunstwerken in de koloniën en vroegere bezittingen. Bij K. B. van 7 Juli 1903 werd een rijkscommissie ingesteld voor de beschrijving van monumenten van geschiedenis en kunst in Nederland. Deze taak is reeds belangrijk gevorderd. Het wordt nu, naar de „N. R. C." bericht, gewenscht geacht, de gegevens aan te vallen met een overzicht van wat op dit gebied nog aanwezig is in de koloniën en vroegere bezittingen van het rijk, voor zoover ontstaan door Nederlanders en onder hun directen invloed.

De commissie heeft zich verzekerd, van de minister van binn. zaken. Het lid Mr. J. C Overvoorde, heeft zich bereid verklaard, dit werk voor eigen rekening te beginnen, wanneer dit kan geschieden met behoud van de door hem bekleede betrekkingen en B. en W. stellen nu aan de Leidsche gemeenteraad voor hiertoe door het verleenen van een jaar verlof mede te werken.

Het uitbreidingsplan van Groot-Berlijn. In de uitgeschreven prijsvraag is dezer dagen de uitspraak gevallen. 27 ontwerpen waren ingekomen. Geen dezer werd echter door de Jury waardig gekeurd voor den 1en prijs van 30 000 Mark. De Jury besloot eenstemmig om in plaats van een 1en prijs à 30.000 en een 2en à 20.000 Mark, uit te reiken twee gelijke prijzen van 25.000 Mark elk. Deze werden toegekend aan het ontwerp van den architekt Hermann Jansen (Berlijn) en aan dat van Prof. Brix & Hofbaurat Genzmer in samenwerking met de Hoch- und Untergrundbahn-Gesellschaft te Berlijn.

De 3e prijs werd verworven door Prof. Bruno Möhring, Prof. Rud. Eberstadt & Ing. Richard Petersen, de 4e prijs door von Havestadt & Contag in samenwerking met Prof. Bruno Schmitz & Prof. Otto Blum.

De 5e prijs werd niet toegekend, maar aangekocht werden drie ontwerpen en wel van Alb. Gessner, Alb. Sprickerhoff & Fritz Kritzler, en Hermann Jansen. Eindelijk werd besloten om aan 13 ontwerpen eene premie toe te kennen.

De prijsvraag had ten doel om met behoud van het landschappelijk schoon in de omstreken der stad een in hygiënisch, technisch en economisch opzicht doordacht en samenhangend plan ten grondslag te kunnen leggen aan de fabelachtige uitbreiding van Berlijn. Wij herinneren hierbij aan het in jaargang 1907 door ons aangekondigde geschrift „Grosz-Berlin" dat namens het „Architekten-Verein zu Berlin" en de „Vereinigung Berliner Architekten" gezamenlijk is uitgegeven bij Ernst Wasmuth A. G. te Berlijn.

Het betrof hier een plan van zeer grooten opzet. Het gold immers het uitbreidingsplan voor eene bevolking van niet minder dan zes miljoen zielen en strekte zich uit over het gebied van 179 gemeenten.

Het komplex Groot-Berlijn ging gebukt onder het gemis aan een samenhangend plan voor uitleg. Elk der voorsteden breidde zich op eigen houtje uit. De eenheid ontbrak. Van de omstandigheden werd geen partij getrokken en het natuurschoon ging te gronde. De op initiatief der genoemde bouwkundige vereenigingen uitgeschreven prijsvraag heeft bij alle betrokken gemeenten steun en medewerking gevonden. Wanneer thans ook de prijsvraag leidt tot een praktisch resultaat, geldt het hier wel een der grootste opgaven die ooit aan de stedenbouwkunst gesteld werden.

Oostenrijksche vaktoestanden. In de Oostenrijksche architektenwereld is een questie ontstaan die een aardig kijkje achter de schermen geeft en aantoont hoe eene reparatie wordt gemaakt. Bovendien, 't geen ginds voorviel, is elders ook geene uitzondering. In Oostenrijk echter schijnt het gekonkel en geïntrigeer sterker te zijn dan in eenig ander land.

Leopold Bauer, een der meest begaafde en geziene onder de moderne Weener bouwkunstenaars, heeft bedankt als lid van de „Gesellschaft österreichischer Architekten" en heeft dat besluit in een lang schrijven aan den president, Oberbaurat Prof. Otto Wagner, gemotiveerd. Hij komt er tegen op, dat de daden dezer Vereeniging inderdaad de uiting der Oostenrijksche vakgenooten of kunstenaars zouden zijn. Bauer merkt op, dat uitsluitend leerlingen en voormalige medewerkers of goede vrienden van Otto Wagner leden zijn dezer Vereeniging. Hij maakt Wagner een verwijt ervan, dat zijne veroordeeling van alle andersdenkenden oorzaak is, dat bijna nooit een grootere prijsvraag in de laatste jaren zonder ruzie eindigde. „Als één der weinigen stond ik in deze Vereeniging" zegt de heer Bauer, „die hunne stem ook voor een tegenovergestelde meening deed hooren. Het komt mij voor dat het onderscheid tusschen kunst en kunst niet zoo groot is, dat er niet overal toenadering

mogelijk zou zijn Het komt op het kunnen aan en niet het aanhangen van een zekere exclusieve artistieke geloofsbelijdenis. Het werd mij steeds duidelijker, dat ook de meest buitensporige nieuwe scheppingen, op historische grondslagen berusten, hetgeen ook noodzakelijk is, al is de individualiteit van een kunstenaar ook nog zoo groot."

De briefschrijver verklaart, dat zijne opvatting niets te maken heeft met de artistieke waardeering van WAGNER's persoon. Hij heeft nu, evenals vroeger, nog steeds oprechte vereering voor WAGNER's kunst. Hij is echter van oordeel, dat het opdringen eener eenzijdige, uitsluitend zeer extrême kunstopvatting door zulk een invloedrijk persoon als WAGNER, voor de wording eener hedendaagsche bouwstijl even hinderlijk is als een gedachtenlooze navolging van een historischen stijl.

BOEK EN TIJDSCHRIFT

C. P. van Hoek. Het technisch schilderen. Hand- en leerboek voor schilders en bouwtechnici. Amsterdam, WED. J. AHREND & ZOON.

H. Hana. Beknopte Perspectiefleer. Perspectief en schaduwbepaling voor eigen studie 25 platen ten gebruike van Teekenaars en Bouwkundigen. WED. J. AHREND & ZOON. Amsterdam.

In dit werk heeft de schrijver neergelegd zijn cursus aan de Industrieschool der Mij. v. d. Werkenden Stand te Amsterdam. Zij is beknopt, praktisch en bevattelijk. Het is werkelijk merkwaardig in hoe weinige lessen en zonder theorethische omhaal de leerling uit deze platen een begrip krijgt van het perspectiviesch teekenen, voor zoover dat in de praktijk van de bouwkundige van beteekenis is.

Das Amerikanische Haus. Entwicklung, Bedingungen, Anlage, Aufbau, Einrichtung, Innenraum und Umgebung von F. RUD. VOGEL. 1 Band. ERNST WASMUTH. Berlin. (Prijs 25 M., geb. 30 M.)

Dit werk beoogt aan te toonen hoe in een langdurigen ontwikkelingsgang het Amerikaansche huis en in het bijzonder het één-gezinshuis, zich heeft gevormd en volmaakt. De Vereenigde Staten, een land waarin bijna elk klimaat voorkomt en bijna alle naties der wereld vertegenwoordigd zijn, welke hunnen invloed op den huisbouw deden gevoelen, zagen eene samensmelting van inzichten en opvattingen. Aldus ontstond in wisselwerking tusschen architekt en bouwheer een neerslag van het bruikbaarste van alle naties en anderzijds het meest bruikbare voor elke plaats, elk klimaat en elke bestemming. Het Amerikaansche huis, misschien nog meer dan het Engelsche, is voorbeeldig met betrekking tot praktische plan-indeeling, natuurlijke behandeling van den uit- en inwendigen opbouw, in verband met rationeele spaarzaamheid en economische bewoning.

Uit het werk zal voorts blijken dat de Amerikaansche architekt niet slechts het huis in plan en opbouw ontwerpt, maar ook de inrichting en de omgeving. De geheele bezitting met alles wat erbij behoort, pleegt aldus een eenheid te vertoonen. Aldus is het Amerikaansche huis eene belangrijke kultuurstichting.

Architektonische Rundschau. Afl. 6. 1910. Geheimer Baurat Dr. Ing. LUDWIG HOFFMANN heeft het „Altleutehaus" der stad Berlijn ontworpen, dat in Buch gebouwd is. Dit Maartnummer geeft eene beschrijving en verscheiden reproducties van het gesticht, dat uit 20 gebouwen bestaat. Deze zijn door tuinen of boschages gescheiden, en zoodanig gegroepeerd, dat het geheel een vriendelijken indruk maakt. De strenge, eenigszins in laat 18de eeuwschen trant opgetrokken gebouwen maken een rustig, aantrekkelijk effekt.

Verder zijn reproducties gegeven van een woonhuis van de arch. LEHMANN & WOLFF en een van EUGEN DROLLINGER, een winkelhuis van den arch. EITEL & STEIGLEDER, en een ontwerp van een klein slot van den arch. HUGO M. ROECKL. Behalve de boekbesprekingen is als tekst nog gegeven een beschouwing van HANS BERNOUILLI over verkavelingen. In de bijlagen zijn verscheiden teekeningen van Prof. SCHIRMER uit Stuttgart. Ze vertoonen reisschetsen naar eigenaardige schoorsteenen en dakvensters.

Der Industriebau afl. 2. Een zeer gelukkig voorbeeld eener groep industriëele gebouwen zijn de fabrieken (caoutsjouk-fabriek molen, brouwerij) van Handelsraad LOUIS PETER te Waldeck, ontworpen door AD. H. ASSMANN te Frankfort a. M. Hier is inderdaad blijkens vele afbeeldingen, het ingewikkelde probleum op eene architektonische zeer geslaagde wijze opgelost. Verder bevat deze aflevering de geïll. beschrijving van het filtergebouw der Elberfeldsche waterleiding (arch. Stadtbaurat Schönfelder).

O. SCHULTZE, Dir. der kunstnijverheidsschool te Elberfeld, schrijft over „De gebouwen voor techniek en nijverheid" eene algemeene beschouwing. Hij betoogt dat nergens beter dan bij deze gebouwen het beginsel dat van „binnen naar buiten" moet gebouwd worden, kan worden betracht. „Wanneer deze moderne opvatting elders noch opgaven noch ondersteuning zou vinden, dan zouden deze hier ruim, in verscheidenheid en veelbelovend, toevloeien. Ook in uitsluitend artistieken zin is hier op volle bevrediging te rekenen, wijl ondanks eene zekere gebondenheid toch groote vrijheid is gewaarborgd, waarvan de kunstenaar gebruik mag maken, zonder dat hij wordt belemmerd door beëngende bouwvoorschriften. Zoo ergens, dan kan hier schilderachtig gebouwd worden, omdat het een steeds funktioneerend organisme betreft; hier kan men ten volle partij trekken van de drie dimensies Groepeering, vóór- en achter uitsprongen, hoogte- en lengte-ontwikkeling zijn vereenigd. Watertorens, fabriksschoorsteenen, machinehallen, werkplaatsen, administratiegebouwen, pakhuizen, beambte- en arbeiderswoningen met bijbehoorende gebouwen, hoe rijk aan afwisseling zijn zij niet, welke mogelijkheden van licht-, schaduw- en kleureffekten lokken zij niet uit!" En het stuk besluit: „In deze levende kolonies der arbeid sluimeren nog groote artistieke problemen!"

Prof. SCHLINK (Brunswijk) schrijft over nieuwe koepel- en dakstelselsels.

Eindelijk nog geïll. beschrijvingen van een stalgebouw bij de verffabriek van GÜNTHER WAGNER (Hannover), arbeiderswoningen te Corbach, het prijsvraag ontwerp van BRUNO MÖHRING voor een herstellingsoord van zeelieden te Zehlendorf en wederom eenige afbeeldingen van 18de eeuwschen fabrieksgebouwen in Rijnland met een begeleidend artikel van Prof. Dr. M. SCHMID (Aken).

Der Industriebau. Nr. 3 brengt wederom verschillende welgeslaagde oplossingen van fabrieksbouw: De gebouwen der Dresdensche waterleiding bij Hosterwitz door HANS ERLWEIN, de stedelijke electrische centrale te Darmstadt, de cakesfabriek H. Bahlsen te Hannover (arch. K. SIEBRECHT), de celluloidfabriek te Heilbronn, ontworpen door BEUTINGER & STEINER, stellen elk op zijne wijze de artistieke mogelijkheid van den modernen fabriksbouw in het licht. Interessante gebouwen, zuivere uitingen eener goedbegrepen utiliteitsarchitektuur. Voorbeelden die aandacht en verspreiding verdienen.

Van de tekstbijdragen vermelden wij in het bijzonder een artikel van Dr. F. W. BREDT, die daarin aan de hand van afbeeldingen tegenover elkander stelt en vergelijkt eenige oude en nieuwe fabrieken, fraaie en leelijke.

Der Staedtebau. Afl. 3. Dit maandblad heeft in den loop der jaren niet aan algemeene belangrijkheid gewonnen.

Een rooilijnenplan voor het stadje Rietberg door E. MUNDSCHEID toont een poging het behoud van oude huizen en stadsgezichten te verzekeren.

„De stedelijke grondvraag", eene beschouwing van den Ing. CAPELLMANN met beantwoording door den 1sten Burgemeester van Aken.

Het ontwerp eener villakolonie bij Keulen, de beschrijving der hygiënische inrichtingen van Rio Janeiro vormen den verderen inhoud der aflevering.

Architectura Nr. 12. Keramiek, bespreking van twee Juliana borden en een nieuw systeem tot decoratie van tegels door verfbespuiting op schablonen.

Ingezonden. Mijn A. V. (vervolg) zie blz. 107.

Het Stadhuis van Amsterdam.

Historisch overzicht door A. W. WEISSMAN.

Het gebruik van betonijzer bij de markthallen van Breslau.

Bouwkundig Weekblad Nr. 13. Officieele mededeelingen.

Keramiek. (vervolg).

Het æsthetische karakter van ingenieurs-bouwwerken. Overzicht op de voordrachten van de heeren MUTHESIUS en JORDAN (zie „Bouww." 1909 blz. 220).

De St. Eusebius- of groote kerk te Arnhem, vervolg der historische beschrijving.

De Opmerker Nr. 13. Marmer, een kleine causerie over dit materiaal, zijn gebruik in vroeger tijd en zijne vindplaatsen.

Koloniale monumenten (zie blz. 107).

Voorts vergaderingverslagen, Juryrapport (zie blz. 92 en 100).

PRIJSVRAGEN, EXAMENS EN TENTOONSTELLINGEN

Prijsvraag voor een crêche der Afdeeling Amsterdam v. d. Mij. tot Bev. der Bouwkunst.

De ontwerpen zijn tentoongesteld in het gebouw der Mij. Marnixstraat 402 te Amsterdam tot en met 2 April a.s., dagelijks van 10—5 uur.

IXE JAARGANG No. 14 6 APRIL 1910

DE BOUWWERELD

RED.: J. H. W. LELIMAN B.-I. AMSTERDAM. UITGEVER: F. VAN ROSSEN

GEMEENTELIJKE WONINGEN TE VOLENDAM (GEMEENTE EDAM)

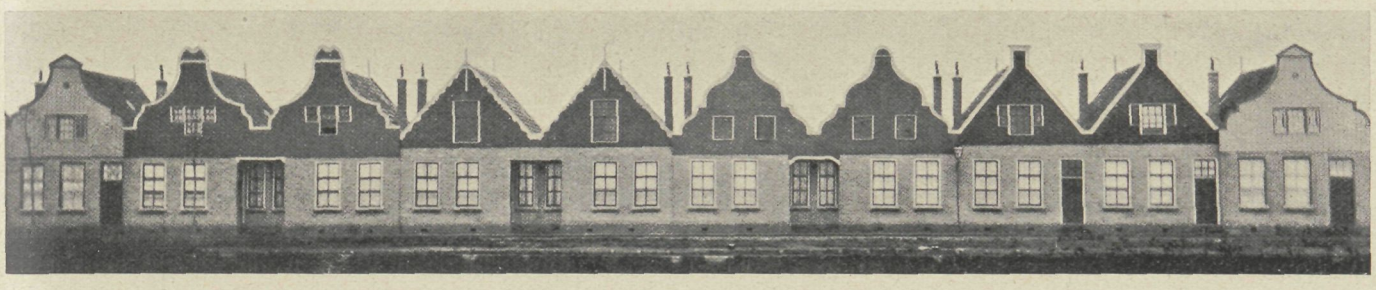

VISSCHERSWONINGEN TE VOLENDAM. J. LETZER. GEMEENTE-ARCHITEKT. EDAM

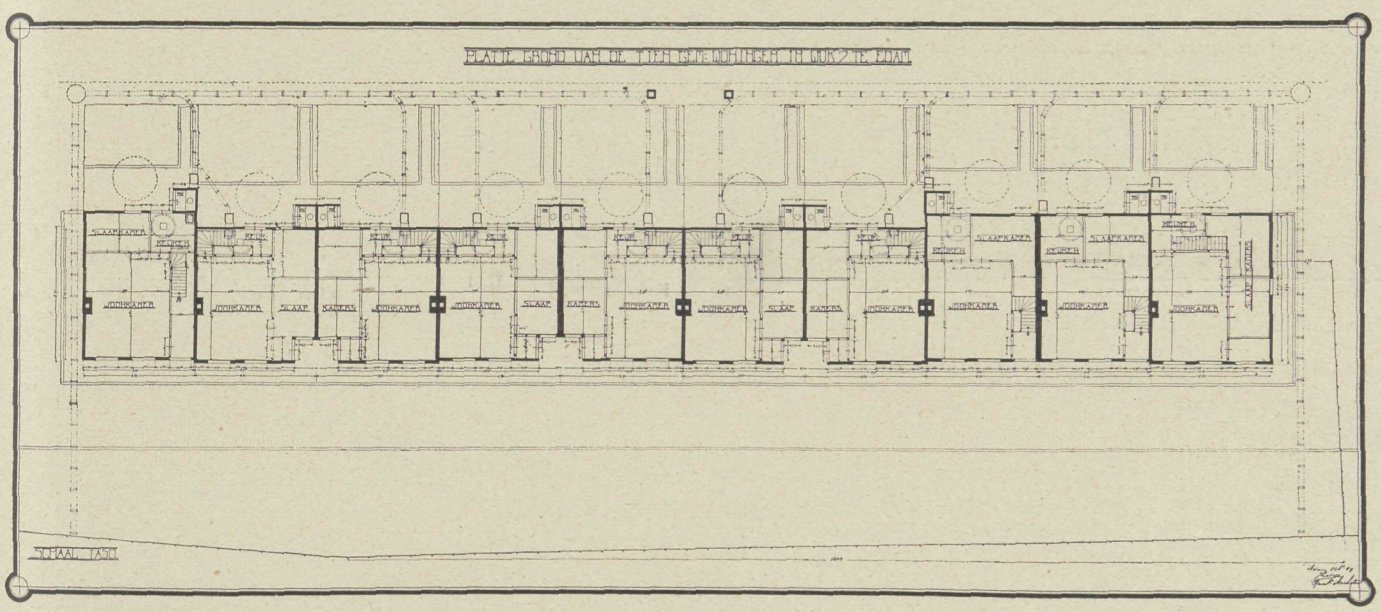

De gemeente Edam was een der eerste, zoo niet de eerste in ons land, welke overging tot gemeentelijken woningbouw krachtens de Woningwet. In jaargang 1905 van „De Bouwwereld" werden op blz. 386 afbeeldingen en beschrijving gegeven van het eerste blok van tien gemeentelijke visscherswoningen te Volendam.

Sedert is dit eerste blok gevolgd door een ander, eveneens van tien woningen, waarvan wij thans de afbeeldingen opnemen. Ook deze woningen werden door den gemeente-architekt van Edam, de heer J. Letzer, ontworpen.

De bijgevoegde afbeeldingen geven te zien gevels en plattegronden van dit tweede 10-tal visscherswoningen in de 7e en 8e wijk van Edam genaamd Volendam.

Dit 10-tal woningen is even als de eerste gebouwd met een voorschot uit 's Rijks schatkist. Voor de hier bedoelde woningen is een voorschot verstrekt van f 13.336 voor bouwkosten en aankoop van grond. De bouw is aangenomen voor een som van f 11.990.

Iedere woning is voorzien van 3 slaapkamertjes, 'tzij 2 beneden en 1 boven, of 1 beneden en 2 boven.

De scheidingsmuren zijn gemaakt deels van 0.12^5 M. en deels van 0.22 M. dikte, al naar de steenen wanden zijn beschoten met hout.

De woningtjes zijn nog gebouwd op 8 M. heimasten, iedere woning heeft een keldertje en een regenbak van 3,5 M^3. in de kleinste, en 4 M^3. in de grootste woning.

Het uiterlijk moest om op de bouwkosten zooveel mogelijk te bezuinigen, zéér bescheiden zijn. Met de middelen moest gewoekerd worden. De kleinste woning beneden den dijk moet immers voorzien zijn van paalfundeering met 8 Meters palen. Daarbij werd door het dagelijksch bestuur de wensch geuit, dat de woningen

bij het bekende Volendamsche type zich moesten aanpassen.

De gevels zijn paarsgewijs is verschillende kleuren geverfd, waarbij de in Volendam wonende kunstschilders van advies hebben gediend.

Dat bescheiden moest worden gebouwd, is na te gaan, wanneer men weet, dat iedere woning voor slechts f 1.25 per week wordt verhuurd. Zij zijn bestemd voor de armsten der visschersbevolking. De bewoners hebben toch niettemin voor hun matige huur een vrij en aan alle billijke eischen beantwoordend huisje.

Een lastig probleem moest hier dus worden opgelost.

Het is echter niet alleen uit dien hoofde zoo in „De Bouwwereld" van deze woningen afbeeldingen zijn opgenomen. Wij geven ze tevens als een blijk hoe heden ten dage getracht wordt ook bij dezen allereenvoudigsten en allergoedkoopsten bouw de hand te houden aan het uitermate typische en schilderachtige karakter van den plaatselijken bouwtrant.

De bouwmeester J. Letzer, gemeente-architekt van Edam, is hierin evenzeer geslaagd, als bij eene andere hierbij afgebeelde gemeentewoning te Volendam, die evenzeer met zeer geringe middelen moest gebouwd worden, bij zijne reeds vroeger in „De Bouwwereld" opgenomen docterswoning en bij het gebouwtje voor den visch-afslag te Volendam.

Dit voorbeeld van praktische „Heimatschutz"-beoefening verdient waardeering en navolging. Onze Noord-Hollandsche steden en dorpen werden reeds al te zeer verrijkt met gebouwen in een niet-passenden trant, met slechte en misplaatste navolgingen van groote-stadsarchitektuur, met bouwkunst van valsch effekt en nutteloozen opschik. De ontwerper schreef ons op ons verzoek eene afbeelding dezer woningen te mogen publiceeren: „De afbeelding geeft niets bijzonders te zien, evenmin trouwens als de woningen zelve." Dat gemis aan iets bijzonders is juist het bijzondere. Bij woningen dezer kategorie wordt maar al te dikwijls beproefd te verbloemen dat zij niets bijzonders kunnen vertoonen en dan wordt naar schijn gezocht. Deze woningen nu willen niet meer schijnen dan zij in waarheid ook kunnen zijn. Het doet goed te zien hoe daarbij, wat den vorm betreft, aansluiting werd gezocht bij het van ouds vaststaande plaatselijke type met zijne pittig en kantig omlijnde houten topgevels, zijne frissche kleuren en uiterst eenvoudige, maar toch volstrekt niet armelijke vormen.

Het is te hopen dat het door de gemeente Edam gegeven voorbeeld door de burgerij wordt begrepen, gewaardeerd, en, wanneer ook zij bouwplannen heeft, wordt nagevolgd, opdat het type der streek bewaard blijve voor verdere ontsiering.

ERNST GORSEMANN. DE BOUWKUNST ALS UITING VAN HET GEESTELIJKE LEVEN VAN EEN VOLK

(NAAR EENE VOORDRACHT GEHOUDEN 8 MAART L.L. IN DE „VRIJE GEMEENTE" TE AMSTERDAM)

(Vervolg en Slot.)

Sinds eenige tientallen van jaren wordt de strijd met de oude tradities en opvattingen heftig gevoerd. Hij werd uitgelokt doordien eenige nieuwe geesten op eene herziening van alle toestanden en verhoudingen aandrongen.

Zulk eene omwenteling vertoont zich ook in de bouwkunst toen nieuwe bouwstoffen — ijzer en glas — ingang vonden. Men bouwt glaspaleizen en ijzeren stationshallen en daarbij ontstaat een strijd tusschen de geijkte schoonheidsregels en de bouwmaterialen. De dimensies worden veel geringer dan bij steenen gebouwen. En de verouderde geesten, die nog in den pruikentijd verkeeren, vinden alles leelijk, wat uit ijzer en glas gemaakt wordt. Maar het gevoel verandert en men ziet dat zich ook een stijl zal ontwikkelen.

Er is thans reeds een groot aantal ingenieurs die zeggen dat ijzeren torens, zuilen en bruggen mooi zijn omdat zij aan een doel beantwoorden. Het nieuwe kan dikwijls aanvankelijk leelijk schijnen. Aangezien wij in den regel vele, bewuste of onbewuste, vooroordeelen hebben, zien wij de dingen door onzen bril totdat de tijd ons toont dat ook het nieuwe mooi moet wezen, wanneer het goed en doeltreffend is.

Deze strijd met de oude schoonheidsregels heeft bewezen dat men niet in navolging van een oud ideaal moet scheppen. De bouwmeester moet het als zijn taak beschouwen om, met de grootste doelmatigheid tot einddoel, aan de in elk geval te stellen eischen zoo volkomen mogelijk te beantwoorden. Het zal aan geen enkel helder denkend mensch heden ten dage invallen om te zeggen dat één bepaald filosofisch systeem het schoonste en diepste is. Zij zijn alle schoon op hunne wijze en men kan uit alle veel leeren. Het zou achteruit instede van vooruit leiden als men een enkel systeem in het bijzonder als algemeen geldend wilde op den voorgrond stellen.

Ook iedere bouwstijl is schoon op zijne wijze en men kan in elken stijl veel aansporing vinden. Maar te zeggen dat deze of die stijl in de toekomst bijzonder moet gekweekt worden, zou eene groote dwaasheid wezen. Het gezegde „eines schickt sich nicht für alle", is eene reeds oude waarheid.

De moderne bouwkunst heeft heen en weer geschommeld evenals de gelijktijdige wereldbeschouwingen. Men wist niet precies waarheen men wilde. Alle mogelijke bouwstijlen werden achtereenvolgens doorgejaagd. Een voorbijgaand verschijnsel daarbij was de „Jugendstil".

Het was de periode van gisting en overgang die

GEMEENTEWONING TE VOLENDAM
J. LETZER. GEMEENTE-ARCH. EDAM

zich aldus deed bemerken. Enkelen gaan steeds hun tijd vooruit en banen het pad voor de hervormingsbeweging. Zij, die zich ontworstelden aan het gewarrel der vele wereldbeschouwingen en zich eene gezonde levensopvatting hebben eigen gemaakt, wilden ook eene gezonde omgeving. Zij stelden ook nieuwe eischen aan den bouw hunner woningen. Van elke hervorming zijn zij het uitgangspunt.

De mensch vormt zich zijne uitwendige wereld in overeenstemming met zijn innerlijk leven. En omgekeerd kan men bij een mensch uit het type zijner omgeving eene konklusie trekken op zijn innerlijk wezen. Gelijk in de voorafgaande periode de menschen zelf overladen waren met allerlei overgeleverde vormen, evenzoo was ook hunne omgeving overladen. Iemands levensbeschouwing vindt ook in zijn uiterlijk eene afspiegeling.

Het waren geen edele menschen die slechte wegen, bruggen en monumenten lieten bouwen en die goed vonden. En er moesten edele naturen komen om aan de waarachtige schoonheid wederom het pad te effenen. Wie van meening is dat de huizen en monumenten hem niet aangaan en dat alles in orde is wanneer het trottoir maar breed genoeg is om er ongehinderd op te kunnen loopen, die bewijst alleen dat hij de waarde en de beteekenis van het schoone niet beseft. Om een goed en tevreden mensch te worden, is de beschouwing van het schoone onmisbaar. De schoonheid is het brood des levens voor groote geesten. Er bestaat evenwel geen ware schoonheid zonder deugd. Het schoone moet tegelijk goed en waar zijn. Deze drie eigenschappen mogen niet van elkander worden gescheiden.

Brengt iemand ons een boek, zeggend dat het mooi is, en het boek blijkt niet waar te zijn, dan kunnen wij er ook van overtuigd wezen dat het boek ook niet innerlijk mooi is. De mooie woorden van het boek zijn gedwongen; zij dragen geene ware schoonheid in zich. „Het goede is het ware wezen van het schoone", zegt de filosoof Laotse en deze zin is een levensgebod.

Een huis wordt er niet mooier op door het van buiten met allerlei ornament te beplakken. Het uitwendige moet beantwoorden aan het inwendige en daarom zal zijn schoonheid ontstaan, wanneer de vereeniging van het doelmatige, ware en goede de grondslag is van zijn bouw. Mooi is, wat uit zichzelf bevredigt, doordien het aan zijn doel beantwoordt.

Eigenlijk zou alles zooveel mooier in de wereld zijn wanneer de menschen niet zooveel mooi wilden maken.

Geen boer in een der mooie dorpen heeft eraan gedacht om „mooi" te bouwen. Onbewust was hij een bouwkunstenaar. Hij bouwde precies wat hij noodig had en doordien aldus alles „vanzelf" schoon en goed en waar werd, kwam eene natuurlijke, wondere stemming over zulke dorpen. In de eenvoudige lijnen en vormen ligt het geheim der harmonie. Men zegge niet dat aan zulke eenvoudige, stemmige gebouwen geene „architektuur" voorkomt. Dat gemis is juist de reden van hun schoonheid. Als men eene mooie vrouw bewondert dan zegt men toch ook niet, zij heeft zich niet opgetuigd en men verwijt haar niet dat zij geen moderne hoed draagt.

Een eenvoudig gewaad siert het meest en het is betreurenswaardig dat er menschen gelooven door onnatuurlijkheid iets te kunnen mooi maken.

Bouwen is het verwezenlijken eener idee. Bouwen is vorm geven. En wie dat trachten wil dient het goede in zich te dragen, anders vindt hij nooit het schoone.

De bouwmeester moet wederom een bouwkunstenaar worden. En de kunstenaar zij voor alles een goed en waar mensch. Is hij dat niet, dan wordt hij in het gunstigst geval een technikus.

De menschheid mist thans de filosofie. Men denkt niet genoeg en niet algemeen. De mensch moet een filosoof zijn. Hij moet zelf klaarheid bezitten. Dat is de voorwaarde om ook bij anderen licht te verspreiden. De groote kunstenaars waren eertijds filosofen. De bouwmeester die een slecht werk schept, denkt er niet over na dat zijn werk een demoraliseerenden invloed heeft op de toekomst. Zijn gezichtskring is te klein door zijn tekort aan filosofische ontwikkeling. Wie de beteekenis van schoonheid, wetenschap en filosofie beseft, alleen hij zal de wereld van nut kunnen zijn.

GEMENGDE BERICHTEN

AMSTERDAM. Het voormalig O.-Z.-huiszittenhuis of Arsenaal is verleden week bezocht door de Ministers van Finantiën en Oorlog in verband met de bezwaren tegen den verkoop van dit militaire rijksgebouw, ingebracht door hen, die het als een monument van oude bouwkunst wenschen te behouden. De zaak van het behoud is dus blijkbaar nog niet hopeloos. Het is jammer dat bij dit bericht niet tevens vermeld stond dat de Ministers vergezeld waren door eenige der requestreerende kunstvrienden, welke de bewuste bezwaren konden onderlijnen en toelichten.

AMSTERDAM. De restauratie van het Rembrandthuis, die onder leiding van K. DE BAZEL geschiedt, is thans zoo ver gevorderd, dat de steigers van den gevel zijn gevallen.

De 2e Jaarvergadering van den B. N. A. wordt 13 April a.s. te Amsterdam gehouden. Daar komen in behandeling 1°. het Concept-Arbeids-Contract. Vaststelling van de Overeenkomst met den Bond van Technici. 2°. Behandeling van het 2e Concept der regelen voor nationale prijsvragen, vastgesteld door afgevaardigden van A. et A., de Mij t. B. d. B., B. en V. en den B.N A.

De heer JOSEPH CUYPERS zal in het vergaderlokaal eenigen bouwkundigen arbeid tentoonstellen.

Protest P. A. J. Mooyen (Batavia) contra Ed. Cuypers (Amsterdam). In vervolg op het bericht in „Bouww." 1909 blz. 403 diene de volgende mededeeling: „Inzake de kwestie-MOOYEN—CUYPERS werden van het Bestuur der Javasche Bank en van den Directeur der B. O. W. in Ned.-Indië inlichtingen verkregen die aan partijen zullen worden ter kennis gebracht, met verzoek om commentaar"

Mededeelingen van den B. N. A. April 1910.

Plannen tot oprichting eener M. T. S. te 's Gravenhage zijn in voorbereiding bij de „Vereeniging tot Bevordering van het M. T. O.", goedgek. bij Kon. Besl. 4 Febr. 1910. 30 Maart l.l. is eene vergadering gehouden onder voorzitterschap van Jhr. J. A. VAN HOOGENHOUCK TULLEKEN. Het bestuur nam de konklusies van het M. T. O.-kongres 1908 tot leiddraad. De school is bestemd voor burgerlijke en waterbouwkunde, ijzerbouw en werktuigbouwkunde. De leerprogramma's zijn reeds ontworpen. Het diploma der H B. S. met 3-j. c. wordt beschouwd als blijk van voldoende theoretische ontwikkeling, die dan moet worden aangevuld door eenige jaren praktijk, voor men op de school wordt toegelaten. Leerlingen van de Ambachtschool zullen hun algemeene kennis moeten aanvullen en tevens eenige jaren praktijk moeten meemaken.

Het onderwijs aan de school zal worden gekombineerd met bezoeken aan bouwwerken en fabrieken. Het plan is gedurende 9 maanden van het jaar onderwijs te geven, en gedurende 2 maanden de leerlingen in de praktijk werkzaam te stellen door tusschenkomst van het Bestuur. Ook de leeraren wil men in de gelegenheid stellen voeling te houden met de praktijk.

Het voornemen is om aan de school te verbinden een avondcursus voor diegene die overdag verdiensten moeten zoeken.

De restauratie van de Doorwerth. Onder voorzitterschap van den heer HOEFER uit Hattem is te Arnhem ten gemeentehuize een vergadering gehouden van de Vereeniging Doorwerth. Medegedeeld werd, dat de heer Jos. CUYPERS benoemd is tot architect der Vereeniging. Het kasteel is definitief eigendom der Vereeniging geworden.

De bedoeling is de herstellingswerken in snel tempo (uiterlijk 2 jaren) uit te voeren.

Besloten werd om stappen te doen voor een subsidie der regeering, waarbij zal worden meegedeeld, dat de overgelegde teekeningen zijn een voorloopig ontwerp.

Verworpen werd een voorstel van den heer J. KALFF om een commissie van advies te benoemen en het definitief herstellingsplan te doen vaststellen door den architect der restauratie in overleg met de commissie van advies.

De heer KALFF legde zijn bestuursfunctie neder. Tot bestuursleden werden gekozen Mr. baron VAN BALVEREN en Mr. E. G. C. SCHEIDIUS.

KAMPEN. De bouw van een nieuw stedelijk ziekenhuis heeft sinds eenigen tijd tot allerlei bespiegelingen in de „Kamper Courant" aanleiding gegeven. Wijlen de heer ENGELENBURG had f 200.000 aan de gemeente nagelaten om met bekwamen spoed een nieuw ziekenhuis, een gesticht voor oude lieden of iets dergelijks te stichten. B. en W. besloten den Raad het eerste voor te stellen en wenschten daarvoor uit te schrijven een prijsvraag. Dat vond evenals de voorgestelde bouwplaats bestrijding. In de „K. C." werd betoogd dat de f 2000 kosten dier prijsvraag beter besteed waren door eene commissie van onderzoek eenige moderne ziekenhuizen te doen bestudeeren. Dan was het bureau van gemeentewerken best in staat zelf een ziekenhuis te ontwerpen. Er was geen reden dit bureau bij deze opdracht te passeeren.

Aan dien raad werden echter eenige algemeene waarschuwingen vastgeknoopt tegen prijsvragen, die wij niet geheel zouden willen onderschrijven. Het herhaaldelijk mislukken van prijsvragen mag niet worden uitgespeeld tegen het stelsel als zoodanig, want het is doorgaans veroorzaakt door onvolledige of onbillijke programma's, of slechte handhaving hunner bepalingen door de Jury. Gaat alles naar recht en billijkheid dan biedt de prijsvraag zeker niet minder kans op een goed resultaat

De gemeenteraad heeft in zijne zitting van 31 Maart l.l. echter het voorstel van B. en W. aanvaard.

BATAVIA. De bebouwing van het Koningsplein. De „N. R. C." brengt het volgend uittreksel uit de „Java Bode", waarin echter een belangrijke mededeeling ontbreekt n.l. wie de ontwerper is: Architect MOOYEN?

Hoewel de Gemeenteraad van Batavia in zijne laatste vergadering van het vorig jaar besloten heeft om toe te stemmen in de ontheffing van het beheer over een voor de oprichting van gouvernementsgebouwen bestemd gedeelte van het noordelijk deel van het Koningsplein, zal nochtans, in afwijking van het oorspronkelijke plan, niet dadelijk met dien voorgenomen bouw een aanvang worden gemaakt, zoodat het vroeger door ons vermeld voornemen om nog in dit jaar te beginnen met de oprichting aldaar van een nieuw departement van Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid niet tot uitvoering zal komen.

Door de regeering is thans namelijk beslist, zegt de „Java-Bode", dat de zaak vooraf aan de beslissing van den begrootingswetgever zal zijn te onderwerpen, zoodat op zijn vroegst, bij de ontwerp-begrooting voor 1911 met de aanhangige plannen rekening kan worden gehouden. Daartoe zal een algemeen project voor den bouw van nieuwe kantoren voor de betrokken

diensttakken en van de daarmede verband houdende verhuizingen worden samengesteld. Daarbij zal zijn te rekenen op lokalen ten behoeve van de departementen van Financiën, van Onderwijs en van Gouvernementsbedrijven, van een hoofdbureau voor den dienst der In- en Uitvoerrechten en Accijnzen, voor de Opiumregie en voor den Pandhuisdienst. Verder voor de school tot opleiding van inlandsche rechtskundigen, voor dokter-dwaja's, voor de plaatsing van de hoofdbureau's van het Mijnwezen, van de Staatsspoorwegen en van den Post-, Telegraaf- en Telefoondienst. Een volledig overzicht zal voor de beoordeeling der zaak worden opgemaakt van de thans beschikbare ruimte in bestaande gouvernementsgebouwen en in de ingehuurde woningen, zoomede van de werkelijk noodig ruimte, met inbegrip van eene behoorlijke reserve voor uitbreiding en voor thans nog niet te voorziene behoefte in de toekomst.

Uit het op te maken schema, zal verder moeten blijken, welke uitgaven, globaal, de nieuwe gebouwen zullen vorderen, op welke wijze en in hoeveel jaren die gelden verwerkt zullen worden, hoeveel thans voor huur aan particuliere huizen wordt betaald en op welk bedrag de opbrengst van de vrijkomende, niet voor 's lands dienst te behouden gebouwen kan worden geraamd. In verband met een en ander zal tevens zijn na te gaan in hoever de vroeger in de „Java-Bode" vermelde indeeling van het te bebouwen gedeelte van het Koningsplein wijziging zal moeten ondergaan.

De directeur der Burgerlijke Openbare Werken is belast met de uitwerking van het voorschreven schema, waaromtrent voorafgaande overleggingen met de overige betrokken departementschefs zullen moeten plaats vinden. Uit den aard der zaak zal deze arbeid veel werk vorderen, zoodat het volstrekt niet zeker schijnt, dat met de uitvoering der bouwwerken reeds rekening kan worden gehouden bij de eerstvolgende begrooting en in 1911 de eerste schop in den grond kan worden gezet. Niet twijfelachtig schijnt het, dat waar thans het vraagstuk van de behoefte aan kantoorlokalen voor 's lands dienst te Batavia in haar geheel in beschouwing zal worden genomen, de tot dusver gemaakte plannen algeheele verandering zullen ondergaan.

De „Java-Bode" kan aan het vorenstaande nog toevoegen, dat het reeds herhaaldelijk aan de orde geweest zijnde plan tot overbrenging van het departement van Oorlog naar Bandoeng nog niet van de baan is en dat bij de vervaardiging van de voormelde ontwerpen rekening ook zal worden gehouden met de geldelijke en andere gevolgen van eene eventueele verplaatsing van dat departement.

BERLIJN. Messel's Museumplannen worden door W. C. Behrendt besproken in „Kunst und Künstler". Het „Alg. H.bl." ontleend daaraan het volgende: Men weet, dat Messel, de bekende Berlijnsche bouwmeester, die verleden jaar nog zoo jong stierf, de opdracht had de nieuwe musea te ontwerpen, die met de National Gallerie op de Museum-insel te Berlijn komen te staan. Zijne plannen, die door Ludwig Hoffmann worden afgemaakt, zijn nu hier afgebeeld en beschreven. Vooral omdat Hoffmann ze zooveel mogelijk zal volgen — Messel zelf meende dat hij nog twee jaar noodig zou hebben om zijn plannen geheel uitvoerbaar te maken — zijn ze zeer belangrijk. Het schijnen wel zware, maar imposante gebouwen te zijn, die Messel ontwierp, met sterke neiging naar het antieke. Behrendt noemt ze een „artistieke daad van den eersten rang. Zijn werk wortelt diep in den bodem der traditie en draagt een waarlijk klassiek karakter. De steeds groeiende uitdrukkingskracht van dezen bouwmeester kwam ten slotte tot de verkiezing van de eenvoudigste architectonische vormen. De grootheid van den indruk rust op de zuiverheid der lijnen en op de werking der proportie. In den zuilenbouw van den voorgevel klinkt de toon van de Brandenburger Poort door, waarvan de verhoudingen voor dit gebouw den maatstaf hebben geleverd. De Dorische driekwartzuilen, die aan den museumgevel een zwaar rhythme geven en voor de compositie der gevels het Leitmotief zijn, hebben dezelfde afmetingen als die van de Brandenburger Poort. Het is Alfred Messel, wien de profaanbouw de ontdekking en ontwikkeling van nieuwe typen dankt, gelukt, in zijn project voor het Duitsche museum ook aan de monumentale architectuur een vorm te geven, die de uitdrukking is van een nieuwen tijd."

Een beschouwing van Leopold Bauer over moderne stijl. Het begrip „modern meubel" is buitengewoon moeilijk te definieeren. Een tijd, welke eerst een stijl moet doen geboren worden, kan weinig aanspraak maken dat al hare uitingen konsekwent en logisch zijn. Zoo zijn er ook op het gebied der moderne architektuur en der moderne meubelconstructies richtingen en opvattingen, die elkander voor een streng logisch denkend persoon uitsluiten. Er zijn ontwerpen die iedere traditie negeeren en die hunne meubels uit rechtlijnige, geometrische elementen ontwerpen, zooveel mogelijk naar konstruktieve en praktische grondslagen. Dan weer zijn er die onder de leuze „Heimatskunst" komen tot een merkwaardig gemis van gemak en tot een afstand doen van alle luxe. Van de strenge stijlnabootsers wil ik niet eens spreken want die hebben toch zoo tamelijk wel alle crediet verloren. Het was mij niet mogelijk, mij bij een dezer richtingen aan te sluiten, want het is mij meer en meer duidelijk geworden, dat het begrip „moderne kunst" te veel een leuze is geworden en dat werkelijk echte kunst onmogelijk in zoogenaamde oude of nieuwe kunst ingedeeld kan worden, want er bestaat slechts één kunst.

Daar ik voortgesproten ben uit een streng moderne, materialistisch gestemde school, hebben deze ideeën slechts zeer langzaam bij mij wortel geschoten, en wanneer ik voor mijne langzame ommekeer een logische reden noodig had gehad, dan had ik die wellicht gevonden in de wet tot het behoud van arbeidsvermogen van Robert Mayer. Gaat in de groote huishouding der wereld niet de kleinste kracht verloren, heeft integendeel iedere krachtuiting hare werking, zoodat de kleinste stoot van mijn kant, in de balans der krachten ergens als warmte of bron van energie zijne beteekenis krijgt. Hoeveel te meer moeten dan geestelijke krachten door eeuwen heen bestendig werken. Het is ongetwijfeld onmogelijk iets te scheppen dat vrij is van alle overleveringen. Integendeel, het is een groote fout dat vele moderne kunstenaars slechts zeer eenzijdig op zekere stijluitingen bouwen. Wij kunnen gerust voor onze gebouwen van alle bekende stijlsoorten, van alles wat onze voorouders aan onmetelijke kunstschatten nalieten, gebruik maken, om op dezen zeer uitgebreiden grondslag, het trotsche gebouw van den modernen stijl op te trekken. Ik ga zelfs zoover te beweren, dat elk tijdperk voor ons iets bruikbaars uitgevonden heeft en dat het slechts een „Medium van dezen tijd", d.w.z. een kunstenaar, noodig heeft om de betooverde poort van het verleden te openen. Dan zou over ons geheele leven een rijkdom van kunstvormen en ideeën gestort kunnen worden, die weliswaar meermalen in de oude tijden zullen wortelen, maar die toch de kracht van de persoonlijkheid eens kunstenaars noodig hebben om weer voor onzen tijd heroverd te worden. De buitengewone waarde der „persoonlijkheid" volgt uit hetgeen zooeven beweerd werd.

Waar een nieuw stijlbegrip heden nog zoo weinig banden heeft, is de artistieke smaak van een enkele de eenige waarborg, dat er iets goeds wordt gemaakt! Ongetwijfeld zullen zich langzamerhand eenige vormbegrippen vastzetten en er zal een tijd komen, dat ook de middelmatige een stijlgevoel zal bezitten en dat de arbeid, nu door kunstenaars verricht door den handwerker zal worden overgenomen. Het is best mogelijk dat op zulk een wijze een tijdperk van een nieuwen stijl zal aanbreken, die gelijk zal staan aan een der groote kultuurperioden van weleer.

BOEK EN TIJDSCHRIFT

Sint Lucas. Nr. 8. Jan Stuyt begon in afl. 5 een artikel over Ruskin, waarvan nu een vervolg gegeven wordt, waaruit weder Ruskin's frissche origineele kunstgeest te genieten valt. Jan Stuyt hoopt door datgeen wat hij uit Ruskin's werken aanhaalde en besprak de lust tot zelfbestudeering te hebben wakker geroepen.

Over Attische grafsteenen schrijft pastoor F. Nève; over de schilderkunst en haar belang voor de kerk Dr. X. Smits en van F. F. is er weder een artikel „uit mijn schetsboek" met teekeningen van boordsels voor ongekleurde kerkramen uit de Collegiale kerk te Saint Quentin.

Dekorative Kunst. Afl. 7 1910. Zeer goed geteekende, geestige en scherp ironische karikaturen van Emil Pretorius illustreeren een artikel van Karl Wolfskehl waarin de teekenaar in eene beschouwing „über Zeichnung als Ausdruck der Zeit" besproken wordt. De volgende artikelen behandelen Christian Thomsen's porceleinen beeldjes, Paul Braunagel's figuren op glas en lood; den smaakvolle tuinaanleg van den tuinarchitekt Fr. Gildemeister waarbij mooie reproducties gevoegd zijn, waaronder ook enkele van tuinmeubels. Verder wordt het woonhuis van den architekt Rittmeyer te Winterthur uitvoerig beschreven met afbeeldingen der gevels en van verschillende vertrekken. Rittmeyer heeft zoo zegt de schrijver gebroken met alle historische vormen en, heeft zijn werk overeenkomst met de oude werken, dan is dit niet toe te schrijven aan navolging doch aan zijn grondbeginselen welke evenals die uit vroegeren tijd voortsproten uit praktische overwegingen.

Ten slotte geeft deze aflevering nog borduurwerk van Gertrud Lorenz en eenige grafmonumenten van Ernst Haiger te zien.

In den tekst is een artikel over bloemen in den tuin, een hoofdstuk uit Alfred Lichtwark's boek.

Deutsche Kunst und Dekoration. Het werk van den jongen schilder en illustrator Hans Pellar (München) wordt aan de hand van afbeeldingen door F. von Ostini beschreven. Volgt een artikel over een anderen Münchener schilder, Ernst

KROPP. Van meer interesse voor onze lezers is de rijk geïllustreerde bijdrage over de majolika's van de fabriek van keizer WILHELM te Cadinen. Deze heeft, met name naar ontwerpen van Prof. TASCHNER, Prof. VOGEL, E. WESTPFAHL terracotta's vervaardigd, die onlangs in het Warenhaus Wertheim zijn tentoongesteld.

Verder eenige afbeeldingen van het door H. MUTHESIUS ontworpen interieur der kunsthandel-de Burlet in het Adlon Hotel te Berlijn, over ultra-moderne ontwerpen van den architekt MARGOLD (Weenen): een stuk met afbeeldingen over tuinen volgens ontwerp van VICTOR ZOBEL.

Eindelijk tekstbijdragen over Bravour, over de proportie in de Grieksche kunst, over Stedebouwkundige problemen. Voorts korte berichten en mededeelingen.

Moderne Bauformen. Afl. 3 1910. Verschillende werken van Prof. WILHELM KREIS uit Düsseldorf zijn bij het eerste artikel gereproduceerd. KREIS trok reeds in 1900 op de Dresdener tentoonstelling onder de jongeren sterk de aandacht. De roem, dien hij toen oogstte, blijkt stand te houden. Verschillende interieurs uit het slot Albrechtsberg geven een goeden kijk op zijn talent. Behalve deze zijn er nog reproducties van een studie voor een wandelhal, van een prijsvraagontwerp voor het raadhuis in Barmen, ontwerpen voor een aanbouw aan het oude raadhuis te Frankfort a/d Oder voor verschillende monumenten ter eere van BISMARCK. Eenige platen die volgen, vertoonen het nieuwe kerkhof te Wiesbaden waaraan verscheiden architekten, doch in het bijzonder arch. PAULY hunne medewerking verleenden. De groote hal bevat ook een inrichting voor lijkverbranding. OHLY te Frankfort ontwierp het beeldhouwwerk. Van zijne werken zijn nog eenige reproducties toegevoegd.

In deze aflevering zijn nog gegeven interieurs van arch. ALBERT WEBER; gekleurde interieurs van WILHELM TREFZGER, van FRIEDRICH GLASER (beide leerlingen van Prof. GRENANDER) van JULIUS BÜHLER (leerling van BRUNO PAUL) en van LUDWIG HOHLWEIN; een ontwerp voor woonhuizen met winkels van arch. WILLY MEYER, ontwerpen voor een landhuis van RICHARD SCHMID en verscheidene landhuizen van C. F A. VOYSEY uit Londen, waarop nog eenig door hem ontworpen meubilair volgt.

Architectura Nr. 13. Verslag 1270e vergadering.
Programma Eereprijsvraag. (Zie blz. 114.)
2e Concept nationale prijsvraagregels.

Bouwkundig Weekblad Nr. 14. Officieele berichten betreffende de Mij. tot Bev. der Bouwkunst.

Het ontwerp-FROWEIN voor aan- en verbouw van het Haagsche Raadhuis. De schrijver dezer kritiek is van oordeel dat het den heer F. in zijn ingediend ontwerp niet gelukt is met de noodige takt eene goede aansluiting te bereiken tusschen het oude Raadhuis en zijne (in denzelfden stijl bedoelden) vergrootingsplannen. Terwijl van het oude Raadhuis — een kunstjuweel welks fijne, voorname vormentaal geheel in eene afgesloten, intieme omgeving past — de hoofdverhoudingen eene besliste vertikale neiging hebben, veranderde de heer F. die in een horizontale. Het oude Raadhuis, wel verre van aldus het geheel te beheerschen, is zoek geraakt en komt niet meer tot zijn recht. Schrijver veroordeelt ten slotte de opvatting van den heer F. om de vergrooting in denzelfden stijl door te zetten als het oude Raadhuis vertoont.

De duitsche Rijkswet tot het waarborgen van vorderingen voor leveranties ten behoeve van bouwwerken (vertaald uit de „Deutsche Bauzeitung").

Voorts een vervolg op de geschiedenis der St. Eusebius- of Groote kerk te Arnhem en eenige afbeeldingen met toelichting van stuc-ornamenten door A. L. VAN DER LEE, beeldhouwer te Groningen.

De Opmerker Nr. 14. Marmer (slot).

De kerk van het Heilige Graf te Jeruzalem.

Verder, overgenomen uit de mededeelingen van den B. N. A., de concept-bepalingen voor een arbeids-kontrakt van bouwkundige opzichters en teekenaars.

PRIJSVRAGEN, EXAMENS EN TENTOONSTELLINGEN

Architectura et Amicitia. Eereprijsvraag 1910.

Ontwerp voor: Een kopstation met verhoogd spoor voor eene gemeente als Amsterdam.

Het gebouw bestaat uit een gebouw aan het voorplein en twee vleugelgebouwen, weerszijden van de stationsoverkapping gelegen.

De vleugelgebouwen staan aan straten, breed 25.— M.

De stationsoverkapping, die uit een of meer spanningen kan bestaan, is breed tusschen de achtergevels der vleugelgebouwen ± 160.— M. en is ongeveer lang 218.— M.

Het hoofdperron langs het gebouw aan het voorplein is breed 18.— M., de breedte der overige perrons is volgens de situatie.

De vloer van den beganen grond ligt gelijk met het trottoir aan het voorplein en der zijstraten, de vloer van de 1e verdieping is gelijk met de personenperrons en ligt 4.40 M. boven den vloer van den beganen grond. De goederenperrons liggen 3.80 M. boven laatstgenoemden vloer.

Het laden en lossen van bagage, bestelgoederen en de post geschiedt uitsluitend op de goederenperrons, die met liften en trappen in verbinding zijn met tunnels. De tunnels verbinden de lokalen voor ontvangst en afgifte van bagage, de lokalen voor bestelgoederen en de post met genoemde perrons. Voor de noodige trappen naar de verdieping (perronhoogte) te zorgen.

Het gebouw moet bevatten, behalve de noodige bergplaatsen:

a. het gebouw aan het voorplein.

Op den beganen grond:

1 ruime vestibule, waarin: trappen naar de verdieping (perronhoogte), 1 plaats-kantoor ter oppervlakte van 225 M². met minstens 10 loketten, 1 verblijf voor den portier, 1 kantoortje voor wisselen van geld, tochtportalen, lokaaltjes voor den verkoop van dagbladen, bloemen, enz.

In aansluiting met de vestibule moeten zijn:

1 lokaal tot afgifte van bagage met een kantoortje, oppervlakte 900 M².; 1 reisbureau met wachtruimte, oppervlakte 200 M².

Voorts bevat de begane grond:

de ingang naar het Koningspaviljoen, hierbij kunnen zijn gelegen 2 à 3 kamers voor de Directie en voor kleine vergaderingen;

lokalen voor de post met een ingang aan het Voorplein voor het publiek, ter oppervlakte van 600 M².;

2 lokalen met portaal voor de politie;

keukens, bergplaatsen en kamers voor den kastelein.

Op de verdieping (perronhoogte):

1 wachtkamer 1e klasse, ter oppervlakte van 180 M².;

1 „ 1e en 2e klasse (restauratie), ter oppervlakte van 300 M².;

1 eetzaal voor 1e en 2e klasse, ter oppervlakte van 200 M².:

1 of 2 kleine salons nabij de eetzaal.

1 wachtkamer 3e klasse. Niet rooken ter oppervlakte van 180 M².

1 wachtkamer 3e klasse ter oppervlakte van 450 M².

toiletkamers voor heeren en dames, die voor de heeren kunnen ook zijn gelegen op den beganen grond, onder- of op een insteek boven de dames toiletkamers;

buffetten, kamers voor den kastelein, services, enz.

1 koningspaviljoen, bevattende trappenhuis, salons, kamers voor het gevolg en toiletkamers, oppervlakte 500.— M².;

lokalen voor de post met een toegang voor het publiek van af het perron, oppervlakte 600 M².;

minstens 4 lokalen ter gezamenlijke oppervlakte van 200.— M². voor den stationschef, de onderchefs en hunne bureaux; hierboven op de tweede verdieping een seinkamer en eenige kantoorlokalen voor den stationsdienst;

1 trappenhuis naar laatstgenoemde lokalen en een lokaaltje voor telefoons.

De laatstgenoemde lokalen moeten zooveel mogelijk in het midden van het gebouw liggen aan het hoofdperron.

De vleugelgebouwen, lang ongeveer 100.— M., gemeten uit den achtergevel van het gebouw aan het Voorplein, moeten ieder bevatten:

Op den beganen grond:

1 uitgang met trappen naar de zijstraten en de overdekte standplaats voor rijtuigen;

1 overdekte standplaats voor rijtuigen, oppervlakte 700 M².;

1 lokaal voor ontvangst van bagage met kantoor, oppervlakte 500 M².;

1 lokaal voor garderobe, oppervlakte 60 M².;

1 dagverblijf voor koetsiers;

kelders voor de centrale verwarming en voor ventilatie van eenige lokalen;

2 à 3 woningen voor den stationchef, de onderchefs, kastelein enz.

Op de verdieping (perronhoogte):

retirades voor dames en heeren;

„ „ het personeel.

1 kamer voor conducteurs, oppervlakte 90 M².;

1 „ „ arbeiders, „ 60 „

1 werkplaats, „ 70 „

4 kamers voor terreinopzichters, lampisterie, magazijn enz.

Op de tweede verdieping liggen kantoren voor de ingenieurs van den weg en van tractie en van den inspecteur van het vervoer, met hunne bureaux, voor elken vleugel ter oppervlakte van 500 M².

Voorts bevatten de verdiepingen woningen, genoemd bij den beganen grond.

Bij de toiletkamers en retirades moeten lokaaltjes zijn voor de bewaaksters.

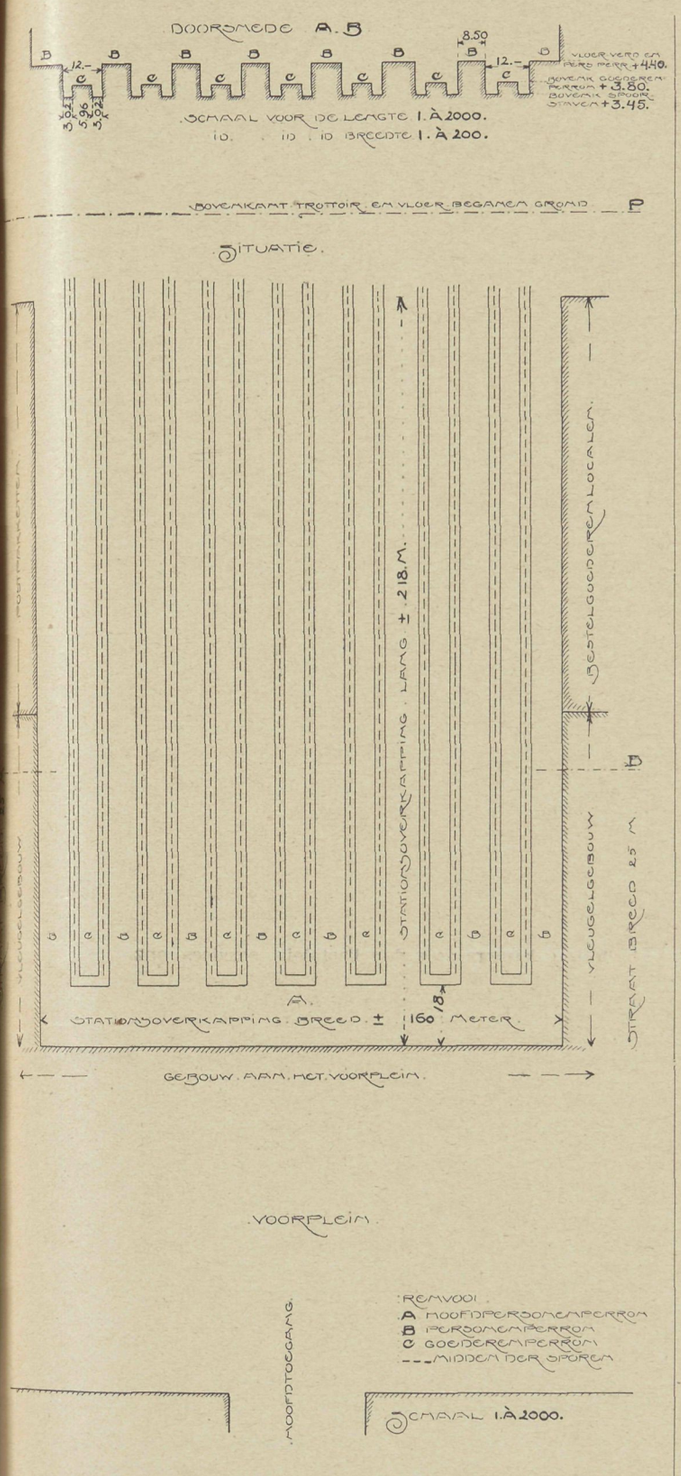

Aan genoemd vleugelgebouw moeten aansluiten, aan de eene zijde van de stationsoverkapping, lokalen voor bestelgoederen met de noodige kantoorlokalen en aan de andere zijde lokalen voor den postpakketdienst.

De lengte van elk dezer gebouwen is ongeveer 118 M.

De electrische centrale voor verlichting en krachtoverbrenging, behoort niet tot het ontwerp.

Teekeningen. Gevraagd worden: op de schaal 1 à 200.

een plattegrond van den beganen grond met de tunnels;

" " " " de verdieping (perronhoogte), met de perrons;

" " " " de tweede verdieping (entre-sols);

de gevels aan het voorplein en aan een der zijstraten;

1 lengte- en een breedte-doorsnede van het gebouw, waarop voorkomen: de stationsoverkapping en de gevels aan de perrons;

doorsneden over de groote vestibule en wachtkamers;

deze kunnen vervallen zoo ze reeds voorkomen op de vorengenoemde teekeningen.

op de schaal 1 à 50.

een of meer belangrijke détails van de gevels en een of meer idem van het interieur.

De behandeling der teekeningen wordt vrijgelaten.

Algemeene bepalingen.

De mededinging staat open voor alle Nederlanders, die hun Nederlanderschap hebben behouden. De ontwerpen moeten 15 September 1910, uiterlijk des namiddags 1 uur vrachtvrij zijn ingekomen aan het adres van den 1sten Secretaris van het Genootschap, aan het lokaal „Parkzicht", Hobbemastraat, Amsterdam.

Bij alle ontwerpen moet gevoegd zijn een verzegelde naambrief en een correspondentie-adres, om zoo noodig met den ontwerper in briefwisseling te kunnen treden.

Alle teekeningen of stukken, die bij de inzending behooren, moeten voorzien zijn van:

1°. een motto, waaronder het ontwerp is ingezonden;

2°. eene opgave van den datum van inzending.

De naam van den ontwerper mag op de teekeningen of bijgevoegde stukken niet voorkomen.

De teekeningen moeten plat, zonder houten lijsten, verpakt zijn,

Slechts die inlichtingen aan inzenders zijn voor mededingers en jury geldend alsof ze in het programma waren opgenomen, die in „Architectura" zijn beantwoord door het bestuur.

Wanneer aan bovenstaande voorschriften van het Programma, aan de algemeene bepalingen en aan desbetreffende artikelen in de Statuten en het H. R. van het Gen. niet is voldaan, kunnen de ontwerpen niet voor bekroning in aanmerking komen.

Aan de Jury is een bedrag van *f* 400 beschikbaar gesteld om te bestemmen voor 3 bekroningen.

De Jury:
K. P. C. de Bazel.
H. P. Berlage Nzn.
D. A. N. Margadant.

■ VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN ■

W. van Boven. Insp. van Volksgezondheid over: Uitbreidingsplan en bouwverordening. Bouwkunst en Vriendschap 1 April 1910.

De spreker, die ditmaal niet over de esthetische zijde van uitbreidingsplannen, noch over de technische bepalingen van bouwverordeningen wenschte te spreken, had zich tot taak gesteld aan te toonen welk verband er behoort te bestaan tusschen de bepalingen der bouwverordening en het uitbreidingsplan.

Onder de bepalingen, die te dien opzichte van het grootste belang zijn, noemde spreker die, welke bedoeld zijn in art. 3 der Woningwet, sub a en b, n.l. de voorschriften voor de plaatsing van de gebouwen ten opzichte van den openbaren weg en van elkander en die, regelende de hoogte der gebouwen.

Ook art. 2 der Woningwet, waarin wordt bepaald dat de voorschriften, bedoeld in art. 1, verschillend kunnen zijn naar gelang den aard en de bestemming der woningen, alsmede van hare ligging, noemde spreker van het grootste belang.

Uit dit artikel volgt toch, dat niet één voorschrift behoeft te gelden voor de geheéle stad, maar dat alle voorschriften verschillend kunnen zijn voor alle deelen der gemeente en voor verschillende soorten van woningen.

Aan dit artikel, meende spreker, is tot dusverre veel te weinig aandacht geschonken, zoodat alleen Amsterdam verschillende voorschriften voor verschillende stadsgedeelten in hare bouwverordening heeft.

De praktijk heeft aangetoond, dat de veelal gevolgde methode om door het geven van vrijstellingen van bepalingen der bouwverordening, toch tot verschillende toepassingen te komen, spoedig tot een minder strenge, om niet te spreken van soms slappe toepassing, voert.

De praktijk heeft verder bewezen dat de, bij verordening gestelde minimum eischen aan de achter de huizen open te laten ruimten, veelal veel te laag zijn, en bovendien aangetoond dat, nu eenmaal een officieel minimum is vastgesteld, blijkbaar door velen van de gedachte wordt uitgegaan dat het openlaten van iets méér ruimte dan strikt geboden is als overdadige luxe is te beschouwen.

In de nieuwere stadsgedeelten ontbreekt het in den regel niet aan breede straten; wegens een geringe ruimte achter de woningen moet echter de toetreding van licht en lucht in hoofdzaak van de voorzijde komen, terwijl juist die voorzijde door het opwaaiende stof, het straatrumoer, e. t. q. het minst geschikt is tot het betrekken van frissche lucht.

Daarom is de toestand achter de woningen eigenlijk van nog meer belang dan die aan de straatzijde.

Eene vergelijking van de oudere stadsgedeelten te dezen opzichte met de nieuwe wijken valt niet steeds ten nadeele van de eerste uit; hier en daar zijn gelukkig nog grootere ruimten overgebleven; doch onwillekeurig rijst de vraag hoe lang — of liever hoe kort — het nog zal duren of ook deze laatste oasen in de huizenwoestijn zullen zijn volgebouwd; indien althans niet door dwingende bepalingen een dergelijk onheil wordt voorkomen.

Pleinen en parken worden in 't algemeen als de longen der stad beschouwd, maar niet minder doen als zoodanig dienst de ruimten achter de woningen, en men mag als zeker aannemen dat het volbouwen van deze ruimten niet zonder nadeelig gevolg zou blijven voor den algemeenen gezondheidstoestand der stad.

Een groote fout noemde spreker het dan ook, bij het maken van een uitbreidingsplan reeds direct uit te gaan van de nagenoeg uniforme afmetingen der bouwblokken met een diepte van 30 tot 50 meter, waardoor, alleen wanneer het niet anders uitkomt een bouwblok van eenigszins afwijkende vorm en afmeting ontstaat.

Spreker meende den eisch te mogen stellen dat in de nieuwe stadswijken voor de terreinen achter de woningen dezelfde ruimte moet worden genomen als aan de voorzijde.

Art. 27 der Woningwet geeft de bevoegdheid aan den Gemeenteraad om voor straten of pleinen $^1/_3$ van ieders eigendom te bestemmen.

Deze hoeveelheid schijnt in de praktijk geen bezwaren te ontmoeten en schijnt, gelet op de voldoende breedte der straten, wel voldoende. Werd nu aan de achterzijde der woningen eenzelfde eisch gesteld, dan zou van het resteerende $^2/_3$ dus nog weer de helft mogen worden bebouwd.

Nog andere bepalingen kunnen worden gesteld regelende de plaatsing der gebouwen ten opzichte van elkander; onder anderen kan door het aanwijzen van rooilijnen het houden van *vóórtuinen voor de huizen worden bevorderd.*

Verder kunnen bepalingen worden gemaakt voor ruimte tusschen de gebouwen, waardoor het mogelijk wordt bepaalde deelen van een uitbreidingsplan aan te wijzen voor villa- of voor blokkenbouw, met blokken van een zeker maximum woningen aan elkaar.

In verband met het vroeger besproken art. 2, wordt het thans duidelijk, dat door het stellen van bepalingen in de bouwverordening, in verband met het uitbreidingsplan, een groote afwisseling in de bebouwing kan worden verkregen.

Vooral de open bebouwing, kan, naar sprekers meening, er veel toe bijdragen om het nut van kleine pleintjes belangrijk te verhoogen.

Ook in een stratenplan, waarbij gesloten bebouwing wordt gevolgd, kan door het bestemmen van een doorgaande reeks van blokken met open bebouwing aan de bezwaren van een te dichte bebouwing worden tegemoet gekomen.

Ook de hoogte-bepalingen zijn van het grootste gewicht.

Het behoeft geen betoog dat ook deze verschillend moeten zijn, in verband met de breedte der straten en met de open ruimte die achter de woningen wordt voorgeschreven, en het spreekt dus van zelve dat de ruimte- en hoogte-bepalingen ten nauwste onderling verband moeten houden.

Bij lage woningen zal met minder open ruimte kunnen worden volstaan en spreker acht het met goede, dit onderdeel betreffende bepalingen, volstrekt géén utopie dat een arbeiderswijk, als door Berlage op het uitbreidingsplan voor den Haag is aangegeven, tot uitvoering zal komen, mits — en hier komt spreker tot hetgeen z. i. in de allereerste plaats noodzakelijk is — bijtijds door het gemeentebestuur de noodige bepalingen worden vastgesteld, en de noodige eischen thans reeds worden gesteld voor toekomstige bebouwing van gronden die op 't oogenblik nog geen stadsbouwgrond zijn.

De bezwaren, die aanvankelijk door verschillende gemeentebesturen worden gemaakt, zijn in hoofdzaak van financieelen aard; op dezen kant van de zaak wil spreker thans verder ingaan.

De waarde van den grond, aldus spreker, hangt af van het voordeel dat er van getrokken kan worden.

Komt de stadsbebouwing dus nader bij een zeker stuk land, dan zal allengs de meer of mindere vruchtbaarheid daarvan op de prijsbepaling geen invloed meer hebben, doch zullen de koopers gaan berekenen op welke wijze de grond kan worden bebouwd. De speculatie heeft dan aangevangen en naar gelang de prijs hooger wordt opgedreven zal — het spreekt van zelve — een grooter aantal woningen, of woningen met meer verdiepingen moeten worden gebouwd, om tot een loonende exploitatie te geraken.

Het gevolg van het onbestemde van het terrein in kwestie is dus dat de toekomstige bebouwing zich moet regelen naar de opgedreven grondwaarde.

Geheel anders wordt de kwestie echter, indien — terwijl de grond nog weiland is — de toegelaten bebouwing wordt vastgelegd.

Ieder kooper dient dan met de bestemming rekening te houden en van een ongezonde opvoering van den prijs zal geen sprake meer zijn, daar de waarde geheel afhankelijk is van de — krachtens uitbreidingsplan en bebouwingsverordening — toegelaten bebouwing.

Deze — toch ongetwijfeld gewenschte — toestand zal nu ontstaan wanneer een uitbreidingsplan en een bebouwingsverordening worden vastgesteld op gronden die thans nog niet als bouwgrond worden aangemerkt.

Naast de bovengenoemde maatregelen mag natuurlijk niet vergeten worden het groote belang gelegen in het bijtijds aankoopen van gronden door de gemeente zelve. Ook dit kan finantieel niet onmogelijk zijn, daar, indien bijtijds wordt gekocht, de aldus vastgelegde gelden een behoorlijke rente aan pacht, enz. kunnen blijven opbrengen tot de tijd van exploitatie is aangebroken.

Met instemming haalt spreker een uitspraak aan van den heer Symons, die in een verslag van het Townplanning congres, in Engeland gehouden, Berlijn en Ulm tegenover elkander stelde.

Voor een goede ontwikkeling der stad Berlijn als geheél met zijne voorsteden zal het toch noodig zijn dat alle land tusschen Berlijn en die voorsteden eigendom der gemeenschap wordt.

Door de grondspeculatie echter is de waarde dezer terreinen zoo enorm opgevoerd, dat de gemeente, om geschikte terreinen voor scholen, ziekenhuizen, speelterreinen enz. te verkrijgen, gedwongen wordt tegen véél te hoogen prijs aan te koopen. Dit beteekent niet alleen aanhoudende verhooging der belastingen, maar het is reeds geworden eene onoverkomelijke moeilijkheid bij de oplossing van het woningvraagstuk en dit wel van 90 pct. der Berlijnsche bevolking.

Ulm daarentegen was omringd door vestingwerken. De gemeente heeft bijtijds ingezien dat deze terreinen eigendom van de gemeente moesten blijven toen deze werken nog meer naar buiten werden verplaatst. Zij heeft daardoor haren rijkdom *met millioenen vermeerderd en zich zelve in staat gesteld om* bijna voor niets grond beschikbaar te stellen voor inrichtingen van algemeen nut, en voor den bouw van arbeiderswoningen.

Hoe groot het verschil in waarde van grond kan zijn bij een betrekkelijk klein verschil in ligging blijkt uit de volgende cijfers, overgenomen uit het praeadvies van Mr. Nieboer, aan de Ver. voor Staathuishoudkunde en Statistiek: per H. A. te Amsterdam, aan de grens der bebouwing 48.000 gulden, en 1 K.M. verder f 4800; te Utrecht respectievelijk van 12 tot 36-duizend gulden en 1 K.M. verder van f 2400 tot f 3000, enz.

Zonder vrees voor te duur te zullen worden, kan dus reeds op 1 K.M. uit de tegenwoordige bebouwingsgrens een behoorlijk stratenplan met bebouwingsverordening worden vastgesteld.

Na nog te hebben nagegaan aan welke eischen de achterterreinen thans in de groote steden hebben te voldoen, eischen die door spreker voor meerendeels onvoldoende worden verklaard, toonde spreker door een groote serie lichtbeelden aan, tot welke ongewenschte toestanden inderdaad het volgen van deze minimum-eischen, vooral in Den Haag, aanleiding geeft, er steeds verder den nadruk op leggende dat, door tijdig ingrijpen deze fouten zijn te voorkomen.

De voorzitter, den spreker dankende voor zijn leerrijke en belangrijke voordracht, meende te moeten releveeren, dat — indien de denkbeelden door den spreker van den avond geuit — ingang vinden, waaraan spr. niet wanhoopte, dit voorzeker voor een groot deel te danken zal zijn aan het rusteloos in deze richting werken van den inspecteur van de volksgezondheid in Zuid-Holland; met welke meening de vergadering door luid applaus instemde.

PERSONALIA

Zilveren ambtsjubileum van **A. Singels,** Inspecteur der Bouwpolitie te Rotterdam.

1 April vierde de heer A. Singels te Rotterdam zijn zilveren feest als ambtenaar bij de Rotterdamsche bouwpolitie onder talrijke blijken van belangstelling. De Directeur, de heer C. J. Struyck, herdacht zijne eerlijkheid en practischen geest, de heeren Stuivinga namens de collega's en van Wijk uit naam van het bureaupersoneel boden cadeaux aan.

De heer P. A. Weeldenburg huldigde onder aanbieding van een geschenk den jubilaris namens het bouwkundig Rotterdam *in zijn geheelen omvang, van af den architect tot den kleinsten* bouwer, zijnde architecten en burgerpatroons, aannemers en eigen bouwers door deputaties vertegenwoordigd. De heer Weeldenburg gaf een schets van de aangename wijze, waarop de heer Singels met allen samenwerkt, een wijze die boven allen lof verheven is on waarbij de jubilaris zich doet kennen als een gemoedelijk, aangenaam mensch.

IXE JAARGANG No. 15 13 APRIL 1910

DE BOUWWERELD

RED.: J. H. W. LELIMAN B.-I. AMSTERDAM. UITGEVER: F. VAN ROSSEN

PROF. J. A. VAN DER KLOES. TERRAZZO-VLOEREN VOORHEEN EN THANS

De terrazzo-vloeren van onzen tijd hebben het onvermijdelijk gebrek van mettertijd krimpscheuren te vertoonen. Geen netwerk van barstjes krijgt men te zien, zooals bij pleisterwerk in vetten mortel op den muur, maar groote barsten, die de geheele vlakte van de eene zijde tot de andere doorklieven, zooals bij plafonds. Gelijke oorzaken, gelijke gevolgen: de onderlaag scheurt mede, wat bij een muur niet kan. Zeldzame uitzonderingen treft men aan, b.v. bij beneden den grondwaterspiegel gelegen kelder- en tunnelvloeren en in slagerswinkels, waar de vloer dagelijks eenige malen geschrobd wordt en dus geen tijd heeft om uit te drogen.

Gewoonlijk verloopt na de voltooing van het werk $^1/_2$ tot $^3/_4$ jaar en zelfs langer tijd eer de uitdroging zoo ver gevorderd is, dat de eerste proeven van scheuren zichtbaar worden. De maker is er dan van af en de bouwmeester kijkt er evenmin meer naar om als hij. Hierdoor is het feit — niet te verontschuldigen, doch — te verklaren, dat fouten en gebreken zich door menschenleeftijden heen blijven herhalen en dat altijd door de kiemen van verderf van den aanvang af in de werken worden neergelegd.

Dikwijls is de vraag in mij opgekomen of de Ouden er iets op geweten hebben om het onoogelijke gebrek te vermijden of althans minder in het oog te doen springen. Ik was niet in de gelegenheid een terrazzovloer uit vroeger tijd of op de oude manier uitgevoerd te zien en degenen, die ik ernaar vroeg, hadden er niet op gelet. Ook omtrent de wijze van uitvoering van voorheen bleef ik in onwetendheid. Daarom te meer trof mij een mededeeling is Oscar Mothes' „Illustrirtes Baulexicon" (1863), dat al wel 35 jaren in mijn bezit is en dat ik dezer dagen toevallig opsloeg op het woord „Estrich".

Met estrikken bedoelt men bij ons gebakken vloertegels, plavuizen, maar dit is een afdwaling der spraakmakende gemeente. Estrich noemen de Duitschers taalkundig juist een vloer zonder naden; wij hebben daarvoor het woord deel (Duitsch Tenne), dat echter alleen op dorschvloeren van klei wordt toegepast. Het woord Estrich is van oude afkomst: Grieksch ostrakon, Latijn ostracites, Fransch estrac, estrée, Spaansch astrago, Italiaansch astrico, terrazzo.

Mothes geeft een talrijke verzameling recepten voor naadlooze vloeren, met klei-, kalk-, gips-, trasmortel en teer als bindmiddelen; bij de kalk komen als toeslagen voor: runderbloed en roggemeel, bij de klei hamerslag, runderbloed en paardenpis. In de dikte der laag en de wijze van behandeling is groote verscheidenheid. De vloeren zijn niet enkel op den vasten grond doch ook op en tusschen houten balken van toepassing; er zijn recepten bij van Russische, Zweedsche, Grieksche, Italiaansche, Lotharinger en „Brabantsche of Maastrichtsche" herkomst.

Of toeslagen van dierlijken en plantaardige afkomst als de genoemde werkelijk van eenig nut kunnen zijn kan ik niet beoordeelen. Buitendien betwijfel ik zeer of een der genoemde bindmiddelen de voorkeur zou kunnen verdienen boven ons Portland-cement. Toch valt er uit die oude recepten voor ons iets te leeren. Vooreerst trof mij bij vele daarvan de groote dikte der grondlaag en de lange tijd, dien men haar liet liggen alvorens haar af te werken; zoodoende had men gelegenheid de onvermijdelijke krimpscheuren te zien ontstaan en telkens te dichten.

Ik laat hier de vertaling volgen der voorschriften voor de uitvoering van Venetiaansch terrazzo aldaar ook battuta genoemd:

„Men neemt: a) 10 dln. stukken, ter grootte eener noot, oude, vooraf door uitkoking van de erin voorhanden salpeter bevrijde pleisterpuin of riviergrind, 1 dl. drooggebluschte grauwe kalk (bij gebreke daarvan drooggebluschte witte kalk) en ongeveer 2 dln. water. Dit mengsel, dat de consistentie van door regen vochtig geworden grindzand moet hebben, wordt op het gewelf, den geëffenden grond, den tusschenvloer of krattenvloer zoo hoog opgebracht, dat het onder de rei 5 duim ($12^1/_2$ cM.) dik komt te liggen, met een truweelvormigen ijzeren klopper ter lengte van 0.70 M. ineengeslagen tot de dikte van ongeveer 3 duim, de slagen steeds evenwijdig en zich onder een rechten hoek kruisend. Deze laag moet op plankenvloeren iets dikker zijn dan op metselwerk of gewelven."

„b) 2 dln. baksteenpuin te grootte van een kleine hazelnoot, eveneens van salpeter gereinigd, 1 dl. kalk $^1/_2$ dl. water worden zorgvuldig gemengd, terdege dooreengeroerd, op de laag a 3 duim hoog uitgestort en onder de rei geëffend. Door middel eener marmeren of granieten wals van 0.50 M. lengte en 0.20 tot 0.30 M.

middellijn, die men in den aanvang nat maakt en tijdens het walsen van tijd tot tijd besprenkelt, wordt de vloer tot een gezamenlijke dikte van gemiddeld $4^1/_2$ duim ineengewalst, waarna hij op een zandsteentrottoir na zachten regen gaat gelijken."

„c) 2 tot 3 dln. baksteengruis ter grootte van hoogstens een erwt met 1 dl. kalk terdege dooreengeroerd en dan $^1/_2$ duim dik, op vettere onderlaag ook dunner opgebracht, alleen om te effenen."

„d) Nu late men het geheel 2 tot 3 dagen, na bevinding nog langer staan, tot men, met laarzen aan erover loopend, niets meeneemt. Vervolgens wordt de omtrek van het patroon van den vloer met een mes ingeritst en brokjes steen ter grootte van hazelnoten van verschillende kleur zoodanig in de nog weeken vloer ingedrukt, dat zooveel mogelijk de platte kant der stukjes boven komt te liggen, het laatste met het oog op het glad slijpen. Om dezelfde reden mogen zij niet uit te harde steensoorten genomen zijn. De steentjes worden zoo dicht mogelijk tegen elkaar gelegd, met kleine stukjes ertusschen en dan ingewalst".

„e) 2 dagen later wordt de vloer met een aan een deel bevestigden steen geslepen en, hoewel onvoltooid in gebruik gesteld, daar eerst na 8 maanden de laatste hand eraan gelegd kan worden. Treedt intusschen de winter in, dan moet men in de buitenlucht het werk met stroo afdekken; droge vorst schaadt niet. Na verloop van ten minste 8 maanden kleurt men den vloer op de volgende manier, die ook op andere steenen vloeren van zachte steensoorten van toepassing is; witte kalk en marmerpoeder in gelijke deelen worden met het noodige aardverfpoeder droog gemengd, op den ruwen besprenkelden vloer gestrooid en met een glad ijzeren truweel ingewreven. (Bij patroonwerk wordt hetgeen over den rand gemorst is zorgvuldig met een lap weggeveegd), na zeer korten tijd dwars op de vorige richting opnieuw met het truweel bewerkt en zoo voort tot het bijna geheel droog is, begint te glanzen en ten slotte te spiegelen, bijna als gepolijst metaal. Nadat het nu nog ten minste een dag. zorgvuldig vrij van stof gehouden, heeft gestaan, begint men te oliën om glans te geven. Volkomen standhoudenden glans wordt eerst door lijnolie verkregen. Geolied werk neemt later niet zoo goed meer kleur aan. Tweemaal per jaar moet opnieuw geolied worden".

Het maken dezer bevloeringen, zegt MOTHES is in Venetië het werk van een afzonderlijk gild de terrazzeri of terrazzaji. In geheel Opper-Italië worden zij binnnenshuis, alsook voor trottoirs aangewend. Ook te Weenen zijn zij in zwang voor vestibulen, trapbordessen en zelfs traptreden op gemetselde trappen, waarbij het terrazzo dan aan den voorkant tegen een op kant geplaatste, aan beide einden ingemetselden ijzeren regel wordt aangewerkt. Zulke vloeren verdienen volgens hem echter een veel meer algemeene toepassing om hun zindelijkheid en sierlijkheid; zij zijn ook niet erg koud aan de voeten, betrekkelijk niet duur en scheuren zelfs in de grootste hitte niet.

Mij dunkt het kan wel niet anders of ook in het vaderland van het terrazzo moet de kalk daarbij door het Portland-cement verdrongen zijn. Dit heeft door zijn hooge bindkracht en zijn spoedig verharden zooveel boven de kalk voor, dat het dwarsheid zou zijn de oude wijze van werken weer op te vatten. Te betreuren is het echter dat, hoewel het Portland-cement wel haast een halve eeuw algemeen in gebruik is, men nog niet geleerd heeft het op deskundige wijze te verwerken. Terrazzowerk, pleisterwerk, beton en gewapend beton barsten om het hardst uit elkaar en 't is alsof daar hoe langer hoe minder op gelet wordt. Gaarne geef ik toe, dat het niet gemakkelijk is scheuren in cementwerk geheel te vermijden, doch men geeft zich daar ook niet de minste moeite voor. Voor terrazzowerk zou men van de oude terrazzeri nog wel wat kunnen leeren: een dikke, uiterst schrale onderlaag van grof stampbeton, daarop een dunnere van minder schralen stampmortel met grof zand en in de opperlaag een gepaste hoeveelheid fijn zand in het cement, daar zou men het een heel eind mee kunnen brengen. Men zou moeten beproeven welke graad van schraalheid met de vereischte vastheid in overeenstemming zou kunnen zijn. Bij gebreke aan practische ervaring acht ik het niet raadzaam hiervoor bepaalde voorschriften op te stellen, doch als men de grondlaag dik genoeg neemt, b. v. 15 tot 17 cM., dan kan men bij veel steenpuin en veel grondzand met zeer weinig cement volstaan, b.v. 1 : 10 : 10. Voor de (al of niet tegelijk aan te storten en te stampen) volgende laag dik 2 tot 3 cM. zou men op 1 cement 4 of 5 metselzand kunnen nemen en daaroverheen onmiddellijk na het aanstampen der 2e laag het eigenlijke terrazzo, d.w.z. marmergruis in 1 cement $2^1/_2$ duinzand aan kunnen brengen.

Of het beter is het geheele werk achtereen af te werken, dan wel de grove grondlaag eerst geruimen tijd te geven om hard te worden, zou ik niet met zekerheid durven zeggen. Voor beide manieren zijn gronden aan te voeren. In het eerste geval zal men meer één volkomen geheel krijgen, doch het tweede zal de grootst mogelijke zekerheid geven tegen de gevolgen van krimpen der schrale onderlaag, zoo dit nog bestaan mocht.

Laat men de onderlaag eerst volkomen hard worden en uitkrimpen, dan zou voor huisvloeren wellicht voor de opperlagen gips in plaats van cement aan te bevelen zijn, dat onmiddellijk hard wordt en daarbij uitzet, zoodat, evenals bij een plafond volgens mijn voorschriften, krimpscheuren volstrekt uitgesloten zijn. Wie durft hiermede een proef te nemen?"

Delft, Febr. 1910.

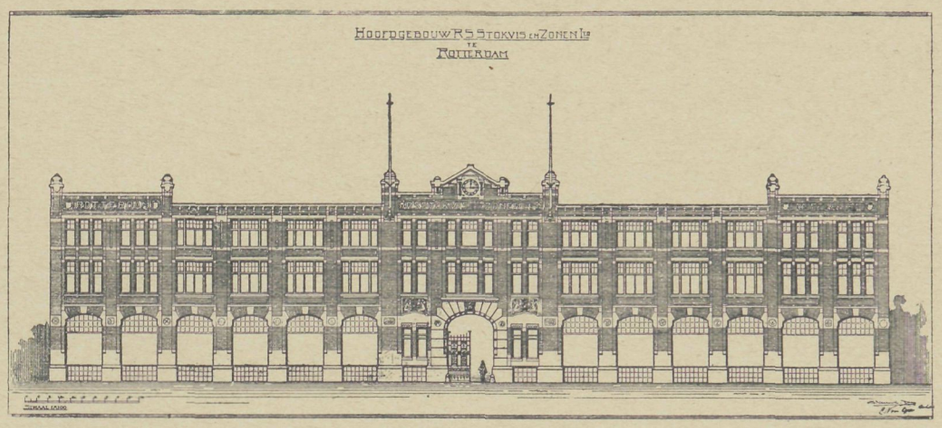

ROTTERDAM. HET NIEUWE HOOFDGEBOUW DER
FIRMA R. S. STOKVIS & ZONEN LTD.
ARCHITEKTEN J. VERHEUL DZN. & C. N. VAN GOOR

K. DE BAZEL. PRORORTIE-SYSTEMEN

Naar aanleiding van het stukje van den heer L. M. MOOLENAAR in Nr. 13 van „De Bouwwereld" en de kwestie die hij daar opwerpt over de waarde van een aangeduidt systeem, schijnt het mij niet te onpas een paar woorden in het midden te brengen, niet zoozeer om de algemeene strekking van het betoog te bestrijden, als wel om enkele daarin voorkomende stellingen nader te belichten en zoo mogelijk eene misvatting, die allicht kan ontstaan, te voorkomen.

Om met dit laatste te beginnen merk ik op dat het niet des heeren M.'s bedoeling kan zijn, om af te keuren het gebruik van eenig verhoudingsstelsel bij het bepalen van den bovwkunstigen vorm; het tegendeel moet waar zijn, daar hij zichzelf, in deze materie een verdienstelijk voorganger heeft getoond in zijn boekje: „Een theoretischen grondslag voor bouwkunstige vormen" 1895, welk boekje, hoewel toen niet algemeen ontvangen met de waardeering die het verdiend, zeker niet nagelaten zal hebben zijn werk te doen. Dit boekje waarin vele juiste begrippen worden ontvouwd verdiend, ten behoeve van de vele jonge bouwkundigen in dezen tijd, zeker een herdruk.

In het algemeen ook zal dunkt mij den strijd vóór of tegen „Het systeem" niet meer behoeven te worden gevoerd, daar mag worden aangenomen dat het begrip en eenigszins de methode, zich burgerrecht heeft veroverd, nu zelfs de gevoelige geest van BERLAGE die in 1894 het tegenovergestelde beginsel „Impressionisme in de Bouwkunst" propageerde het systeem aanvaardde, en dus de strijd geacht kan worden over de geheele linie te zijn beslecht.

Het vraagstuk komt nu in een verder stadium en het gaat nu om de soort methode en het soort systeem, dat als het meest doeltreffend voor de opbouw van eene bouwkunstige vormgeving zou kunnen gelden.

De heer M. deed zich kennen als voorstander van de arithmetische methode met voor vormgeving wijsgeerige en statische beschouwingen, terwijl hij nu waarschuwd tegen overschatting van de louter geometrische en wel zeer terecht — indien ik het juist inzie — tegen de eenzijdig en bekrompen toepassing van de geometrische methode in het z.g. „driehoeken systeem".

In de gedachten van de heer M. zijn m.i. de elementen aanwezig voor juistere waardebepaling der beide stelsels en hunne onderlinge verhouding; en het zou m.i. eene wezenlijke vooruitgang zijn en een stap verder tot de hereeniging der bouwkunstbegrippen en mede tot de nieuwe kunstvorm; wanneer deze beginselen met meer klaarheid in de voorstelling der bouwkundigen werden opgenomen.

M.i. moeten de middelen van de eene methode met die der andere samengaan om tot eene werkelijk deugdelijke werkmethode te geraken; evenals in de natuurlijke schepping het tellen, wegen en meten samengaat; iedere werking in eigen functie, ten opzichte van de karakteriseering der eigenschappen van het motief, in de vorm.

Voor stabiliteit van den vorm zijn wetten noodig, evenals voor den duur en de kracht van een godsdienst, dogma en ritueel.

De groote grondslag der stabiliteit, harmonie der deelen en doeltreffende functie, is neergelegd in de goddelijke verhouding. Hier gaat het om de concreete vorm van uitdrukking dier wetten in de kunstvorm;

het rituaal van den vorm. De kunstvorm is gebonden aan de beheerschende verhouding der deelen.

Er is voor een monumentaal kunstwerk noodig een grondslag met het rangschikkende en evenwichtsbeginsel van getal en maat; en het vormgevende beginsel der geometrie; waarin dus het arithmetische met het geometrische beginsel zoodanig verbonden is, dat het karakter van het motief (de idee) daarin is uitgebeeld, terwijl het karakter van het motief de verhouding der drie afmetingen beheerscht en deze verhouding te samen met de geëigende geometrischen grondvorm het type van den vorm bepaald.

De maat en getalverhoudingen geven de algemeenen rythmischen grondslag. De geometrie richt en kneed den vorm, een der beide stelsels appart zal geen bevredigend resultaat geven, alleen berekenende getalverhouding evenmin als alleen geometrische; en wel het allerminst het gedachteloos werken met driehoeken.

Hierbij diene echter in verband met de uitlating van de heer M. en ter juiste waardebepaling, weer eene waarschuwing op zijne waarschnwing, n.l. deze: dat toch wel in het oog gehouden moet worden:

1e. dat een driehoak toch steeds is de uitdrukking van eene verhouding der twee bouwkunstige grondbeginselen rust en beweging.

2e. dat elke vlakke figuur niet anders behoort te zijn dan de projectie van een ruimtefiguur.

3e. dat het mitsdien van hoog belang is niet ideeënloos daarmede om te gaan; en te weten welke figuren behooren bij bepaalde vormkarakters.

Ik wil hieraan toevoegen enkele zinnen die ik over deze beginselen een twaalftal jaren geleden schreef, en die, hoewel ik ze nu waarschijnlijk in anderen vorm zou weergeven, toch ter zake dienen.

„Een bouwwerk heeft door aard en bestemming een bepaald eigen karakter en dat karakter zal door het geheele werk als eenheid aanwezig moeten zijn..... Toont het werk eenheid dan moet die samenhoorigheid der deelen in maat en verhoudingsgelijkheid haar grond hebben; karakter en stijl ontstaan dus wanneer in ieder detail het bouwende stelsel van het geheel aanwezig is; en dat karakter wordt geschonden, door alle deelen die niet ter uitdrukking van het geheel passen.

„Bouwwerken hebben dus een karakter naar hun onderscheiden doel; hetwelk bepaald wordt door de levensverrichting (het gebruik) der omsloten ruimte; en dit doel mag nooit zijn een door de phantasie alleen opgeroepen gedachtenvorm in uiterlijke verschijning te brengen.

„De primaire schoonheid van het werk hangt samen met de zuivere belichaming van de idee, de secondaire met juiste verhouding der deelen.

„Het monumentale bouwwerk zal in zijn innerlijk bouwende lijnen de uitdrukking, de begrenzing moeten zijn van het karakter der idee waarvan het de belichaming beoogd te zijn, het zal daartoe moeten berusten op den grondvorm die in de meest bereikbare volkomenheid den aard van dat karakter uitdrukt; aldus de ruimte insluitende en tot centrum van kracht vormend, waaruit zich aan het oppervlak, de eigenschappen van het omsloten motief, in schoonen vorm, toonen; dat motief bindend en tevens openbarend door de projecteerende begrenzing.

„Zoo wordt de zichtbaren bouw als het ware de levend organische uitdrukking van de eigenschappen van het motief; het doel en wezen naar buiten toonend door organen welke evenals die der georganiseerde wezens in relatie met de omgeving hunne functie vervullen.....

„De verbinding van twee tegengestelde toestanden — stabiliteit en bewegelijkheid — welk als hoofdfactor in de bouwkunst optreed, is in bepaalde en wisselende verhouding aan alle dingen eigen en bepaald evenzeer van elke ter concreteering bestemde gedachte het karakter. Eene vormuitdrukking daarvan, zijn de bouwende elementen aan geometrische grondvormen eigen; de assen en rechtlijnen, wier natuurlijken bouw en richting bepaald worden door het karakter der kracht in de hen genereerende kiem, geven de projectie dier kracht in de ruimte, het leven dier kracht bevattend en uitdrukkend; en, alle karakter en aard, een fase van het leven, eene verbinding in zekere verhouding der elementen rust en beweging zijnde, bestaan tusschen de richtingen die de uitersten voorstellen, ook alle vormkarakters."

Bussum, 3—4—10.

HET VAN ITERSON-ZIEKENHUIS TE GOUDA

ARCH. W. KROMHOUT CZN. (ROTTERDAM) EN S. KOOLE (GEM.-ARCH. GOUDA)

Aan de beschrijving van het nieuwe Van Iterson-Ziekenhuis te Gouda, voorkomend in „Het Ziekenhuis" Nr. 4, ontleenen wij de volgende bijzonderheden.

In het jaar 1805 echter stierven één dag na elkander twee zusters, de dames van Iterson, dochters van den eersten directeur der Koninklijke Stearinekaarsenfabriek alhier.

Deze dames vermaakten haar vermogen, groot ongeveer f 460.000 aan de gemeente Gouda, onder voorwaarde, dat daarvan zoude worden gesticht een ziekenhuis, omgeven door een fraaien tuin, voor minstens 50 bedden, dat den naam van Iterson-ziekenhuis moest dragen, terwijl in den voorgevel het borstbeeld van den heer van Iterson moest worden geplaatst en met den bouw moest worden begonnen, binnen 2 jaar na het overlijden van de laatst levende.

Het geld, dat niet voor den bouw werd gebruikt

SCHAAL ± 1 à 400.

VOORGEVEL

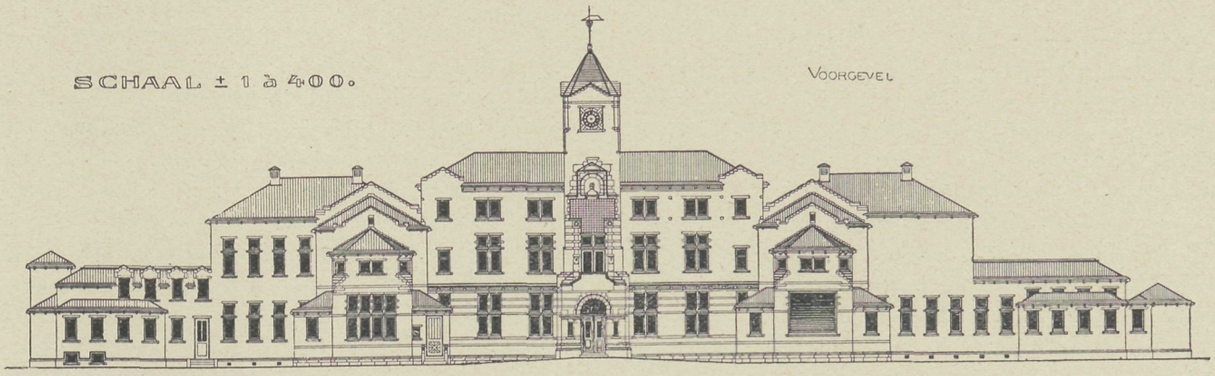

ZIEKENHUIS · GOUDA

SCHAAL ± 1 à 400.

ACHTERGEVEL

ZIEKENHUIS · GOUDA

SCHAAL ± 1 à 400.

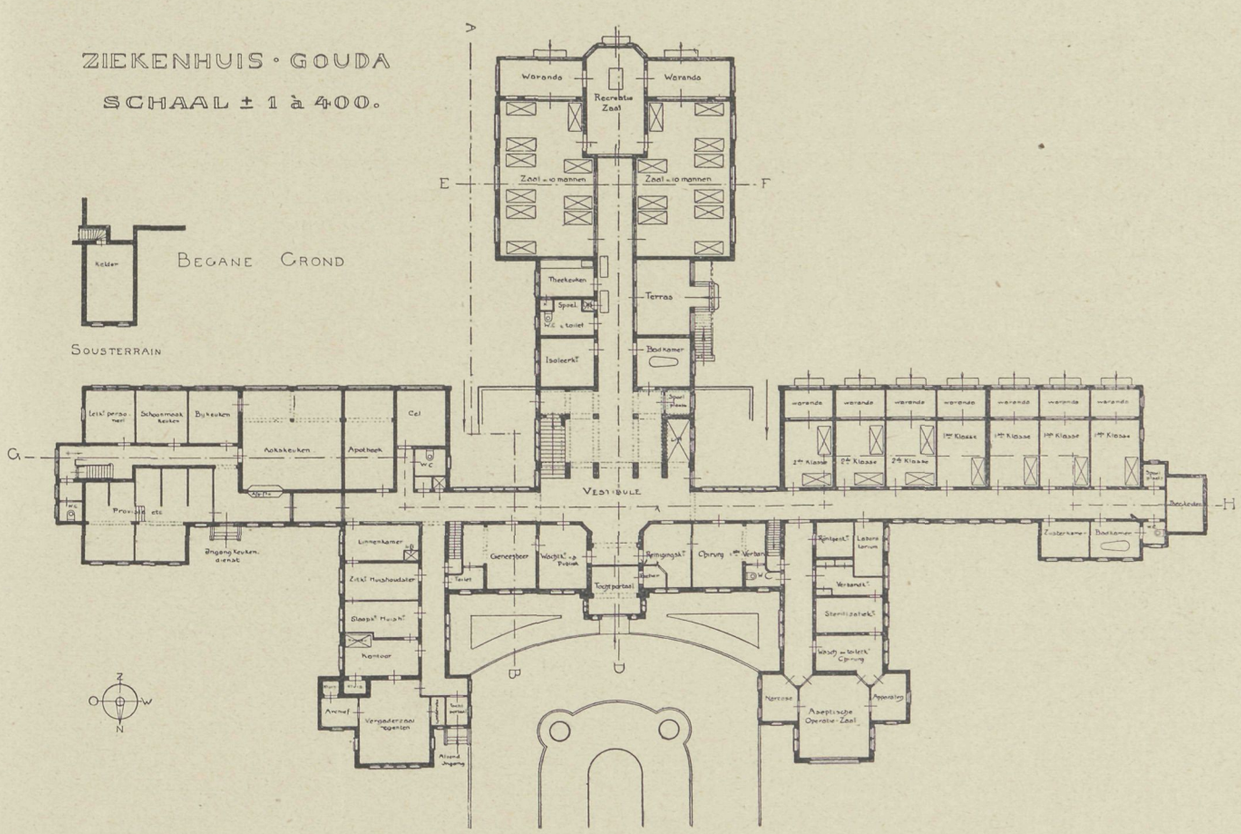

moest op het grootboek worden geplaatst, uitgezonderd de aandeelen der fabriek, en de rente van dat kapitaal voor de exploitatie worden aangewend. Door den gemeenteraad werd deze nalatenschap gaarne aanvaard en eene commissie benoemd om voor de uitvoering zorg te dragen, bestaande uit twee leden van het dagelijksch bestuur der gemeente, twee leden van den gemeenteraad, twee regenten van het ziekenhuis en als secretaris, tevens adviseerend lid, de tegenwoordige geneesheer van het gasthuis. Op 7 Sept. 1906 hield deze commissie haar eerste vergadering en trok direct aan het werk. Alvorens plannen te maken, werden eerst verschillende ziekenhuizen bezocht, om te zien aan welke eischen de tegenwoordige ziekenhuizen moeten beantwoorden, en welke lokalen daarin noodig en noodzakelijk zijn.

Daar in de kom der gemeente geen terrein beschikbaar was, groot genoeg om aan de in het testament gestelde eischen te voldoen, moest daarbuiten worden gezocht. Men vond aan de Krugerlaan, een nog weinig bebouwde buitenwijk der gemeente, een geschikt terrein. Daar werd 3 H.A. gekocht en voor ziekenhuis en tuin bestemd. Voor het maken van plannen en bestekken van het gebouw werden benoemd twee architekten, de heeren W. Kromhout Czn. te Amsterdam en S. Koole, gemeente-arch. van Gouda, terwijl de tuinaanleg werd opgedragen aan de firma Groenewegen.

Aan de architekten werden de volgende eischen voor het gebouw gesteld. In het gebouw moeten de volgende lokalen en vertrekken aanwezig zijn:

Regentenkamer, wachtkamer voor het publiek, kamer voor den geneesheer en dito voor den chirurg tevens gewone operatiekamer, zit- en slaapkamer voor de directrice-hoofdverpleegster, zit- en slaapkamer voor de huishoudster-administratrice met kantoor, zitkamer voor de verpleegsters, minstens zes slaapkamers voor de verpleegsters, keuken en bijkeuken met provisiekamer, 3 slaapkamers voor dienstboden, linnenkamer en strijkkamer, hulp-apotheek, lift, kelder, zolder tevens bergplaats, aseptische operatiekamer, met steriliseerkamer, narcosekamer en apparatenkamer, Röntgenkamer tevens oogspiegelkamer, 1 cel en 2 isoleerkamers, een kraamkamer, 1 kinderkamer voor minstens 6 kinderen, 5 algemeene ziekenzalen (waarvan 1 reservezaal) ieder voor 10 bedden met serre, 1 recreatiezaal voor mannen en 1 voor vrouwen, 2 badkamers voor 3e klasse patienten, 2 theekeukens voor idem, vier kamers voor 1e klasse patienten met 1 bed en 3 kamers voor 2e klasse patienten elk met 2 bedden, badkamer voor klasse patienten en zusterkamer, barak met 2 × 2 kamers elk met twee bedden met in iedere helft een zusterkamer, een badkamer en boven een betimmerde ruime zolder, lijkenhuis met desinfectie-oven en een afzonderlijk gebouw voor centrale verwarming. Veel licht in de gangen die 2 M. breed moeten zijn. Twee zalen moeten desnoods door ééne zuster bediend kunnen worden. De ziekenzalen moeten van drie zijden licht kunnen ontvangen mits geen licht uit het Noorden. Bij de ziekenzalen een overdekte terrasruimte voor het luchten der bedden. De klassekamers met zooveel mogelijk veranda's op het Zuiden. Één hoofdtrap werd voldoende geacht.

Uit de verschillende door de architekten aangeboden ontwerpen, werd ten slotte dat gekozen, waarvan de teekeningen hierbij zijn gevoegd. Het hoofdgebouw ligt met zijn voorgevel naar het Noorden, de Oostelijke vleugel beneden is bestemd voor keukenafdeeling, die met twee deuren van het verdere gedeelte van het gebouw wordt afgescheiden en voor administratie. De Westelijke vleugel beneden is bestemd voor de klassepatienten en voor de operatieve-afdeeling, die ook door een deur kan worden afgesloten. In het middengedeelte van het gebouw dat aan de achter — dus Zuidzijde is uitgebouwd, liggen beneden en boven twee ruime ziekenzalen met daartusschen een recreatiezaal, alle voorzien van een serre.

Treedt men het gebouw binnen, dan komt men allereerst in een ruime vestibule, waarin zich rechts de lift, links de hoofdtrap bevindt en naar beide zijden een corridor loopt. Gaat men de gang rechts in, dan heeft men aan zijn rechterzijde al spoedig de kamer voor den chirurg, tevens voor 1e verband bestemd en daarna een gang, die naar de operatie-afdeeling gaat waarin de oogspiegelkamer, tevens Röntgenkamer, dan verbandkamer, daarna stereliseerkamer, vervolgens wasch- en toiletkamer voor den chirurg en ten slotte de operatiekamer met groot raam, op het noorden uitziende, daarnaast een narkosekamertje en apparatenkamer. De groote gang verder vervolgende ziet men aan zijn linkerhand zeven klassekamers. Gaat men van de vestibule de gang links in, dan heeft men aan zijn linkerhand eerst de wachtkamer voor het publiek, daarna de kamer voor den geneesheer, vervolgens de administratie-afdeeling met aan het einde de regentenkamer en verder aan de rechterhand de keukenafdeeling. De cel voor krankzinnigen die met een blauw glasraam van gewapend glas is voorzien ligt tegenover den gang die naar de regentenkamer voert. Van uit de vestibule rechtuit gaande ziet men links een isoleerkamer voor onrustige of zeer ernstige zieken die afzonderlijke verpleging behoeven. Op de eerste verdieping vindt men de kamers voor de verpleegsters en de directrice, verder aan de rechter vleugel de kraamkamer en een reserve ziekenzaal en links een kinderzaal. Ook op deze verdieping is bij de groote ziekenzalen een isoleerkamer evenals beneden. Op de tweede verdieping zijn nog vier zusterskamers ingericht, indien het getal zusters grooter mocht worden. Het geheele gebouw is brandvrij opgetrokken, bovendien is toch nog een brandtrap gemaakt die van het terras op de eerste verdieping naar beneden voert.

De vloeren zijn aangelegd van gewapend beton, in de zalen bedekt met houtgraniet, in de gangen en keukens met granito. Overal zijn ronde hoeken aangebracht en drempels zoo laag mogelijk gemaakt. Het geheele gebouw wordt met gas verlicht, dit kan door

electrisch licht vervangen worden; een electrische centrale is in deze gemeente in aanbouw. De verwarming geschiedt door een lage druk stoomverwarming, waardoor volgens de aannemingsvoorwaarden de temperatuur in de zalen tot 18° en in de operatiekamers tot 30° C. kan worden opgevoerd bij een buitentemperatuur van 10° C. De lift is een handlift, maar kan later desgevorderd in een electrische worden omgezet.

In het oeconomiegebouw dat naast het hoofdgebouw staat, is een lijkenkamer, een bewaarplaats voor den brancard, ketelhuis met bergplaats en in de ruimte daaronder een inrichting voor biologische reiniging met drie filterbedden en twee tanks.

De barak is gebouwd volgens bovengenoemd plan en verdeeld in twee helften, die ieder afzonderlijk kunnen worden gebruikt. Hij staat in den tuin, en is zoodanig beschermd, dat de zieken uit het hoofdgebouw er moeilijk in kunnen komen.

Het geheel, ingericht voor 76 bedden, is zoodanig gebouwd dat, mocht later uitbreiding noodig zijn, daarin vermoedelijk zal kunnen worden voorzien. Tot nog toe was het maximum aantal zieken in het gasthuis 35 per dag en in de eerste jaren zal het aantal 76 dus wel niet bereikt worden.

De kosten bedroegen in totaal ongeveer f 260.000.

SPREUKEN EN CITATEN

Laten wij ons niet bedriegen, door ons zelf voor artiesten te houden, wanneer eigenlijk het hoofddoel is geld te verdienen en de ware bedoeling is, onze kunst tot de marktwaarde te verlagen. We kunnen wel vrij onzen gang gaan, mits we het niet voor iets beters houden dan het is, namelijk, eene bevrediging voor het aardsch bestaan en een opoffering van de ziel aan het lichaam. C. F. A. Voysey.

Wij zijn omringd door musea vol heterogene voorwerpen, waarvan verondersteld wordt dat zij een opvoedkundige waarde bezitten. En toch, hoe weinig wordt er vervaardigd, dat werkelijk mooi is! Veel minder dan eertijds, toen er geen musea waren. Is de oorzaak daarvan niet te zoeken, dat wij te veel het uiterlijk der dingen beschouwen, afgoden aanbidden en ons niet vast hebben gehouden aan de innerlijke en zedelijke eigenschappen die deze symbolen voortbrachten? C. F. A. Voysey.

Alle kunstwerken zijn het product van diep en oprecht denken en voelen. Waarheid ook in het kleinste geeft wijding aan het sterk karakter, maakt de arbeid tot vreugde en legt den grondslag voor het schoonheidsgevoel, waaraan wij allen dringend behoefte gevoelen. C. F. A. Voysey.

De kleur is eene openbaring van den geestelijken staat van een volk. Hoe meer geestelijke werkzaamheid, des te frisscher zijn de kleuren.
C. F. A. Voysey.

Wij worden krachtiger, wanneer wij de wet en de orde der Natuur erkennen en trachten ons werk daarmede in harmonie te brengen. C. F. A. Voysey.

Koude groenten doen minder kwaad dan leelijke dekschalen. De eerste werken op het lichaam en de laatste op den geest. C. F. A. Voysey.

Het technische ideaal voert er toe, alle oppervlakken glad, alle lijnen mathematisch recht te maken. Kunst is echter iets ouders dan techniek. De kunst neemt de materialen met liefderijke zorg tot zich en ontdekt in ieder hunner iets bijzonders dat door de goede behandeling er uit te voorschijn moet komen. Iets van het karakter van het materiaal moet door den kunstenaar tot uiting komen. Baillie Scott.

Het is volstrekt hopeloos, in welke kunstvorm ook door rein mechanische beginselen en leerstellingen iets te willen bereiken. Zelfs de volmaakste beheersching van het materiaal kan niet voldoende zijn, want inderdaad begint dan toch eerst het werk van den waren kunstenaar, zooals ook de zinsbouw en de uitdrukkingswijze volgen uit de studie der klanken.
Walter Crane.

GEMENGDE BERICHTEN

De Doorwerth. Toen de „Doorwerth" aangekocht was schreven wij, in Nr. 6 blz. 51, eene waarschuwing tegen mogelijk te ver gaande restauratieplannen. Wij schreven toen: „Hopen wij dat daarbij niet getracht zal worden de Doorwerth te maken tot een ander Haerzuylen of eene Nederlandsche Hohkönigsburg! Dan immers ware het nog verkieslijker het kasteel tot bouwval te laten worden."

Ook bij anderen schijnt ernstige vrees in die richting bestaan te hebben. Althans dat zou verklaren dat het „Kon. Oudh. Gen." zijne subsidie afhankelijk maakte van de voorwaarde een lid in het Bestuur der Vereeniging „De Doorwerth" te mogen benoemen, welke voorwaarde echter niet aanvaard werd.

Op de 1 April l.l. gehouden vergadering der Vereeniging werd (zie bericht op blz. 112) door het Bestuurslid J. Kalff voorgesteld eene commissie van advies in zake de restauratieplannen te benoemen die den architekt zou ter zijde staan. Dit voorstel werd verworpen en de voorsteller legde zijne bestuursfunctie neer, aangezien hij blijkbaar niet zijn deel der verantwoordelijkheid verder wenschte te aanvaarden.

Een uitvoeriger verslag der vergadering in het Bouwk. Weekbl. werpt nu een allervreemdst licht op het beleid van het Bestuur en inzonderheid op de houding van den voorzitter, de heer F. A. Hoefer (Hattem). Wij nemen de juistheid van dat verslag aan.

Het blijkt noodzakelijk om de handelingen van het Bestuur te volgen, want De Doorwerth is niet onttrokken aan een langzaam verval ten einde nu aan de romantische fantasie van een restaurator te worden overgeleverd.

Men krijgt uit het verslag der vergadering den indruk dat de heer Hoefer, die ongetwijfeld voor de Doorwerth zeer veel

heeft gedaan, niet meer de noodige objectiviteit bezit, maar hartstochtelijk en persoonlijk zijne inzichten verkondigt. Nadat in de vorige vergadering eene commissie van advies zóó stellig was toegezegd dat de voorstanders afzagen van eene stemming, die in hun voordeel zou zijn uitgevallen, werd in de slecht bezochte bijeenkomst van 1 April bij verrassing en zonder vermelding op de convocatiebiljetten, die drie dagen te voren waren rondgezonden!, besloten die commissie niet te benoemen.

Erger is dat de voorzitter zijn afkeer tegen die commissie in zoodanigen vorm schijnt te hebben geuit dat de aanwezigen, die meerendeels niet bevoegd waren om over de noodzakelijkheid eener commissie uitspraak te doen, het voorstemmen beschouwen moesten als een weinig hoffelijke daad tegenover de persoon van den voorzitter. En dat terwijl de aangewezen architect, de heer Jos CUYPERS, zelf verklaarde in het geheel geen bezwaren in zulk eene commissie te hebben.

Aan het verslag ontleenen wij verder het volgende: „De heer HOEFER, vol vuur om de Doorwerth in zijn ouden luister te herstellen, zal waarschijnlijk wel meer romantisch en minder nuchter wetenschappelijk tegenover het vraagstuk staan dan de Bouwmeester, die met de oplossing van dit vraagstuk met al zijn vertakkingen is belast.

„De heer CUYPERS zal zijn taak conscientieus opvatten, hieraan zal wel niemand twijfelen, desniettemin zullen er zich gevallen voordoen, dat de geestdrift van den voorzitter hooger streeft, dan het nuchter verstand toelaatbaar kan achten, en vooral voor zulke gevallen zou eene adviseerende commissie zeer goede diensten kunnen bewijzen."

Hoe 't ook zij, het zou hoogst betreurenswaardig zijn indien inzake de Doorwerth nogmaals met kunstgrepen besluiten werden doorgedreven als op de vergadering van 1 April l.l. Dat zou ongetwijfeld de sympathie voor de vereeniging en haar steven doen verminderen en bovendien de vrees wettigen dat niet de noodzakelijke piëteit tegenover het kasteel wordt betracht. Er zijn nu waarlijk, zij 't ook met goede bedoelingen, genoeg monumenten verrestaureerd.

De Nederlandsche gezantschapsgebouwen te Peking werden in „De Bouwwereld" 1908 blz. 343, 344 en 345 afgebeeld. Onze lezers kunnen zich aan de hand dier afbeeldingen overtuigen van de juistheid hetgeen HENRI BOREL over het gebouw in het „Weekblad voor Indië" vertelt.

„Er is heel veel over gepland en geschreven eerst. Ook ED. CUYPERS, de architect, die onlangs in Indië geweest is, heeft een plan ervoor ontworpen, maar dit werd te duur gevonden." (Dit berust op eene vergissing. Het plan in questie was van Dr. P. J. H. CUYPERS.)

„Toen is men op het lumineuze idee gekomen, prof. KRAUS, die destijds minister was, om advies te vragen, en deze heeft de bouwkundige faculteit te Delft verzocht, een architect-ingenieur aan te wijzen, die in aanmerking kon komen voor den bouw te Peking. In slechts één maand tijds — meer was er niet — heeft toen een jong ingenieur, JAC. (men leze JOH. G.) ROBBERS, een plan gemaakt van 1 op 200, dat zóó zeer de goedkeuring wegdroeg, dat hij werd aangewezen, om te Peking het gebouw onder zijn toezicht te doen optreden.

„Het is nu, na ruim twee jaren arbeid, bijna gereed.

„Er is iets van de deftigheid — maar de goede, artistieke deftigheid — in van het Mauritshuis, en van het Paleis op den Dam, èn van het Huis Ten Bosch, èn van sommige historische Hollandsche kasteelen, en toch is het geen complex van copieën, maar heeft het een eigen karakter.

„Een zeer artistiek Duitsch Kunsthistoriker uit Berlijn, die China bereisde, zeide ronduit tegen mij: „Het Hollandsche gezantschapsgebouw is het éénige werkelijke mooie Europeesche in Peking, ja het beste van Europeesche architectuur in heel China".

„ROBBERS heeft er ook nog een mooi Oud-Hollandsche poortje voor gemaakt in den buitenmuur van dit gezantschaps-complex.

„Door dit mooie poortje komt men in den binnentuin, en ziet dan links het fraaie gebouw, en waant zich een oogenblk in Holland.

„In dit hoofdgebouw wordt de kanselarij gevestigd, en komt ook de gezant te wonen, die thans tijdelijk het huis bewoont, dat eigenlijk voor den secretaris was bestemd.

„Nederland mag er trotsch op zijn, het land te wezen dat in Peking het — uit een kunstoogpunt — mooiste en deftigste gezantschapsgebouw bezit, en dat het er hoog heeft gehouden het prestige der Europeesche architectuur."

Het uitbreidings plan van Groot-Berlijn. In aansluiting de jury-uitspraak (zie het bericht op blz. 107) wordt bekend gemaakt dat de beide hoogste der toegekende prijzen beide beschouwd worden als 1e prijzen en dat volgens de stemming in de jury, de architekt HERMANN JANSEN als de eerstbekroonde is te beschouwen.

Klimop. „Is klimop gevaarlijk voor oude muren, waarvan het dikwijls zoo het schilderachtige verhoogt? Dit punt kwam kort geleden in den Denkmalpflegedag te Trier ter sprake en maakte het onderwerp uit van een rondvraag bij bezitters van oude kasteelen in Engeland en bij architekten. Het antwoord luidde gunstig voor de klimop, die het muurwerk droog houdt, daar het den regen langs de bladeren doet afdruipen en het in de muren aanwezige vocht door de wortels opzuigt. Ook houdt de klimop de muren meer bijeen, dan het die door zijn wortels beschadigt. Aldus het oordeel volgens het tijdschr. „l'Architecture" aangehaald in „Die Denkmalpflege" 1910 blz. 7."

Wij ontleenen dit bericht aan het Bulletin van den Ned. Oudh. Bond, maar zijn er nog niet door overtuigd van het ongevaarlijke, laat staan het nuttige eener klimopbegroeiing. Ons zijn althans verschillende gevallen bekend dat de klimop blijkbaar de oorzaak is geworden van ernstige beschadiging van metselwerk. Zij moge weinig invloed hebben op de uit zware steenblokken opgetrokken kasteelen van het buitenland, op baksteenmuren waarmede onze landhuizen worden opgetrokken oefenen de klimopbeplanting wel degelijk een nadeeligen invloed uit op de voegen. En dat klemt te meer in ons vochtig klimaat, aangezien daardoor het uitvriezen bevorderd wordt.

FREIBURG i. B. Een gevel uit de XIIde eeuw is onlangs op merkwaardige wijze door den architekt MECKEL ontdekt. Bij gelegenheid der uitbreiding van het zoogenaamde Falkensteinsche Huis dat uit de XIIde eeuw dagteekent, vond de architekt een in zijn hoofddeelen bijna volslagen bewaarden gevel van een laat-romaansch huis (einde XIIde eeuw).

De halfrond afgesloten toegangsdeur ligt 1.30 M. beneden het huidige straatniveau. Ter beganegrond ligt, schuin rechts boven de deur, een klein dubbel venster, (waarboven een klaverbladboog) met romaansche bladkapiteelen en met kerfornament versierde lijsten. In de bovenverdiepingen zijn overblijfselen van vroeg-gothische venstergroepen aanwezig.

Profane bouwwerken uit den romaanschen tijd zijn zeer zeldzaam. Aangezien de ontdekte gevel ter plaatse niet kan bewaard blijven, zal hij elders worden herbouwd.

PARIJS. De kamer van koning Lodewijk XV wordt in de nationale bibliotheek onder leiding van den arch. PASCAL gerekonstrueerd. Zij belooft eene bezienswaardigheid te worden door hare fraaie betimmeringen en meubels.

De kamer krijgt precies dezelfde afmetingen als het origineel. Uit de voorraden van de garde-meuble, waar zij bewaard werden, zijn de oorspronkelijke betimmeringen te voorschijn gehaald. En uit de handschriftenzaal der bibliotheek zelve werden vier wandschilderingen, door tijdgenooten van LODEWIJK XV geschilderd, ontleend.

Het meubilair bevat o. a. de prachtige kasten waarin LODEWIJK XV zijne muntverzameling bewaarde, prachtstukken van kostbaar meubilair.

BOEK EN TIJDSCHRIFT

Architectura. No. 14. Verslag voordracht—BROUWER over keramiek in de serie populaire voordrachten gehouden vanwege A. et A.

Mededeeling betreffende het Woningkongres te Weenen. (Zie „Bouww." 1910 blz. 32.)

Vergaderingverslagen. (Zie blz. 112 en 115)

Mededeeling betreffende de stichting eener club van leden van A. et A. te Utrecht.

Bouwkundig Weekblad. No. 15. Na de officiëele mededeelingen betreffende de Mij. en hare afdeelingen volgt eene beschrijving met eenige afbeeldingen van het sanatorium „den Oldenhof" te Gorssel, gebouwd volgens ontwerp van J. G. WATTJES B.-I.

Uit de „Gesundheits-Ing." wordt overgenomen een stukje over gebreken en storingen bij centrale verwarmingsinrichtingen.

De heer H. PORTHEINE JR. besluit zijn artikel over de geschiedenis der H. Eusebiuskerk te Arnhem.

De Opmerker. No. 15. Slot der beschrijving van Bordeaux. FLANOR, door de Redactie als leek voorgesteld, heeft eenige aesthetisch beschouwingen over het schilderen van gevels, in hoofdzaak betreffende het gebruik van een kleur, imiteerende Bentheimer steen.

Voorts vergaderingverslagen en prijsvraagprogramma A. et A.

PERSONALIA

Benoemd tot gemeente-architect van Alfen a. d. Rijn, de heer J. VAN LOKHORST en tot gemeente-opzichter te Zaandijk de heer M. J. STAM.

IXE JAARGANG No. 16 20 APRIL 1910

DE BOUWWERELD

RED.: J. H. W. LELIMAN B.-I. AMSTERDAM. UITGEVER: F. VAN ROSSEN

J. H. W. LELIMAN. HET ARCHITEKTEN-HONORARIUM BIJ WONINGBOUW IN HET GROOT EN DE PRIJSVRAAG VAN „ROCHDALE"

De Coöperatieve Bouwvereeniging „Rochdale" heeft een prijsvraag uitgeschreven betreffende „de verkaveling en bebouwing met arbeiderswoningen van een bouwterrein gelegen aan de Kostverlorenvaart, Borgerstraat en Jacob van Lennepstraat te Amsterdam". De bedoeling dezer prijsvraag is te ernstig en de wil der prijsvraaguitschrijvers klaarblijkelijk te goed, dan dat wij niet de aandacht zouden willen vragen voor eene enkele opmerking en daarbij de hoop koesteren dat met die opmerking rekening zal worden gehouden.

Zooals de lezer van „De Bouwwereld" zich kan herinneren, bestaat er ernstig verschil van inzicht betreffende de honorarium-berekening bij woningbouw in het groot. Wij hebben ons gevoelen in „De Bouwwereld" 1909 Nr. 42 uitvoerig uiteengezet. De kwestie is sedert door den „Amsterdamschen Woningraad" aanhangig gemaakt bij het Hoofdbestuur der Mij. tot Bevordering der Bouwkunst. De Woningraad was van oordeel dat de billijkheid medebracht om bij herhaling van eenzelfde huistype niet het volle honorarium over de totale bouwsom van het blok in rekening te brengen. Het Hoofdbestuur bleek van tegenovergesteld gevoelen. Wij zijn toen, in Nr. 51 van „De Bouww.", nog eens op ons inzicht teruggekomen. De zaak was, gelijk wij vermoedden, met het advies van het Hoofdbestuur echter niet uit. Zij zal nog nader onder het oog worden gezien en het is te verwachten, dat eene bevredigende oplossing zal worden gevonden, welke voor beide partijen te aanvaarden is.

„Rochdale" heeft in afwachting daarvan echter de knoop doorgehakt. Evenwel geschiedde dat op eene wijze die serieus bedenking uitlokt. De bouwvereeniging konditioneert n.l. in haar prijsvraagprogramma het volgende. In beginsel wordt aangenomen dat het eerstbekroonde ontwerp wordt uitgevoerd en de uitvoering wordt opgedragen aan den ontwerper, onder de bepalingen van de honorariumregeling, vastgesteld door de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst. Dat verdiende volle waardeering, ware echter niet de na te noemen beperking toegevoegd: Het honorarium wordt gerekend volgens de eerste klasse van de honorarium-regeling en wel als volgt: volledig honorarium over de bouwkosten van één perceel van elk type vermeerderd met het honorarium voor hoofdleiding, toezicht en afrekening becijferd over de geheele bouwkosten.

Welnu, deze honorarium-voorwaarde eischt ernstig te worden overwogen. En dan blijkt dat „Rochdale" de wijzer nog verder naar hare zijde zou doen overslaan, als zij vroeger mogelijk naar de zijde van den architekt scheen te gaan.

Het honorarium dat zij zich voorstelt te geven staat inderdaad in geene billijke verhouding tot den gevraagden arbeid. Dat het bedrag van den 1en prijs, f 500, niet zal worden afgetrokken van het honorarium zegt weinig, want men mag veilig aannemen dat bij eventueele uitvoering ook het bekroonde ontwerp aanmerkelijke wijziging zal moeten ondergaan. De prijs is dan de belooning van het prijsvraag-ontwerp, de premie waarmede „Rochdale" het voordeel betaalt uit tal van ontwerpen te kunnen kiezen. En bovendien — maar dit willen wij hier slechts kortweg aanduiden — zijn de prijzen zéér laag en beantwoorden zij niet aan het voorstel in de nationale prijsvraagregelen wier definitieve vaststelling binnenkort te verwachten is.

De rangschikking door „Rochdale" van den arbeiderswoningbouw voor groote steden in de laagste klasse der tabel is volkomen willekeurig. Èn de studie, èn het mechanische werk verbonden aan de oplossing van het vraagstuk is omvangrijker dan klopt met de definitie der 1e klasse waaronder vallen: „Eenvoudige bouwwerken, voor welker uitvoering weinig teekeningen vereischt worden". Het is gewoonweg absurd daaronder te willen rangschikken den bouw van arbeiderswoningen, die zooveel hoofdbreken kost, heel wat méér hoofdbreken in ieder geval dan bijv. een villa van gelijken prijs die men zeker wel in de 2e klasse zou brengen. Eenvoudig is de arbeiderswoning der groote steden alleen wat betreft het uiterlijk; maar daarmede houdt de eenvoud ook op. Het ontwerp met zijne velerlei eischen die voor een minimum van kosten en op een minimum terrein moeten worden bevredigd, is verre van eenvoudig.

In afwachting dat mogelijkerwijze eene speciale honorarium-regeling voor den bouw van arbeiders-

woningen wordt opgesteld, brengt de billijkheid mede huizen als door Rochdale gewenscht worden, te brengen onder de 2e klasse der tabel: „Bouwwerken voor welker uitvoering meer en uitgebreider teekeningen noodig zijn." Aan die definitie trouwens beantwoordt de bouw van deze soort woningen. Kan de eerste klasse misschien worden aangehouden van plattelandswoningen, in de steden kan zij niet gelden.

Wij missen bij „Rochdale" voorts elke vergoeding voor het herhalen van een type. Daarvoor wordt den architekt niets uitgekeerd. Hij krijgt voor de herhalingen alleen het honorarium voor hoofdleiding etc. Is dat billijk? O. i. niet en wij hebben er reeds op geduid dat hierop, met behoud van het groote beginsel, iets moest worden gevonden. Wij meenden dat de architekt voor het herhalen van zijn type-ontwerp toch een zeker recht kan worden betaald en wij dachten daarbij aan een toeslag van 10 % voor het ontwerp-honorarium. Wij meenen dat dit denkbeeld volkomen rationeel is.

Wij vreesden dat de opvatting van het Hoofdbestuur een bezwaar dreigde te worden dat de bouwvereenigingen weerhield zich tot architekten te wenden. Maar omgekeerd dreigt de opvatting van „Rochdale" voor architekten nu een beslist bezwaar te zijn om zich beschikbaar te stellen. De belooning immers die hun arbeid zou genieten, blijft bij die opvatting verre beneden een redelijk peil.

Men ga het slechts na aan de hand eener globale becijfering. De bouwkosten van het ontworpen blok zullen stellig niet beneden de f 600.000 blijven. Stel 60 perceelen à f 10.000 elk. Stellen wij dat de ontwerper drie verschillende huistypen onderscheidde. Hij mag dan het volgende honorarium berekenen:

het volledige honorarium voor 3 type huizen
bedraagt: 3 × 5,6 % van f 10.000 = f 1800.—
voor Hoofdleiding, Toezicht en Afrekening
0.62 % van zes ton = „ 3720.—
Totaal f 5520.—

Waar is de architekt te vinden die de zorg en de aansprakelijkheid aanvaardt voor een langdurig en gekompliceerd werk van zes ton tegen een honorarium van nog minder dan 1 %?

Voor het ontwerpen der gevraagde verkaveling van het terrein, een werk dat bij den onregelmatigen vorm ook niet licht te tellen valt en waarvan een groot deel van het succes afhangt, is daarbij nog geen cent in rekening gebracht. Die krijgt „Rochdale" dus gratis. En hoe zal gehandeld worden wanneer door kombinatie van verschillende typen telkens verschillende moeilijkheden moeten worden overwonnen? Ook daarvoor mag volgens de letter der programmabepalingen niets afzonderlijk worden gerekend.

Dat is toch te zuinig! Dat is eene poging tot exploitatie waartegen verweer niet mag uitblijven. En dan komt er nog ten overvloede bij dat „Rochdale" zich niet eens bepaalt tot het vragen van bouwkundigen arbeid maar blijkbaar van meening is dat de ontwerper van den bouw ook nog de exploitatie-rekening heeft op te zetten. Althans dat wordt nu ook van de inzenders in de prijsvraag verlangd. In die meening trouwens zou, zijn wij goed ingelicht, „Rochdale" niet alleen staan.

In beginsel is dat denkbeeld reeds verkeerd. Ontwerp en bouw eenerzijds vormen het bouwkundige deel van den woningbouw. Geheel afgescheiden daarvan is de exploitatie en hare berekening. Daar staat de architekt buiten. Hem dient door zijn principaal te worden opgegeven: ontwerp zóóveel woningen voor die-en-die som, welke wij ter Uwer beschikking kunnen stellen. Hoe het bestuur aan die som komt, wat de waterleiding, de belasting en de andere in het programma sub 10 opgegeven exploitatie-onkosten bedragen, dat gaat den architekt als zoodanig niet aan. Dat is werk van het Bestuur der Vereeniging. Wil dit de hulp van zijn architekt inroepen, gesteld dat deze zich in deze materie competent acht en zijn principaal niet naar een accountant verwijst, dan heeft het hem afzonderlijk te honoreeren. Eene exploitatie-rekening is niet iets bijkomstigs, dat als 't ware in ééne moeite met de bouw-begrooting kan worden opgezet.

De opvatting mag zich niet gaan inburgeren dat het opzetten van bedrijfsbegrootingen het werk is van den bouwmeester. Evenmin als een industriëel die een nieuwe fabriek gaat stichten zijne bedtijfsbegrooting door zijn architekt laat opzetten, en evenmin als deze voor den lastgever eener villa diens huur becijfert en aan zijne inkomsten toetst, evenmin ligt het op zijn weg de exploitatie van arbeiderswoningen te becijferen.

Resumeerende komen wij dus bij de overigens in vele opzichten zoo aanbevelenswaardige „Rochdale"-prijsvraag tot deze bezwaren, welke deelname aan de prijsvraag o.i. tot een zaak van groot risico maken.

1°. de belooningen in de prijsvraag zelf staan niet in verhouding tot al hetgeen gevraagd wordt, en

2°. het honorarium dat voor den gelukkigen winnaar is weggelegd heeft hetzelfde gebrek.

Wij hopen dat „Rochdale" alsnog zijn meening wil herzien — althans ten aanzien van het tweede en voornaamste bezwaar. Ongetwijfeld zou dat aan het gehalte der inzendingen ten goede komen door de mededinging aanlokkelijker maken.

Ten slotte nog dit. Wij hebben moeite ons voor te stellen dat inderdaad het door ons gekritiseerde programma in al zijne deelen de volledige instemming bezit der drie architekt-Juryleden, de heeren Berlage, van der Pek en Gratama. Intusschen, hunne namen prijken onder het stuk en zij zijn dus mede-verantwoordelijk. Blijven zij inderdaad in deze solidair met het „Rochdale"-bestuur, dan is te vreezen dat andere besturen te zijner tijd zich op deze regeling zullen beroepen als zijnde zij goedgekeurd door drie architekten. Zij die een dergelijk precedent niet wenschen, kunnen zich dus bijtijds voor gewaarschuwd houden. En wij hopen dat ook uit hun midden stemmen zullen opgaan.

DE NEDERLANDSCHE ARCHITEKTUURSCHILDERS

(HIERBIJ EENE DUBBELE LOSSE PLAAT)

Das niederländische Architekturbild von Hans Jantzen. — Leipzig. Verlag von Klinkhardt & Biermann. 1910.

Het onlangs verschenen werk van Jantzen over „Das niederländische Architekturbild" verdient de aandacht ook in de bouwkundige kringen. Deze zullen echter, naast alle waardeering, toch betreuren dat de schrijver zijn onderwerp heeft beperkt. Het stadsgezicht, waarbij de architektuur toch zoo voorname rol speelt, is niet in den kring van het onderwerp gevallen. Dit bepaalt zich met eene zeer enkele uitzondering tot de interieurs en in het bijzonder tot die van kerken.

Die schilderijen hebben voor den architekt toch groote waarde. Wel zal hij dikwijls goed doen ook het werk van een als nauwgezet bekend schilder niet zonder meer te aanvaarden als een getrouw beeld der werkelijkheid, maar het met andere gegevens vergelijken. In het jongste nummer van het „Bulletin van den Ned. Oudh. Bond" (Maart 1910) wordt door Prof. Dr. J. Six in het licht gesteld hoe zelfs Saenredam als het hem in zijn kraam te pas komt, zich soms bedenkelijke vrijheden veroorlooft en zijne fantasie den vrijen loop laat; hoe hij de verhoudingen der voorgestelde gebouwen wijzigt, ze op de eene schilderij zelfs gansch anders maakt dan op de andere; hoe hij een St. Bavo stoffeert met het monument van een bisschop dat er nooit bestaan heeft. Dat stemt tot dubbele voorzichtigheid bij het beschouwen en eventueel als basis voor restauratie of rekonstruktie gebruiken van de schilderijen van andere, min nauwgezette schilders.

Maakt men dit voorbehoud, dan kunnen de oude schilderijen door de zorg en scherpte waarmede doorgaans ook het fijnere bouwkundige detail is weergegeven, vaak ook den architekt een nuttig en authentiek studiemateriaal leveren. Zij zijn meer dan stemmingsbeelden. De aandachtige beschouwing van oude schilderijen helpt ons op menig punt onze fantasie verbeterend aanvullen.

Zij toonen ons de oude gebouwen in hunne oorspronkelijke stoffeering, de stemmige kerkhallen met hun voornaam meubilair dat in de voorgaande eeuw doorgaans werd opgeofferd, om niet op gelijkwaardige wijze te worden vervangen. En daarnaast treffen wij ideale voorstellingen, uitingen van dikwijls stoute fantasie, die door onze vaderlandsche bouwkunst niet in tastbaren vorm werden omgezet. Maar ook deze schilderijen, zij mogen dan al niet de afbeelding eener werkelijkheid zijn, hebben hunne beteekenis als uiting eener geestelijke strooming des tijds.

Jantzen opent zijn werk met een belangwekkend geschiedkundig overzicht op den oorsprong en de ontwikkeling van de Nederlandsche architektuurschilderij. Dat brengt ons allereerst naar Vlaanderen en Antwerpen.

Jan van Eyck geeft in de achtergronden zijner Madonna's een verband tusschen figuur en bouwkunst, dat geheel afwijkt van de middeneeuwsche voorstellingen. Wel beheerscht de figuur de geheele voorstelling en was de architektuur voor van Eyck schijnbaar alleen een middel om met vaste lijnen de kompositie van de schilderij tot een geheel te vereenigen. Het kerkinterieur waarin van Eyck eene Madonna afbeeldt werd niet om zijn zelfs wil weergegeven, maar alleen als achtergrond.

Ook bij de andere primitieve meesters — een schilderij van Geertgen tot St. Jans uit het Amsterdamsch Rijksmuseum wordt ten bewijze afgebeeld — blijft in meerdere of mindere mate die eigenschap gehandhaafd. Hun doel is in de eerste plaats de figuren der Heiligen weer te geven en de architektuur is neven-zaak.

Italiaansche invloeden treden daarna op den voorgrond en de architektonische vormen der Renaissance doen in de schilderijen hunne intrede. Wij komen dan in het rijk der verbeelding. De schilders doen ons een blik werpen in grootsch gedachte hallen en paleizen. Maar dikwijls is de samenstelling volkomen irrationeel, zijn de verhoudingen, verloren gegaan en is het moeilijk uit te maken of wij staan voor binnen- of voor buiten-architektuur. De architektuur heeft eene geheel dekoratieve strekking.

Het werk van Jan Gossaert of Mabuse en dat van Barend van Orley biedt voorbeelden van dezen trant.

Eene reactie blijft niet uit en in het midden der XVIde eeuw is de afgebeelde architektuur eer kaal en nuchter dan met fantastische „cieraat" overladen. Zoo vertoont eene schilderij van Heemskerck, eene aanbidding der Koningen uit 1540 ('s-Gravenhage), eene Italiaansche bogenhal van opvallenden eenvoud en zuiverheid. Van grijze steenkleur zijn wanden, bogen en sokkels; slechts enkele zuilen en pilasters zijn van marmer.

Met het verschijnen van Hans Vredeman de Vries' perspektivische werken, waarvan in 1560 het eerste en in 1604 het laatste verscheen, begint een nieuw tijdperk. Het beeld wordt beheerscht door de regels der perspektief, wetenschappelijk logisch opgebouwd. Zijne schilderijen gelijken afbeeldingen uit een werk over perspektief. Zij missen leven en atmosferische diepte. Hun effekt berust op de lineaire perspektief.

Met Vredeman de Vries begint Jantzen zijn eigenlijk onderwerp. Hij verdeelt de verdere stof van het boek in vijf hoofdstukken.

Het eerste is dat der Antwerpsche schilders. Vredeman de Vries is de eerste hunner. Hij gaf aan de architektuur-schildering haar stevig perspektivisch geraamte, maar zijn werk getuigt niet van schildersgaven.

Reeds aanstonds is dat geheel anders bij den tweeden schilder dezer groep, Hendrick van Steenwyck de oude.

De optische ontwikkeling der ruimte, de lichtwerking staan in zijne schilderingen op den voorgrond. De oude Steenwyck is een der meest beteekenende schilders uit het laatste kwart der XVIde eeuw.

Nieuwe elementen worden opgenomen en ontwikkeld. Ervaring en routine helpen om binnen het kleine bestek de afmetingen en verhoudingen te doen spreken door juiste keuze van het standpunt, door kompositie en verdeeling van het beeld. Door kracht van tegenstellingen wordt het effekt versterkt evenals door stoffeering met figuren.

Veel van 'tgeen door Steenwyck werd bereikt, mist men in het buitengewoon omvangrijk werk van Pieter Neef en zijne beide zonen, Peter en Lodewijk. De oude Peter Neef is het bekendste als schilder der Antwerpsche kathedraal, welke hij zonder ophouden afbeeldde, nu eens hier, dan daar wat veranderend, de pijlers wijzigend, de altaren verplaatsend en het gebouw met wisselende menschenmenigten verlevendigend, welke echter door andere schilders werden uitgevoerd.

De vraagstukken der architektuur-schildering zijn echter niet in Antwerpen maar in de Hollandsche schilderschool der XVIIde eeuw het verst en rijkst ontwikkeld. De aanvang der eigenlijke Hollandsche architektuur-schildering valt reeds omstreeks het midden der XVIde eeuw. Wij kunnen de vraag in het midden laten of, en in hoeverre zij van de Vlaamsche schilders is overgenomen, dan wel of hier zelfstandig werd te werk gegaan.

Als schilders der aanvang-periode in Holland worden door Jantzen genoemd Aertgen van Leiden, Hendrick Arts, Bartholomeus van Bassen, Dirk van Delen, van Vucht, van Baden en de Lorme.

Van Bassen, die van 1638 tot zijn dood in 1652 bouwmeester van 's Gravenhage was, heeft, zonder een schilder van groote artistieke beteekenis te zijn, toch waarde voornamelijk ook door de architektonische behandeling zijner onderwerpen. Hooger staat het werk van van Delen, die in zijn langen loopbaan een omvangrijk werk heeft tot stand gebracht. Hij was onuitputtelijk in het scheppen van fantastische paleishallen en pleinen met barokgevormde architektuur.

Haarlem en Delft vormen twee afzonderlijke groepen, die door Jantzen uitvoerig zijn behandeld.

Saenredam, de gebroeders Berckheyde, Isaak van Nickele zijn de meesters der eerstgenoemde school; Gerard Houckgeest, Hendrick Cornelisz. van Vliet, Daniël de Blieck worden vermeld als de vertegenwoordigers van Delft.

Met deze schilders komt men op bekender terrein. Saenredam geeft aan de architektuur-schildering geheel nieuwe beteekenis. Hij huldigt eene geheel eigen opvatting van het kerk-interieur. Hij voor het eerst heeft van het effekt van geringe distanties ten volle partij getrokken. De werking der schilderij wordt daarbij, mede in verband met de lage horizon tot het hoogste opgevoerd. Hij weet den beschouwer met die middelen als het ware direkt in de afgebeelde ruimte te verplaatsen. Met Saenredam is een beslissend punt in de ontwikkeling der architektuur-schilderij bereikt. Met eene eenvoudige voorstellings-wijze, met scherpte en zuiverheid wordt de architektonische physionomie van het afgebeelde werk door Saenredam vastgehouden.

Van de gebroeders Berckheyde, die inzonderheid het stadsgezicht tot hun domein verkozen, zijn ook kerkinterieurs bekend. Job, de oudste der gebroeders, onderscheidt zich hierbij, in tegenstelling tot de koelere zakelijkheid van Saenredam, door een verrassende levendigheid. De door hem geschilderde ruimten stralen en lichten. In het laatst der XVIIde eeuw valt de werkzaamheid van Isaac van Nickele, die met een enkele uitzondering, zich steeds tot de Haarlemsche St. Bavo heeft bepaald. In nog sterker mate dan Saenredam wist Nickele door met kunst zijn perspektivisch standpunt te kiezen, den beschouwer in de afgebeelde ruimte te verplaatsen. Hij is de laatste architektuurschilder van den klassieken tijd van Holland. Maar zijn werk vertoont het kerk-interieur niet in zijne hoogste ontwikkeling.

De Delftsche schilders vormen eene afzonderlijke school. Als eerste kunnen worden genoemd Gerard Houckgeest, die kennelijk staat onder den invloed van Bassen, die trouwens aanvankelijk ook te Delft had gewoond. Maar Houckgeest heeft eene verbazende hoogte bereikt in de weinige schilderijen die hij in zijn glanstijd, van omstreeks 1655—60, vervaardigde. Eenvoud en grootschheid van kompositie gaat gepaard aan rijkdom van scheppende kracht en fijnheid. Het hoogtepunt der Hollandsche architektuurschildering wordt echter bereikt door den eerst te Delft, daarna te Amsterdam wonenden schilder Emanuel de Witte (1617—1692), aan wien door Jantzen een afzonderlijk hoofdstuk gewijd is.

Het proces van de samensmelting der architektonische omgrenzing met de omsloten ruimte tot een harmonisch geheel is bij de Witte volkomen geworden. In de ontwikkeling zijner kunst verdwijnt hoe langer zoo meer het architektonische geraamte en wordt, met breede, kloeke schilderwijze, op licht en schaduwwerking de hoofd-nadruk gelegd. Alle hardheid verdwijnt. De architektuur wordt week, schemerachtig. De macht en rust der kompositie wordt onovertroffen. De scherpte der architektonische vormen mist men na de op dit stuk zoo ver gaande voorgangers van de Witte. Maar beter en meer dan een hunner weet hij weer te geven de stemming van de door hem geschilderde kerkinterieurs in onverschillig welke belichting. Zijne schilderijen kunnen niet als die van Saenredam dienen tot grondslag van een restauratie-ontwerp. Zij zijn in de voornaamste plaats fijngevoelde scheppingen van picturale kunst. Emanuel de Witte is in zijn werk van een indrukwekkendheid en een diepte die, naar Jantzen oordeelt, recht geven hem naast de groote meesters der Hollandsche schilderschool te noemen.

Met de Witte wordt het onderwerp afgesloten.

EMANUEL DE WITTE. KERKINTERIEUR.
MUSEUM TE BRUSSEL.

HANS JANTZEN. DAS NIEDERLÄNDISCHE ARCHITEKTURBILD
LEIPZIG. ▨ KLINKHARDT & BIERMANN. ▨ 1910
BIJVOEGSEL VAN „DE BOUWWERELD" 1910. NR. 16

BARTHOLOMEUS VAN BASSEN. INTERIEUR.
RIJKSMUSEUM TE AMSTERDAM.

DIRK VAN DELEN. APOTHEEK.
VERZAMELING-STEENGRACHT.

In de XVIIIde eeuw behoudt het stadsgezicht, dat voornamelijk door GERRIT BERCKHEYDE en JAN VAN DER HEYDEN was ontwikkeld, zijne beteekenis, de schilderij van het kerkinterieur daarentegen verdwijnt.

In het werk van HANS JANTZEN wordt met uitvoerige toelichting en ontleding, aan de hand van vele en goede afbeeldingen, de hier kort geschetste ontwikkeling behandeld. De schrijver knoopt aan de historische en beschrijvende gedeelten vast eenige analytisch-theoretische beschouwingen over het wezen der architektuurschildering en hare eigenschappen. Uitvoerige registers van werken en verzamelingen vullen voorts de beschrijvingen aan. Het ligt niet op onzen weg om na te speuren of misschien een enkel oordeel anders zou moeten luiden, een jaartal korrektie behoeven. Dat zouden tekortkomingen zijn, die niet opwegen tegen de verdienste van deze studie, die ons toont hoe in vroeger eeuwen de architektuur de schilders heeft geïmpressioneerd en tot het scheppen van nieuwe kunstwerken uitgelokt.

GEMENGDE BERICHTEN

Terrazzo-vloeren. Errata. In het artikel van Prof. VAN DER KLOES in Nr. 15 bleven eenige zetfouten onopgemerkt.

Blz. 117 1e kolom reg. 17 v. b. proeven lees sporen.
„ 118 2e „ „ 25 „ o. grondzand „ grindzand.

Proportie-systemen. Errata. Blijkens eene na het afdrukken ontvangen revisie zijn in het genoemde artikel eenige fouten alsnog te verbeteren.

Blz. 119 2e kolom 6e regel v. b. lassche men achter arithmetische methode in: voor het bepalen der verhoudingen.

Blz. 119 2e kolom 17e regel v. b. staat: hereeniging lees: zuivering.

Blz. 119 2e kolom 6e regel v. o. achter noodig in te lasschen: en methoden volgens welke de wetten werken.

Blz. 119 2e kolom 4e regel v. o. achter stabiliteit in te lasschen: en behoud.

Blz. 120 1e kolom 16e regel v. b. Achter het woord vorm begint een nieuwe zin.

Blz. 120 2e kolom 20e regel v. b. Bij te voegen achter begrenzing: (Een levend werktuig).

Blz. 120 2e kolom 34e regel v. b. staat: rechtlijnen lees: richtlijnen.

De gevangenpoort te Bergen op Zoom. Wij lezen in het „Alg. Handelsblad":

„Een der torens van de Gevangenpoort te Bergen op Zoom, aan het einde der Lieve Vrouwestraat, is thans geheel vrij van de vroeger daartegen gebouwde huizen, en kan nu weer in zijn geheelen omvang gezien worden, terwijl het Gemeentebestuur door het aanleggen van een plantsoen daar om heen, dit oude stadsgedeelte veel verfraaid heeft. Jammer dat de gelden ontbreken, om ook den anderen toren vrij te maken en er naar het schijnt geen termen bestaan om daartoe de hulp der Regeering in te roepen".

Is dat nu werkelijk jammer? Integendeel, men zal het een geluk vinden als men nagaat welk een onbegrijpelijk en belachelijk effekt een vrijgelegde poort pleegt te maken, vooral wanneer zij in de boompjes gezet wordt. Bijv. de Muiderpoort te Amsterdam.

De Tentoonstelling van „De Porceleyne Fles" in het kunstnijverheids-museum te Haarlem is uitermate belangwekkend doordien hier de nieuwste producten der bekende fabriek zijn tentoongesteld Bovendien belangwekkende architektonische toepassingen van grès, zoowel vlak als en relief, waarop wij nader zullen terug komen. Deze voorloopige bespreking moge velen opwekken de tentoonstelling te bezoeken!

De gebouwen der Bloententoonstelling te Haarlem verdienen de bijzondere aandacht. Het is inderdaad moeilijk zich eene armoediger, ordinairder en leelijker tentoonstellingsarchitektuur voor te stellen dan thans de Hertenkamp ontsiert. Onbegrijpelijk dat de leiding eener tentoonstelling die toch ook eene artistieke strekking heeft, dergelijke „architektuur" aanvaardde. In hoofdvorm en in onderdeelen, in kleurenkombinatie, èn op zich zelf beschouwd èn in verband met de omgeving, kortom in welk opzicht ook bekeken, steeds is de hoofdgebouw-façade een onding. En dan de schunnige loodsen achter dien, op den koop toe nog pretentieuzen gevel!

Het geheel is de bollenschuren waardig waarmede de arrangeurs dezer tentoonstelling en hunne vakgenooten het landschap helpen ontsieren.

En wat was van deze tentoonstelling niet te maken geweest wanneer met ruimer blik van de omstandigheden partij getrokken was. Hoe uniek is de ligging, welk prachtig architektonisch geheel had niet met behulp van het Paviljoen kunnen worden verkregen. Niets van dat al is bereikt.

Het kasteel te Zoelen, een der oudste en best bewaarde sloten in de Betuwe, ondergaat volgens bericht van de „N. R. C." op het oogenblik een belangrijke restauratie, waardoor het zijn oorspronkelijk aanzien eenigermate zal terugkrijgen. De moderne bijbouwsels, als veranda's en balkons, zijn afgebroken; de ramen vervangen door andere met kleine ruitjes, de cementlaag is afgehakt.

Hoewel het kasteel dikwijls van de lasten van den oorlog had te lijden, in het bijzonder in 1578 of 1579, toen de Spanjaarden onder FRANCISCO DE VALDEZ het verbrandden, de stevige muren zijn tot heden in stand gebleven en daardoor bleef op het geheel de stempel der oudheid gedrukt. De slotpoort met gekantelde muur uitgehouwen wapen vertoont den ouden vorm nog ongeschonden. De bijgebouwen op het vroegere slotplein zijn blijkbaar van betrekkelijk jongen datum. Aan den vroegeren bouw herinnert een soortgelijke toren als het kasteel siert.

Het 1ste Internationale Kongres voor Technisch Hooger Onderwijs wordt 9, 11 en 12 Sept. a. s. te Brussel gehouden. Algemeen Secretaris is J. P. FONTAINE, 27 Place de Louvain, Brussel. Lidmaatschap van het Kongres 20 francs.

„De Ing." brengt eene vertaling van het programma.

Eerste Sectie. A. Rapporten over de tegenwoordige programma's voor het Technisch Hooger Onderwijs in elk land in verband met de omstandigheden, waaraan de oprichting van instellingen voor Technisch Hooger Onderwijs was te danken en de omstandigheden, die later invloed hebben uitgeoefend op haar ontwikkeling.

B. Rapporten over de inrichting van het onderwijs in de verschillende ingenieursvakken en over de methodes van splitsing van de universitaire lessen.

C. Inrichting van het onderwijs in de verschillende ingenieursvakken. Inrichting van het onderwijs in de wetenschappen, waarvan de kennis voor alle ingenieurs noodig is.

Vraagpunten. a. Is het wenschelijk het onderwijs te splitsen van af den aanvang der studiën aan een Technische Hoogeschool?

b. Zoo neen, is het dan wenschelijk één programma vast te stellen voor een algemeene propaedeusis voor alle technische studenten en eerst daarna over te gaan tot splitsing van het onderwijs?

c. Is het gewenscht in het programma der propaedeutische studiën op te nemen de exacte wetenschappen en de beginselen van andere wetenschappen, kunst of letterkunde van algemeen belang, waarvan de kennis kan bijdragen tot de verstandelijke ontwikkeling van aanstaande ingenieurs?

d. Is het gewenscht dat in de technische afdeeling eener universiteit voor de technische studenten afzonderlijke leergangen gegeven worden in de theoretische wetenschappen, als de mathematische analyse, theoretische mechanica en natuurkunde, afgescheiden van de leergangen in die vakken voor het doctoraal in de wis- en natuurkunde?

Wanneer deze vakken worden onderwezen in cursussen voor aanstaande doctoren in wis- en natuurkunde en aanstaande ingenieurs gezamenlijk, is het dan gewenscht het theoretisch universitair onderwijs voor de aanstaande ingenieurs aan te vullen door voordrachten, al dan niet toegepast op de practijk, met het doel om de technische toepassingen gemakkelijk te maken? Of wel, is het gewenscht aan de aanstaande ingenieurs hetzelfde wetenschapppelijk onderwijs te geven als aan de andere studenten der universiteit?

e. Is het gewenscht voor de opleiding der verschillende categorieën van ingenieurs, dat er verschil zij tusschen de uitgebreidheid der propaedeutische studiën en die der vakstudie?

f. Is het gewenscht hoogere graden van ingenieurs in te stellen door het toekennen van een doctoraat in de technische wetenschap?

g. Hoeveel jaren moeten worden besteed aan de studie der theoretische vakken? Welk moet de normale duur zijn der geheele studie voor elke categorie van ingenieurs?

Tweede Sectie. Rapporten over de regeling der practische oefeningen, der gezamenlijke bezoeken aan fabrieken en van het practisch werken in fabrieken.

Vraagpunten. a. Welke is de beste inrichting en de beste werkwijze der practische oefeningen behoorende bij de theoretische lessen?

b. Welke is de invloed van excursies, van bezoeken aan fabrieken en van gezamenlijke reizen op den gang der theoretische studiën?

c. Is het gewenscht dat studenten werkzaam zijn in fabrieken of bij werken, om een denkbeeld te krijgen van de industrieele praktijk?

d. Gedurende hoe langen tijd behoeven de studenten in de fabriek te werken? In welke periode der studie zal het werken in de fabriek het grootste nut hebben? Moet de student een werkzaam deel nemen aan het werk in de fabriek als geëmployeerde, of wel moet hij niet zelf arbeiden, doch slechts het werk gadeslaan? Moet het werken in de fabriek plaats hebben vóór of na de speciale studiën?

Derde Sectie. Rapporten over de organisatie der buitenlandsche zendingen van studenten of jonge ingenieurs.

Noodzakelijkheid en organisatie van reisbeurzen.

Uitwisseling van studenten der verschillende universiteiten.

Vraagpunten. a. Moet de reisbeurs, uit te keeren na of gedurende de studie, een belooning zijn voor de meest uitstekende studenten, of moet daarvoor een vergelijkend examen worden afgelegd, of moet zij beschouwd worden als een aanvulling der studie, die aan het grootst mogelijk aantal studenten moet worden toegekend?

b. Welke is de beste regeling der studiereizen? Hoe lang moeten die reizen duren om het meeste nut af te werpen? Hoe worden zij op de meest practische wijze georganiseerd? Moeten zij zijn collectief of individueel? Is het gewenscht dat het doel dier reizen in bijzonderheden wordt aangegeven?

c. Hoe moet de uitwisseling van studenten tusschen de universiteiten worden geregeld?

Vierde Sectie. A. Rapporten over inrichtingen van onderwijs voor handels-ingenieurs.

B. Rapporten over de inrichtingen van onderwijs voor technische koloniale ambtenaren.

Vraagpunten. a. Moeten de propaedeutische leergangen voor ingenieurs omvatten de beginselen der staathuishoudkunde en der sociologie? Is het gewenscht het onderwijs in die wetenschappen alleen aan handels-ingenieurs, of koloniale ingenieurs of aan aanstaande consulaire ambtenaren te geven?

b. Moeten de studiën der handels-ingenieurs en der aanstaande consulaire ambtenaren een meer uitgebreid technisch gedeelte omvatten en wel speciaal alle propaedeutische vakken van het technisch onderwijs?

c. Is het gewenscht de handels-ingenieurs te beschouwen als een afzonderlijke categorie van ingenieurs, die speciale leergangen hebben gevolgd in speciale inrichtingen van onderwijs, na de technische propaedeutische lessen te hebben gevolgd aan een inrichting van technisch onderwijs? In geval een speciale technische propaedeusis moet worden gevolgd, die verschilt van die voor de ingeniers in het algemeen, welk is dan het minimum technisch onderwijs, dat in die leergangen moet worden gegeven?

d. Speciale programma's voor ingenieurs, bestemd voor den consulairen dienst, of voor statistischen en demografischen arbeid, of voor den kolonialen dienst.

Ziekmakend hout. De Beiersche geneeskundige adviseur voor de bedrijven (Landesgewerbearzt) heeft in de pers een mededeeling gedaan over houtsoorten, die voor de gezondheid schadelijk zijn Daartoe behooren de Afrikaansche en de West-Afrikaansche buksboom, het Borneo-rozenhout, het atlashout. het teakhout, het ebbenhout, het Subieuhout uit Cuba, het magenta-, cocos- en kalkoenhout, sommige mahoniehoutsoorten, olijfhout en het Oost- en West-Indische satijnhout, doch niet de satijnwalnoot, die vaak met het satijnhout wordt aangevoerd. Al deze houtsoorten kunnen de huid en de slijmvliezen prikkelen: sommige, gelijk de buksboom, veroorzaken algemeene verschijnselen, zooals hartkloppingen, hoofdpijn, moeilijke adem haling. Deze werkingen worden geweten aan alkaloïeden en aetherische oliën. Wij herinneren in dit verband aan de schadelijkheid der teakhoutbewerking voor de oogen, waarop in „De Bouww". werd gewezen. („N. T. v. G.")

BOEK EN TIJDSCHRIFT

Architectura Nr. 15. Verslagen der 1277e vergadering van het Genootschap en van de voordracht van den heer J. H. Kremer over Textiele kunst in de serie populaire voordrachten.

Prijsvraagprogramma-„Rochdale". (Zie blz. 130.)

Vervolg beschrijving voormalig Stadhuis van Amsterdam.

Communiqué betreffende de Nederl bouwkundige afdeeling te Brussel.

Bouwkundig Weekblad Nr. 16. Verslag van de examens voor bouwkundig opzichter en bouwkundig teekenaar. (Zie den uitslag op blz. 130.)

Verslagen van vergaderingen der afdeelingen 's Gravenhage en Amsterdam.

Woningen der Coöperatieve bouwvereeniging „De goede Woning" te Delft (met afb.) ontworpen door de Roos & Overeijnder (Rotterdam).

Wettelijke monumenten-bescherming, verslag der Commissie van Voorbereiding. Overgenomen uit het „Bulletin van den Oudh. Bond.

Repliek van den heer Frowein tegen de kritiek van den heer Gratama op zijn ontwerp-Raadhuis voor 's Gravenhage.

Prijsvraagprogramma-„Rochdale". (Zie blz. 130.)

De Opmerker Nr. 16. De vraagstukken van den stedenbouw. Vrij naar het stuk van P. Westheim in „Der Städtebau".

Verslag verg. „Bouwkunst en Vriendschap". (Zie blz. 115).

Bescherming van monumenten.

PRIJSVRAGEN, EXAMENS EN TENTOONSTELLINGEN

Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.

Examens voor bouwkundig opzichter en bouwkundig teekenaar.

Voor het examen van opzichter hadden zich aangemeld 135 candidaten, werden geëxamineerd 122 cand. en slaagden er 53.

Voor het examen van bouwkundig teekenaar waren deze cijfers resp. 16, 12 en 5.

In verband met het behaalde rangnummer zijn geslaagd voor het diploma voor Bouwkundig-Opzichter de Heeren:

1. A. J. Westerman, 2. J. A. Guurink, 3. M J. v. Goeverden, 4. A. Gerhardt, 5. W. v. Straten, 6. L. B. v. Gendt, 7. E v. d Laan, 8. D Speerstra, 9. P. v. Walbeek, 10. J. Tiessen Pzn. 11. J. L. v. d. Pas, 12. G. J. Hoogerinck, 13. J. Th. Drijvers, 14. J. H. Vromans, 15. E. A. Sanders, 16. A. Evers, 17. A. M. v. Westerop, 18. S. P. v. d. Laan, 19. Jb. Tilbusscher, 20. B. H. v. d. Heuvel, 21. J. Dingemanse, 22. C. Korff Jr., 23. J. A. Zwolsman, 24. C. Schippers, 25 B. E. Bunders, 26. B. J. v. Milaan, 27. L. C. Baas, 28. J. v. d. Lijke, 29. A. Steen Jr., 30 Th. J. Markusse Jr., 31. Jan C. de Haas, 32. A. Beukema, 33. N. de Boer, 34. Jac. Roos, 35. H. Wijma, 36. A. J. Verbeek Lzn., 37. S. H. Wissing, 38. D. Venhuizen, 39. L. Vinkenborg, 40. C. J. Lucas, 41. J. M. Kroon, 42. J. C. Buiter, 43. H. J. J. Vixeboxse, 44. H. H. Hendrikse, 45. W. Kuivenhoven, 46. J. Dorleyn, 47. P. W. Vreenegoor, 48. L. Oostinga, 49. H. Botterweg, 50. M. Bleeksma Jr., 51. J. v. Gerven, 52. H. Ketel, 53. Joh. L. Pieterse.

Van deze geslaagden was No. 31 reeds in het bezit van het diploma voor Bouwkundig Teekenaar.

Voor het diploma voor Bouwkundig-Teekenaar zijn in verband met het behaalde rangnummer geslaagd de Heeren:

1. D. C. v. d. Zwart, 2. H. M Zoetmulder, 3. Jac. Boogaards, 4. A. J. Visser, 5. D. Speerstra.

Van deze geslaagden zijn Nos. 1, 2 en 3 reeds in het bezit van het diploma voor Bouwkundig-Opzichter terwijl No. 5 dit jaar het diploma verwierf.

Prijsvraag. Uitgeschreven door de Coöperatieve Bouwvereeniging „Rochdale" te Amsterdam. April 1910.

ONTWERP voor de verkaveling en de bebouwing met arbeiderswoningen van een bouwterrein, gelegen aan de Kostverlorenvaart, Borgerstraat en Jacob van Lennepstraat te Amsterdam.

Prijzen: f 500.—, f 300.— en f 200.—.

Programma.

DOEL.

De Coöperatieve Bouwvereeniging „Rochdale" stelt zich voor arbeiderswoningen te laten bouwen, nadat haar van Gemeentewege, krachtens de Woningwet, de gelden voor den bouw zullen zijn toegestaan.

Voor bouwgrond is aangewezen een terrein, gelegen aan de Kostverlorenvaart, Borgerstraat en Jacob van Lennepstraat te Amsterdam, over welk terrein de Vereeniging, wanneer definitief tot bouwen besloten wordt, kan beschikken.

Het doel der prijsvraag is een indeeling en bebouwing te verkrijgen, die voldoen aan de hierna volgende gegevens en bepalingen (waarbij de jaarlijksche onkosten de uitgaven moeten dekken) en die in praktischen, hygiënischen en aesthetischen zin waardevol zijn.

GEGEVEN IS:

1°. het plan van het bouwterrein (op de bijgaande schets aangeduid met C. D. E. F.);

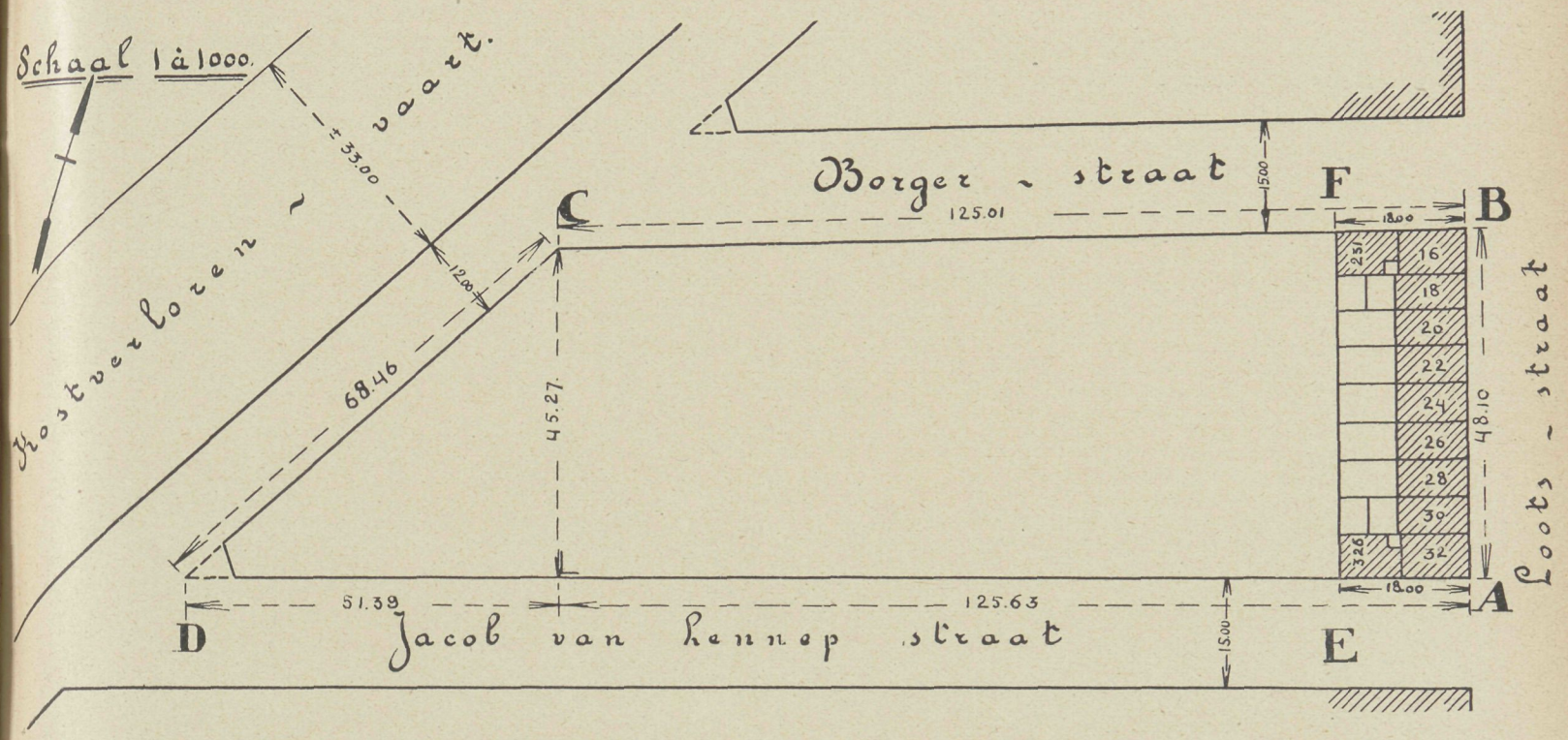

2°. dat de prijs per M.² bouwterrein f 21.50 (rente en overdrachtskosten inbegrepen) bedraagt;

3°. dat de voorschriften der Amsterdamsche Bouwverordening voor de nieuwe stad bij den bouw van dit woonhuizencomplex geldend zijn;

4°. dat het maken van dwarsstraten of van een gemeenschappelijken tuin geoorloofd is. De kosten zijn ten laste van den bouw;

5°. dat de bovenkanten van straat en tuin beide zijn gelegen op 0,70 M. boven A. P. en de bovenkant van de fundeeringsplaten op 0,80 M. onder A. P.;

6°. dat de woningen bedoeld zijn voor de arbeidersklasse en de gemiddelde huur van alle woningen f 3.25 per week bedraagt, terwijl de maximum-weekhuur f 4.— niet mag te boven gaan;

7°. dat het aantal verdiepingen (met de benedenverdieping inbegrepen) twee, drie of vier mag bedragen;

8°. dat de woningen moeten bevatten:

a. een woonvertrek groot ten minste 15 M.² en waarvan de kleinste lengte-afmeting niet minder dan 3,70 M. mag bedragen;

b. een keuken;

c. I. voor een klein aantal woningen: één slaapvertrek;

II. voor een aantal woningen: twee slaapvertrekken;

III. voor een aanzienlijk aantal woningen: drie slaapvertrekken;

IV. voor een aanzienlijk aantal woningen: een tweede woonvertrek en twee slaapvertrekken;

In de gevallen III en IV mag de keuken desnoods minder dan 4 M.² zijn, mits ingericht voor koken op gas.

d. een privaat met waterdoorspoeling;

e. eene zolderruimte;

f. kasten e. d.;

en voorts mogen niet meer dan drie woningen toegankelijk zijn door één straatdeur;

9°. dat op zolder slaapvertrekjes mogen ontworpen worden, doch slechts behoorende bij de woning op de hoogste verdieping;

10°. het navolgende voor het opmaken van de exploitatierekening:

a. de jaarlijksche onkosten moeten de uitgaven dekken;

b. een hieronder volgend model der exploitatie-rekening:

I. Annuïteit voor rente en aflossing 4,17 % van de totale bouwsom;

II. Grondbelasting en straatgeld, zijnde te zamen 9 % der huuropbrengst per jaar;

III. Waterleiding f 13.50 per woning per jaar;

IV. Brandassurantie 0.6 ‰ te rekenen over $^5/_6$ der bouwkosten;

V. Onderhoud en schoonmaak, zijnde 12 % der huuropbrengst per jaar;

VI. Administratie enz. f 7.50 per woning per jaar;

11°. dat onder de totale bouwsom wordt begrepen:

a. koopprijs grond;

b. bouwkosten;

c. honorarium architect te rekenen volgens de eerste klasse van de honorariumregelen, vastgesteld door de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, en wel als volgt: volledig honorarium over de bouwkosten van één perceel van elk type, en verder honorarium voor hoofdleiding, toezicht en afrekening te rekenen over de geheele bouwkosten;

d. salaris opzichters;

e. renteverlies tijdens den bouw, te rekenen 2,5 % per jaar gedurende 1½ jaar;

en zoo noodig

f. aanleg gemeenschappelijken tuin;

g. aanleg zijstraten, pleintjes e. d.

GEVRAAGD WORDT:

1°. eene situatieteekening van het bouwterrein met verkaveling der perceelen en indeeling naar de diverse woningtypen op schaal 1 op 200, met ingeschreven maten;

2°. platte-gronden op schaal 1 op 100;

3°. hoogte-doorsneden op schaal 1 op 100;

4°. hoofdgevels op schaal 1 op 100;

5°. eene perspectivische schets, te nemen uit een punt, waaruit het in werkelijkheid te zien zou zijn, bij voorkeur vanaf een der omgevende straten genomen;

6°. eene begrooting, waaronder bedoeld wordt het kubiek der diverse perceelen, buitenwerks gemeten en genomen den totalen inhoud vanaf bovenkant vloer beganen grond, en de bouwkosten per M³ voor elke type afzonderlijk, daarenboven moet, op verzoek der Jury, de inzender binnen een week zijne uitgewerkte begrooting overleggen.

7°. eene exploitatie-rekening.

Van elk type worden verlangd de plattegronden, de gevels en doorsneden in zwarte inktlijnen; in de behandeling der overige teekeningen, is de ontwerper geheel vrij.

Bepalingen.

Art. 1. De mededinging staat aan een ieder open.

Art. 2. Vanaf den dag van ontvangst tot den dag van terugzending zullen alle ingekomen ontwerpen voor f 200 door de Vereeniging „Rochdale" tegen alle risico worden verzekerd.

Art. 3 De jury bestaat uit:

H. P. Berlage Nzn., Voorzitter
J. Gratama, B. I. Rapporteur
J. E van der Pek
} Architecten.

J. M. A. Zoetmulder, C. I, Inspecteur v. d. Volksgezondheid.

Ch. Koster
P. Roeland
A. Keppler, C. I.
} Bestuursleden „Rochdale".

Art. 4. Daar de Jury-leden de benoeming aanvaard hebben, verklaren zij, dat zij noch middelijk noch onmiddellijk materieel belang bij den uitslag van den wedstrijd hebben, en dat zij zich ten volle vereenigen met de bepalingen van dit program.

Art. 5. Uitgeloofd worden: een eerste prijs van f 500.—, een tweede van f 300.— en een derde van f 200.—.

Als de jury van oordeel is, dat geen der ingekomen ontwerpen voor bekroning in aanmerking kan komen, kan zij de voor prijzen beschikbaar gestelde som geheel of ten deele onder de beste ontwerpen verdeelen tot een minimum van f 200.—

of bij gering gehalte geheel inhouden. In het eerste geval is voor het openen van den naambrief de schriftelijke toestemming van den inzender noodig. Deze geeft door het verleenen van die toestemming tevens te kennen, dat hij de toegekende premie aanvaardt.

Ontwerpen, welke niet aan alle eischen van het programma voldoen, worden ter zijde gelegd en komen niet voor verdere beoordeeling in aanmerking.

De bekroonde ontwerpen, evenals de ontwerpen waaraan een premie is toegekend, blijven het eigendom van de Vereeniging „Rochdale", die daardoor het recht heeft de daarin vervatte oplossingen te verwerken en te gebruiken op de wijze, die haar dienstig voorkomt. Ditzelfde recht verkrijgt de Vereeniging over die ontwerpen, welke zij tot een minimum bedrag van f 200.— wil aankoopen. In beginsel wordt aangenomen, dat het eerstbekroonde ontwerp wordt uitgevoerd en de uitvoering wordt opgedragen aan den ontwerper, onder de bepalingen van de Honorarium Regelen, vastgesteld door de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, en zooals die hiervoor onder 11 c nader omschreven zijn.

Het bedrag van den prijs zal niet in aanmerking komen voor het verschuldigde honorarium, wanneer tot de uitvoering van het ontwerp wordt besloten.

Indien op goede gronden aan de ervarenheid van den ontwerper mag worden getwijfeld, moet deze zich in de uitvoering van zijn ontwerp door een door hem, onder goedkeuring van de Vereeniging „Rochdale", gekozen medewerker op nader te stellen voorwaarden doen bijstaan.

De Vereeniging heeft het recht de in eigendom verkregen ontwerpen te reproduceeren met vermelding van den naam van den ontwerper) op de wijze die haar goeddunkt.

Art. 6. De jury zal over zooveel mogelijk alle. doch in elk geval over de ontwerpen der laatste schifting gedétailleerde beschouwingen leveren. Voor het vaststellen der eindconclusie zal de jury voltallig aanwezig zijn. Bij ontstentenis van langen duur van een lid der jury, waardoor de afwikkeling der prijsvraag aanzienlijk zou worden vertraagd, kan een plaatsvervangend lid door de Vereeniging „Rochdale" worden benoemd in overleg met de jury. Voor een plaatsvervangend lid gelden dezelfde bepalingen als voor de gewone juryleden.

De jury neemt al hare besluiten met gewone meerderheid van stemmen Na de uitspraak zal de verzegelde naambrief, behoorende bij het eerstbekroonde ontwerp, door de prijsvraaguitschrijfster in tegenwoordigheid van de jury worden geopend. Voor het openen van de naambrieven der overige bekroonde ontwerpen wordt de toestemming van de inzenders vereischt.

Art. 7. De inzendingen worden ingewacht tot en met 30 Juli 1910 aan het adres van den heer J. GRATAMA, bureau Mij. t. bev. der Bouwk., Marnixstraat 402, Amsterdam.

Als datum van inlevering wordt beschouwd de dagteekening van het bewijs der verzending, dat desverlangd moet worden overgelegd.

Elke inzending, die niet op den dag voor de sluiting der prijsvraag, in het programma vastgesteld, is verzonden, zal buiten beschouwing blijven, en vóór de uitspraak der jury aan het correspondentie-adres teruggezonden worden.

Teekeningen, modellen of andere stukken, die niet door het programma zijn voorgeschreven, zullen buiten beschouwing blijven en niet worden tentoongesteld.

Art. 8. De ontwerpen moeten anoniem zijn en worden ingezonden onder een kenteeken of motto. Op straffe van uitsluiting is het aan inzenders verboden op de een of andere wijze de anoniemiteit vóór de uitspraak van de jury te verbreken.

Bij elke inzending zal in afzonderlijke verzegelde couverts moeten worden gevoegd:

a. een naambrief van den ontwerper, bevattende een verklaring luidende:

„Ondergeteekende, inzender van het ontwerp motto....., verklaart dat dit ontwerp zijn geestelijk eigendom is."

b. een correspondentie-adres.

Beide brieven te voorzien van het motto, welk motto tevens moet vermeld staan op de teekeningen, de memorie en de verpakking.

Het onder b genoemd couvert zal vóór de uitspraak der jury door haar mogen worden geopend, wanneer het noodig is door tusschenkomst van den correspondent, met den ontwerper in briefwisseling te treden.

Het schrift op de teekeningen en bijbehoorende stukken mag niet zijn het handschrift van den inzender.

Art. 9. Uitreiking der prijzen of premies en aankoopsommen zal geschieden binnen een maand na de uitspraak der jury.

Art. 10 Alle ontwerpen met bijbehoorende stukken zullen binnen éene maand na de uitspraak der jury in eene daarvoor passende lokaliteit gedurende zulk een tijdsverloop tentoongesteld worden, dat alle mededingers geacht kunnen worden in de gelegenheid te zijn geweest de tentoonstelling, welke tijdig zal worden aangekondigd, te bezoeken. Het volledige jury-rapport zal vóór de opening der tentoonstelling verschijnen en ter lezing liggen. Na afloop van die tentoonstelling zullen de ontwerpen welke niet 't eigendom van de Vereeniging zijn geworden, vrachtvrij terug gezonden worden aan de opgegeven correspondentie-adressen.

Elk prijsvraag-ontwerp, voor zoover niet door de Vereeniging „Rochdale" in eigendom verkregen, blijft het geestelijk eigendom van den vervaardiger, zonder wiens toestemming „Rochdale" verder van het ontwerp geen gebruik zal maken.

Art. 11. Het bureau van inlichtingen wordt gevormd door de jury; alle correspondentie te richten tot den heer J. GRATAMA, adres bureau Mij. t. bev. d. Bouwk., Marnixstraat 402, Amsterdam. Alleen de schriftelijk gevraagde inlichtingen worden door haar gepubliceerd in „Architectura", orgaan „Arch. et Amic."en het „Bouwkundig Weekblad", orgaan van de Mij. t. bev. d. Bwk., waardoor zij kunnen geacht worden ter kennis te komen van alle belanghebbenden; uitsluitend de op deze wijze verstrekte inlichtingen zullen beschouwd worden deel uit te maken van het programma. Na 1 Juli 1910 zullen geen inlichtingen meer verstrekt worden.

Het Bestuur van de Coöperatieve Bouwvereeniging „Rochdale":
CH. KOSTER, Voorzitter.
P. ROELAND, Secretaris.

De Jury:
H. P. BERLAGE Nz.. Voorzitter.
J. GRATAMA, Rapporteur.

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN

Bond van Nederlandsche Architekten.

De tweede jaarvergadering werd te Amsterdam onder leiding van den voorzitter de heer K. P. C. DE BAZEL gehouden.

In het jaarverslag van den secretaris wordt betoogd dat ook het tweede levensjaar het goede recht van bestaan van den Bond heeft aangetoond, en dat hij werkelijk als een vakbond te beschouwen is, die zich vooral ten doel stelt concentratie der architectonische belangen. In 1909 kwam dit tot uiting bij de behandeling van verschillende vraagstukken, o. a. dat der partieele aanbesteding. Door den Bond werd ook medegewerkt aan de vaststelling der regelen voor nationale bouwkundige prijsvragen.

De Bond telde op 1 Jan. 1910 39 leden, van welke 15 te Amsterdam, 6 te Rotterdam, 5 te 's Gravenhage, 2 te Utrecht en de overigen verspreid over andere gemeenten.

De commissie voor de honorarium-regeling der architecten, met de taak daarvoor vaste regelen te ontwerpen, en die voor de bouwverordeningen, aan welke is opgedragen het maken eener vergelijkende studie der verschillende in ons land geldende bouwverordeningen, teneinde te trachten daarin meer systeem te brengen, zijn nog niet met haar arbeid gereed.

Het jaarverslag van den penningmeester wijst een batig saldo aan van f 189. Ontvangsten en uitgaven sluiten met een totaal van f 1126.

De heer Jos. CUYPERS, die wegens drukke bezigheden voor de functie van 1en secretaris had bedankt, liet zich tot aanblijven bewegen. De periodiek aftredende bestuursleden, de heeren J. J. VAN NIEUKERKEN en C. N. VAN GOOR, werden herkozen.

In de vergaderzaal was tentoongesteld eenige bouwkundige arbeid van den heer Jos. TH. J. CUYPERS die daarbij eene toelichting gaf.

Na de pauze kwam aan de orde de behandeling der conceptbepalingen ter opneming in een collectief arbeidscontract van bouwkundige opzichters en teekenaars en opzichters-teekenaars, werkzaam bij een der leden van den Bond van Nederlandsche architecten,

Van den Bond van technici en van den Nederlandschen opzichters- en teekenaarsbond waren brieven ingekomen, houdende mededeeling, dat zij de grondslagen van het concept van dien aard achten, en dat zij daarop wel een contract wilden afsluiten. De voornaamste bepalingen van dit concept omvatten een schriftelijke aanstelling volgens vastgesteld model, inhoudende o. m. een omschrijving der werkzaamheden, het loon, dat zal worden toegekend en den duur der aanstelling.

Voorts komen in het concept voor regelingen omtrent vacantie, ziekte-uitkeeringen, ongevallenverzekering, opzeggingstermijn, overwerk, nacht- en Zondagarbeid en arbitrage bij geschillen. De bedoeling is de overeenkomst aan te gaan voor den tijd van een jaar en 6 maanden.

Aan het concept is toegevoegd een algemeene instructie voor den opzichter.

Het concept werd na eenige wijziging met meerderheid van stemmen aangenomen. Bij zijn verschijnen in de Mededeelingen van den B. N. A. zullen wij het voor onze lezers overnemen.

De prijsvraagregelen, vastgesteld in de vergadering van afgevaardigden van het genootschap Architectura et Amicitia, de Mij tot Bevordering der Bouwkunst, Bouwkunst en Vriendschap en den Bond van Nederlandsche Architecten, zijn zonder discussie aangenomen.

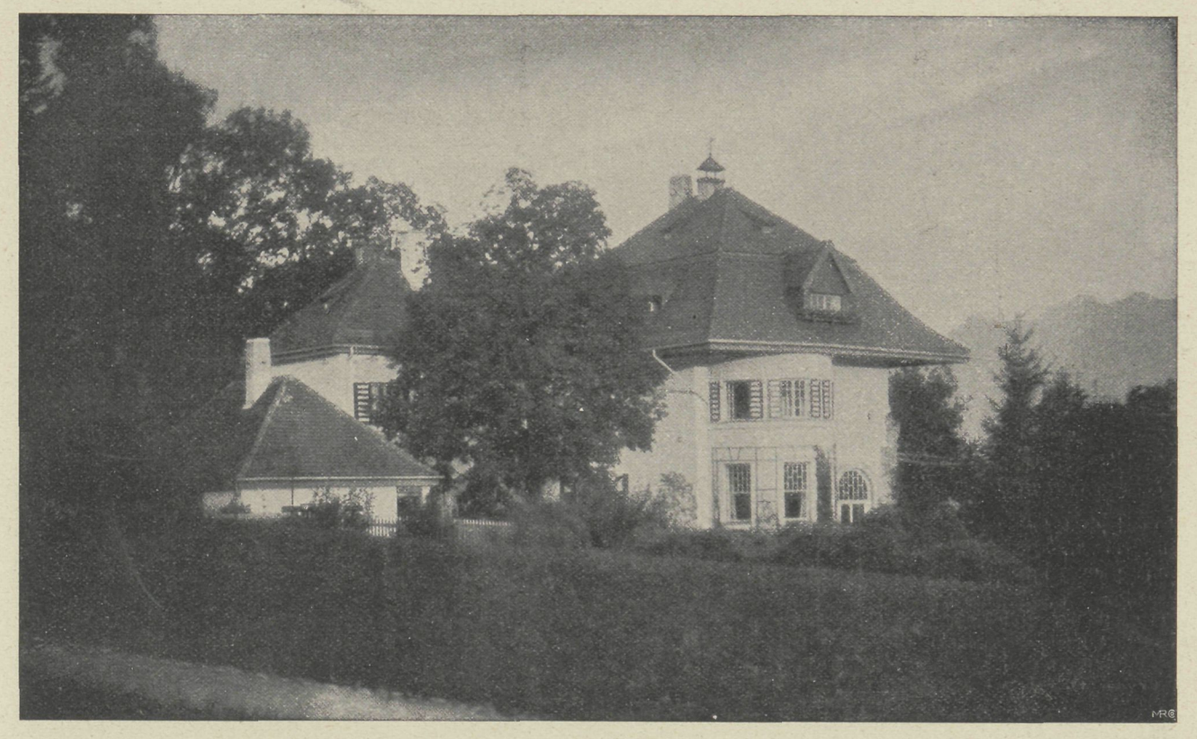

LANDHUIS VAN EMANUEL VON SEIDL TE MURNAU

IXE JAARGANG No. 17 27 APRIL 1910

DE BOUWWERELD

RED.: J. H. W. LELIMAN B.-I. AMSTERDAM. UITGEVER: F. VAN ROSSEN

ARCHITEKTEN-WONINGEN. IX

Emanuel von Seidl. Mein Landhaus. Verlags-Anstalt Alexander Koch. Darmstadt. — (12 Mark.)

De ondernemingszin der bekende uitgeversfirma Alexander Koch stelt ons in staat een boeiend nummer toe te voegen aan de serie architekten-woningen, die sinds eenige jaren in „De Bouwwereld" wordt voortgezet.

Wij zien wederom een architekt van beteekenis zijn ideaal vertolken.

Mochten enkele onzer lezers soms dezen zomer bij gelegenheid der passiespelen Oberammergau bezoeken, dan zal hen mogelijk kortbij, in het dorpje Murnau, een landhuis opvallen, dat niet alleen boeit door de idylische ligging maar niet minder door de wijze waarop de ontwerper van die ligging heeft weten partij te trekken tot het doen ontstaan van eene uiterst harmonische vereeniging van natuur en kunst. Dat landhuis is voor eigen bewoning ontworpen door Emanuel von Seidl, die, uit ruime beurs en geheel naar eigen verkiezing scheppend, hier een zeer teekenend specimen zijner kunst kon geven.

Wij willen hier niet uitvoerig wijzen op de verdiensten van Em. von Seidl voor de ontwikkeling der Duitsche bouwkunst. Em. von Seidl die thans op de volle hoogte zijner scheppingskracht staat, is, blijkens werken zonder tal, ongetwijfeld een harer, vooral in woonhuisbouw, kernigste vertegenwoordigers. Zijne kunst neemt eene eigenaardige plaats in. Eenerzijds geheel en al wortelend in de traditie, heeft zij aan den anderen kant toch onmiskenbaar een door en door modern kachet. Nooit wordt ter wille van een overgeleverden vorm aan het praktische en doelmatige eenig geweld aangedaan. Met gebruikmaking van het goede en in direkte aansluiting bij het typische van de kunstuitingen uit vroeger tijdperken, heeft Emanuel von Seidl eigen karakter ontwikkeld. Zijne kunst is aldus eene uiting der kultuur van dezen tijd.

In de prachtig geslaagde fotografische opnamen van het huis en zijne interieurs, van de bijgebouwen en tuinen ontwikkelde de fotograaf, Frank Eugene Smith,

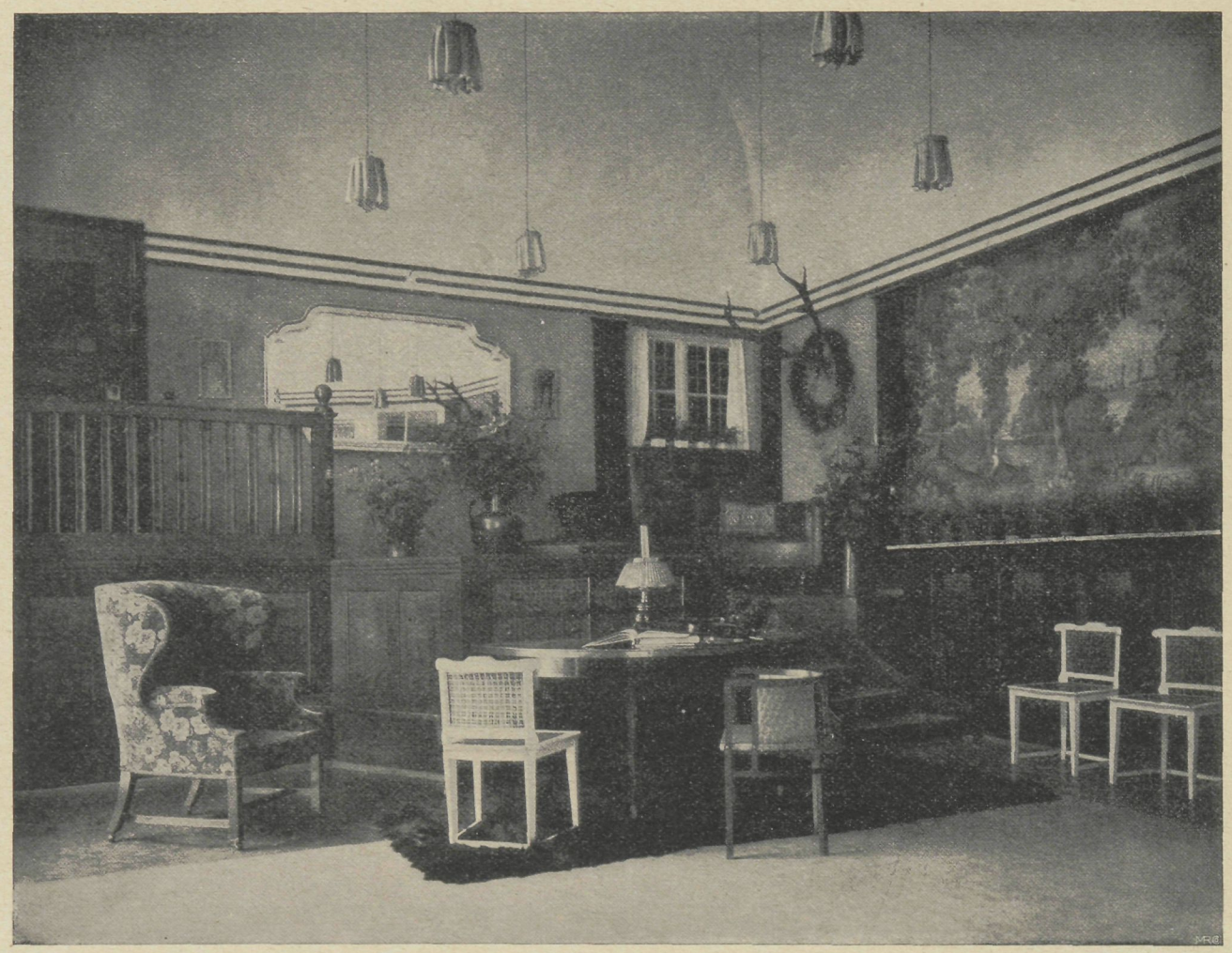

MUZIEKZAAL IN HET LANDHUIS—EMANUEL VON SEIDL

eene groote mate van kunstgevoel. Zijne opnamen — waarvan er 60 in „Mein Landhaus" zijn opgenomen — doen deze schepping recht wedervaren en bij de voortreffelijke reproducties is de fijnheid volkomen bewaard gebleven.

Licht, frisch en vroolijk doet het huis zich voor. Ons treft opschik noch overlading, maar keur van artistiek huisraad wisselt in smaakvol, ongedwongen en weloverwogen rangschikking af met uitgezocht ornament.

In het bijschrift toont de architekt-bewoner zich een beminnelijk verteller, een man van humor tevens. „Waarom zou ik niet ook eenige boomen bezitten en als bescheiden nest een werkkamer met een alkoof als slaapkamer?" — Die vraag stelde Seidl zich op een mooien zomerschen dag van 1901. Toen de vraag gesteld was liet het antwoord niet lang op zich wachten, want een jaar later was een landhuis verrezen, dat echter de bescheiden hut welke Seidl zich aanvankelijk had gedacht, niet weinig overtrof in omvang en opzet. En nog steeds werd het plan uitgebreid en aangevuld.

Een architekt kan als de omstandigheden overigens zoo gunstig zijn, als hier het geval was, geen meegaander bouwheer treffen dan zichzelf.

„Ik ben goddank gewend om aan anderen voorstellen te doen. Wat mij in het hoofd kwam werd langs den direkten weg onmiddellijk toegestaan", schrijft Seidl.

Bij die „anderen" zal dat wel niet steeds zoo grif gaan! Hen kan dan voortaan een present-exemplaar van „Mein Landhaus" eene aansporing zijn om zich als bouwheer nobel te gedragen.

Bij het oorspronkelijke landhuisje kwam, nadat het met een muziekzaal was uitgebreid, een afzonderlijk gebouw voor het onderbrengen van gasten, er volgden bijgebouwen voor tuinlieden, portier en ander personeel, er kwam eene auto-garage.

De tuin werd een park met forellen-beken en een karper-vijver, in wier kalm watervlak een tuinhuis van poëtisch-schilderachtige komposítie, een „Gloriettl", zich weerspiegelt.

Een ruim terras prijkt met fontein en pergola; groote gebeeldhouwde herten zijn ter zijde van de breede toegangstrappen opgesteld. Onder het hooge geboomte zijn monumentale banken verspreid en op de plekken met het fraaiste vergezicht op het gebergte lokt een koepeltje tot verwijlen uit.

Benijdenswaardig als bezitting, belangwekkend als kunstwerk. De eigenaar noemde zijne villa veelzeggend „Mijn beloofd land".

Moge het genot ervan hem nog lang gegeven zijn.

HET GEBOUW VOOR DEN CENTRALEN GEZONDHEIDSRAAD EN DE LABORATORIA VAN HET STAATSTOEZICHT VOOR DE VOLKSGEZONDHEID TE UTRECHT

Zuidgevel.

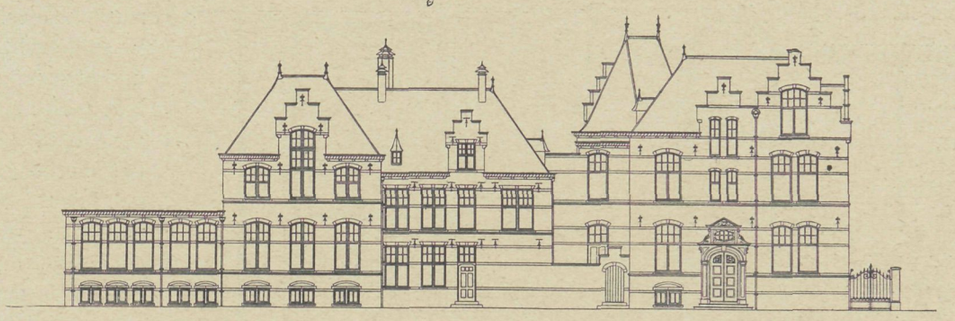

Oostgevel.

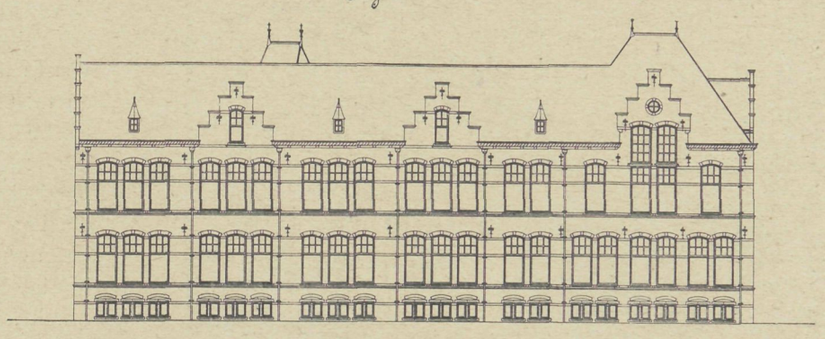

Noordgevel.

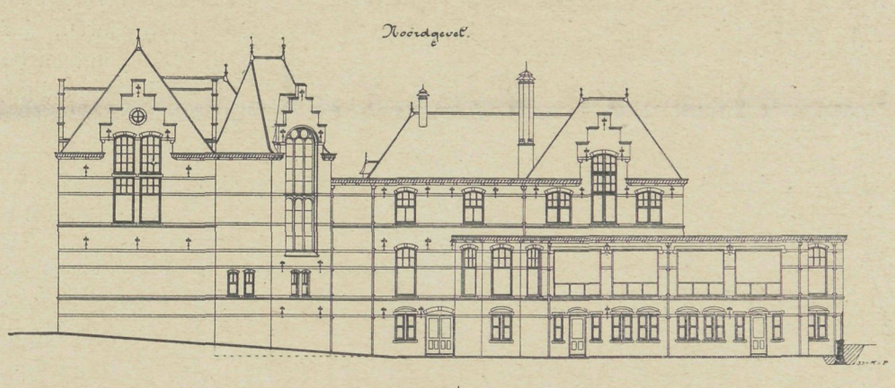

Het „Tijdschrift voor Sociale Hygiëne" brengt eenige afbeeldingen benevens beschrijving van het nieuwe gebouw voor den Centralen Gezondheids Raad te Utrecht. Wij ontleenen daaraan het volgende :

Raadsgebouw en laboratoria vormen te zamen een complex, dat in den vorm van een hoefijzer is gebouwd. De voorzijde ligt met den ingang naar het Sterrenbosch, rechts daarvan zijn de Raadslokalen gelegen, links die van het laboratorium.

De vrije ruimte rondom de gebouwen is zeer beperkt.

Het gebouw bestaat uit een sousterrain, verhoogd parterre, eerste verdieping en zolderverdieping.

Het sousterrain is alleen aan de voor- of Singelzijde onder den beganen grond gelegen, maar ligt aan de tuinzijde gelijk met den daar beganen grond.

Gaan wij het gebouw binnen, dan komen wij, de groote voordeur aan het Sterrenbosch ingaande, eerst in een vrij ruime vestibule met ruimen gang en dan tegenover eene monumentale trap te staan, die tot de eerste verdieping toegang geeft.

Rechts van den ingang vinden wij in het verhoogd parterre eene serie van ruime kamers voor den voorzitter en den secretaris, voor de commiezen, adjunct-commiezen en klerken en eene commissie-kamer, links de woning van den concierge en de lokalen van het laboratorium, door een deur van de lokalen van den Raad gescheiden.

Op de eerste verdieping van het gebouw waartoe wij langs de monumentale trap toegang krijgen, vinden wij rechts aan het eind van den gang de groote Raadszaal, waar plaats is voor een aantal leden en buitengewone leden, ten getale van ongeveer 50 ; eene ruime bibliotheekzaal, eene kamer voor de in den regel niet in het gebouw maar aan de peripherie werkzame Raadsleden-hoofdinspecteurs, eene kamer voor het technisch Raadslid met teekenkamer, donkere kamer en spoelkamer, voorts een spreekkamer.

Daar boven zijn ruime zolders met bergplaatsen, terwijl het sousterrain voor archieflokalen en bergplaatsen, stookplaatsen voor de centrale verwarming enz. is ingericht.

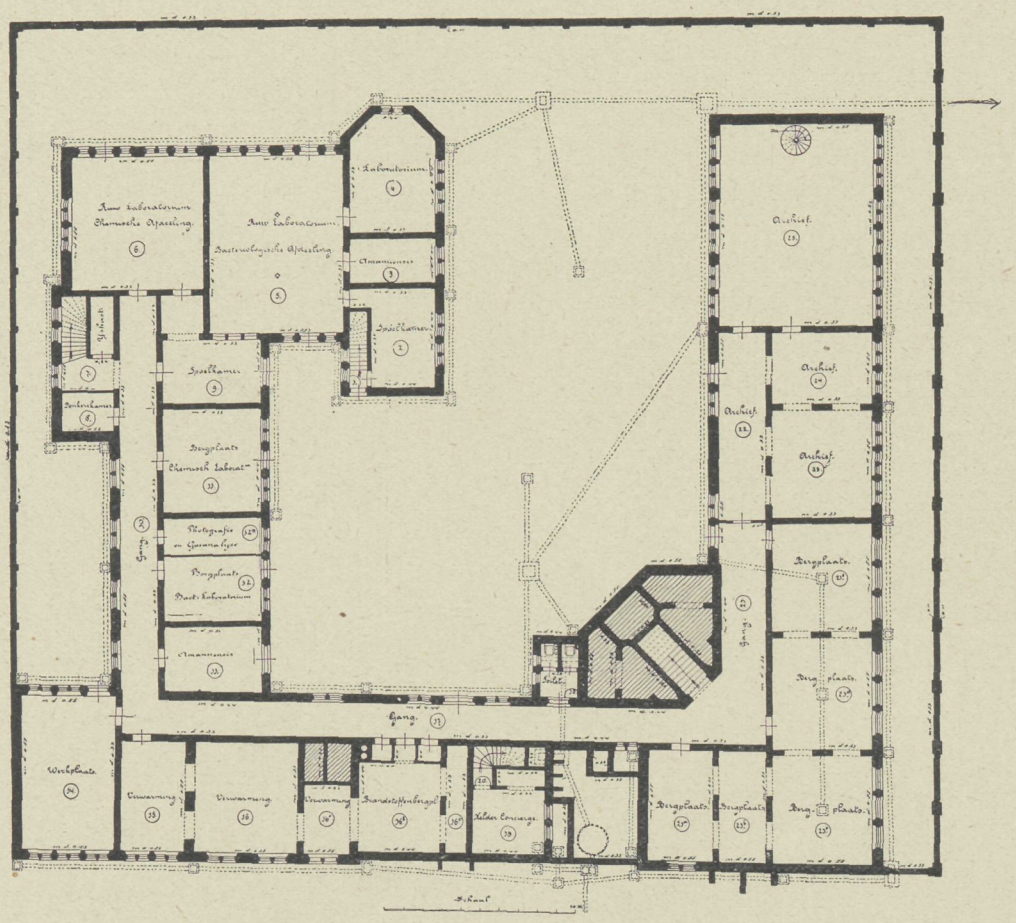

SOUSTERRAIN, FUNDEERING EN RIOLEERINGPLAN

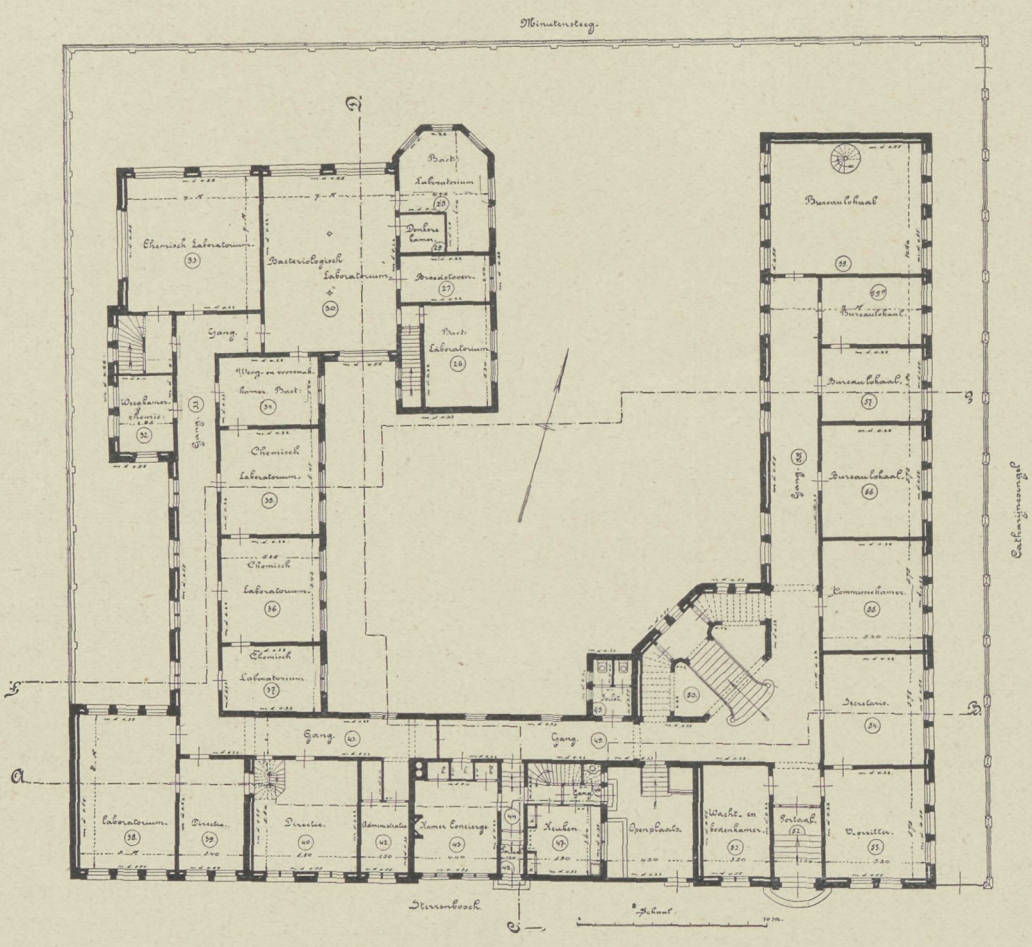

PLAN BEGANENGROND (VERHOOGD PARTERRE)

Zooals ik straks reeds opmerkte is het complex lokalen van het laboratorium, ofschoon behalve langs de achterplaats, alleen uit het voorportaal toegankelijk, toch als een zelfstandig geheel te beschouwen. In het verhoogd parterre van het laboratorium vindt men naast de woning van den concierge de kamers voor den directeur met daaraan grenzend laboratorium, een vertrek voor de administratieve ambtenaren aan het laboratorium verbonden, voorts de lokalen voor de chemische en pharmaceutische laboratoria, spoelkamers en voor de bacteriologische en biologische afdeelingen. Voorraadkamers en andere bijlokalen zijn in het sousterrain aangebracht, waar zich ook de verblijven voor de proefdieren, ijskast en werkplaatsen bevinden, zoomede de noodige donkere kamers voor photographie, welke laatste men ook op de 1e verdieping aantreft. Het laboratorium bevat tevens nog een ruim lokaal, dat als modelkamer kan dienen.

In een afgesloten gedeelte van het sousterrain zijn ondergebracht de lokalen voor het laboratorium van de hoofdinspectie Noordholland en Utrecht, waar zoowel gelegenheid is voor het verrichten van scheikundige als bacteriologische onderzoekingen, welke lokaliteit in drie deelen is verdeeld.

Dit laboratorium is afzonderlijk aan de tuinzijde toegankelijk.

De gebouwen worden van uit het sousterrain centraal verwarmd, systeem Autodensator, en electrisch verlicht door kooldraadgloeilampen met een lichtsterkte van 25 kaarsen per licht en zijn bij de Utrechtsche waterleiding aangesloten. De la-

trines zijn volgens het closet-systeem aangelegd en wateren af op putten met overlaat. De rioleering is aan het Utrechtsche rioolnet aangesloten. Voor afvoer van het vuil uit de laboratoria zijn afzonderlijke bezinkingsbassins aangelegd, waarin het vuil gemakkelijk ontsmet kan worden, vóór het op het rioolnet wordt afgeleid.

Kunstmatige ventilatie is opmerkelijk genoeg niet aangebracht. Alleen de zuurkasten in de laboratoria beschikken over een electrische ventilator. Op de zalen en in de andere lokalen kan de luchtverversching niet anders plaats hebben dan door de deuren en vensters, welke laatste van onder en van boven schuifbaar zijn.

Het gebouw is ontworpen door den Rijksbouwkundige J. A. W. Vrijman. Aannemer was de firma J. H. Jansen te Velp voor f 99896. De totale kosten van bouw en inrichting, met inbegrip van de complete installatie en meubelen, beliepen f 161.000.

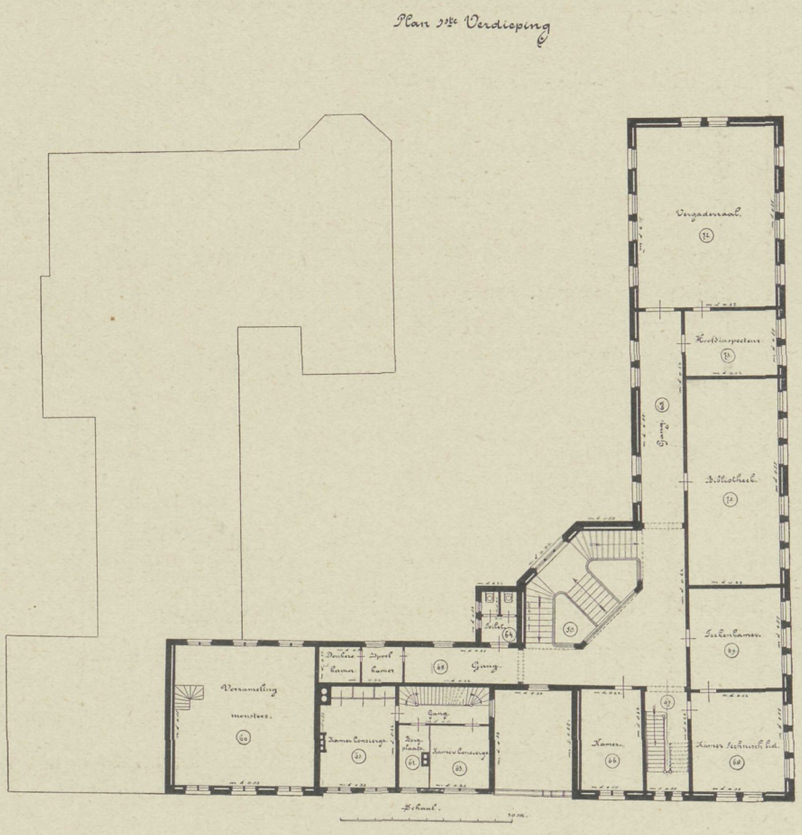

DE HAARLEMSCHE MUSEUM-KWESTIE

Een voordracht is door B. en W. bij den Gemeenteraad ingediend, waarin zij voorstellen f 151.000 beschikbaar te stellen om het voormalige Gereformeerde Weeshuis aan het Groot-Heiligland te verbouwen tot Museum. Het is te hopen dat de Raad thans deze aanvrage verwerpt evenals in 1908 de hoogere van f 210.000. De bezuiniging is verkregen tot den prijs van eene belangrijke inkrimping n.l. door in het nieuwe plan te schrappen een der beide groote bovenlichtzalen en de zalen voor tijdelijke tentoonstellingen met bijbehoorende ruimten en vertrekken.

In „De Bouwwereld" is reeds meer dan eens uiteengezet (1906 blz. 25 en 38) welke bezwaren bestaan tegen het plan een als Weeshuis ongeschikt, maar voor duur geld aangekocht gebouw tot schilderijenmuseum te willen verbouwen. Onze voorspelling dat de verbouwingskosten waarschijnlijk aanmerkelijk te laag waren geraamd, is bewaarheid. In plaats van 120.000 gulden bleken er 240.000 noodig te zijn. Summa summarum is zelfs na de bezuiniging de Gemeente veel duurder uit dan wanneer zij aanstonds het kloeke besluit had durven nemen om een nieuw Museum op eigen grond te stichten.

De heer A. W. Weissman had destijds, in 1906, aangeboden een door hem ontworpen gebouw (afgebeeld ook in „De Bouwwereld") voor f 200.000 uit te doen voeren onder alle gewenschte waarborgen.

De Raad heeft dat niet gewild, maar het Weeshuis aangekocht. Aldra bleek dat zij bedrogen uitkwam. En wat dreigt nu? Een veel kleiner Museum van ongunstige ligging in een onaanzienlijke volksbuurt, geheel ingebouwd, in de onmiddellijke omgeving van allerlei bronnen van brandgevaar (o. a. een meubelfabriek) waartegen de plaatselijke brandweer gewis niet zou zijn opgewassen. Is dat eene situatie voor een Museum waar wereldvermaarde kunstschatten veilig moeten worden geborgen? Frans Hals in een achterbuurt!? Verder gaat de verbouwing ten koste van de aesthetische waarde van het oude gebouw en zijn ensemble en eindelijk staat te vreezen dat ook de verlichting zal te wenschen overlaten. De vertrekken van het Museum immers komen rondom een binnenplaats van niet te ruime afmetingen. Te meer daar de vertrekken alle gelijkstraats liggen, is eene hinderlijke mate van reflektie zeker niet uitgesloten.

Telt men dus alles samen dan wordt nu voorgesteld om voor bijna drie ton (f 120.000 aankoop + vier jaar rente en f 151.000 geraamde verbouwingskosten) een „Museum" in elkander te prutsen. Zou inderdaad de Raad genegen zijn om, al werd in een slecht beraden oogenblik het Weeshuis aangekocht, nu verder met goed geld naar kwaad geld te gaan gooien? Men kan zich nauwelijks voorstellen dat de Haarlemsche Raad daartoe zou overgaan, na de waarschuwingen tot voorzichtigheid die zij reeds heeft ontvangen.

Het is in verband hiermede niet zonder eenig belang kennis te nemen van eene enkele zinsnede uit het verweerschrift dat de Commissie van Toezicht op het Museum te Haarlem onlangs openbaar maakte tegen de algemeene aanvallen op haar beleid.

Sedert in het begin van 1909 de heer Z. MIDDELKOOP in den Gemeenteraad van Haarlem wees op den slechten staat der schilderijen van FRANS HALS, is eene groote ongerustheid ontstaan. De Commissie van Toezicht heeft bij de beweging die ontstond, een vrij treurig en daarbij weinig sympathiek figuur gemaakt. Haar beleid en nauwlettendheid bleken niet aan billijke eischen te hebben beantwoord. Aan een kollege dat zoo weinig geschikt bleek voor het vervullen der hem overgelaten vertrouwenstaak, paste meer bescheidenheid dan uit bedoeld verweerschrift blijkt. Insinuaties heeft men althans van dat illuster kollege niet af te wachten. Het wekt de lachlust als men deze Commissie de allures ziet aannemen van iemand die gepiqueerd is.

Het is werkelijk driest dat zij durft te schrijven dat zij de verklaring der beweging zoekt „in het feit dat de Commissie, na grondig onderzoek en bestudeering der kwestie, zich ten stelligste heeft uitgesproken vóór de verbouwing van het Weeshuis tot Gemeentemuseum".

Voorts zegt de Commissie: „De oppositie tegen het verbouwen van het Weeshuis, aangevangen door den architect WEISSMAN, die getracht heeft, stemming te doen ontstaan voor het bouwen van een geheel modern Museum naar zijne plannen, den volke reeds in beschrijving en afbeelding bekend gemaakt, is en wordt nog steeds door Prof. DAKE voortgezet."

Prof. DAKE, die de commissie van Toezicht danig in het zonnetje zette, is mans genoeg te vertellen wat hem aanleiding geeft oppositie te voeren en de heer WEISSMAN evenzeer.

Voor zoover „De Bouwwereld" tegen het h. i. funeste Museum-Weeshuisplan reeds van den aanvang af verzet heeft aangeteekend, is zij daarbij geheel onbeïnvloed door den architekt WEISSMAN. Toen wij in Jaargang 1906 No. 4 met voldoende duidelijkheid en onder aanvoering van vele motieven schreven dat het Weeshuis-Museumplan even noodlottig moest worden genoemd onverschillig van welk standpunt men het beschouwde (uitgenomen natuurlijk van dat van het Weeshuis-bestuur 't welk f 120.000 beurde voor zijn uitgewoond gebouw) werd daarbij van eene oppositie van den heer WEISSMAN niets vermeld. Wel werd met instemming in een volgend nummer diens eenige jaren tevoren vervaardigd Museumontwerp gereproduceerd, omdat wij daarin eene waardige oplossing der Museum-kwestie zagen.

Men kan de heeren der Commissie niet al te kwalijk nemen wanneer zij soms een weinig zenuwachtig zijn geworden toen het niet onwenschelijk bleek hunne „faits et gestes" eens van meer nabij te volgen. Maar dat strekt dien heeren geenszins tot verschooning voor hunne kennelijke poging tot belachelijk- en verdachtmaking. De heer WEISSMAN heeft als ontwerper van het om zijne verlichting geroemde Gemeente-Museum te Amsterdam, recht als deskundige te worden beschouwd. En dat zulks ook buitenlands het geval was, bleek toen de Hongaarsche Regeering zijn advies inriep bij den bouw van het groote Museum te Budapest en toen het Royal Institute of British Architects hem uitnoodigde over Museumbouw een voordracht te houden, wier beginsels door de Engelsche deskundigen volkomen werden beaamd. Aan het oordeel van dien architekt-deskundige hechten wij voor ons in deze aangelegenheid meer waarde dan aan dat van leeken-dilettanten of der Commissie-van-Toezicht-leden.

Wij hopen dat de Raad alsnog den moed heeft op zijn besluit geheel terug te komen, dat hij een fraai, deugdelijk en veilig Museum stichte en voor het Weeshuis eene bestemming zoeke die beter voor het gebouw past dan die welke men te kwader ure er voor had uitgedacht.

GEMENGDE BERICHTEN

AMSTERDAM. Het voormalig Spinhuis. Men herinnert zich de kwestie. Met de grootste moeite en alleen door zelf ontwerpen te maken, 'tgeen hoegenaamd niet op haar weg ligt, heeft de „Schoonheidscommissie" de afbraak van het voormalig Spinhuis kunnen verhoeden. Van de zijde van B. en W. was, in overeenstemming met de kommissie van bijstand in de publieke werken, in den Raad betoogd, dat met behoud van het Spinhuis ter plaatse geen nieuw Hoofdbureau van Politie was te bouwen dat aan de eischen van den dienst voldeed. Toen eindelijk aldus de kwestie van de plattegronden was afgedaan, rezen moeilijkheden over de gevels.

Eenerzijds werd aangedrongen om deze gevels als het ware samen te stellen uit Spinhuis-motieven. De leden der commissie daarentegen hadden niet alleen overwegend bezwaar tegen eene dergelijke poging tot copiëeren, die vooral ook ten gevolge van de afmetingen en verhoudingen van het nieuwe Hoofdbureau op een artistiek fiasco moest uitloopen, maar zij vreesden bovendien dat aldus juist het met zooveel moeite geredde bouwwerk zou worden doodgedrukt door zijn veel grooteren en hoogeren buurman. Zij meenden dat, om een harmonisch beeld en een logisch ontwikkelde architektuur te bereiken, het de eenige weg was om bij de nieuwe deelen van het Hoofdbureau van Politie alles te vermijden wat op kopie van het voormallg Spinhuis geleek. In dien zin werd een gevelontwerp in schets aan B. en W. voorgelegd.

Is een bericht uit het „N. v. d. D" juist, dan zouden B. en W. zich niet hebben kunnen vereenigen met bedoeld plan en aan Dr. CUYPERS opdracht zijn gegeven een gevel te ontwerpen. Aan de commissie werd dienaangaande niets medegedeeld, zoodat de bevestiging van het bericht moet worden afgewacht.

Mocht die bevestiging komen, dan zal zeker moeten worden overwogen of niet in de bouwkundige vereenigingen eene principieele bespreking zou moeten plaats vinden o. a. over de vraag welk denkbeeld door de vakgenooten wordt gedeeld.

Inzake het ontwerp-FROWEIN voor de uitbreiding van het Haagsche stadhuis is eene polemiek over hetzelfde beginsel aangebonden: zal men de uitbreiding houden in denzelfden stijl als het origineel of eischt niet veeleer ware piëteit het tegendeel?

Afgaande op dagbladberichten is ook niet uitgesloten dat dezelfde beginselkwestie rijst bij de bebouwing van het Oude-Beurs-terrein te Amsterdam, in verband met het voormalig Raadhuis.

Prijsvraag-Rochdale. In aansluiting met het artikel in ons vorig nummer kan worden bericht, dat het Bestuur van „Bouwkunst en Vriendschap" zich heeft gericht tot het Hoofdbestuur der Mij. t. b. d. B, de commissie voor de vakbelangen van genoemde Maatschappij en tot „Architectura et Amicitia", ten einde stelling te nemen tegen de uitgeloofde prijzen en tegen het uitgeloofde honorarium. Het eerste bedrag wordt geacht in flagranten strijd te zijn met de bepalingen in de nationale prijsvraagregelen, die staan te worden vastgesteld. Gewenscht wordt dat het honorarium zal worden gebracht in overeen-

stemming met de eischen van billijkheid en de geldende regelen. Mocht „Rochdale" niet aan dat verzoek gevolg geven, dan zal het Bestuur van „B. en V." zijnen leden deelname aan de prijsvraag ontraden.

'S-GRAVENHAGE. De gemeentelijke schoonheidscommissie is door den gemeenteraad overeenkomstig het voorstel van B. en W. (zie blz. 28) ingesteld. De commissie is ingericht op het voetspoor van de amsterdamsche commissie van advies. Zij zal bestaan uit vijf leden, waarvan twee door B en W. en de drie anderen resp. door het hoofdbestuur van de Mij. tot bevordering der Bouwkunst, de Haagsche afdeeling dier maatschappij en den raad van bestuur der Haagsche Academie van Beeldende Kunsten zullen benoemd worden.

Een navolgingswaardig voorbeeld voor andere gemeenten, die zelf bouwterrein exploiteeren en aldus als terreineigenaresse ook schoonheidseischen mogen stellen, naast de eischen betreffende de veiligheid, welke zij krachtens de wet mogen voorschrijven.

Het Valkhof te Nijmegen. In het „Bulletin van den Ned. Oudh. Bond" (Maart 1910) doet de heer J. J. Weve mededeeling van het onderzoek der zoogenaamde „ruïne" — de halfronde nis van de onder keizer Frederik Barbarossa uitgevoerde paleisherstelling — op het Valkhof. Sedert de slooping van den Burcht, kort voor 1800, was in den toestand geene verandering gekomen. Toen reeds was de grond rondom het gebouw zeer opgehoogd. In 1895 werd door eene ontgraving het niveau der omgeving, tijdens de stichting in 1155, vastgesteld. Dit was 1.10 M. beneden het grasveld. Tevens werd op 1.46 M. diepte een baksteenen vloer gevonden, welke beschouwd werd als de voormalige vloer der binnenruimte.

Nu echter de gemeenteraad verdere gelden heeft beschikbaar gesteld (zie blz. 28) zijn de onderzoekingen voortgezet. Daarbij is gebleken, dat het binnenniveau nog 15 à 20 cM. lager was dan in 1895 was verondersteld.

Bovendien werden gevonden de basementen van de zuilen, die vroeger de welven der benedenverdieping droegen, fragmenten van kolommen en kapiteel, en voorts werd in de regelmatigheid van het fundeeringmetselwerk onder de westzijde der ruïne en in de samenstelling van de species het bewijs gevonden, dat hier reeds romeinsche bouwwerken aanwezig waren, waarvan eerst Karel de Groote en naderhand Frederik Barbarossa partij trokken.

UTRECHT. Eene schoonheidscommissie wordt door de club van Utrechtsche leden van het genootschap „Architectura et Amicitia" gewenscht. Zij hebben zich tot verschillende vereenigingen in den lande en te Utrecht zelf om adhaesie gewend. Het plan is den Raad te verzoeken een „schoonheidscommissie" in te stellen ter beoordeeling van de bouwplannen van het gemeentelijk terrein tusschen Nicolaasweg—Prinsenstraat—Baanstraat. Wij hebben gewacht met het plaatsen van dit bericht tot iets nader te vermelden viel. Donderdag 21 April heeft eene vergadering van het Clubbestuur met afgevaardigden en de uitgenoodigde vereeniging plaats gevonden. Besloten is tot den Raad der Gemeente Utrecht het bedoelde verzoek te richten.

Wettelijke monumentenbescherming in Nederland. Door eene commissie van den Ned. Oudh. Bond bestaande uit Jhr. Mr. Victor de Stuers, voorzitter, Jan Kalf, secretaris, Mr. M. J. Duparc, Mr. S. Gratama, Mr. W. L. P. H. Molengraaff, Mr. Dr. J. C. Overvoorde, Jhr. M. A. F. O. van Sasse van Ysselt en Dr. C. W. Volgraff zijn eenige beginselen geformuleerd welke zij aan de wettelijke regeling der monumentenbescherming in ons land zou willen ten grondslag leggen.

Aan het uitvoerige rapport zullen wij niet dan enkele hoofdpunten ontleenen.

In § 1 zegt de commissie:

„Van Rijkswege worden onroerende zaken, die ten minste 50 jaar oud zijn of onderdeelen daarvan, beschermd:

a. voorzoover zij behooren aan openbare lichamen, instellingen onder openbaar bestuur, kerkgenootschappen of kerkelijke instellingen, indien zij belangrijk zijn voor geschiedenis of kunst;

b. voorzoover zij behooren aan particulieren of aan niet onder a vallende stichtingen of zedelijke lichamen, indien zij bijzonder belangrijk zijn voor geschiedenis of kunst.

De commissie gaat daarbij uit van het denkbeeld den druk der eigendomsbeperking zwaarder te laten wegen op openbare lichamen (en daarmede gelijkgestelde kerkbesturen) dan op particulieren. De ontworpen bescherming is het minimum waarmede kan worden volstaan. De ontworpen maatregelen zijn zoo zacht als mogelijk. De commissie bepaalde zich tot hetgeen zij op dit oogenblik bereikbaar achtte. De termijn van 50 jaren is gesteld om te voorkomen dat het werk van levende kunstenaars aan eene beoordeeling is onderworpen.

De te beschermen monumenten worden „geklasseerd" bij besluiten eener in te stellen Rijkscommissie, 'tzij ambtshalve, 'tzij op verzoek van den eigenaar. Wanneer door brand of andere oorzaak het monument zijn beteekenis inboet, kan de klasseering worden ingetrokken. Genoemde commissie zou tevens waken voor de instandhouding van de geklasseerde monumenten. Hare goedkeuring is vereischt voor elke verandering of herstelling en zij mag de noodzakelijke werken, als de eigenaar onwillig is, van Rijkswege doen uitvoeren. Is een particulier eigenaar echter door die werken niet gebaat, dan worden de kosten ook door het Rijk gedragen.

Voorts wenscht de commissie dat elke geklasseerde zaak kan worden onteigend. Aan de gemeenteraden worde de bevoegdheid verleend maatregelen te treffen tegen die wijziging in de omgeving van geklasseerde monumenten, welke voor deze nadeelig zijn.

De commissie wenscht de bescherming ook uit te breiden tot die onroerende zaken welke kennelijk bestemd zijn een geheel te blijven uitmaken met de geklasseerde onroerende zaak als bijv. een choorgestoelte in een kerk, een schilderij in een regentenkamer.

Ook roerende zaken, belangrijk voor geschiedenis of kunst, genieten de bescherming der commissie, voorzoover zij behooren aan openbare lichamen.

Verder heeft de commissie nog voorstellen met betrekking tot ontgravingen en vondsten.

In eene 22 April te 's-Gravenhage gehouden buitengewone vergadering van den „Ned. Oudh. Bond" werd het rapport ingeleid en toegelicht door de H.H. de Stuers, Gratama, Volgraff, Berlage en Jan Kalf. In een motie werd de wensch neergelegd bij de regeering aan te dringen op een wet beantwoordend aan de hoofdbeginselen der commissie. —

Wij hopen dat de regeering, aan dien wensch gehoor gevend, haar tevens uitbreidt door niet te blijven staan op het uit den aard oudheidkundige standpunt der commissie, maar dat zij dan de wet maakt tot eene van algemeene beteekenis in den strijd tegen de ontsiering van stad en land, tot eene Nederlandsche „Heimatschutz"-wet.

ANTWERPEN. Eene internationale prijsvraag voor de stadsuitbreiding op de beschikbaar gekomen gronden bij de ontmanteling der vesting, wordt vanwege de „Studiecommissie tot inrichting der Antwerpsche agglomeratie" uitgeschreven.

Te beginnen met 2 Mei a.s. worden tegen betaling van 100 franken de noodige stukken, kaarten en gegevens verzonden (adres der commissie Schuttershofstraat 57, Antwerpen. Algemeen secretaris is de heer J. Schobbens).

Termijn van inzending is 1 October 1910. De volgende prijzen zijn uitgeloofd: 25.000, 10.000 en 5.000 franken. De jury mag echter het bedrag op andere wijze verdeelen, overeenkomstig de waarde der ingeleverde plannen.

De jury bestaat uit de volgende zeven heeren: Bouvard, Directeur van den dienst der gebouwen, wandelingen en plantages van Parijs; Charles Buls, oud-burgemeester van Brussel; Hénard, bouwmeester van de stad Parijs; Lagasse de Bocht, algemeene bestuurder bij het beheer van „Bruggen en Wegen", Voorzitter van de koninklijke commissie van monumenten; Mayreder, bouwmeester, leeraar aan de polytechnische school van Weenen; Stordiau, voorzitter der belgische Federatie van de Maatschappijen van bouwkundigen; Stübben, Ober- und geheimer Baurat, te Berlijn; Oscar Simon, Voorzitter der „Société centrale des architectes". M. Schobbens, algemeene secretaris en De Heem, secretaris der studiecommissie, zullen de juryleden bijstaan, maar zonder beraadslagende stem.

Aan de beantwoording van de prijsvraag is een enorme hoeveelheid arbeid verbonden. Het is echter te verwachten dat deze internationale prijsvraag ruime deelneming zal vinden.

ANTWERPEN. De vrijlegging van de kathedraal houdt opnieuw de gemoederen hettig bezig. De kwestie is reeds jaren hangende en ondanks alle verzet wordt telkens weer het plan hervat. Met meerendeels theoretische frazen wordt dan betoogd hoe de gordel van oude huisjes, waarboven het grootsche gebouw thans zoo indrukwekkend en schilderachtig tevens verrijst, moet vallen. En van den anderen kant heeft men stevige argumenten ter bestrijding en kan men wijzen op de ongelukkige resultaten waartoe het vrijleggen van kerken herhaaldelijk heeft geleid. De middeleeuwsche kerkgebouwen zijn niet berekend om te liggen aan groote open pleinen. Zij vragen gezien te worden òf van verre wanneer zij met hun majestueus silhouet het stadsbeeld beheerschen òf op de korte distanties welke in de nauw gebouwde oude steden voorkwamen.

Keulen en Ulm zijn daarvan wel mee de sprekendste bewijzen. In beide steden is het architektonisch effekt der groote kerken voor een groot deel vernietigd door de vrijleggingen, 't geen men in Ulm nu weer wil trachten ongedaan te maken en aldus de harmonie van het stadsbeeld te herstellen.

Een prijsvraag werd uitgeschreven voor het indeelen en gedeeltelijk bebouwen van het Munsterplein, ten einde aldus de oorspronkelijke omgeving, in verband waarmede het monument gedacht was, eenigermate te herstellen.

Het is te hopen, dat men in Antwerpen zich aan die voorbeelden zal spiegelen en het prachtige geheel van de kathedraal met hare omgeving bewaard blijft.

BOEK EN TIJDSCHRIFT

Architectura Nr. 16. G. v. d. Wal vertelt bij een paar afbeeldingen van het huis „St. Peter" (het voormalige St. Petersgasthuis) en de Sabelspoort te Arnhem.

Verder een kort vervolg van de geschiedenis aan het voormalig Raadhuis van Amsterdam en een artikel over het draagvermogen van zandgrond.

Bouwkundig Weekblad Nr. 17. Officieel gedeelte.

In de Kroniek een beschouwing over de Nachtwacht en de nieuwe stoffering van de zaal waarin hij is tentoongesteld.

Afb. en beschr. van de werkplaatsen met arbeiderswoningen van A. J. Stoel Jr. te Haarlem door den architect J. J. Noppen.

Gebreken en storingen bij centrale verwarmingsinrichtingen.

De Opmerker Nr. 17. Bouwkunst en critiek. Kleine beschouwing met konklusie dat de kritiek de kunst moet ter zijde staan bij het zoeken naar eene moderne opvatting.

Verslag vergadering B. N. A. (zie blz. 132) en Prijsvraag programma „Rochdale" (zie blz. 130).

Wedstrijd uitbreidingsplan Antwerpen (zie blz. 139).

PRIJSVRAGEN, EXAMENS EN TENTOONSTELLINGEN

Prijsvraag door de Binnenlandsche Exploitatie Maatschappij van Onroerende Goederen te Haarlem, uitgeschreven in 1910.

Rapport der Jury.

Ingekomen 8 ontwerpen onder de volgende motto's:

1. Vicit vim virtus	4	teekeningen en memorie van toelichting
2 Con amore	3	„ „ „ „ „
3. Nieuw-Haarlem	3	„ „ „ „ „
4. Vis nescia vinci	3	„ „ „ „ „
5. Een rood en wit gehalveerde driehoek	4	„ „ „ „ „
6. Gluton	3	„ „ „ „ „
7. Labor et perseverantia	4	„ „ „ „ „
8. Volbouwd	3	„ „ „ „ „

terwijl een projekt met een motto driehoek in cirkel te laat is ingekomen, zoodat dat niet voor een beoordeeling in aanmerking kan komen.

Bij de eerste schifting werden de 4 volgende projecten ter zijde gelegd:

Nr's. 1, 5, 7 en 8.

Nr. 1. Het plan onder Haarlem is wat indeeling betreft te eentonig, terwijl vooral de veelvuldig voorkomende tandvormige verkaveling zeer hinderlijk is.

De bebouwing onder Overveen vertoont eenzelfde eentonigheid en is bovendien voor de exploitatie door de te groote terreinen, in verband met de behoefte te Haarlem, ongunstig.

De teekeningen — vooral de perspectief — zijn verdienstelijk, alleen is deze laatste geen „vogelperspectief".

Nr. 5. Het plan onder Haarlem wijkt wat indeeling betreft niet van het gewone af.

De indeeling der rechthoekige blokken is niet mooi, terwijl onder anderen de uitbuigende straten van het Kleverpark een hinderlijke verkaveling vertoonen.

Het plan onder Overveen is daaraan evenredig.

De perspectief is niet onverdienstelijk.

Nr. 7. De planindeeling, geeft voornamelijk voor de hoekterreinen zeer ongunstige oplossingen te zien, terwijl de rooilijnen met de vele plaatselijke terugsprongen niet fraai, en onpraktisch zijn.

Het plan onder Overveen geeft juist aan de ondergeschikte wegen onnoodig groote pleinen, terwijl het wenschelijker ware geweest de bebouwing aan den hoofdweg meer open te doen zijn en voor afwisseling te zorgen. Er zijn blokken met binnenerven van ± 10—M².

Aan de perspectief is wel zorg besteed, maar bevestigt de gemaakte opmerkingen.

Nr. 8. Het plan onder Haarlem vertoont geen enkel verschil met de reeds bestaande en gewoonlijk gevolgde indeeling, zoodat hiervan verder niet veel valt te zeggen.

Dat onder Overveen vertoont de eentonigheid van het zuiver toegepaste blok-systeem, hoewel dat volgens den ontwerper voor de exploitatie voordeelig is

Toch rijst de vraag of niet door deze eentonigheid juist een nadeel aan die exploitatie wordt toegebracht.

De teekeningen, vooral de perspectief, geven blijk van een vaardige hand.

Hierna werd Nr. 6 er uitgenomen, dat zeker op het eerste gezicht een gunstigen indruk maakt en ook wat de teekeningen betreft bijzonder te prijzen valt.

Bij nadere beschouwingen echter blijkt, dat de planindeeling, dus juist datgene waarvoor een prijsvraag wordt uitgeschreven, geen nieuwe gezichtspunten opent en aan eentonigheid lijdt.

Het eenige wat in het plan onder Overveen aantrekkelijk zou kunnen zijn, is het daar ontworpen pleintje.

Toch meende de Jury dat dit, alhoewel aardig bedacht, practisch juist daar ter plaatse weinig zal voldoen, omdat het, als eenigszins gezocht, hetgeen ook reeds op teekening zichtbaar is, niet direct uit het plan voortkomt.

De convexe pleinwanden zijn bovendien niet gunstig en de kerk zou zeker voor een plaats aan het pleintje het eerst in aanmerking hebben moeten komen.

De perspectief-teekening verdient een bijzondere vermelding.

Dat de Jury voor een moeilijke vraag stond, juist ook omdat het stratenplan reeds was vastgesteld, hetgeen, in het tegenovergestelde geval, voor de prijsvraag zonder twijfel veel belangrijker en daardoor ook voor den ontwerper loonender zou zijn geweest, bleek wel telkens bij de beoordeeling der 3 overgebleven projecten. Bovendien moest de Jury rekening houden met de bindende bepaling, dat naast een aesthetische, de voorgestelde indeeling en bebouwing ook voor een exploitatie zoo gunstig mogelijk zij; zoodat nu een aantrekkelijk ontwerp dat bleek in alle onderdeelen goed bestudeerd te zijn, moest wijken voor een meer rendabeler plan, waarbij de parcelleering bleek meer in overeenstemming te zijn met de plaatselijke behoefte.

Nr. 4 heeft feitelijk het vraagstuk in verband met de practische exploitatie zooals het programma vroeg, het best opgelost, omdat ook de grondprijzen in overeenstemming zijn met het gemiddeld door het programma vereischte, en het verschil der prijzen goed gemotiveerd is.

De andere projecten hebben een ruimere bebouwing gemaakt en zijn daardoor met den grondprijs voor de meeste perceelen van open bebouwing te duur geworden.

Ware dat niet het geval, dan zou ongetwijfeld naar het oordeel der Jury, Nr. 3, Motto Nieuw-Haarlem, dat uit aesthetisch oogpunt het hoogste staat en een aardige oplossing te zien geeft, zoowel van rooilijnen, gebouwen groepen, afsluiting van straten, beplanting, de ontworpen waterpartijen, enz. enz., de eerste prijs hebben verdiend.

Thans moest de Jury het plan Nr. 4, Vis Nescia Vinci, de voorkeur gegeven, dat ook wel een goed doordachte bebouwing geeft, maar toch niet met het bovengenoemde kan wedijveren. De memorie van toelichting geeft bovendien blijk, van een duidelijk inzicht in de wijze waarop het terrein moet worden bebouwd en kan worden geexploiteerd met de daarbij zoo gewenschte woningtypen. Het is jammer dat de bijgevoegde perspectiefteekening zoo ver staat beneden de goede kwaliteit van het overige werk, zoodat het wenschelijk ware, dat de ontwerper de teekening, die alleen als illustratie dient, kon vervangen door een betere; want zeker blijkt daaruit ook nog het meest de aesthetische minderwaardigheid tegenover Nieuw-Haarlem.

Nr. 2 Con Amore vertoont in dit opzicht ook vele goede kwaliteiten, al kan het wat indeeling betreft, niet met de beide vorige, worden vergeleken.

Daarbij lijdt ook de exploitatie door te groote en daardoor te dure parcelleering.

De teekeningen van dit ontwerp zijn echter goed en voor 1 geeft de perspectiefteekening (hoewel wat flets en onrustig van behandeling) het best weer, wat door het programma werd bedoeld; terwijl de wijze van architecturale behandeling en bebouwing zeker een bijzondere vermelding verdient.

De perspectivische schets van Nieuw-Haarlem verdient evenzeer te worden geprezen om zijn eigenaardige opvatting van architectuur en kleur.

Het is echter jammer dat de teekening niet één geheel vormt.

Gegeven de bovengenoemde beschouwingen meent de Jury de eerste prijs niet ten volle te moeten toekennen, maar aan Nr. 4 Vis Nescia Vinci een bedrag van f 750 —, als premie, aan Nr. 3 Nieuw-Haarlem, de tweede prijs en aan Nr. 2 Con Amore een premie van f 250.— De Jury wenscht dit rapport niet te beëindigen zonder een woord van waardeering aan den Raad van Beheer der Naamlooze Vennootschap Binnenlandsche Exploitatie-Maatschappij van Onroerende Goederen, die, niettegenstaande het terrein reeds in exploitatie was genomen, niet schroomde in te gaan op de wenk gegeven door de Afdeeling Haarlem van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, om te trachten door een prijsvraag alsnog — behalve een voordeelige exploitatie — ook een meer aesthetische bebouwing te verkrijgen.

Bij het openen van den naambrief van het ontwerp Nieuw Haarlem bleek de inzender te zijn de heer P. Verhagen Lzn., Bouwk. Ingenieur te Utrecht.

Door middel van de correspondentie-adressen werd aan de beide andere bekroonden kennis gegeven van de uitspraak van de Jury en gevraagd of zij de toegekende premiën aanvaarden.

Nadat hierop gunstig antwoord was ontvangen, bleek dat het ontwerp ingezonden onder motto Vis Nescia Vinci vervaardigd is door de heeren C. Hoogendijk Kzn. en P. Schmidt te Rotterdam. Als ontwerper van het ontwerp Con Amore maakte zich bekend de heer J. F. van Hoytema, Bouwk. Ing. te 's Gravenhage.

Haarlem, 21 April 1910.

De Jury,

H. P. Berlage Nzn.
A. Salm G.Bzn.
J. Verheul Dzn.

IXE JAARGANG No. 18 4 MEI 1910

DE BOUWWERELD

RED.: J. H. W. LELIMAN B.-I. AMSTERDAM. UITGEVER: F. VAN ROSSEN

J. H. W. LELIMAN. B.-I. HET VOORMALIGE OUDE-ZIJDS-HUISZITTENHUIS (THANS ARSENAAL) TE AMSTERDAM

Wie meende dat het bezoek der Ministers van Financiën en Oorlog aan het „Arsenaal" eene aanwijzing zou zijn dat de verkoops- en sloopingsplannen werden opgegeven, is bedrogen uitgekomen. Zulk optimisme bleek misplaatst. Noch de protesten in de bladen, noch de vele ingekomen adressen, noch de besprekingen in den Amsterdamschen Gemeenteraad, noch de bezwaren in het voorloopig verslag der 2e Kamer hebben de meening der Ministers kunnen wijzigen. Zulke vastheid van wil is eene betere zaak waardig.

De „N. R. C." bracht het navolgend resumé van de Memorie van Antwoord waarin de genoemde Excellenties de bezwaren der kamerleden beoogen te weerleggen. Of dat hen gelukken zal? Wij hopen van niet. In ieder geval zal de argumentatie van hun stuk niet in staat blijken de kunst- en oudheidsvrienden te ontwapenen. Immers, even armelijk en laag-bij-den-grond als destijds in de Memorie van Toelichting het wetsontwerp werd gemotiveerd (zie „Bouwwereld" 1909, blz. 381) even weinigzeggend is thans de verdediging. Ook deze is dor van geest en van bureaucratische mufheid, verradend een volkomen gemis aan begrip voor hoogere belangen, aan overwegingen van meer ideëelen aard. Maar ook al stelt men zich op dat engste standpunt, dan nog is de redeneering niet steekhoudend.

Ten aanzien van verreweg de meeste bezwaren welke tegen den voorgenomen verkoop ter amotie werden ingebracht, is bovendien door de Ministers zelfs geen poging tot weerlegging beproefd. Die bezwaren kunnen dus gehandhaafd blijven. Wij hebben niets terug te nemen van het artikel dat in Nr. 48 van den vorigen jaargang aan de Arsenaal-kwestie is gewijd en waarbij afbeeldingen de beteekenis van het gebouw deden uitkomen.

De Memorie van Antwoord moet echter toch even nader worden beschouwd, opdat niet ten onrechte de indruk mocht worden gewekt, als zou het gevoerde betoog inderdaad eenige waarde bezitten ter verklaring van vandalistisch wanbedrijf.

Het resumé der „N. R. C." luidt aldus:

„In zake het wetsontwerp tot goedkeuring van den verkoop aan de vereeniging „Beurs voor den Diamanthandel" te Amsterdam van het aan den Staat behoorende gebouw „Het Arsenaal" aan het Waterlooplein te Amsterdam is de Memorie van Antwoord verschenen, waarin de Ministers van Financiën en van Oorlog, alhoewel zich in het algemeen niet deskundig achtende ten deze, toch twijfel uitspreken, of de geschied- en bouwkundige beteekenis van de bedoelde huizen wel zoo groot is, als werd beweerd. Het blok werd immers in 1610 gebouwd voor opslagplaats van turven enz. voor bedeeling bestemd en later, in 1655 nog uitgebreid met een administratiegebouw. Deze plek lag toen ver buiten de eigenlijke stad, bezwaarlijk zou daar een bouwwerk neergezet zijn, dat op bizondere schoonheid aanspraak kon maken. Nergens wordt in beschrijvingen van Amsterdam dan ook op die wijze melding gemaakt van het Arsenaal. Ook kan er nu, na de veranderingen, die de omgeving heeft ondergaan geen sprake meer zijn van een mooien aanblik der huizen. Zeker zal de Beurs voor den Diamanthandel, waarvan de gevelteekening wordt overgelegd. een beter aanzien hebben, terwijl het inwendige voor zoover van kunsthistorisch belang zal worden behouden en naar elders overgebracht.

„Voorts wordt het nut van de Vereeniging Beurs van den Diamanthandel en de stichting van een beursgebouw juist op die plaats, in welke omgeving velen bij den diamanthandel betrokken waren, in het licht gesteld. Tot den verkoop is echter volstrekt niet overgegaan bij wijze van hulp of subsidie aan de genoemde vereeniging. Voor oorlogsmagazijn is het gebouw al lang niet meer geschikt en de koopprijs werd vastgesteld na het hooren van bekwame schatters.

„Het is niet waar, dat er een koopaanbod was tegen denzelfden prijs met aanvaarding van de verplichting den gevel ongeschonden te laten.

„Eindelijk bevat de Memorie nog de mededeeling, dat het plan met kostenbegrooting voor den nieuwbouw aan de Conradstraat ter kennisneming door de leden ter griffie is neergelegd."

Logica is in deze ministeriëele uiteenzetting ver te zoeken. In het feit dat een opslagplaats van turf, en — blijkbaar verzwarende omstandigheid! — speciaal van turf voor bedeeling bestemd, in de 17de eeuw geheel ongezocht en als van zelf aanleiding gaf tot een karaktervol gebouw van artisteke waarde, in dat feit schijnen de beide Excellenties zich niet te hebben kunnen indenken. Dat is begrijpelijk. Hunne stichtingen van overeenkomstige en ook van hoogere beteekenis vertoonen inderdaad andere eigenschappen!

Evenzeer schijnt het aan hunne aandacht ontsnapt te zijn dat artistieke beoordeelingen in oude stads-

beschrijvingen betrekkelijk zelden voorkomen. Het is volkomen verklaarbaar dat in oude beschrijvingen van Amsterdam het toenmalige Huiszittenhuis niet speciaal vermeld staat als een bouwwerk van bijzondere beteekenis. (CROMMELIN noemt het overigens een „seer treffelyck gebouw".) Een fraaie gevel, een mooi stadsgezicht, een gebouw van karakter en distinctie was toenmaals nog niet zoo zeldzaam en merkwaardig of in het oogloopend, dat de plaatsbeschrijvers het fluks speciaal gingen vermelden.

Maar was voor den tijd zijner stichting het Huiszittenhuis al geen bizonder kunstwerk, was het eene normale uiting van den toenmaligen kunstzin en smaak, die destijds mitsdien geene speciale aandacht trok, wat zou dat nog? Vermindert dat zijne waarde voor ons? Zelfs al was het eens leelijk gevonden in de plaatsbeschrijvingen van de 17e of 18e eeuw, zou dat voor ons, in de 20e eeuw, beslissend moeten zijn? Wij schrijven thans 1910 en ons oordeel is onafhankelijk van de inzichten die mogelijk de 17e of 18e eeuwsche critici leidden.

Wij zien thans — n'en déplaise twee Excellenties — wel degelijk in het voormalig O.-Z.-Huiszittenhuis en zijne bijbehoorende pakhuizen een architektonische groep van monumentaal en uitermate typisch karakter, zooals onze bouwkunst er niet meer vele bezit.

Het is helaas een feit dat in de laatste jaren de omgeving menige verandering onderging die haar niet ten voordeel strekte. Maar dat tengevolge van die veranderingen geen sprake meer zou zijn van een mooien aanblik van het Arsenaal, dat de bouwkundige beteekenis van dat gebouw daaronder zou lijden, dat is toch waarlijk wel eene zéér gedurfde bewering in de Memorie van Antwoord! Zij lokt eene vrijmoedige vraag uit. Verliest bijgeval eene Excellentie in ambtsgewaad of generaalsuniform aan schittering van uiterlijk wanneer zijn buurman minder blinkend ornaat draagt?

En bovendien, hoe vreemdsoortig is de gevolgtrekking waartoe de Memorie van Antwoord zich verstout. Omdat nu eenmaal die omgeving verknoeid werd, is dat dan een reden om het oude bouwwerk zelf ook maar te sloopen? Een merkwaardige theorie die, konsekwent toegepast, zou leiden tot een algemeene opruiming, want men moet scherp zoeken om nog oude monumenten te vinden wier omgeving niet een overeenkomstige verandering onderging, als die nu de slooping van het Arsenaal moet helpen motiveeren.

Wij moeten verklaren met den besten wil niet den gedachtengang der beide Excellenties te kunnen volgen. Integendeel komen wij veeleer tot de konklusie dat het streven dient te zijn die omgeving te verfraaien. En daartoe kan bijdragen het behoud van het Arsenaal, wijl dan het zoo gunstig beoordeelde Beurs-ontwerp de leelijke buurhuizen moet vervangen.

Inderdaad, als men het oude Arsenaal eens liet voortbestaan en de omgeving sloopte voor den bouw der diamantenbeurs, was dan niet ieder geholpen? De diamantenbeurs, wier bloei toch wel niet aan 100 M. meer links of rechts zal gebonden zijn, bleef in de gewenschte buurt; de vrienden van kunst en historie kregen méér dan hun zin, want het Arsenaal bleef behouden en tevens werd zijne omgeving verfraaid. Ieder was geholpen behalve één: de arme Minister van Oorlog die zijn monument niet te gelde mocht maken om met gesloten beurs het nieuwe oorlogsmagazijn te kunnen stichten van welks ontwerp de kamerleden nu ter griffie de primeur genieten.

Wij kennen dat ontwerp niet. Maar het zou ons niets verbazen zoo de architektuur verraadde dat Zijne Excellentie de Minister van Oorlog een duren eed gezworen had om den ambtsnavolger, die over twee-en-halve eeuw dat magazijn ter slooping wilde voordragen, eenig verwijt van het kunstzinnig deel der natie te besparen!

Wij vertrouwen dat na deze bedroevende hardnekkigheid der betrokken Ministers de oppositie tegen de slooping van het voormalig O.-Z.-Huiszittenhuis zich nog eens krachtig zal roeren.

Haars ondanks moet de Regeering bewaard blijven voor den Kamper-streek die eenige harer leden blijkbaar uitdachten. Het zou, schreven wij reeds vroeger, een wèl wonderbaarlijk verschijnsel zijn zoo dezelfde Staat die eene Rijkscommissie instelt om over de in het land aanwezige monumenten van geschiedenis en kunst te waken, die protesteert wanneer oude gebouwen in gevaar van verminking of slooping verkeeren, die groote sommen beschikbaar stelt voor hun behoud of herstel, zoo diezelfde Staat met de eene hand ging afbreken wat zij met de andere opbouwt en medewerkte om de hoofdstad een harer fraaiste en karakteristiekste oude gebouwen-komplexen te doen verliezen.

J. H. L. HANAU. DE VOORMALIGE SINT MARIAKERK TE UTRECHT

Onder de weinige plaatsen van ons vaderland, waar in de 11de eeuw reeds kerken werden aangetroffen behoort de Bisschopstad Utrecht.

Onder deze dienen in de eerste plaats de Sint Maarten en de Sint Salvator genoemd te worden, alsmede de Abdij van Sint Paulus, de Sint Pieter- en Sint Janskerk door BERNULPHUS (1027—1056) gesticht. Slechts de twee laatste bestaan nog. Zij vertoonden een zeer eenvoudigen, ietwat primitieven romaanschen bouwstijl. Deze stijl zou zich te Utrecht eerst in hare kracht bij den bouw der Sint Mariakerk ontwikkelen. In het jaar 1081 door den ongelukkigen Duitschen Keizer HENDRIK IV gesticht, kon deze kerk door haar streng, sober en monumentaal voorkomen, zeker als een der meest fraaie scheppingen uit den romaanschen tijd beschouwd worden. De legende der stichting, die op twee pilaren in de kerk vermeld stond, verhaalde den geduchten tegenstand welke Milaan aan HENDRIK IV bood, toen deze Vorst omstreeks het jaar 1076 geheel

DE MARIAKERK TE UTRECHT NAAR EENE SCHILDERIJ VAN PIETER JANSZ. SAENREDAM

Italië aan zich onderworpen had. Tegen zijn wil verbrandden zijne soldaten toen de schoone Milaneesche kerk, gewijd aan de H. Maagd, waardoor de Keizer zoozeer verslagen was dat hij de gelofte deed elders eene kerk ter Harer eere te stichten.

Zoo verrees dan weinig jaren later te Utrecht op de naar haar genoemde Mariaplaats een nieuw godshuis, dat, naar de bestaande afbeeldingen van Pieter Saenredam te oordeelen, eene verrassende overeenkomst met de vermaarde San Ambrogio te Milaan vertoonde. Men trof in beide gebouwen dezelfde zuilen, dezelfde galerijen boven de zijbeuken en dezelfde voorhal aan, alleen de Milaneesche kerk is een hallenkerk, terwijl de Utrechtsche Mariakerk een kruiskerk was, meer monumentaal en minder sober dan hare reeds genoemde zusters: de Sint Pieter- en Sint Janskerken.

Aan den Haarlemschen kerkschilder Pieter Jansz. Saenredam (geboren te Assendelft 1597) is het te danken dat we ons nog heden ten dage een zeer nauwkeurig denkbeeld kunnen vormen van den in- en uitwendigen bouw dier beroemde, in het jaar 1814 gesloopte Mariakerk. De teekeningen en schilderijen, door dien kunstenaar vervaardigd, zijn van groote nauwkeurigheid en buitengewone détailleering. Niet alleen bezitten zij artistieke waarde, ook uit een topografisch oogpunt zijn zij voor den kunsthistoricus en voor den belangstellende in oude kunst van groote waarde. Ze zijn met behulp van passer en liniaal in elkander gezet en dragen een streng architectonisch karakter.

Bijzonderheden van basementen en zuilen, vaak voorzien van afmetingen, worden niet vergeten. Staan de constructieve onderdeelen der kerk juist en in onderling verband op het papier, dan volgt met angstvallige zorg de afbeelding der kunstwerken, die men in de kerk vond. We herkennen het fraaie gebeeldhouwde hekwerk vóór het koor, gildeborden, muurschilderingen op de pijlers, grafmonumenten en eenige grafzerken. Was de teekening gereed, dan werd ze vaak met wat kleur opgehoogd en zorgvuldig gedateerd. Zoo staat onder een van hen geschreven: Pieter Saenredam dit voleijndt mit teijckenen den 18. Juni A^0 1636. Naar deze gegevens vervaardigde de kunstenaar dan zijne niet minder uitvoerige schilderijen. Zoo bezit het Rijks-Museum er een tweetal die het inwendige dier kerk voorstellen. De plaat, bij dit artikel behoorende, geeft van een der werken eene afbeelding. De vóór- of westergevel treft men aan op een schilderij dat in de collectie-Six te Amsterdam berust. Ook de musea te Brunswijk, Cassel en Hamburg bezitten van den kunstenaar schilderijen, waarop het inwendige der Mariakerk wordt voorgesteld. [1])

Gesteund door deze gegevens was het mogelijk het geheele gebouw in hare oorspronkelijke gedaante in teekening te brengen. De Mariakerk vertoonde het zuiver romaansche grondplan, n.l. den kruisvorm met zijbeuken naast het ruim, die bij het koor eindigden. Boven deze zijbeuken bevond zich eene ruime galerij of bovenkerk, welker uiteinden tegen den westelijken gevel door drie op zuilen

[1]) In het „Bullelin van de Ned. Oudh. Bond" Mrt. 1910 wijst Prof. Six echter op eenige verschillen in Saenredam's schilderijen der Mariakerk. (Red. „Bouww.")

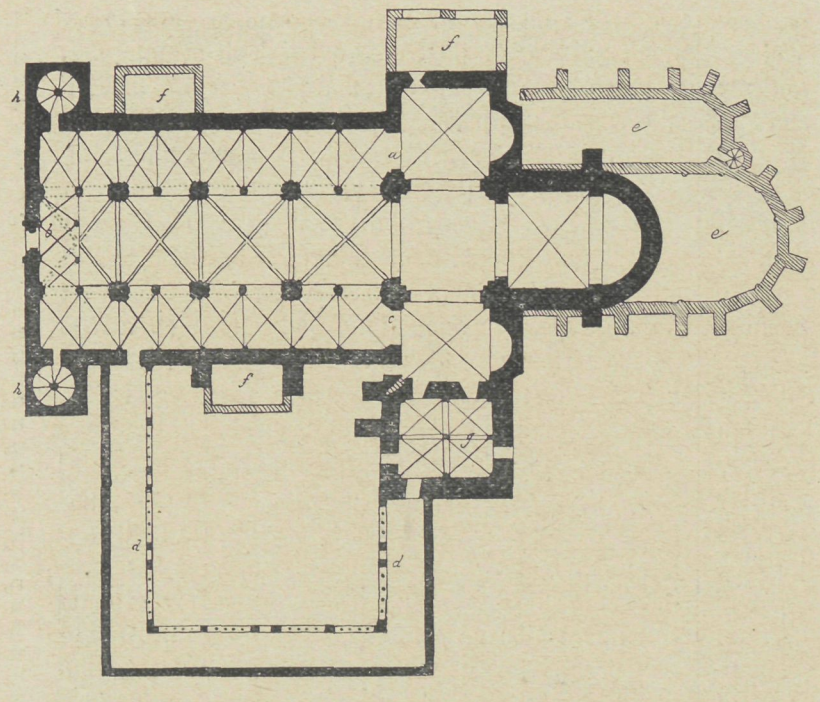

GRONDPLAN DER ST. MARIAKERK TE UTRECHT IN HARE OORSPRONKELIJKE GEDAANTE

a. b. c. Galerij.

d. d. Gedeeltelijk nog aanwezige kloostergang.

e. e. Koor en kapel (sacristie of kapittelkamer). Gebouwd in 1421 na de slooping van het oorspronkelijke koor.

f. f. f. Portaal en kapellen van later tijd.

g. Zwaar gewelfd gebouw, waarschijnlijk de oorspronkelijke kapittelkamer, waarboven de bibliotheek.

h. h. Torens, waarin trappen naar de galerij.

Bij deze kerk schijnt geene crypt bestaan te hebben. Tijdens de afbraak werden geen sporen daarvan gevonden.

rustende bogen verbonden waren. Tegen laatstgenoemden gevel was het orgel geplaatst dat door deze drie zuilen gedragen werd. Eigenaardig was de plaatsing der torens. Zij stonden niet, zooals gebruikelijk was, tegen den voorgevel, maar buiten tegen de zijmuren der kerk. Een dezer torens, zonder spits, treft men aan op SAENREDAM'S schilderij in de collectie-SIX. Wegens hare bouwvalligheid, vermoedelijk veroorzaakt door den beruchten storm van 1674, moest zij reeds in het jaar 1682 afgebroken worden. De noordelijke was reeds in 1579 bij de belegering van het kasteel Vredenburch door het geschut der Spanjaarden vernield. Op het kruiskwadraat der kerk stond tot hare slooping een laag achthoekig koepeltorentje. Men vindt het nog terug op eene teekening van AELBERT CUIJP, die in het Rijks-archief te Utrecht berust. Zooals uit den plattegrond valt op te maken, werd het koor in 1421 in gothischen stijl aanmerkelijk uitgebreid. Bij de afbraak der kerk in de vorige eeuw vond men de grondslagen van het oorspronkelijke koor, dat van tufsteen was gemaakt, terug.

Het nieuwe koor was bijna eens zoo lang, breeder dan dat uit de 11de eeuw, uitwendig zonder de minste sierlijkheid. Het vertoonde den vijfhoekigen grondvorm was van zware steunbeeren voorzien, waartusschen fraaie gothische ramen waren geplaatst. Gelijktijdig met het vergrooten van het koor werd aan de noordzijde der kerk een kapel (sacristie en kapittelkamer) aangebouwd. De voorhal voor het zuidertrancept diende hoogstwaarschijnlijk als oudste kapittelhuis. In het midden stond eene pilaar, die het daarboven gelegen gewelf steunde. De overdekte ruimte boven dit kapittelhuis was wellicht als bergplaats voor kerkelijke archieven in gebruik, terwijl eene trap van uit het zuidertransept toegang tot dit bovenvertrek verleende. Aan deze kapittelzaal grensde de kloostergang, die reeds in de 17de eeuw door een bovenbouw deerlijk ontsierd werd. Deze gang was eeuwenlang eene begraafplaats voor de parochianen. Men weet niet of de voorgevel indertijd een volledig portaal bezat, het is mogelijk dat dit bij de branden van 1148 en 1276 beschadigd, en toen afgebroken werd.

De westergevel droeg in hare sobere contouren een typisch Italiaansch voorkomen. Hij herinnerde in alle opzichten aan de San Ambrogio te Milaan. Aan iedere zijde van den hoofdingang waren twee ramen, die bij den bouw half cirkelvormig afgedekt in de 17de eeuw den spitsvorm hadden. Soortgelijke wijzigingen in den oorspronkelijken vorm treft men trouwens meer bij middeleeuwsche gebouwen aan. Boven deze ramen bevonden zich zes vlakke nissen, die op de galerijen uitkwamen. In het midden, boven deze nissen was een groot roosvenster aangebracht, dat evenals de benedenramen met gekleurd gekleurd glas versierd was. De beide schuinoploopende lijsten van den middengevel werden door een rondbogenfries gedragen. De kerk en hare gebouwen waren door water en een hoogen muur van de stadszijde afgesloten, terwijl zich voor de kerk een pleintje bevond, door een zuilengalerij omgeven.

Het inwendige der kerk moest op den bezoeker wel een diepen indruk maken. Massale pilaren van veelhoekigen grondvorm in het middenschip droegen machtige kruisgewelven, die hoogstwaarschijnlijk van tufsteen waren opgebouwd. De gewelfsribben vertoonden weinig relief. De zuilen, door pilaren afgewisseld, droegen met uitzondering van eenige op de galerijen, het teerlingkapiteel. Deze zuilen vormden met halfzuilen, rustende tegen de pilaren, telkens twee arcaden, waarboven zich de galerij met balustrade bevond. De pijlers, die op het kruis-kwadraat der kerk stonden, waren zwaarder van bouw dan de andere. Alle vertoonden muurschilderingen in gothischen tapijtvorm, waartegen indertijd gepolychromeerde heiligen beelden, stonden die met uithangborden en wapens van aanzienlijke geslachten, het effect der kerk zeer verhoogden.

Op een der pijlers zag men een stier afgebeeld, waaronder een tweeregelig versje, dat den bezoeker den bouw van dien pijler op stierenhuiden verhaalde. Van

INTERIEUR DER MARIAKERK TE UTRECHT
NAAR EENE SCHILDERIJ VAN PIETER
JANSZ. SAENREDAM

den kerkschat bleef, met uitzondering van een verguld zilveren 13 eeuwschen miskelk (Rijks-Museum) een schoorsteen en vier steenen beelden (Stedelijk Museum te Utrecht) niets over. Hetzelfde lot deelden de graftomben van Bisschop COENRAAD, VAN BALDUINIS en van HERMAN V. GOUDA, ook talrijke fraaie grafzerken o. a. die van JACOB CROLL en van zoovele vermaarde Utrechtsche geslachten.

Aan het rijk gebeeldhouwde hekwerk boven den muur, die het koor van de kerk scheidde, aangebracht bleef slechts de herinnering over. Tragisch is de geschiedenis van het langzaam verval der kerk. De westergevel, reeds in 1682 van hare torens beroofd, werd in 1712 wegens zijne bouwvalligheid gesloopt. De voorhal was in 1636 afgebroken, toen in 1765 het koor door een muur van de kerk gescheiden, als muziekzaal werd ingericht.

Het laatste gedeelte der eens zoo beroemde kerk werd in 1814 op bevel van NAPOLEON ten doode opgeschreven. Een deel der kloostergang bestaande uit een zuilenrij, gedekt door half cirkelvormige arcaden, vormt heden ten dage het laatste overblijfsel van een der meest vermaarde monumenten uit den romaanschen tijd hier te landen.

LOODMENIE EN HARE VERVALSCHING

Door het Rijksbureau tot onderzoek van handelswaren is een onderzoek ingesteld naar de hier te lande gebruikt wordende menie. Het resultaat van dit onderzoek werd als Nr. 3, jaargang 1910, van de „Verslagen en Mededeelingen" van de afdeeling Handel van het Dep. van Landbouw, Nijverheid en Handel uitgegeven. (Verkrijgbaar tegen f 0.10 aan de afd. Handel voornoemd, Lange Houtstraat 36, 's Gravenhage.

Het onderzoek loopt weliswaar over niet meer dan een 100-tal monsters. Is dit aantal te gering om eene statistiek op te bouwen, het is voldoende om eene ernstige waarschuwing tot voorzichtigheid bij toepassing van menie te wettigen. Niet minder dan ruim 32 % of bijna een derde deel der onderzochte monsters immers, bleek ondeugdelijk te zijn. Het zou nu wel een zeer toevallige samenloop van, voor den meniehandel ongunstige omstandigheden wezen, indien deze bevinding niet eene vingerwijzing inhield dat hier eene zeer bedenkelijke hoeveelheid slechte menie in den handel komt. Of de ondeugdelijke waar uit het buitenland wordt ingevoerd, dan wel of zij hier te lande door vermenging wordt vervalscht, is niet zeker te zeggen. Het rapport onderstelt dat beide zal plaats vinden.

Aan het verslag wordt het volgende ontleend.

„Menie, soms ook saturnusrood of loodcinnaber ge-

naamd, is als roode loodverfstof sedert lang bekend. Ook voor andere doeleinden vindt zij toepassing, doch haar gebruik als verfstof moge in de eerste plaats genoemd worden, daar zij eigenschappen bezit, die haar juist als zoodanig uitermate geschikt doen zijn. Met lijnolie aangemaakt vertoont zij n.l. groote dekkracht en is daarbij zeer duktiel (d. w. z. laat zich goed uitstrijken); bovendien behoort zij dan tot de best en snelst drogende verfstoffen. Wel heeft zij als loodverfstof de eigenschap om in eene zwavelwaterstofhoudende omgeving donker tot zelfs zwart te worden, doch dit staat haar gebruik als grondverf minder in den weg, en juist als zoodanig komen de even genoemde eigenschappen tot hun recht. Vandaar haar uitgebreide toepassing als grondverf, om verschillende materialen met een dichte, goed afsluitende en toch dunne verflaag te voorzien, ten einde eene beschutting tegen allerlei invloeden te verkrijgen. En hoewel eene directe roestwerende werking op ijzer, vooral waar dit met zouthoudend water in aanraking komt, wel niet boven allen twijfel verheven is, en in dit opzicht het gebruik van ijzermenie waarschijnlijk te verkiezen ware — die tevens boven menie het voordeel van niet-giftigheid heeft — vindt toch de gewone menie bij het „grondeeren" van ijzer veel toepassing, daar zij gemakkelijk te behandelen is, en niet als ijzermenie bij het verven een goede ervaring, zelfs in bekwame handen, vordert.

„Menie wordt verder gebruikt bij de fabricage van bepaalde glassoorten (loodglas) en van glazuren, in de glas- en porselein-schilderkunst, bij de lucifersfabricage, en, met zeer weinig lijnolie aangemengd (z.g. geklopte menie) als dichtings- en bevestigingsmateriaal voor waterafvoeren, peilglazen enz. en ten slotte wordt zij nog wel eens misbruikt als vervalschingsmiddel voor andere, duurdere verfstoffen.

„De bereiding van menie geschiedt fabriekmatig; wel komen geringe hoeveelheden als mineraal voor, doch dit is van geen belang met het oog op de hoeveelheden, die verbruikt worden. In verband met de bereiding moge hier eerst in 't kort de samenstelling worden nagegaan.

„Menie behoort, als zijnde eene verbinding van lood met zuurstof, tot de loodoxyden, waarvan er meerdere bestaan, daar lood de eigenschap heeft zich met verschillende hoeveelheden zuurstof (op eene zelfde hoeveelheid lood) te kunnen verbinden. Als de belangrijkste dezer oxyden zijn te beschouwen de drie volgende:

1°. het loodmonoxyde, ook wel kortweg loodoxyde genaamd, bestaande uit 92,8 pCt. lood met 7,2 pCt. zuurstof;

2°. het tri-loodtetraoxyde, meestal menie genaamd, bestaande uit 90,7 pCt. lood met 9,3 pCt. zuurstof;

3°. het loodsuperoxyde of loodperoxyde, bestaande uit 86,6 pCt. lood met 13,4 pCt. zuurstof.

„Naar gelang het zuurstofgehalte hooger of lager is, spreekt men van hoogere of lagere oxyden [1]).

„Het onder 1 genoemde loodoxyde is bekend in twee vormen, als roodachtig geel glinsterende kristallijne blaadjes, genaamd loodglit, en als roodgeel dof amorf poeder, dat wel den naam massicot draagt; beide vormen bezitten echter dezelfde chemische samenstelling. Zij worden verkregen door lood aan de lucht te verhitten, waarbij door zuurstofopname het lood in loodoxyde overgaat.

„Het onder 3 genoemde loodperoxyde is een donkerbruin poeder, dat langs chemischen weg bereid wordt en vooral in de chemischen industrie zijn weg vindt.

„Het onder 2 genoemde oxyde is de chemisch zuivere menie, helder rood van kleur.

„Voor de bereiding hiervan wordt uitgegaan òf van het metaal lood, òf van het gewone loodoxyde in den vorm van massicot, — dat ook als bijproduct verkregen wordt bij de fabricage van sommige loodverbindingen — òf van loodsulfaat.

„In beide eerste gevallen is de behandeling als volgt: men verhit in vlam- of moffel-ovens onder ruime luchttoetreding. Lood gaat daarbij eerst in gewoon loodoxyde over, waarna onder omroeren en voortdurende luchttoetreding wat hooger verhit wordt (tot zwakke roodgloeihitte); het loodoxyde neemt dan ook zuurstof uit de lucht op en gaat in het hoogere oxyde, menie, over. De bewerking wordt aldus voortgezet totdat een als bijna zwart uit de ovens genomen proefje na afkoeling de vurig roode meniekleur vertoont, of de geheele massa wordt uit de ovens gehaald, goed fijn gemalen en opnieuw verhit totdat de gewenschte kleur en samenstelling verkregen is. Een te hooge temperatuur wordt vermeden, daar anders de reeds gevormde menie zuurstof zou kunnen afgeven, onder overgang in het lagere loodoxyde; loodperoxyde ontstaat door verhitting aan de lucht niet.

„Wordt van loodwit uitgegaan, eene verbinding van lood, koolzuur en water, zoo wordt dit voorzichtig aan de lucht verhit, totdat men menie achterhoudt; de andere bestanddeelen van het loodwit ontwijken daarbij. Dikwijls is de volgens deze methode verkregen menie eenigszins oranjerood getint, en bevat geringe hoeveelheden loodwit, welke eigenschappen voor sommige doeleinden zeer gewaardeerd worden.

„Is loodsulfaat (eene verbinding van lood en zwavelzuur) het uitgangsproduct voor de meniebereiding, dan wordt dit met soda en salpeter verhit, en de verkregen massa met water uitgeloogd; de gevormde zouten lossen in het water op, terwijl menie achterblijft.

„Uit deze in het kort weergegeven bereidingsmethode is na te gaan, welke gebreken menie kan vertoonen ten gevolge der fabricage. Onzuiverheden in de ge-

[1]) Ter vergelijking zij hier de samenstelling dezer loodoxyden eenigszins anders opgegeven:

Naam.	Grammen zuurstof gebonden aan éénzelfde hoeveelheid (38,831 gram) lood.	Kleur.
Loodoxyde	3	roodgeel
Menie	4	rood
Loodperoxyde	6	bruin

Uit deze getallen blijkt gemakkelijk, dat men zich menie zou kunnen voorstellen als ontstaan uit de vereeniging van loodoxyde en loodperoxyde, en wel in de verhouding van 2 hoeveelheden loodoxyde (van 41,831 gr. elk) op 1 hoeveelheid loodperoxyde (van 44,831 gr.); of als bestaande uit 34,9 pCt. loodperoxyde en 65,1 pCt. loodoxyde, chemisch met elkaar verbonden.

bruikte uitgangsstoffen zal men, door de behandeling min of meer veranderd, in het gevormde product kunnen aantreffen; ook wel een deel der grondstoffen, die aan de inwerking ontsnapt zijn, als loodoxyde of loodsulfaat. Vooral loodoxyde is eene vaak aangetroffen verontreiniging, en meestal is dit veroorzaakt doordat de verhitting gedurende de bereiding niet lang genoeg is voortgezet. Eene geringe hoeveelheid loodoxyde komt bijna in alle menie voor, daar eene volledige omzetting ervan in menie niet goed mogelijk is; wil men dat loodoxyde ook nog verwijderen, dan moeten oplosmiddelen aangewend worden, die de menie onaangetast laten, doch deze behandeling vindt bij de gewone handelssoorten niet plaats. Volkomen zuivere menie van 100 pCt. kan men daarom onder de gewone handelsproducten niet verwachten, doch dikwijls genoeg treft men daaronder monsters aan met een gehalte van 95—97 pCt. aan zuivere menie, waar dus de verontreiniging slechts enkele pCt. bedraagt.

„Voor de gewone gebruiksdoeleinden is een gehalte van 100 pCt. ook niet noodzakelijk; wel eischt de lucifersfabricage, voorzoover deze menie gebruikt, een hoog gehalte, en is groote zuiverheid (vooral vrij zijn van kooper- en ijzerverbindingen) geboden bij het gebruik voor glas en glazuren, doch wanneer menie als verfstof of als bevestigingsmateriaal dient, hindert een gering gehalte aan vrij loodoxyde niet. Mits dit niet te hoog worde, daar bij een gehalte van meer dan 30 pCt. vrij loodoxyde eene sterke vermindering van de goede menie-eigenschappen optreedt. Wenschelijk is het, dat dit gehalte aan vrij loodoxyde zoo gering mogelijk is.

„Meniesoorten met een hoog gehalte aan het lagere loodoxyde — men zou dit een „niet gaar zijn" kunnen noemen — werden bij dit onderzoek herhaaldelijk aangetroffen, en op het voorkomen van dergelijke soorten moge hier uitdrukkelijk gewezen worden, te meer daar het aan sommige handelaren vaak geheel onbekend bleek te zijn. Meestal zal het aanwezig zijn van veel vrij loodoxyde als een fabricagegebrek kunnen beschouwd worden, indien het tenminste niet opzettelijk is toegevoegd; echter levert dit gebrek voor den fabrikant voordeel op, daar het langer verhitten of fijnmalen en verhitten uitspaart. Een grensgehalte van minstens 70 pCt. aan zuivere menie is bovendien laag genoeg om zonder bezwaar te kunnen bereikt worden. [1])

„Aanwezigheid van nog onomgezet loodsulfaat in menie werd slechts enkele malen waargenomen, en dan steeds in zeer ondergeschikte hoeveelheid, zoodat daarop geen aanmerking gemaakt werd.

„Behalve door een te hoog gehalte aan vrij loodoxyde kan menie ondeugdelijk zijn doordat andere minderwaardige stoffen zijn toegevoegd. Voornamelijk zwaarspaat, pijpaarde en gemalen roode steen worden hiervoor gebruikt, doch soms komen ook wel andere vervalschingsmiddelen voor. Deze stoffen oefenen, reeds in vrij geringe toevoeging, een zeer nadeeligen invloed op de gunstige menie-eigenschappen uit: de verf dekt minder, barst spoedig, bladert af, enz. Dergelijke bijmengingen moeten steeds als vervalschingen beschouwd worden; bovendien is de toegevoegde hoeveelheid gewoonlijk van dien aard, dat toevallige verontreiniging" buitengesloten is, en het oneerlijke doel duidelijk blijkt. Sommige monsters bleken zoo sterk op deze wijze vervalscht te zijn, dat hun te lichte kleur direct de toevoeging zou verraden hebben, indien de vervalscher niet met eene geringe hoeveelheid eener teerkleurstof de massa weer had opgekleurd, meer met het doel om zijne vervalsching te bedekken, dan om de verfstof „brillanter" te maken. De eenigste waarde, die dergelijke producten bezitten, is die als curiosum van vervalschersvindingrijkheid.

„Het voorkomen van dit soort vervalsching is in de praktijk wel bekend; men bezigt zelfs eene eenvoudige proef om dit na te gaan [1]). Menie wordt n.l. met wat salpeterzuur en suiker behandeld, waarbij alles in oplossing gaat, behalve toegevoegde stoffen als roode steen, zwaarspaat en derg., wier aanwezigheid aldus gevonden wordt. Echter is voorzichtigheid met deze proef, ter beoordeeling van menie, geboden, vooral wanneer zij door niet-chemici wordt uitgeveerd. Eenerzijds toch kan het voorkomen, dat goede menie een onoplosbare rest geeft en derhalve wordt afgekeurd (als de verhouding suiker-salpeterzuur-menie wat onjuist genomen was), anderzijds wordt de waarde dezer proef gemakkelijk overschat, daar groote gehalten aan loodoxyde of andere, in salpeterzuur oplosbare vervalschingsmiddelen er in 't geheel niet door worden aangetoond en het monster, hoewel ondeugdelijk zijnde, voor goed kan doorgaan. Alleen als eene voorloopige oriënteering en in combinatie met nader onderzoek is deze proef bruikbaar.

„Het voorgaande samenvattend kunnen als de voornaamste oorzaken van ondeugdelijkheid van menie worden beschouwd:

1°. Een te hoog gehalte aan vrij loodoxyde; dit mag er ten hoogste voor 30 pCt. in voorkomen.

2°. Een gehalte aan andere vreemde stoffen; deze mogen niet anders dan als verontreiniging, tot een bedrag van hoogstens 5 pCt. aanwezig zijn.

3°. Een te laag gehalte aan zuivere menie veroorzaakt door 1 en 2 gezamenlijk.

„Hier moge opgemerkt worden, dat chemisch zuivere menie van 100 pCt. onder de gewone handelsproducten niet voorkomt, daar er steeds een gering gehalte, zij het dan ook slechts enkele pCt., vrij loodoxyde in aanwezig is; een aanbieden of factureeren van chemisch zuivere menie, wat dikwijls plaats vindt, is zoo goed als steeds eene onjuistheid."

In eenige tabellen werden aan het slot van het rapport de bevinding overzichtelijk samengevat. Merkwaardig is dat de prijs dikwijls in geene verhouding

[1]) Soms wordt het gehalte van menie aangegeven door de daarin aanwezige hoeveelheid loodperoxyde (vergel. noot pag. 6); een gehalte van 70 pCt. aan zuivere menie komt dan overeen met een gehalte van 24,4 pCt. aan loodperoxyde.

[1]) Zie b.v. ook: Algemeene Voorschriften voor uitvoering en onderhoud van werken onder beheer van het Departement van Waterstaat.

tot de kwaliteit stond. Terwijl een menie met 40 % vervalschingsmiddel en bovendien opgekleurd, betaald werd met f 30 per 100 K.G., golden andere partijen van voortreffelijke menie f 19, f 20, f 27.

De aanwezigheid van vreemde bestanddeelen werd eerst als vervalsching aangemerkt wanneer zij meer dan 5 % bedroeg. Minder dan 5 % bedragende, werd zij als verontreiniging beschouwd. Ook een gehalte aan vrij lood-oxyde werd eerst als reden van ondeugdelijkheid beschouwd, wanneer het vrij aanmerkelijk werd.

Indien het gehalte aan zuivere menie onder de 70 % daalde, werd het monster ondeugdelijk geacht. Deze grens, zegt het rapport, kan allerminst als te hoog worden beschouwd, waar het toch de bedoeling der meniegebruikers is, dat zij met menie werken en niet met het in veel opzichten minderwaardig lood-oxyde.

Ruim 32 % der onderzochte monsters was ondeugdelijk, 't zij door een te hoog gehalte aan vrij lood-oxyde (20.4 % der monsters) 't zij wegens aanwezigheid van andere vervalschingsmiddelen (11.7 % der monsters). Deze ervaring wettigt volkomen de aanmaning aan meniegebruikers zich door chemisch onderzoek te laten voorlichten. Zonder chemische hulpmiddelen immers is eene beoordeeling van menie niet gemakkelijk zoo niet onmogelijk.

Door de uitgave van dit rapport heeft de aktieve afdeeling Handel een nuttig initiatief genomen waarvan in technische kringen zeker met waardeering zal worden kennis genomen.

GEMENGDE BERICHTEN

Nederlandsch Bouw- en Ingenieursbureau. Bij Kon. Besluit van 24 Februari 1910 is bewilliging verleend op de acte van oprichting der Naamlooze Vennootschap „Nederlandsch Bouw- en Ingenieursbureau" gevestigd te Amsterdam, kapitaal f 100.000.— Directeur L. ZWIERS. Doel: a. het voortzetten van het bestaande bouwbureau van den heer L. ZWIERS, architect te Amsterdam, zoowel hier te lande als in de koloniën en het buitenland; b. het uitvoeren van opdrachten en het geven van adviezen; c. het aanvragen, uitwerken en overdragen van concessies; d. het exploiteeren van ondernemingen. Een en ander behoorende tot het gebied der burgerlijke bouwkunde en der ingenieurswetenschappen in den ruimsten zin genomen.

Behangselpapier en Arsenicumvergifting. Het „Alg. Hbl." ontleend het volgende aan „Vox Medicorum".

Onderzoekingen welke op instigatie van den Centralen Gezondheidsraad door en onder leiding van Prof. ARONSTEIN in diens laboratorium te Delft zijn verricht hebben uitgewezen, dat van 79 onderzochte monsters behangselpapier er geen enkel geheel vrij van arsenicum bleek te wezen.

Naar men weet moet hier onder arsenicum worden verstaan het arseentrioxyde, dat onder meer een integreerend bestanddeel vormt van het zoogenaamde Schweinfurter groen. Dit groen en andere zeer sterk arseenhoudende kleurstoffen worden thans niet meer gebruikt; terwijl vroeger wel eens 842 m.Gr. arseentrioxyde per vierk. M. behangselpapier werd gevonden (dit is een maximum) en cijfers van 100—400 m.Gr. geen zeldzaamheid waren, kan na dit onderzoek geconstateerd worden, dat de niet-arseenvrije behangsels ten hoogste 5,7 m.Gr. p. vierk. M. bevatten. De hoeveelheid bedroeg voor de „arseenvrije" 0,3—2,5 m.Gr.

Leveren deze hoeveelheden gevaar op voor de gezondheid? Te Amsterdam zijn in den laatsten tijd twee gevallen waargenomen van vergiftiging; in het eene geval bedroeg de hoeveelheid arsenicum per vierk. M. 8,7 m.Gr., in het andere geval, waarbij het behangsel sterk werd verdacht aanleiding te hebben gegeven tot ziekteverschijnselen, werd 4,8 m.Gr. per vlakteeenheid gevonden.

Het zou praktisch van belang zijn hier het grenscijfer van schadelijkheid te weten te komen. Om die reden en ook in het belang der lijders, heeft dan ook de Centrale Gezondheidsraad de geneeskundigen uitgenoodigd om, wanneer zij behangselpapier verdacht vinden den Hoofd-inspecteur van de Volksgezondheid hun verdenking mede te deelen, opdat door diens bemiddeling het behangsel dan quantitatief op arsenicum worde onderzocht. Bij voorkomende gevallen moet dan ook nog de urine en ook de stijfsels aan een onderzoek worden onderworpen; de stijfsel ook omdat sommige behangers de gewoonte hebben het plakmiddel met arseentrioxyde of verfstoffen, die het inhouden, te vermengen tot verderf van de muizen.

BOEK EN TIJDSCHRIFT

Architectura Nr. 17. Verslag der 1278e vergadering. P. LANDRÉ vertelt hoe de dezer dagen overleden MARK TWAIN in 1871 een der eersten was die zich in Amerika een praktisch ingericht huis van eigen karakter lieten bouwen.

Verslag Utrechtsche club van leden van „A. et A." i. z. het verzoek tot instelling eener schoonheids-commissie te Utrecht. (Verg. blz. 139).

Oud en nieuw in Amsterdam, korte beschouwing bij de afbeelding van een aardigen ouden gevel en het monster dat hem verving.

Bouwkundig Weekblad Nr. 18. Op de officieele berichten volgt eene nadere beschouwing van de „Nachtwacht" en haar zaal door J. Gratama. Met de nieuwe stoffeering is de schrijver niet ingenomen. De geest van de omgeving is, zoo betoogt hij, eene andere dan die van het doek. „De behandeling der zaal is beschaafd, maar doet wat slap en leeg, te fijn van kleur, te beschaafd, en te stil naast het pralend levenszwoele, beweeglijke schilderij." Schrijver is van oordeel dat REMBRANDT's schilderij het beste zou doen in een niet te drukke, Oud-Hollandsche zaal van ± 1650, dat is dus een interieur van gelijken geest als het stuk.

Voorts een brief uit België met berichtjes betreffende de opening der Brusselsche tentoonstelling en de ontmanteling der Antwerpsche Kathedraal; alsmede mededeeling van het adres der Haagsche verfraaiings-commissie strekkende om te komen tot uitbreiding van de gebouwen der Staten Generaal, door ruime opvatting der onteigening ten behoeve van de verbinding Buitenhof-Spui.

De Opmerker Nr. 18. In het Westen van Schotland met afb. van de Kathedraal van Iona en van Ardkingglas-House.

De O. L. V. of Groote Kerk te Dordrecht, verslag ontleend aan de „N. R. C." van het bezoek dat onder leiding van Jos. TH. J. CUYPERS, de met het herstel belaste architekt, door een aantal belangstellende Dordtenaren aan het monument gebracht werd.

Verslag buitengewone vergadering Oudh. Bond i. z. wettelijke monumenten bescherming in ons land.

Onder prijsvragen wordt vermeld het schrijven van B. en V. (Zie blz. 138.)

PERSONALIA

De heer A. KEPPLER, civ.-ing., adjunkt-inspekteur bij het Bouw- en Woningtoezicht, is bevorderd tot inspekteur bij denzelfden dienst.

Jhr. J. P. E. HOEUFFT VAN VELSEN. †

In den ouderdom van 68 jaar is te 's-Gravenhage overleden Jhr. J. P. E. HOEUFFT VAN VELSEN, Bouwkundig Ingenieur, Kamerheer in buitengewonen dienst van H. M. de Koningin, intendant der koninklijke paleizen. De heer HOEUFFT VAN VELSEN was de eerste die in 1868 aan de Polytechnische School te Delft het bij de Wet op het M. O. ingestelde diploma van bouwkundig ingenieur verwierf.

Alvorens in koninklijken dienst te treden was de heer HOEUFFT, na lang in het buitenland te hebben vertoefd, gedurende twaalf jaren werkzaam als Rijksbouwmeester in het 2e district, als hoedanig hij door den tegenwoordigen functionaris, D. E. C. KNUTTEL, werd opgevolgd.

Aan het Hof werd Jhr. HOEUFFT eerst verbonden als bouwkundig adviseur. In 1893 volgde hij den toenmaligen intendant der koninklijke paleizen, baron de CONSTANT REBECQUE op.

Onder zijn ambtsvervulling zijn aan de koninklijke verblijven vooral aan het paleis te 's-Gravenhage en op het Loo belangrijke restauratie- en verfraaiingwerkzaamheden tot stand gekomen en werd bij het paleis te 's-Gravenhage ook het huisarchief gebouwd. Bij deze werkzaamheden, evenals bij de restauratie van het oude Loo, trad Jhr. HOEUFFT als adviseur en niet direct als ontwerper en bouwleider op.

De overledene was ridder in de orde van den Ned. Leeuw, officier in de orde van Oranje-Nassau en grootofficier van de Huisorde van Oranje.

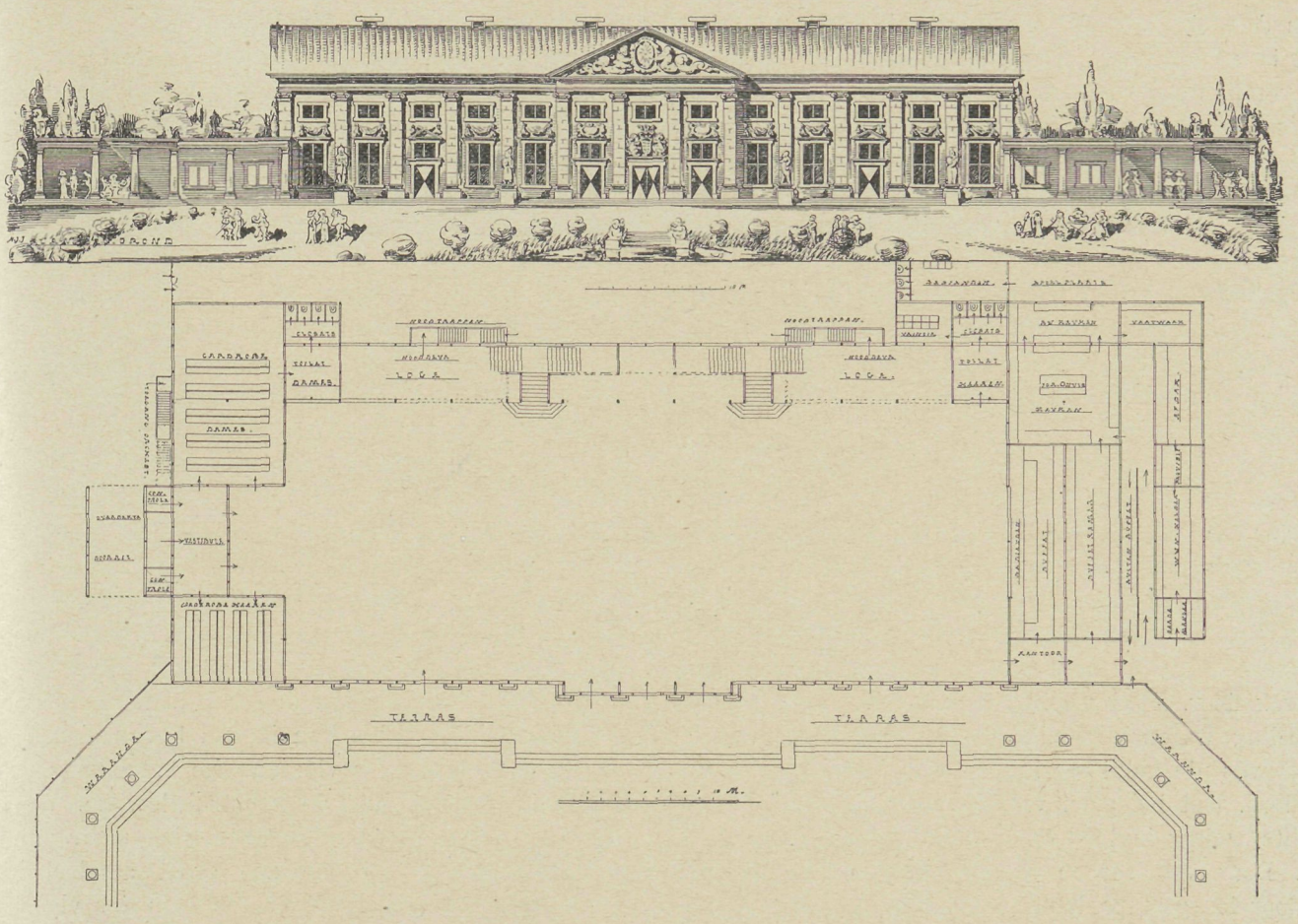

FEESTGEBOUW LUSTRUMFEESTEN LEIDEN 1910. JESSE & FONTEIN. ARCH.

IXE JAARGANG No. 19 11 MEI 1910

DE BOUWWERELD

RED.: J. H. W. LELIMAN B.-I. AMSTERDAM. UITGEVER: F. VAN ROSSEN

STUDIES OVER GELUIDDEMPING EN GELUIDWERING

In de „Gesundheits-Ingenieur" van 2 April 1910 komt eene belangwekkende bijdrage voor van Prof. H. Chr. Nuszbaum (Hannover) over zijne bevindingen over geluiddemping. Deze zijn het resultaat van langdurige, in 1886 begonnen, proefnemingen op het laboratorium en in de praktijk. Het was Prof. Nuszbaum daarbij niet te doen cijfers van wetenschappelijke juistheid te vinden. Hij wilde slechts vergelijkingen opstellen, die aanknoopingspunten boden voor de praktijk.

De bevindingen zijn samengevat in eenige beginsels.

1. Al naar een voorwerp vaster, taaier of stijver is en het bij het bekloppen met een metalen staaf helderder van klank is, des te beter geleidt het de geluidsgolven en des te krachtiger treden deze er ook uit.

Aan den „eigen toon" kan men een vrij opgehangen voorwerp gemakkelijk onderzoeken ten aanzien van zijne geluidsgeleiding. Evenwel is ook de vorm van het voorwerp dikwijls van grooten invloed.

2. Brengt men een voorwerp in een toestand van spanning, dan wordt zijne geluidsgeleiding aanmerkelijk verhoogd. Deze stijgt met de spanning. Zelfs voorwerpen met een doffen „eigen toon" krijgen in toestand van spanning een helderen toon en verliezen onder die omstandigheden hunne voor de geluidsdemping gunstige eigenschappen.

Bijv. geleidde een wand van klinkers in sterke cementmortel het allerbeste het geluid. Een wand van gelijke dikte uit gedroogde leemkluiten daarentegen het allerslechtste. De zachtste steenen doen voor geluiddemping de beste diensten. Snel en krachtig verhardende cement mortels geleiden reeds na eenige weken het geluid veel beter dan langzaam verhardende en minder sterke kalkmortels. Leemmortel is nog gunstiger.

In de praktijk heeft het gebruik van sterke materialen met betrekking tot de voortplanting van geluiden een drievoudig nadeel. Eerstens geleiden zij uit zich zelf reeds beter en tweedens zal men met dunnere muren (die dus ook minder weerstand aan de geluidgolven bieden) volstaan, waarin, derdens, een grootere spanning heerscht, die dus ook weer voordeelig is voor de geluidsvoortplanting. Het is dan ook volkomen verklaarbaar dat gebouwen juist eene geringere bescherming tegen geluidsverspreiding bieden naarmate zij gebouwd zijn uit materialen van beter statische eigenschappen.

Werd een wand belast, dan werd de geluidsgeleiding minstens verdubbeld.

Om aan te toonen van hoeveel belang de spanning is voor de verspreiding van geluiden haalt Prof. Nuszbaum ook de volgende proef aan. Op een vloer werd een zandlaag aangebracht en daarop werd eene bedekking van losse kurksteenen gelegd. Aldus werd eene volkomen beveiliging tegen het doordringen van geluiden bereikt. De sterkste geluiden drongen niet in het onderliggende vertrek door. Zoodra echter de kurksteenen door mortel onderling waren vereenigd en de vloer aldus voltooid was, was de geluidwering op verrassende wijze verminderd. Het beleggen van de vloer met linoleum had slechts weinig invloed op de geluiddemping.

3. Door voorwerpen van ongeveer gelijke hardheid en door los gestapelde stoffen gaat het geluid in geringe mate door, al naar gelang de voorwerpen dichter zijn of de stoffen dichter ineen zijn gestapeld. Het geluid gedraagt zich dus juist omgekeerd als de warmte. Terwijl de warmte-isolatie vermeerdert met het luchtgehalte van voorwerpen of materialen, vermindert de geluids-isolatie.

Wanden uit holle steenen of uit drijfsteen bieden dan ook minder bescherming tegen geluidsvoortplanting dan wanden uit massieve steen. De bepleistering der wanden was van weinig invloed, maar toch was eene verbetering der isolatie waar te nemen als de bepleistering dikker en van losser specie vervaardigd werd.

Zandvulling bleek voor het vormen van isoleerende lagen beter dan asch, kurkafval, kieselgur, turf, etc., wijl zij de dichtste massa vormde.

4. De geluidsdoordringing verminderde aanzienlijk wanneer de geluidsgolven moeten treden uit een goed geleidend voorwerp in een minder geleidend voorwerp. Zoo boden twee dunne wanden van gipsplanken of Rabitzwerk met eene, met zand gevulde spouw van 5 cM., eene veel betere geluidsisolatie dan een halvesteens-muur.

5. Holle ruimten in wanden en vloeren verminderen niet de geluidsvoortplanting maar vermeerderen deze. Zij werkten als klankbodem.

Dat dubbele vensters of deuren toch eene veel grootere isolatie bieden als enkelvoudige kan geene verwondering wekken, daar zij een dubbele afsluiting der openingen en naden bieden. Dubbele wanden van gipsplanken, houtbeschot of Rabitz-werk boden geene noemenswaardige geluidisolatie wanneer de tusschenliggende ruimte ongevuld bleef. Het beste werkte eene algeheele vulling met fijn zand. Deze vulling belette het medetrillen der wanden met de geluidsgolvingen en bemoeilijkte bovendien aan de laatste om van den eenen wand tot den anderen door te dringen.

6. De werking van de geluidstrillingen wordt tevens aanmerkelijk verminderd door de verstijving van een huis met wanden en vloeren. Alleen de voor de verstijving van den bouw niet noodzakelijke wanden mogen van gipsplaten en dergelijke materialen worden opgetrokken. In gebouwen wier onbelaste tusschenwanden alle uit gipsplaten enz. zijn samengesteld wordt het straatgeruisch bijna even luid gehoord worden als dat in andere huizen bij open ramen het geval is.

7. Vloeren en wanden bleken bij de geluidsoverbrenging van verdieping naar verdieping in bijna gelijke wijze betrokken. Moet deze opgeheven of verminderd worden dan heeft de bouwwijze aan een moeilijke opgave te beantwoorden.

Het feit dat geluiden in een onderliggend vertrek meer gehoord worden dan in een bovengelegen wijst op de beteekenis der vloeren. Die beteekenis wisselt echter in verband met de konstruktiewijze. Wanneer bijv. de muren uit sterke materialen maar dun zijn gebouwd, nemen zij een zoo groot aandeel in de geluidsoverbrenging dat de beteekenis der vloeren op den achtergrond treedt. Bij eene omgekeerde bouwwijze der muren daarentegen heeft de beteekenis der vloeren de overhand.

Bij de vloerkonstruktie komt het er op aan spanningen te vermijden tusschen haar en de muren. Bij gewelven en overeenkomstige bouwwijzen plegen die spanningen op te treden. Zij hebben tot gevolg dat de geluidsgolven zich krachtig voortplanten van de vloerkonstruktie op de muren en omgekeerd. Eene zandstorting op de welven kan dit wel verminderen maar niet opheffen. Bovendien vermeerderd eene dergelijke storting door haar gewicht den toestand van spanning. Deze fout kleeft in den regel aan de moderne massieve vloeren, met inbegrip van de cement-ijzerkonstrukties.

De vloeren moeten daarbij steeds dragen op een zandlaag, die hen volkomen afscheidt van alle dragende of gespannen bouwdeelen. Bij linoleum-bedekking biedt een in zand gelegde kurkplatenvloer de beste onderlaag. Het linoleum zelf moet zoo vervaardigd zijn dat de elasticiteit bewaard blijft. De bijvoeging van groote hoeveelheden loodzouten bij de vernis is ook te vermijden omdat deze de beste eigenschap van het linoleum sterk verminderen of haar zelfs opheffen.

Prof. Nuszbaum heeft de beste resultaten bereikt met vloeren die door een zand-aanvulling van 15 à 20 cM. dikte geheel waren gescheiden van alle dragende deelen. Geringer dikte der zandlaag is slechts voor eigen huizen aan te bevelen of voor zulke gevallen waarin men het ontstaan van geluiden op voldoende wijze kan tegengaan.

Wil men belaste wanden zoo min mogelijk geschikt maken voor de voortplanting van geluiden, dan moet

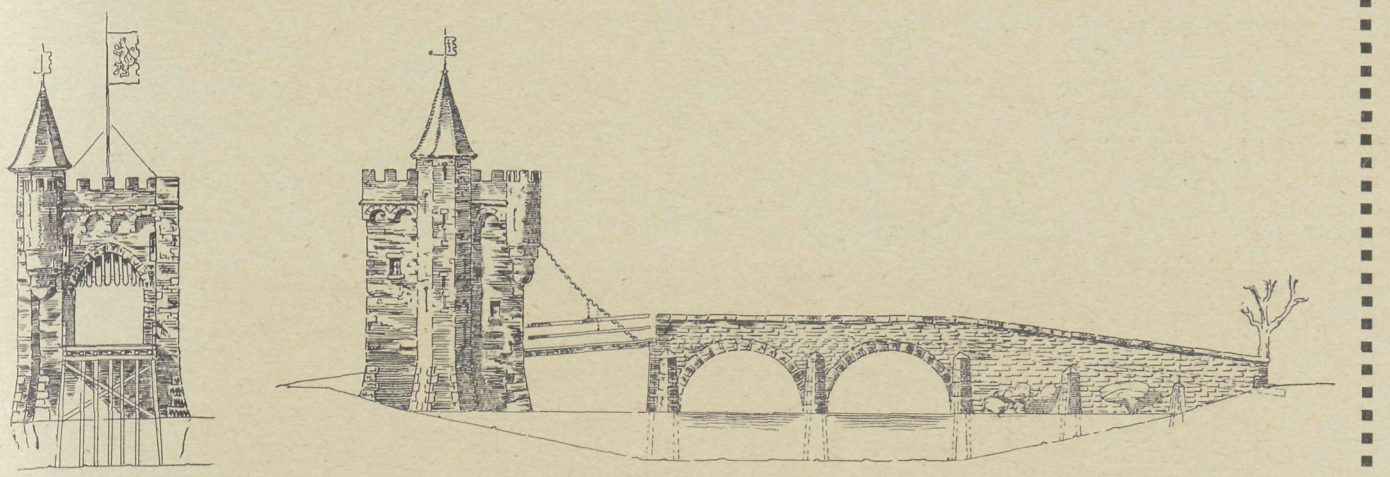

POORTGEBOUW EN BRUG OVER DEN ZOETERWOUDSCHEN SINGEL

men ze maken uit zachte steen in kalkmortel maar van voldoende zwaarte. Gunstiger resultaat leverden proefwanden waarbij de voegen waren gevuld met fijn zand in plaats van met mortel, wijl aldus de spanning in den wand zoo klein mogelijk blijft. De randen der voegen werden daarbij door een strookje laken of filt gedicht. Voor muziekscholen of voor omsluiting van vertrekken waarin geruisch ontstaat dat zich niet mag verspreiden, zijn dergelijke isolatiewanden, volgens oordeel van Prof. NUSZBAUM, de eenigst bruikbare.

Vulling met fijn zand had het meeste effekt. In grof zand, kiezel, slakken ontstaan bij belasting dikwijls spanningen.

Het bespannen van wanden en zolderingen met stof of het bekleeden met los bevestigde kurkplaten, die onbepleisterd blijven, dempt de geluidende en belet dat zij zich gemakkelijk in de wanden en vloeren verspreiden.

Een tapijt heeft hetzelfde gevolg. Betimmering van wand en plafond pleegt de geluidswerking te versterken. Dunne betimmeringen van hard hout doen eene fraai, maar krachtig en zich sterk voortplantend klankeffekt ontstaan. Zij is aan te bevelen voor zalen waarin voordrachten worden gehouden, maar zij is misplaatst in kamers waar muziek wordt gestudeerd. Terwijl in de eerste piano's op glazen klossen dienen te worden gesteld, die de klankwerking verfraaien en versterken, doet men verstandig de piano's in laatstbedoelde kamers op filt te plaatsen, 't geen dempend werkt.

DE FEESTGEBOUWEN DER LEIDSCHE STUDENTENFEESTEN

(ZIE DE AFBEELDINGEN OP BLZ. 149, 151 EN 152)

Zooals ongetwijfeld bekend is, zal de maskerade — 21 Juni a.s. — voorstellen „De blijde Incomste van Sijne Hoocheit FREDERIK HENDRICK binnen Amsterdam int geselschap van Haare Majesteit HENRIETTE MARIA VAN BOURBON, Coninginne van Engelandt, met hunne hooghe Gevolghen, den twee en twintichsten van Bloeimaant in den Jaere 1642."

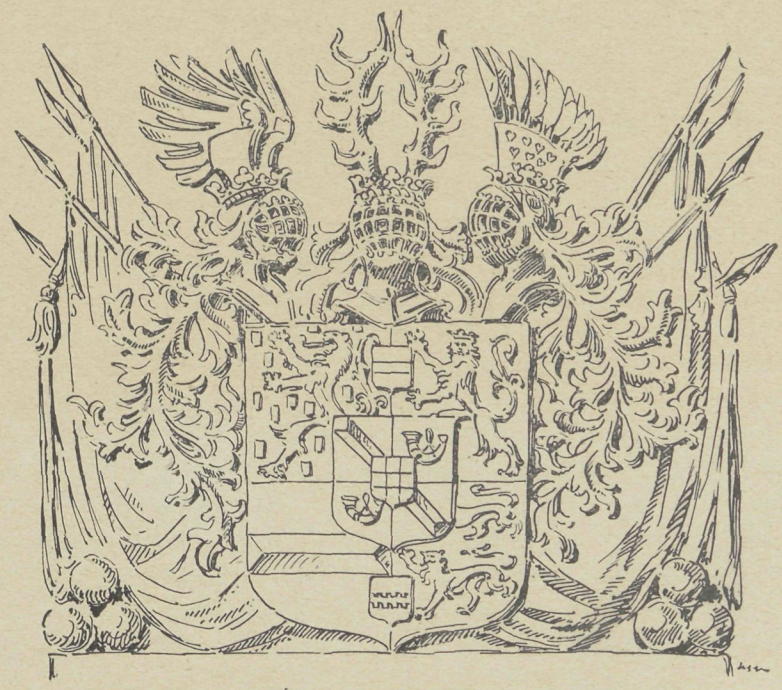

WAPENTROPHÉE ONTWORPEN DOOR HENRICUS

Voor dat doel wordt door de gemeente Leiden een feestterrein in orde gemaakt en verrijst volgens de plannen van de architecten JESSE & FONTEIN een tijdelijk feestpaleis van reusachtige afmetingen. Zoo heeft de balzaal eene vrije ruimte van 20 × 52 M.

Aannemer van het Feestpaleis is C. HARTMAN te Loosduinen.

Bijgaande afbeelding geeft een teekening hoe de aanblik zal zijn; zandsteenpilasters en kolommen en ornamenten, waartusschen roode baksteen kleur zal geven.

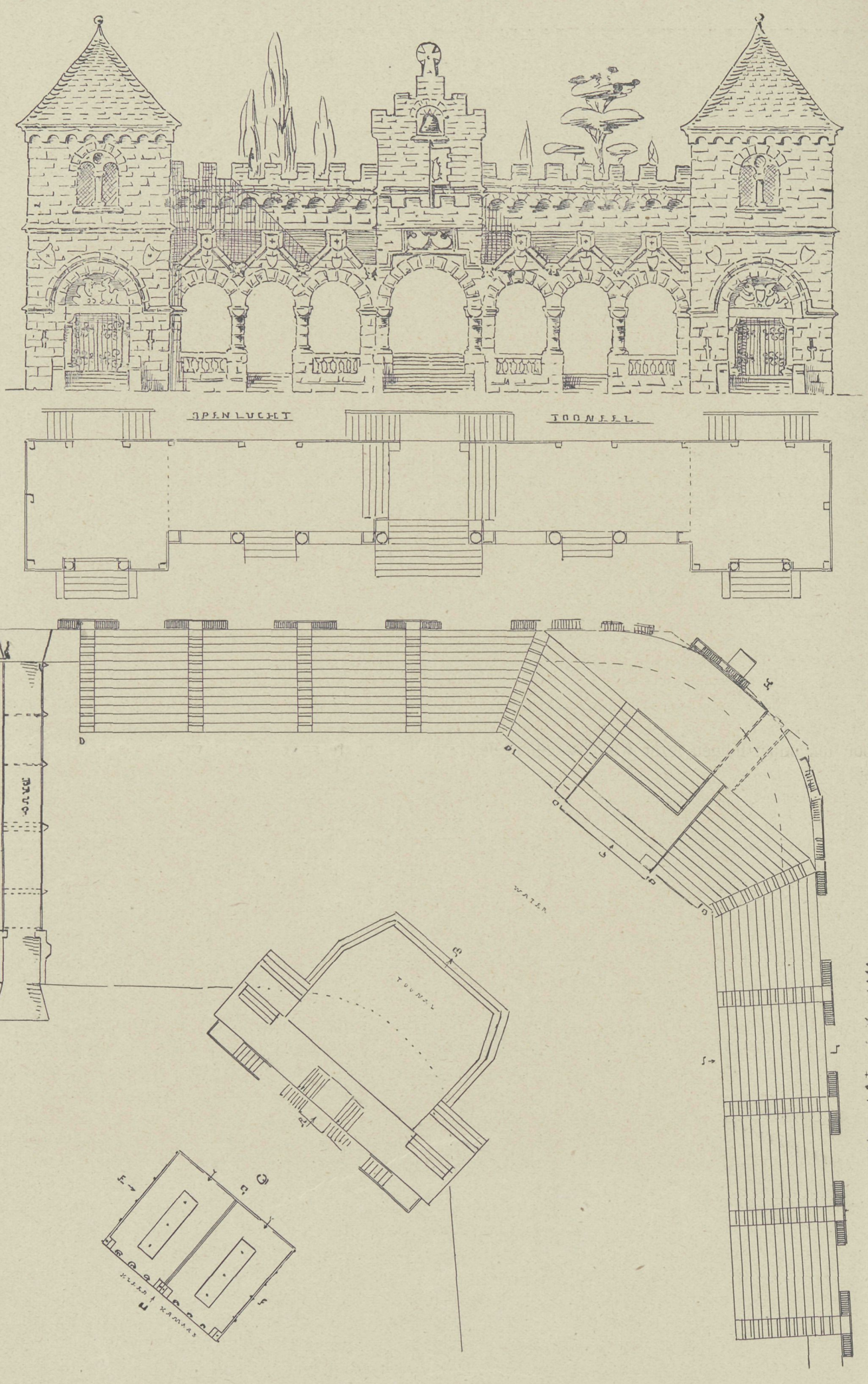

LUSTRUMFEESTEN LEIDEN 1910. OPENLUCHTTOONEEL EN TRIBUNES A. D. ZOETERWOUDSCHEN SINGEL

Ook zal nog in de gracht van den Zoeterwoudschen Singel een waterspel worden gegeven, gevolgd door een schouwtooneel in de open lucht met koren en orkest. Voorgesteld zal worden: „Eleanoor, Houwelijksspel van Reynald van Nassau, Hartooghe van Gelre en Eleanora van Engelant, gespeeld ter luisterrijke Gedachtenisse aan de Brulofht van Syne Hoocheit Prince Willem van Oranië met Maria Stuart, Dochter van Syne Majesteit Karel I, den Koning van Engelant, tot Amsterdam den 20sten van Bloeimaand van den jare 1642."

Voor deze vertooning worden een openlucht-tooneel en tribunes gebouwd. Het achterfront van het tooneel is een Romaansch kasteel. Een boogbrug met poortgebouw, voorzien van ophaalklap aan zware kettingen die de poort af kan sluiten, heeft tot verhooging van de indruk bij te dragen.

Wij geven hierbij ook van deze feestgebouwen afbeeldingen. De architecten hebben hierbij partij weten te trekken van de gunstige plaatselijke toestanden.

DE VRIJHEID VAN GUNNING BIJ OPENBARE AANBESTEDING

Een polemiek over een zeer belangrijke kwestie is onlangs in „De Aannemer" gevoerd. Wij vertrouwen dat een overzicht daarvan velen zal interesseeren.

Krachtens de besteksbepaling waarbij zij zich algeheele vrijheid omtrent de gunning had voorbehouden, werd door de firma Stokvis te Rotterdam na openbare aanbesteding de uitvoering van haar kantoor- en magazijngebouw niet opgedragen aan den laagsten inschrijver. Dat besluit gaf aanleiding tot een artikel in „De Aannemer" (Nr. 12) waarin onder het opschrift „Willekeur" de les werd gelezen aan den aanbesteder en zijne technische raadslieden, de architekten Verheul en van Goor. Het artikel was gehouden in dien voor „De Aannemer" niet ongebruikelijken trant, welke vaak oorzaak is dat menig stuk, welks denkbeeld instemming vindt, toch door den onpartijdigen lezer wordt terzijde gelegd met een, door de wijze van voorstelling, geprikkeld en kriegel gevoel. Straks zullen daarvan een tweetal staaltjes worden voorgelegd. De heeren Verheul en van Goor lieten zich echter niet overbluffen en, 't geen „De Aannemer" van aangevallen directies niet gewoon is, zij aanvaardden eene polemiek.

Hunnerzijds werd gehandhaafd het standpunt dat aanbesteder en directie zich de vrijheid veroorloven om zelf de criteria vast te stellen, waaraan een aannemer voor de uitvoering van een bepaald werk heeft te voldoen, en zelf de mate van garantie te bepalen bij de keuze van hun aannemer. Volkomen logisch schreven zij voorts:

„Het is dan ook een paskwil wanneer schrijver van „Willekeur" zegt: „Indien bij publieke aanbesteding de laagste inschrijver voldoet aan de eischen die voor gunning gesteld zijn, dan is de aanbesteder niet meer vrij, maar wel ter dege verplicht hem het werk op te dragen."

„Eilieve, door **wien** zijn die eischen voor de gunning gesteld, wáár is dat geschied en wanneer is daaromtrent een algemeen accoord getroffen tusschen aannemer eenerzijds en aanbesteders en directiën anderzijds? Hoe luiden die eischen en door welke usance zijn zij geijkt? Ons is daarvan niets bekend en het is minst genomen zeer onbehoorlijk om te beweren, dat het onbehoorlijk is een werk niet aan den laagsten inschrijver te gunnen wanneer hij voldoet aan een stelletje eischen, dat hij zelf als maatgevende stelt.

„Eene redeneering op deze verkeerde premisse opgesteld, valt dan ook vanzelf in elkaar en het raakt kant noch wal te beweren, dat, wil men de verplichting niet op zich nemen het werk aan den laagsten inschrijver te gunnen, die aan dergelijke eischen voldoet, men dan ook geen openbare aanbesteding moet houden. Maar waarom schrijven de heeren dan in op een bestek dat eene bepaling bevat in flagranten strijd met die opvatting? eene bepaling die in elk opzicht den aanbesteder de vrijheid laat om een keuze uit de aanbiedingen te doen? Waarom spreekt de schrijver van „Willekeur" van beslag leggen op den tijd en het geld van de inschrijvers bij openbare aanbesteding waar de aanbiedingen geheel vrijwillig worden gedaan, afgescheiden nog van het feit, dat de inschrijvers in vele zoo niet in alle gevallen zich wel schadeloos weten te stellen op kosten van den aanbesteder voor hunne moeite en kosten. Die moeite en kosten zijn trouwens onafscheidelijk verbonden aan het beroep en het gaat nu eenmaal niet om van een beroep, welk ook, wel de lusten en niet de lasten te aanvaarden. Het is dan ook wederom zeer onbehoorlijk om te spreken van verzaking van goede trouw en het niet nakomen van moreele verplichtingen door aanbesteder en directie, wanneer bij openbare aanbesteding de gunning niet aan den laagsten inschrijver plaats heeft, ook al voldoet hij in eigen oog en in dat van anderen, aan door hem zelf gestelde eischen, eischen waaromtrent vooruit niets is overeengekomen, en waaromtrent de aanbesteder, met goedkeuring van den inschrijver, zich het oordeel heeft voorbehouden."

Eene interessante kwestie was gesteld en door de architekten op principiëele wijze behandeld. De redaktie van „De Aannemer" beantwoordde dit schrijven. Evenwel, zij verliet het principiëele standpunt. Zonder nadere motiveering behandelde zij hare grieven op eene uiterst weinig zaakrijke wijze. Daarbij kwamen ook beslist onwaardige „argumenten" in het geding, als bijv.:

„Onverzwakt blijft ons protest klinken tegen zoo onbehoorlijke handeling, als waaraan zij zich mede

hebben schuldig gemaakt. Meenen zij in de toekomst op dezelfde wijze te moeten „gunnen", welnu, dat zij het beproeven! Zij dienen dan echter wel in het oog te houden, dat zij, om dit te doen, noodzakelijk de beschikking moeten hebben over aanbiedingen. Of men die straks zoo zonder meer bij hen zal deponeeren, is ernstig de vraag. En meer dan eens hebben wij zulk een door niets gemotiveerden hoogen toon zien dalen, wanneer de bus ledig bleef en het bleek, dat geen fatsoenlijk aannemer zich leende voor de vervulling van een rol, ver beneden hem."

Een ander, niet minder teekenend staaltje van de manier waarop de redactie van „De Aannemer" meent den andersdenkende te kunnen overtuigen van de rechtmatigheid harer inzichten, is het volgende:

„Of de firma Stokvis met het schrijven van de heeren Verheul en van Goor accoord gaan, weten wij natuurlijk niet. Gegeven het feit, dat deze firma nog al relaties heeft met de aannemers en schier elken dag opnieuw pogingen aanwendt om die relaties uit te breiden, komt het ons toch voor, dat te groote „vrijmoedigheid" haar belang niet zou zijn."

Het aldus willen uitlokken van een „krachtproef" tot oplossing eener rechtsvraag is uitermate teekenend. Deze zinsneden klinken als een onverholen dreigement. Der firma Stokvis wordt als 't ware toegeroepen: „Wiens brood men eet, diens woord men spreekt".

Behalve met zulke uiterst zwakke „argumenten" wordt het betoog der architekten slechts bestreden door in voortdurende herhalingen van hetzelfde verwijt te vervallen met cursiveering van de woorden „onbehoorlijke willekeur", en door de architekten te beschuldigen van „tweeslachtigheid, die zich in weinig van onbetrouwbaarheid onderscheidt en deswege ernstige afkeuring verdient."

Hoewel van eene aldus ingezette polemiek weinig resultaat te wachten viel, hebben de architekten in Nr. 16 van „De Aannemer" hun standpunt nader en wederom principiëel uiteengezet. Zij wijzen er nogmaals op dat wanneer een werk niet aan den laagsten inschrijver wordt gegund, krachtens eene besteksbepaling waarbij de aanbesteder zich volle vrijheid omtrent die gunning heeft voorbehouden, en aan welke bepaling inschrijvers zich blijkens hunne inschrijving geheel vrijwillig en onvoorwaardelijk onderworpen hebben dat dan die besteksbepaling den gunner niet alleen formeel maar ook moreel volkomen dekt. Zij vervolgen: „Niets belet den aannemer om strijd te voeren tegen een dergelijke besteksbepaling. Niets belet hem te weigeren in te schrijven op een bestek, dat die bepaling bevat. Doch zoolang zij dit laatste, zonder eenig voorafgaand protest, wel doen, hebben zij niet het recht te vergen dat een aanbesteder of directie die bepaling als een wassen neus zal beschouwen, of haar zal interpreteeren naar de inzichten van den aannemer alléén."

Het wil ons dunken dat tegen de logica van dezen gedachtengang niets is aan te voeren dat steek houdt.

De architekten wijzen er daarenboven op dat van de zijde der directies wel geen hevigen strijd zal worden gevoerd voor het behoud der geïncrimineerde bepaling. Immers wordt de aanbesteder voortaan gedwongen om bij openbare besteding per se de laagste inschrijving te aanvaarden, dan zal hij zich wel tweemaal bedenken en liever overgaan tot de door bijna alle architekten meer gewenschte onderhandsche besteding.

Dit is zeker juist gezien en het komt ons voor dat, deze konsekwentie aanvaardend, het voor de architekten zelfs veeleer wenschelijk zou zijn het gewraakte voorbehoud betreffende gunning uit de bestekken te doen vervallen. Het stelsel der openbare aanbesteding, waaraan zoovele bezwaren inhaerent zijn, zou dan immers tevens een grooten stoot krijgen. Maar of de aannemersstand in het algemeen daarmede zou gebaat zijn? Dat te overwegen is echter niet de taak van aanbesteder of directies.

De redactie van „De Aannemer" dupliceerde hoewel zij wederom geen nieuw argument ter staving harer opvatting in het midden heeft te brengen. Zij formuleert in andere en andersluidende termen nog eens hare stelling dat het principe van openbare aanbesteding inhoudt gunning aan den laagste „mits deze technisch bekwaam en finantiëel in staat is het werk uit te voeren en daarnevens voldoende betrouwbaar is."

Daarmede zijn wij aan het uitgangspunt terug. Met dat drievoudig voorbehoud en vooral met het laatste, dat der „voldoende" betrouwbaarheid, wordt de toepassing van het beginsel weer geheel onderworpen aan de inzichten van aanbesteder en directie, die in deze zich natuurlijk nooit de wet kunnen laten voorschrijven. De mate van betrouwbaarheid te bepalen, waaraan een leverancier, een aannemer heeft te beantwoorden, is een recht dat de lastgevers zich moeten voorbehouden. Elke uitnoodiging om geheel of gedeeltelijk prijs te geven hunne bevoegdheid ten deze, blijft voor hen onaannemelijk. Het is daarbij voor hen feitelijk ondoenlijk om, desgewenscht, in het openbaar hunne keuze toe te lichten. Eene dergelijke beoordeeling is subjectief en niet wel voor discussie vatbaar. Een oordeel kan ook berusten op persoonlijke ervaring of vertrouwelijke mededeelingen, die niet voor mededeeling vatbaar zijn. Behalve de betrouwbaarheid kan het oordeel worden geleid door kennis van andere persoonlijke eigenschappen, die het voor den lastgever of de directie onwenschelijk maken met den laagsten inschrijver samen te werken.

Welke waarborg tegen zoogen. „willekeur" biedt dan ook het aldus door „De Aannemer" zelf ingeperkte beginsel? Zelfs wanneer men het volkomen aanvaardt, is men niet gewaarborgd het verwijt van willekeur te ontloopen. Zoolang omtrent begrippen als betrouwbaarheid en bekwaamheid niet een absolute maatstaf bestaat, denkt de een daarover strenger dan de ander en blijft de strengere, hoewel volkomen ter goede trouw en moreel volkomen gerechtvaardigd, toch „willekeurig" in het oog van den ander en zal een gepasseerd

laagste inschrijver zich onrechtvaardig bejegend gevoelen onder instemming van vele zijner kollega's.

Met dat drievoudig voorbehoud kan o.i. tegen de stelling van „De Aannemer" in beginsel weinig bezwaar bestaan en in het algemeen zal zij onder die voorwaarden ook thans reeds voor gunning gelden. De stelling is volkomen onschuldig geworden en tot zulk resultaat had men ook kunnen komen zonder heftig twistgeschrijf.

Gelijk echter gezegd werd, zal de toepassing in ieder bijzonder geval nog volstrekt niet polemieken, als nu gevoerd werden, uitsluiten. Men kan weer van voren af beginnen en het geschrijf zal wederom op hetzelfde resultaat uitloopen: in beginsel gunning aan den laagste, maar beoordeeling van de voorwaarden door dengeen die de opdracht geeft en ten wiens behoeve het werk geschiedt. Dat kan zich nog ettelijke malen herhalen tot ten slotte misschien van aannemerszijde de drang uitgaat om de beperkende voorwaarden te schrappen en gunning per se aan den laagste door te drijven. Daarmede zal dan, in architektenkringen vrijwel onbetreurd, het systeem der openbare besteding vallen.

M. . . . N.

GEMENGDE BERICHTEN

AMSTERDAM. De ontmanteling der Nieuwe Kerk. Toen wij, jaarg. 1908 blz. 62, waarschuwden tegen de voorgenomen ontmanteling der Nieuwe Kerk te Amsterdam, vonden wij weinig instemming. Onze voorspelling dat die ontmanteling tot een soortgelijk effekt zou leiden als de „vrijlegging" van vele buitenlandsche kerken wordt nu gaandeweg bewaarheid. Noch het stadsgezicht, noch het gebouw zelf hebben in schoonheid of belangwekkendheid erbij gewonnen. Thans wordt meer en meer ingezien dat in artistiek opzicht ook bij dit gebouw de ontmanteling moet worden betreurd.

Daarop wijst ook het volgende schrijven van Dr. J. Veth aan den Antwerpschen correspondent der „N. R. C." inzake de voorgenomen vrijlegging der Antwerpsche kathedraal, die ook in „De Bouww." reeds herhaaldelijk ter sprake kwam. Het schrijven waarin Dr. Veth met een „Seitenhieb" naar den leider der restauratie op eene vroegere meening terugkomt, luidt:

„Mag ik u misschien, als koren op uw molen in deze, een handjevol zuur verdiend ervaringsinzicht aanbrengen?

„Een goede twaalf jaar geleden schaarde ik mij bij de spits onder de pleiters voor een (slechts zéér gedeeltelijke) ontmanteling van de Amsterdamsche Nieuwe Kerk. Ik waarschuwde wel met stelligheid tegen een afbraak van al de huizen rondom. „Zelfs aan wat in „vroeger tijden" — zoo schreef ik — „dikwijls zonder plan, van lieverlede, en als vanzelf door een zeker bij het volk ingeboren picturaal begrip geleid, werd saamgebouwd, is het niet altijd raadzaam zoo maar te gaan tornen"..... Maar toch meende ik toen wel zeer te moeten aandringen op een wegbreken van de karakterlooze puitjes aan de Zuidzijde. Nu echter sedert dien, deze gedeeltelijke ontmanteling een voldongen feit is geworden, ben ik, half verschrikt, tot een ander zicht gekomen en geloof ik dat zelfs met die zeer bescheiden operatie ons een waarschuwend voorbeeld gegeven is. De inhammen en voorsprongen van den vrijgemaakten kerkmuur strooken heel niet met het beloop van de straat, dat aan dien kant vroeger door de ingebouwde-huisjes-lijn vanzelf werd gemarkeerd. Men heeft dit gemis met een recht doorgetrokken ijzeren hek willen verhelpen, maar dit staat nu in deze bedrijvige buurt heelemaal niet, en er worden allengs blikken bussen, oude klompen en dergelijke zaken over heengegooid, die den toestand niet juist frisscher maken. Het beste wat men er achterna van zeggen mag is misschien, dat het betrekkelijk nog goed is afgeloopen. Maar toch..... ofschoon het hier alleen het opruimen van een stelletje bizonder ongenoegelijke platte huisjes heeft gegolden, en ofschoon de werkelijk al te benauwde Mozes-en-Aäronstraat er feitelijk heilzaam door verruimd werd, toch is de dorheid waarmee de nieuwe, bloote muren, daar nu blind in de drukke straat staan, gezwegen dan nog van de koekebakkerigheid, waarop de quasi-in-stijl aangebrachte nieuwe ingang mag bogen, niet heelemaal verkwikkelijk. En in elk geval zijn er velen met mij door deze aanschouwelijke leering tot de vaster overtuiging gekomen, dat het toch niet zoo onschuldig is als het wel lijken mag om een omgroeid oud gebouw te gaan blootleggen."

Prijsvraag-Rochdale. Blijkens verslag in het „B. W." heeft het Hoofdbestuur der Mij. t. B. d. B. dezelfde bezwaren als wij ontwikkeld. Het richtte zich tot „Rochdale" onder mededeeling dat, mochten die bezwaren niet worden opgeheven, het Hoofdbestuur zich zal genoodzaakt zien den leden der Mij. deelname te ontraden.

's-GRAVENHAGE. De schoonheidscommissie tot wier instelling, onlangs door den gemeenteraad is besloten, wordt voor de eerste maal aldus samengesteld:

Jan L. Springer, namens de Academie van Beeldende Kunsten; D. E. C. Knuttel, namens de Mij. t. B. d. B.; J. Limburg namens de plaatselijke afdeeling dier Mij., en de heeren J. A. G. van der Steur en J. A. W. Vrijman, aangewezen door B. en W.

Het van Iterson-ziekenhuis te Gouda. Men vestigt onze aandacht op een oogenschijnlijk onschuldige fout welke ons bij de correctie ontsnapte. De dames van Iterson overleden niet in 1805, maar in **1905.**

Prijsvraag ziekenhuis Kampen. Het Hoofdbestuur der Mij. t. B. d. B. heeft zich met een adres gewend tot den Raad der gemeente Kampen waarin het mededeelt dat de som van f 2000, voor de prijsvraag beschikbaar gesteld, te gering is om de medewerking der architekten te verzekeren.

Voorts wordt betoogd dat voor het welslagen van architektuur wenschelijk is dat de ontwerper volle medezeggingskracht heeft en dat dus de bepaling dat de uitvoering zou geschieden door het bureau van gemeentewerken, zeer bedenkelijk is.

Enquete werking Honorarium-tabel der Mij. t. Bev. der Bouwkunst. Door eene commissie uit den B. N. A. is eene circulaire verspreid, inhoudende mededeeling dat zij benoemd is om over het geheele land een onderzoek in te stellen naar de werking der Honorarium-tabel, teneinde daarna in overleg met andere bouwkundige corporatiën meer eenheid te brengen in de salarieering van bouwkundige werkzaamheden. De commissie bestaat uit de heeren H. G. Jansen, Foeke Kuipers, J. E. van der Pek, H. A. Reus, J. P. Stok Wzn., A. Otten (Leuvehaven 205, Rotterdam). Om materiaal te verzamelen verspreidt de commissie de volgende vragenlijst:

1. Volgt gij bij uwe honorarium-berekeningen de tabel der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst?
2. Zoo neen, waarom niet?
3. Zoo ja, hebt gij hierbij nooit bezwaren ondervonden?
4. Welke zijn deze bezwaren, hetzij van algemeenen aard of voor bijzondere gevallen?
5. Bestaan in uwe gemeente van de honorariumtabel afwijkende gebruiken, zoo ja welke?
6. Welke wijzigingen wenscht gij voor uw gebruik in de tabel te zien aangebracht?

Het kollektieve arbeidskontrakt van den B. N. A. is 5 Mei l.l. behandeld in de jaarvergaderingen van den Bond van Technici en van den Alg. Ned. Opzichters en Teekenaarsbond, met geheel verschillend resultaat.

In den Bond van Technici was het verloop der behandeling blijkens het verslag als volgt:

De voorzitter, de heer H. J. Hendrikse, wijst er op, dat de waarde van bedoeld contract misschien voorloopig practisch gering is, omdat de Bond van Architecten slechts 40 leden telt; de moreele voordeelen zijn echter groot. De wenschelijkheid om het aan te nemen laat spreker uitkomen, al kan hij niet ontveinzen, dat vooral door de bepaling, dat het alleen geldt bij indiensttreding van een bondslid, schadelijk zal kunnen werken, omdat de architecten zich hebben voorbehouden niet-bondsleden op andere voorwaarden te kunnen aannemen en dezen daardoor wel eens de voorkeur zouden kunnen genieten. Er is echter een middel om dit kwaad eenigszins te verminderen, door zooveel mogelijk te zorgen, dat allen zich aansluiten.

De vergadering besluit met algemeene stemmen overeenkomstig het voorstel.

In den Alg. Ned. Opz. en Teek. Bond werd daarentegen met even algemeene stemmen de volgende resolutie aangenomen:

„De vergadering enz, kennis genomen hebbende van het door den Nederlandschen Bond van Architecten aangeboden collectief arbeidscontract; is van oordeel dat, alhoewel dit contract wel afwijkt van het door den Bond aangenomen ontwerp, het toch vele verbeteringen bevat betreffende de arbeidsvoorwaarden der opzichters en teekenaars, zoodat het wel aannemelijk zou zijn, mede kennis genomen hebbende van de wijziging door de algemeene vergadering van den Architectenbond in den aanhef van het contract gebracht, door welke wijziging zijn bepalingen slechts bindend zijn voor een arbeidsovereenkomst met ge-

organiseerden; van oordeel dat daardoor bij het aangaan van dienstbetrekkingen de architecten stelselmatig ongeorganiseerden in hun dienst zullen nemen, mede van oordeel, dat tengevolge daarvan het aangaan van eene dienstbetrekking voor georganiseerde opzichters en teekenaars ten zeerste zal worden bemoeilijkt, besluit op grond van bovenbedoelde wijziging het contract niet te aanvaarden en deze motie ter kennis van den Architectenbond te brengen."

De voorzitter gaf een uitvoerige toelichting tot deze motie, waartegen door een hoofdbestuurslid werd opgemerkt, dat, verwerpt men dit contract, in de eerste jaren niet meer de gelegenheid zich zal voordoen in aanraking te komen met een patroonsorganisatie. Voor hem staat het organisatorisch belang hooger dan de direct te bereiken resultaten, eene meening waarmede de vergadering het blijkbaar niet eens was.

De algemeene stedenbouwtentoonstelling te Berlijn. Tijdens de algemeene tentoonstelling, die in verband met de prijsvraag voor een bebouwingsplan van Groot-Berlijn wordt georganiseerd, zullen twee hoogst belangwekkende voordrachtreeksen over stedenbouw en de daarmede samenhangende vraagstukken worden gehouden. De eerste van 1 tot 21 Mei, de andere van 23 Mei tot 15 Juni. Wij vestigen hierop de aandacht van die onzer lezers, die mogelijk in dien tijd Berlijn mochten bezoeken.

De eerste reeks wordt geopend door Prof. GOECKE, de Redacteur van „Der Städtebau" met: „Welke verwachtingen knoopen wij aan het resultaat der prijsvraag Groot-Berlijn?" Geh. Baurat KRAUSE zal vervolgens de verkeerskwesties in Groot-Berlijn behandelen Prof. Dr. EBERSTADT bespreekt de arbeiderswoningen in Duitschland en Engeland; Baurat SCHLIEPMAN: de noodzakelijkheid van de macht der bouwpolitie en de grenzen harer nuttigheid. J. STÜBBEN koos het onderwerp: regelmatigheden en onregelmatigheden in den stedenbouw. Voorts zullen in de eerste reeks voordrachten spreken: Professor HÖGG (Park en kerkhof), FRITZ STAHL (De stad als kunstwerk), Prof. BLUM (Verkeerswezen) en Dr. BRUCKMANN (De opstelling van monumentale beeldhouwkunst).

De sprekers der tweede reeks zijn Prof. CORNELIUS GURLITT, Prof. GENZMER (Ruimtekunst en stedenbouw), H. MUTHESIUS (De tuinstadbeweging), Dr. SÜDEKUM (Recht en gewoonte in het woningwezen), Prof. DIESTEL (Moderne opvattingen omtrent bouwverordeningen), Hoofdingenieur PETERSEN (Het verkeer der groote stad), Dr. HEGEMANN (Het streven van den amerikaanschen stedenbouw, Baurat EGER (De ontwikkeling der waterwegen in Groot-Berlijn en andere groote steden), HERMANN JANSEN, de eerst-bekroonde in de prijsvraag (Het Groot-Berlijn der toekomst).

BOEK EN TIJDSCHRIFT

Onlangs verschenen:

Leiddraad tot het Perspektiefteekenen (zonder konstruktie), door W. C. A. Ridderhof. Derde deel (met atlas). Deventer A. E. KLUWER 1910. (Prijs f3.50.)

Bouwkunde. Handleiding bij het onderwijs in de kennis der Bouwmaterialen, door D. de Vries, Oud-Dir. der Amb.school te Rotterdam. — 2e druk bewerkt door P. A. SCHROOT, Adj.-Dir. der Amb.school te Arnhem. II. Hout. P. NOORDHOFF 1910. Groningen. (Prijs f1.25.)

Een werk dat in veler handen — en hoofd! — verdient te komen. In goed leesbaren vorm brengt het tal van den vakman meer of minder bekende gegevens, waar het pas geeft door illustraties verduidelijkt. Zonder in theorie op te gaan en daarbij de behoeften der praktijk uit het oog te verliezen, heeft de heer SCHROOT — die in de vakliteratuur zich reeds door meerdere geslaagde publicaties onderscheidde — gebracht wat noodig en nuttig was: praktische wetenschap.

Der Städtebau. Afl. 4. 1910. Dit April-nummer bespreekt een mogelijke verbetering van de Oberstrasse in St. Johann-Saarbrücken, waarvoor een prijsvraag was uitgeschreven. Verschillende teekeningen en opnamen verduidelijken de bedoeling van de door den architekt H. WERNER ingezonden oplossing. Onder den titel „Flächenstadt und Raumstadt" houdt Dr. HANS SCHMIDKUNZ eene beschouwing over stedenbouw van meer theoretischen aard. Verder wordt het plan van den tuin-arch. H. L FOETH te Keulen, den winner van den prijsvraag voor de Frauenplatz te Eisenach besproken. Te Düsseldorf is in Augustus 1909 het slot Jägerhof, een vroeger jachtslot; met zijn park door de gemeente aangekocht. De koopprijs en onkosten voor de aan te leggen wegen zouden in den verkoop van het terrein moeten worden gezocht en daarvoor zou het park worden opgeofferd. Het is niet gelukt om door een bebouwingsplan langs den rand van het terrein en door de vrijgevigheid der Düsseldorfers, het schoone park te behouden. Een bijgevoegd schetsje geeft een denkbeeld op welke wijze deze oplossing tot stand kon komen.

Sint Lucas. Afl. 9. 1910. Dit Maartnummer bevat een artikel van WOUTERS DE BOUCHOUT over schoone kunst en toegepaste kunst, hetgeen een vervolg is op het artikel in „St. Lucas" Nr. 7. Over Zwitsersche bouwkunst schrijft EGÉE. Dit artikel bevat tal van illustraties bij eene beschouwing naar aanleiding van het doek van BAUDIN, Villa's et Maison de Campagne en Suisse en van ANHEISSER, Alt Schweizerische Baukunst. In „De beschildering van woonkamers" geeft ALMA den raad de natuur als voorbeeld te nemen, doch dit niet te slaafs te doen. Verder vertelt hij nog iets over moederkleuren, gemengde kleuren en de samenpassing van kleuren. In de Varia wordt het werkje van A. W. WEISSMAN „Voorheen en Thans", de Buitenplaats Oostermeer, studie door J. C. VAN DER LOOS (zie „Bww." 1910 Nr. 3) besproken, het plan van Brugge van MARC GHEERAERTS.

Architectura Nr. 18. De verkoop van het Arsenaal. Uittreksel uit de Memorie van Antwoord en begin eener beschouwing, die parallel gaat met hetgeen in het vorig Nr. der „Bouwwereld" werd betoogd.

Populaire voordrachten. Verslag der lezing van den heer A. J. TH. KOK over de Hygiëne, waarmede de serie besloten werd.

Het Stadhuis te Amsterdam (vervolg).

Prijsvraag uitbreiding van Antwerpen. (Zie blz. 139.)

Bouwkundig Weekblad Nr. 19. Korte mededeeling betreffende het nieuwe „Charter" van het „Royal Institute of British Architects", waarin met name verscherpt zijn de strafbepalingen tegen overtredingen der door het Institute vastgestelde bepalingen van eer.

Potloodschets van den Gasthuistoren te Zalt-Bommel door G. DE HOOG HZN. met bijschrift.

Het maken van stofvrije wegen en de aanleg van steenslagverharding in de Avenue Louise te Brussel.

De nieuwe Duitsche Rijkswet tot het waarborgen van vorderingen voor leveranties ten behoeve van bouwwerken. Uit de „D. Bauz." (vervolg).

De Opmerker Nr. 19. Het koor der kathedraal van Antwerpen met eene afbeelding.

De Nederlandsche bouwkunst op de Wereldtentoonstelling te Brussel, beschouwing naar aanleiding van het officieele communiqué der commissie, die teleurgesteld is over de plaatsruimte zoowel als over de inzendingen.

Woningtoestanden te Weenen. Overgenomen uit de „N.R.C."

Voorts Ingezonden, Varia, etc.

PRIJSVRAGEN, EXAMENS EN TENTOONSTELLINGEN

Prijsvraag Binnenlandsche Exploitatie Maatschappij van onroerende goederen te Haarlem.

De inzendingen zijn van 1—15 Mei tentoongesteld in de foyer van „De Kroon" dagelijks van 10—4. Zondag van 12—4.

PERSONALIA

STEENWIJK. Benoemd tot gemeente-architekt de heer A. VAN DORTH (Almelo).

JOZEF DE WAELE. †

Den 3en Mei is te Gent, na lang en smartelijk lijden, de alom geachte en zeer verdienstelijk bouwmeester JOZEF DE WAELE overleden Den 23 April 1844 van geringe ouders geboren, heeft hij, bedeeld met een zeer bijzonderen natuurlijken aanleg, door grondige studie en onverdroten arbeid zich weten op te werken tot een der knapste maunen in zijn vak.

In 1869 werd DE WAELE opgemerkt door BALAT, den bouwmeester des Konings. Zoo hielp hij onder diens leiding aan het teekenen van de ontwerpen en aan de uitvoering der versieringen van het koninklijk paleis en van de prachtige nieuwe gevels langs de tuinzijde. Onder BALAT werkte hij van 1869 tot 1873. Het volgende jaar vinden wij hem voor eigen rekening te Gent gevestigd. Nog in 1874 wordt hij leeraar aan de Academie, waar hij verschillende cursussen geeft, bouwkunde, steensnede, doorzichtkunde.

DE WAELE gaf ook verschillende werken uit voor het onderwijs, in beide talen. Zijn Etude sur l'évolution des formes architecturales behaalde een prijs. DE KEYN vanwege de Koni Academie van België. Talrijke verhandelingen van zijn hand verschenen in den Messager des scienes historiques de Belgique, in de Annales des Ponts et Chaussées, in de Emulation, in La Fédération artistique.

Al dat wetenschappelijk werk belette hem niet als bouwmeester naam te verwerven. Een groot getal kasteelen zijn door hem opgericht in den omtrek van Gent. (Volksbelang.)

IXE JAARGANG No. 20 18 MEI 1910

DE BOUWWERELD

RED.: J. H. W. LELIMAN B.-I. AMSTERDAM. UITGEVER: F. VAN ROSSEN

A. W. WEISSMAN. HET RESTAUREEREN VAN OUDE KUNSTWERKEN

(VOORDRACHT GEHOUDEN IN HET „KONINKLIJK OUDHEIDKUNDIG GENOOTSCHAP")

Weldra zal het een kwart eeuw geleden zijn, dat ik in het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap het restaureeren van oude kunstwerken ter sprake bracht.

Wij hadden, nadat het Rijksmuseum in 1885 geopend was, onze verzamelingen daarheen overgebracht en onze vergaderzaal in de Spuistraat, waar wij zoo typisch tusschen de oudheden zaten, ontruimd. De strijd omtrent de vraag, welk aanbouwsel de Munttoren zou verkrijgen, was nog niet beslist, en in afwachting van den tijd, dat het Muntgebouw door ons gehuurd zou worden, kwamen wij in het gebouw „De Geelvinck" aan den Singel iedere veertien dagen des winters bijeen.

Ik had mijn lezing getiteld: „Moderne antiquiteiten", en onderscheidde drie soorten van nieuwe oudheden, als, ten eerste: bedrieglijk nagebootste voorwerpen; ten tweede: gerestaureerde voorwerpen of gebouwen; ten derde: in ouden stijl uitgevoerde bouwwerken.

Het slot van mijn voordracht luidde als volgt.

* * *

Niemand zal het tegenwoordig wagen, het voorstel te doen, een schilder het misschien ontbrekende deel van Rembrandt's „Nachtwacht" te laten bijwerken of een beeldhouwer de opdracht te geven, armen voor de Venus van Milo te vervaardigen. Voorheen was het op deze wijze opknappen van schilderijen of beeldhouwwerken zeer gebruikelijk, waardoor heel wat voor goed bedorven werd.

Maar wij zijn bezig, door restauratie onze oude bouwwerken te bederven, en pas een volgend geslacht zal het onzinnige dezer handelwijze inzien. Het is zeker loffelijk, dat men tracht de schoone bouwwerken van het verledene voor ondergang te behoeden en, met dit doel voor oogen, bijzondere zorg wijdt aan het herstellen van daken en goten, het zoo noodig versterken van funderingen en wat dies meer zij. Maar verkeerd is het, iets weg te nemen, wat een vroeger geslacht heeft aangebracht, omdat wij het aangebrachte niet mooi vinden.

Welke snelle wisselingen de kunstsmaak kan ondergaan en hoe gevaarlijk het is, iets uit een oud gebouw te verwijderen leert de geschiedenis van het oxaal te 's Hertogenbosch. Indertijd werd dit prachtig kunstwerk in de kerk niet passend geoordeeld, zoodat de bezitters het lieten sloopen en het naar Engeland verkochten. Thans benijden de Bosschenaren het South Kensington Museum om wat zij vroeger versmaadden.

Daarom, men conserveere, maar restaureere niet! Er is reeds zooveel bedorven dat wij wel ons best mogen doen, om, wat er nog is, ongeschonden te behouden. Het nageslacht zal ons voor die zorg meer dank weten dan voor de nieuwbakken oudheden, die wij nu maken.

Mag men zich dan geen rekenschap er van pogen te geven, hoe een bouwwerk zich in zijn oorspronkelijken toestand kan hebben vertoond? Ongetwijfeld, mits de restauratie alleen op het papier ten uitvoer worde gebracht. Immers een gerestaureerd gebouw heeft geen waarde meer als document. Want is de restauratie geschied door iemand, die zich in den stijl geheel had weten in te werken, dan zal er telkens twijfel rijzen, of men echte of nagemaakte vormen aanschouwt. Is daarentegen een onbedreven hand aan het werk geweest, dan zijn de moderne toevoegselen wel is waar duidelijk kenbaar, maar is ook tevens menige belangwekkende bijzonderheid van het gebouw verloren gegaan.

Na een restauratie is het niet meer mogelijk een zelfstandig oordeel over den oorspronkelijken toestand van een bouwwerk te vellen; men moet zich dan bij de uitspraak van den restaurator nederleggen en de nieuwe antiquiteit nemen voor wat zij is.

Niet alleen onze restauratoren echter maken moderne antiquiteiten. Ook onze hedendaagsche architecten stellen zich als ideaal, dat hun werk zoo getrouw mogelijk gevolgd zal zijn naar wat weleer werd gemaakt. De motieven van alle vroegere perioden der kunst staan ter hunner beschikking, doch zij denken er niet aan een eigen stijl te gaan zoeken.

Den oudheidkundigen kan het niet verweten worden, dat zij, door de kunstvoortbrengselen van het verledene te bestudeeren en algemeen bekend te maken, het ontstaan van een nieuwen stijl onmogelijk doen worden. Zij doen hun plicht en kunnen het niet helpen, dat den 19e eeuwschen bouwkunstenaars eigenlijk gezegde scheppingskracht ontbreekt.

Men oordeelt dikwijls, dat het vinden van een nieuwen kunststijl bezwaarlijk zal blijven, zoolang de eigenlijke scheppingen der 19e eeuw, zooals viaducten, stationsbekappingen, bruggen, werktuigen, stoombooten en dergelijken alleen met het doel, om nuttig te zijn,

worden voortgebracht. Maar die nuttigheidsstijl heeft de kiem voor verdere ontwikkeling, ook artistiek, in zich; de toekomst kan in dit opzicht wellicht nog verrassingen brengen.

Ik zal echter niet verder over de vraag, of een nieuwe stijl mogelijk is, uitweiden. Liever spreek ik nog een enkel woord ter beantwoording van de vraag, wat door de oudheidkenners in het algemeen en door dit Genootschap in het bijzonder kan gedaan worden, om moderne antiquiteiten voortaan onmogelijk te doen zijn.

De handel in nagemaakte oudheden, de eerste soort der moderne antiquiteiten, welke ik noemde, zal wel nooit geheel onderdrukt kunnen worden. Ik wensch echter elk oudheidminnaar de volharding toe van onzen te vroeg overleden Adriaan de Vries, die niet rustte, voor hij de vervaardigers van nagemaakte oudheden had opgespoord en aan de kaak gesteld.

Aan het onderdrukken der tweede soort van moderne antiquiteiten kan een Genootschap als het onze veel doen. Terwijl tot dusverre voor restauraties door ons gelden beschikbaar worden gesteld zonder dat wij eigenlijk van de restauratieplannen iets wisten, waardoor wij medewerkten aan herstellingen, die wij later betreurden, moesten wij in het vervolg liever trachten, de bedreigde monumenten te beschermen, door, onzer oudheidkundige roeping getrouw, tegen te ingrijpende restauraties te waken.

Wij kunnen natuurlijk onzen hedendaagschen bouwkunstenaars niet beletten, hunne bouwwerken naar die van vroeger te kopiëeren; het onderdrukken van de derde soort der moderne antiquiteiten ligt dus niet in onze macht. Maar veel te vaak wordt dergelijk kopiëeren door oudheidkundigen toegejuicht en dus de hedendaagsche kunst op verkeerde banen geleid. Bleek ook tot dusverre de 19e eeuw onmachtig om zich een eigen stijl te verschaffen, dit mag geen reden zijn om geestlooze nabootsingen van wat het verleden maakte als het hoogste te beschouwen, wat het heden kan voortbrengen. Elke poging om in de bouwkunst en de ambachtskunst iets echt m o d e r n s te leveren, moet ook door ons worden toegejuicht.

* *
*

Zoo sprak ik een kwart eeuw geleden. Sinds is er veel veranderd. De bouwkunst en de ambachtskunst hebben gepoogd iets echt moderns te leveren, en al mochten zij misschien nog niet alles bereikt hebben, wat men zou kunnen wenschen, het geestloos nabootsen van het oude nam toch een einde.

Met het restaureeren werd echter voortgegaan op den ouden voet, al worden die restauratiewerken niet meer zóó geprezen als vroeger. Zelfs zijn er in de laatste jaren stemmen opgegaan, die tegen restaureeren waarschuwen en heeft menige Saulus op restauratiegebied reeds zijn Damascus gevonden.

In de Algemeene Vergadering, die ons Genootschap den 12 Mei 1891 hield, zeide de Voorzitter, dat de ruine van het Huis de Haar in een slechten toestand verkeerde, maar dat het bestuur zich tot den eigenaar zou wenden, om te verkrijgen, dat deze den bouwval beter tegen verder verval zou beschermen. Over deze zaak werd in de Algemeene Vergadering van 9 Mei 1892 het volgende medegedeeld.

„In het laatste jaarverslag werd gewezen op de toen aanhangige besprekingen aangaande den zeer bouwvalligen toestand van de ruïne „de Haar" bij Harmelen. Den 21 Juli 1891 werd door eene Commissie van vijf leden van ons Genootschap, de heeren C. Schöffer, D. C. Meyer Jr., H. C. Steenbergen, H. D. Willink van Collen en G. van Arkel een bezoek aldaar gebracht en de tegenwoordige toestand in allen deele nauwkeurig opgenomen. Een verslag daarvan werd door het Bestuur opgezonden aan den eigenaar van „de Haar", de heer E. G. T. Baron van Zuylen van Nyevelt te Parijs, van wien na eenigen tijd een zeer waardeerend schrijven werd ontvangen met dankbetuiging voor onze opmerkingen en onder mededeeling, dat het zijn voornemen is om over te gaan tot restauratie van het eeuwenheugende gebouw."

Wanneer de Commissie toen gedacht heeft, dat die restauratie zich zou bepalen tot de meest noodzakelijke herstellingen, dan is haar verwachting niet verwezenlijkt. Immers daar waar eens de bouwval was verheft zich nu een trotsch kasteel, aan welks uitvoering en inrichting de eigenaar schatten heeft ten koste gelegd. Te recht wordt deze vorstelijke woning thans tot de bezienswaardigheden der provincie Utrecht gerekend. De architect, wien het ontwerp gevraagd werd, heeft zijn talent op schitterende wijze getoond.

En toch valt het te betreuren, dat de bouwheer den architect geen andere opdracht gegeven heeft, namelijk om een modern buitenverblijf te bouwen, en aan de ruïne slechts de meest noodzakelijke herstellingen te verrichten. Dan toch zou de ontwerper de volle maat van zijn scheppingskracht hebben kunnen toonen, en de bouwval zou niet voorgoed aan de studie der oudheidkundigen zijn onttrokken. Hoe „vijftiende eeuwsch" het huis „de Haar" zich ook voordoet, toch is het in het laatst der 19e en het begin der 20e eeuw gebouwd.

De bouwkunst der 19e eeuw heeft dit eigenaardige gehad, dat zij, in tegenstelling met de architectuurperioden, welke haar voorafgingen, groote bewondering voor de scheppingen, die de vroegere kunstenaars maakten, heeft getoond. In alle andere tijdperken meenden zoowel bouwmeesters als publiek, dat de kunst van eigen tijd die van het verleden in waarde overtrof. Zij beschouwden de oude kunstwerken als afdwalingen van de vroegere geslachten. Zoo noemden de schrijvers der 18e eeuw de kunst der middeneeuwen barbaarsch; zij zagen in die kunst het werk van „Gothen", die met „Vandalen" op één lijn moesten worden gesteld. Dus is de benaming „Gothische kunst", die wij nu nog bezigen, oorspronkelijk niets anders geweest dan een uitdrukking van minachting.

„BUURTJE TE NOORDWIJK". NAAR EENE KRIJTTEEKENING VAN J. H. WIJSMULLER
DRIEKLEURENBOEKDRUK. ▨ ▨ F. VAN ROSSEN. ▨ ▨ AMSTERDAM

Aanvankelijk maakte de 19e eeuw nog onderscheid tusschen tijdperken van bloei en van verval in de kunst. In het bijzonder de 15e en de 18e eeuw werden door de 19e eeuwsche schrijvers als tijden van verval gebrandmerkt. Maar sinds 1890 ongeveer werd ingezien, dat zoowel de late Gothiek als de Rococo kunstuitingen van groote beteekenis geweest waren.

Toen men eenmaal tot het besef der waarde van de oude kunstvoortbrengselen gekomen was, betreurde men het, dat zij niet in hun oorspronkelijke schoonheid bewaard waren gebleven. En zoo kwam men er toe, ze te restaureeren, in de meening, dat daardoor die schoonheid weder verkregen kon worden.

Dit restaureeren leidde als van zelf tot het ernstig bestudeeren der kunst van vroegere tijdperken. De architecten wisten niet beter te doen, dan de door die studie verkregen stijlkennis te gebruiken bij het ontwerpen van nieuwe gebouwen. Daardoor ontstond in de 19e eeuw het gebruik, om de gebouwen, al waren zij met het oog op de moderne behoeften gedacht, een maskeradepak aan te trekken, dat nu eens Grieksch, dan weer Gothisch, dan Romaansch, dan Empire was, om van vele andere „stijlen" maar niet te spreken.

Niemand zal het nu voor dit bouwen „in stijl" meer opnemen. Een wandeling langs den „Ring" te Weenen kan doen zien, hoe weinig bevredigend het was. Maar het restaureeren „in stijl" heeft nog heel wat voorstanders.

Hoe trotsch waren de Duitschers niet, toen zij in 1880 de Domkerk te Keulen, waarvan de middeneeuwen slechts het koor en een stuk van een toren hadden kunnen bouwen, geheel voltooid zagen, als een spiksplinter nieuwe, geheel vrijstaande kathedraal!

Reeds vroeger was men in Frankrijk begonnen, de voortbrengselen der Gothiek te restaureeren, door alle verweerde steenen en beeldhouwwerken te verwijderen en daar nieuwe voor in de plaats te stellen. Al wat ontbrak werd bijgewerkt, het inwendige werd „gezuiverd" van alles, wat niet uit de middeneeuwen afkomstig was, de muren werden „gepolychromeerd", wat later bijgebouwd was werd afgebroken, kortom alles werd gedaan, om de kerk er als nieuw te doen uitzien. De restauratoren beweerden, dat zij het gebouw tot zijn oorspronkelijken staat hadden teruggebracht, en het publiek geloofde wat zij zeiden.

Maar thans wordt erkend, dat de Fransche kathedralen door deze restauraties veel geleden hebben. Niemand minder dan de groote kunstenaar Auguste Rodin schreef onlangs een klacht over dit restaureeren, waarboven hij den veelzeggenden titel plaatste: „Comment meurent nos cathédrales".

Terwijl de 19e eeuw het eerst met het restaureeren van bouwwerken begonnen is, hebben vroegere eeuwen dikwijls oude beeldhouwwerken gerestaureerd. Wanneer in de ruïnen van Rome beelden gevonden werden, die in het bezit van kunstliefhebbers kwamen, dan waren deze niet tevreden met den fragmentarischen toestand, waarin die voortbrengselen der Grieken en Romeinen verkeerden. Zij lieten het ontbrekende bijwerken niet alleen, doch vaak het geheele beeld afschuren, opdat het zich aangenamer aan het oog zou vertoonen. Zoo werd in 1506 de beroemde groep van Laokoon, in het paleis van Titus gevonden, door Montorsoli van de ontbrekende deelen voorzien, zoo werden andere beelden en groepen der musea te Rome nog meer gerestaureerd, dan dit door Michelangelo zoo geprezen werk. Pas de 19e eeuw heeft ingezien, hoeveel kwaad, hoeveel onherstelbare schade aan deze voortbrengselen der antieke beeldhouwkunst is toegebracht. Ware de „Venus" van Milo in de 18e eeuw gevonden, men had haar zeker nieuwe armen gegeven. De 19e eeuw was echter zoo verstandig, het beeld te laten, zooals het aan het licht kwam.

Ook schilderijen heeft men in vroegere eeuwen bijgewerkt en overgeschilderd, in de meening, dat ze daardoor mooier werden. Dikwijls hebben zeer bekwame meesters dit werk verricht, en toch achten wij ons gelukkig, wanneer het mogelijk blijkt, die overschilderingen te verwijderen en het oorspronkelijke werk weder voor den dag te brengen.

Hoe knapper een kunstwerk gerestaureerd is, des te gevaarlijker. Want wat een onbekwame hand deed, is gemakkelijk te herkennen. Doch wanneer de restaurator een groote vaardigheid in het schilderen en het nabootsen had, dan wordt het zeer moeilijk, het echte werk van het nagemaakte te onderscheiden.

Men denke slechts aan de oude handschriften. Als de geestelijke, die ze afschreef, Latijn kende, dan vulde hij, wat in het origineel ontbrak, naar eigen vinding aan, en hij wist dit zóó goed te doen, dat zijn werk niet van het overige kan worden onderscheiden. Maar een minder geletterd afschrijver onthield zich meestal van aanvullingen. Maakte hij ze toch, dan deed hij het zóó onbeholpen, dat zij aanstonds in het oog vallen.

Wanneer nu een hedendaagsch architect zegt, dat hij in staat is, een oud bouwwerk tot zijn oorspronkelijken toestand terug te brengen, dan zou ik dien bouwmeester willen vragen, welk belang hij meent te dienen, wanneer men hem aan het restaureeren laat gaan! Ik laat hier natuurlijk het eigenbelang van den architect, die in het restaureeren een bron van inkomsten vindt, buiten beschouwing. Zeker, het publiek ziet liever een nieuw of bijgewerkt kunstwerk dan een oud. Dit publiek staat op hetzelfde standpunt als de 17e eeuwsche Romeinsche edelman, die er niet van hield, een beschadigd antiek beeld in zijn „Casino" op te stellen en het daarom eerst liet bijwerken en afschuren. Maar hoe wordt nu die Romeinsche edelman beoordeeld? Ieder kunstkenner laakt het in hem, dat hij van zijn tijdelijk eigendomsrecht misbruik heeft gemaakt, door het beeld te laten restaureeren en het dus de waarde, welke het als origineel had, te ontnemen.

Zoo zal ook het nageslacht de restauraties, die wij

de bouwwerken deden ondergaan, veroordeelen. Men zal die restauraties aanzien als onnoodige vervalschingen, welke het hoogstbezwaarlijk, ja dikwijls onmogelijk zullen maken, over het oorspronkelijke werk een oordeel te vellen. Kunstkenners zullen zich het hoofd breken, om het echte van het onechte der gebouwen te onderscheiden, gelijk philologen nu reeds moeite hebben, om wat aan oude handschriften door de overschrijvers werd toegevoegd te herkennen.

Maar, zoo zal men vragen, mag een bouwwerk wel met een beeldhouwwerk of een schilderij op één lijn gesteld worden? Een bouwwerk dient immers voor het gebruik, een beeldhouwwerk of schilderij niet. In een kerk worden godsdienstoefeningen gehouden, in een stadhuis wordt vergaderd, huizen worden bewoond. En zou men dan die gebouwen, als zij oud zijn, moeten laten vervallen, alleen maar om de oudheidkenners genoegen te doen?

Het antwoord op deze vraag kan niet moeilijk zijn. Een bouwwerk moet steeds in bruikbaren staat worden gehouden. Zelfs wanneer, door de gewijzigde eischen, die de tegenwoordige bruikbaarheid stelt, veranderingen aan het bouwwerk gemaakt moeten worden, dan valt dit niet af te keuren.

Alle vroegere eeuwen, alleen de 19e uitgezonderd, hebben oude gebouwen vergroot of gewijzigd, wanneer dit noodig bleek. Zij voerden die vergrootingen of wijzigingen uit in den stijl die in zwang was toen de verandering werd gemaakt. Zoo bouwden de bisschoppen van Utrecht in de 13e eeuw een Gothischen koortrans aan hun Romaansche kathedraal, en hebben de meesters der Renaissance niet geschroomd, hun eigen kunsttaal te spreken, wanneer zij ter verfraaiing van Gothische kerken aan het werk worden gezet.

Maar toen de 19e eeuw aan het „restaureeren" ging wilde zij de kunsttaal van vroegere tijden spreken. Haar hinderden alle latere toevoegselen aan een bouwwerk, die zij liefst verwijderd zag, zooals dan ook met het oxaal der St. Janskerk in den Bosch geschied is.

Men zeide toen, dat die latere toevoegselen schade deden aan de werking van het origineel op den beschouwer. Maar men vergat, dat iedere kunstuiting, mits zij eene werkelijke uiting van kunst is, recht heeft op waardeering.

Is het mogelijk, in den geest van een anderen tijd te werken, en den geest van eigen tijd zóó te verloochenen, dat een kunstenaar der 20ste eeuw een gebouw kan maken, dat voor een 15e eeuwsche schepping, bijvoorbeeld, kan doorgaan? Onze restauratoren aarzelen niet, deze vraag volmondig met ja te beantwoorden.

Maar kan een mensch uit de 20ste eeuw zich in den toestand van iemand, die in de 15e eeuw leefde, verplaatst denken? Ieder mensch is, met zijn gevoel en zijn geheele wezen, met zijn willen en zijn handelen het voortbrengsel van zijn eigen tijd, zonder welks beschaving hij nooit geworden zou zijn wat hij is. Hoe kan de moderne mensch dan wanen, te kunnen doen, wat een mensch uit de middeneeuwen deed? Het onderscheid tusschen die beide menschen is even groot als wat tusschen de beide tijdperken bestaat.

Wij leven zoo snel. Wie kan zich nu nog twintig of vijf en twintig jaren terug verplaatsen? De opvattingen, de inzichten zijn in dien betrekkelijk korten tijd geheel en al veranderd.

Terecht laat GOETHE FAUST tot WAGNER zeggen:

> Mein Freund, die Zeiten der Vergangenheit
> Sind uns ein Buch mit sieben Siegeln;
> Was ihr den Geist der Zeiten heisst,
> Das ist im Grund der Herren eigner Geist
> In dem die Zeiten sich bespiegeln.

De restauratoren der 19e eeuw hebben, helaas, de waarheid, die GOETHE verkondigde, niet erkend. Zijn zij kunstenaars geweest? Het eerste vereischte voor een kunstenaar is, iets te zeggen te hebben, dus niet, een papegaai gelijk, een ander na te praten. Wat had een restaurator te zeggen? Niets. Hij stelde er zijn hoogste eer in, zichzelf weg te cijferen, en hun, die zijn werk zagen, te doen gelooven, dat een ander meester het gemaakt had.

Moet men dan de oude bouwwerken maar aan verval prijsgeven? Volstrekt niet, doch men moet bij het herstellen daarvan zich op hetzelfde standpunt plaatsen, dat men bij het herstellen van andere kunstwerken zou innemen.

Dat standpunt is, alles wat nog over bleef, zoo goed mogelijk te bewaren, latere bijvoegselen slechts dan te verwijderen, wanneer dit voor het kunstwerk geen nadeelige gevolgen kan hebben en, eindelijk, niets toe te voegen, ook als men meent, dat het kunstwerk daardoor verfraaid zou worden.

Men heeft den architecten der 19e eeuw verweten, dat zij de oude bouwwerken nieuw en de nieuwe bouwwerken oud gemaakt hebben. Dit verwijt is, helaas, maar al te gegrond. Hoeveel Gothische kerken hebben zij niet doen verrijzen in een tijd, die door drie eeuwen van het einde der Gothiek gescheiden was! Hoeveel middeneeuwsche bouwwerken hebben zij niet zóó gerestaureerd, dat zij zich „als nieuw" aan den beschouwer voordoen!

Indien met andere kunstwerken dus gehandeld wordt, dan vindt dit algemeen afkeuring, althans tegenwoordig. Zij, die oude schilderijen, oude meubelen, oud koperwerk, oud aardewerk tot versiering van hun woningen zich aanschaffen, verlangen van den verkooper, dat hij voor de echtheid der voorwerpen zal instaan. Is er aan die voorwerpen wat bijgewerkt, en wordt dit ontdekt, dan meent de kooper, zeker niet ten onrechte, dat hij bedrogen is. Doch wanneer aan een bouwwerk zooveel gerestaureerd is geworden, dat het eigenlijk als geheel vernieuwd moet worden aangezien, dan spreekt men niet meer van bedrog, doch gaat groot op wat er gedaan is!

Wanneer men een bouwmeester uit den ouden tijd vroeg, een kerk of een stadhuis te herstellen of te

vergrooten, dan dacht deze kunstenaar er niet aan, om in den trant van het origineel te gaan werken. Zoo zien wij, hoe het Haagsche stadhuis, dat van 1564 dagteekent, in de 18e eeuw vergroot werd door een vleugel, die in den toen heerschenden stijl is ontworpen. Toen de Nieuwe kerk te Amsterdam omstreeks 1540 haar noorder kruisbeuk kreeg, aarzelden de ontwerpers van dit bouwdeel niet, daarbij den stijl der Renaissance toe te passen, ofschoon de kerk zelve in 15e eeuwsche Gothiek is gebouwd. Deze twee voorbeelden kunnen met tal van andere vermeerderd worden.

In de 19e eeuw echter heeft men dergelijke vraagstukken op andere wijze opgelost, door te trachten de vergrootingen uit te voeren in den stijl, die het reeds bestaande werk vertoonde. Maar het bleef bij „trachten", want zelfs met den besten wil was het niet mogelijk, een stijl, die reeds sinds eeuwen dood was, weder levend te maken.

Wat heeft de 19e eeuw onder „restaureeren" verstaan? Niet het instandhouden van een oud gebouw, doch het zooveel mogelijk terugbrengen daarvan in wat men oordeelde, dat zijn oorspronkelijke toestand geweest moest zijn. Van menige middeneeuwsche kerk waren de muren nog hecht, doch aan de buitenzijde, voor zoover zij uit groefsteen bestonden, verweerd. Dan hebben de restaurators die verweerde steenen tot op een zekere diepte doen weghakken en door nieuwe, meest van een andere soort, dan in de middeneeuwen gebruikt was, vervangen. Ook alle versierselen en beeldhouwwerken werden vernieuwd.

Door een dergelijke wijze van handelen zijn de gebouwen zeker niet in een beteren staat gebracht, al zien zij er, naar het oordeel van den leek, steviger uit, dan voorheen. Immers ieder vakman weet, dat het bekleeden van oude muren, waarbij de bekleeding noodzakelijk moet zetten, terwijl het oude werk niet meer zet, op den duur zeer schadelijke gevolgen moet hebben, die ons nageslacht de ondoeltreffendheid van ons „plakwerk" zullen bewijzen.

Erkend dient te worden, dat reeds in 1849, toen het „restaureeren" in Frankrijk, Engeland en Duitschland onder algemeene toejuiching een groote vlucht nam, één man met kracht zijn stem daartegen heeft verheven. Die man was JOHN RUSKIN, welke toen zijn meesterwerk „The Seven Lamps of Architecture" in het licht zond. Zijn woorden verdienen wel nog eens gehoord te worden, en daarom zal ik ze hier, in vertaling, weergeven.

* * *

(Slot volgt.)

„BUURTJE TE NOORDWIJK". NAAR EENE KRIJTTEEKENING VAN J. H. WIJSMULLER

(ZIE DE LOSSE PLAAT)

De teekening verplaatst ons naar een oud dorpsstraatje. Het onderwerp is zoo eenvoudig als men het zich maar denken kan: een stille dorpsweg, sobere huisjes zonder de minste architektonische pretentie. Maar het is nog ongeschonden en ongerept. Daaraan ontleent het eene bijzondere waarde.

Het gegeven is zoo gewoon, zoo alledaagsch mogelijk. Toch valt welbezien uit een dergelijk dorpsgezicht, eenvoudig, ja simpel als het is, menige les te putten, vooral na vergelijking met hetgeen onze moderne dorpen in aesthetisch opzicht ter genieting bieden. Het geheim waaraan onze landelijke bouwkunst van weleer hare architektonische waarde dankt, is verloren geweest. Thans is de sleutel tot dat geheim echter weergevonden en eene artistiek betere toekomst kondigt zich aan, zij het ook nog zeer zachtkens en weifelend.

De staat van verval waarin de huisjes verkeeren, verhoogt ongetwijfeld de schilderachtigheid van het beeld. Deze heeft den kunstenaar bekoord. Den bouwkundige beschouwer zal zij, evenmin trouwens als het waas van oudheid dat het geheel bedekt, niet in de eerste plaats aantrekken. Eene teekening als deze van zijn speciaal standpunt bekijkend, zoekt hij naar andere karaktertrekken. Wanneer men de huisjes elk voor zich nader beziet, dan treft aldra die zuiverheid van karakter, welke typisch is voor bijna alle uitingen der vroegere volkskunst. Duidelijk spreekt ook daarin het leidende grondbeginsel van elke gezonde bouwkunst. Zonder eenig onwezenlijk ornament, zonder pogingen tot onlogische toevoegingen van louter versierenden aard, maar uitsluitend in aansluiting bij de eischen van het gebruik en eener degelijke samenstelling, onder gebruikmaking van de bouwstoffen die de streek opleverde, ontwikkelden zich de vormen. Dat lokt verscheidenheid en individualiteit uit, en roept onwilkeurig eene intieme en typische schoonheid in het leven, die weldadig afsteekt tegen den schematischen trant van dezen tijd, die zich tevreden stelt met „warehousing the people". Men woont niet, men is onder dak, dat is alles.

Daarbij doet eene harmonieuze samenstelling van pittige kleuren — andere karakteristieke eigenschap van volkskunst — frisch en opwekkend aan. In casu is het hoofdzakelijk wit en rood met groen. De kronkeling van het straatje lokt bovendien eene speling van licht en schaduw langs de gevelwanden uit en verleent aan het beeld tinteling en leven, die de lineaal-rechte rooilijn steeds doet derven.

Hoe voor de hand liggend zijn de middelen waarmede oudtijds aldus geheel ongezocht het dankbaarst effekt werd verzekerd. Hoeveel eenvoudiger en natuurlijker bovendien dan die waarmede thans gewerkt pleegt te worden. Zóó natuurlijk waren zij, dat toen men opnieuw naar meerdere schoonheid ging zoeken, men er aanvankelijk ongezien aan voorbij ging. Dan putte voor een een-

voudige woning de bouwkundige eerder zijn geheele arsenaal van architektonische vormen uit, dan wilde door omhaal van vormen en materialen ieder ontwerp tot elken prijs een kunstwerk worden, om doorgaans te eindigen als parodie, als veelal mislukte, maar in alle gevallen misplaatste naäping van groote-stads-architektuur.

En waar onze dorpen zich uitbreiden of zich vervormen worden, alle waarschuwingen ten spijt, nóg steeds slechts oh zoo zelden in praktijk gebracht de lessen van het verleden. Het schijnt van geen nut dat op enkele passen afstand de fraaiste voorbeelden verrijzen. Hun geest wordt niet begrepen. Hij vindt geen navolging en zijn invloed vermag niet tegen te gaan dat de karakteristiekste en fraaiste dorpsgezichten worden te schande gemaakt, dat hunne harmonie wordt verstoord en de eenheid van het beeld voor goed verloren gaat.

Wat was het lot van dit straatje sedert de heer Wijsmuller, aangetrokken door zijn karakteristiek en pittoresk type, het schetste? Heeft ook hier de dorpstimmerman de gelegenheid tot ontsiering gevonden; hebben reclame-agenten het met felle opschriftborden toegetakeld; heeft een verlicht gemeentebestuur met behulp van de lineaal de rooilijnen gekorrigeerd en in afwijking van hare doorvoering alvast de in den weg staande boomen laten kappen; werd eene bouwverordening vastgesteld, die, zooals het op kleine plaatsen schering en inslag is, eene typisch passende bouwwijze voortaan onmogelijk gaat maken?

Het is mij niet bekend en gedachtig aan de spreekwijze „Wat niet weet, dat niet deert", mogen mijnentwege die vragen open blijven. Want helaas, waarschijnlijk zou ook hier spijtige teleurstelling de gewaarwordingen en gevoelens verdringen, die het beschouwen van Wijsmuller's teekening opwekte.

SPREUKEN EN CITATEN

Zie met voelend oog, voel met ziende hand.

Goethe.

Toen men de kracht vond aan onzen tegenwoordigen tijd een eigen vormenwereld te schenken, moesten de kunstnijverheidteekenaars, die tot dusver voor toepassing der hystorische stijlen schoolsch gedresseerd waren, op den achtergrond geraken. Intusschen zijn er weer velerlei dingen veranderd. De kunstenaar heeft een leerrijken invloed uitgeoefend, ook de literatuur, vooral de kunsttijdschriften hebben het hunne er toe bijgedragen waardoor tegenwoordig de kunstnijverheidsteekenaars voor een groot deel weder bruikbare leden geworden zijn van het moderne op arbeidsverdeeling gebaseerde produktiestelsel. Er kristalliseert zich nu een klasse van goed opgeleide, zaakkundige, kunstnijverheidshulpen, die zich bewust zijn van hunne kultuurtaak. Het is zaak deze menschen zooveel mogelijk vooruit te brengen. Br.

Er ontstaat steeds een dissonant wanneer de kunst moer worden onderwezen. Kunst en smaak laten zich niet aanleeren. Zij ontplooien zich alleen uit aangeboren aanleg. Het is daarmede geheel anders gesteld dan met rekenen, orthographie, het van buiten leeren van data. Men kan voor het onderwijs van kunst geen leerboek en geen schablonen gebruiken. Er is hier immers geen sprake van iets in te drillen, maar het komt er op aan den zin van den leerling op te wekken, hem met eigen oogen te leeren zien, hem te leeren verstaan en te begrijpen wat in zichzelf omgaat.

Br.

Het begrip stijl is verwant aan innerlijke doelmatigheid. De eerste eisch voor stijl is de echte waarheid. De ware kunstenaar heeft daarbij den blik voorwaats gericht en niet op oude vormen. Al het oude is voor hem slechts den ondergrond, de voorstudie.

Gurlitt.

Waar de kunst, dat wil zeggen het gevoel voor het schoone, waarlijk bestaat, beheerscht zij evenzeer het hart als de verbeelding, evenzeer de zinnen als het verstand. Al. Dumas fils.

GEMENGDE BERICHTEN

AMSTERDAM. Paleis-Stadhuis. Naar de „N. R. C." verneemt legt de door den gemeenteraad benoemde commissie tot onderzoek van de Paleis-Stadhuis-quaestie de laatste hand aan haar rapport, en kan de verschijning hiervan tegen het eind der maand worden tegemoet gezien.

De commissie is overtuigd van de mogelijkheid om den zetel van het gemeentebestuur weder naar het Paleis over te brengen. Kan dit denkbeeld niet verwezenlijkt worden, dan wenscht zij het Prinsenhof naar de zijde van de Oude Hoogstraat uit te breiden.

De bouw van een nieuw stadhuis aan den Dam vindt in de commissie als zoodanig geen verdedigster.

Prijsvraag Rochdale. Het bestuur van „Architectura et Amicitia" deelt mede in correspondentie te zijn met het bestuur van Rochdale tot het verkrijgen eener wijziging van het programma ten opzichte der honorarium-regeling.

Aangezien laatstbedoeld bestuur antwoordde vooralsnog geen definitief antwoord te kunnen geven, geeft het bestuur van „A. et A." de leden van het genootschap in ernstige overweging om vooralsnog hunne medewerking aan deze prijsvraag op te schorten.

DELFT. Uitbreiding van het college over utiliteitswerken. De centrale commissie voor studiebelangen van ingeschrevenen aan de Technische Hoogeschool, heeft, op aandrang van vele harer leden, tot Prof. J. F. Klinkhamer het verzoek gericht, aan het college over utiliteitswerken uitbreiding te willen geven. De hoogleeraar heeft geantwoord: dat hij daaraan gaarne zou voldoen, maar dit afhankelijk moet stellen van den uitslag van het door de bouwkundige afdeeling gedaan verzoek, om versterking van haar doceerend personeel.

'S GRAVENHAGE. De Hofvijver-kwestie, van wier verloop in den vorigen jaargang de ontwikkeling is aangegeven, is weer een stap verder gekomen.

Men herinnert zich dat het Rijk verklaarde zijne eigendomsrechten op den Vijver te handhaven tegenover de gemeente.

De burgemeester werd dan ook namens den Staat gedagvaard op korten termijn om te verschijnen voor den president der Rechtbank.

Het aan den burgemeester betcekend exploit strekt daartoe dat de staking zal worden bevolen van de aangevangen werkzaamheden tot het aanplempen van een gedeelte van den Hofvijver en daarmede samenhangende werkzaamheden totdat bij gewijsde over het recht op den Hofvijver zal zijn beslist. Tevens is verzocht den eischer te machtigen om hetgeen de gedachte te dezer zake verrichtte, ongedaan te maken en den Hofvijver terug te brengen in den staat waarin hij zich voor die handelingen bevond. Deze vordering is door den president der Rechtbank toegewezen op voorwaarde dat de zaak binnen zes weken bij de rechtbank wordt aanhangig gemaakt.

HAARLEM. De museum-questie is tot een einde gebracht doordien met 15 stemmen vóór en 13 tegen, dus met zéér kleine meerderheid, de gemeenteraad besloot het voormalige gereformeerde weeshuis tot museum te verbouwen. Het is intusschen weer merkwaardig dat bij deze kwestie, die toch zulk een scherpen bouwkundigen kant heeft, alleen met de adviezen van kunstschilders rekening werd gehouden. Is de Nachtwacht-uitbouw aan het Rijksmuseum nog niet voldoende waarschuwing tegen schilders-bemoeiing op bouwkundig terrein? Het kan niet uitblijven dat de raadsminderheid op den duur van haar stem en hare zakelijke bestrijding van het voorstel meer satisfactie zal beleven dan de meerderheid.

Beveiliging van steenhouwers. Verschenen is een wetsontwerp tot beveiliging van werklieden, die steenhouwersarbeid verrichten.

Onder de voornaamste bepalingen, die de werklieden tegen het voor de gezondheid schadelijke van deze soort arbeid moeten beschermen, zijn te noemen, dat alleen zij, die een „steenhouwerskaart" hebben tot den arbeid worden toegelaten welke kaart alleen wordt uitgereikt indien een geneeskundig onderzoek heeft aangetoond, dat de betrokkene voldoende weerstandsvermogen heeft; dat beneden 14-jarigen leeftijd niemand zulk een kaart zal kunnen krijgen; dat personen onder 17½ jaar elk jaar opnieuw moeten worden onderzocht; dat bij algemeenen maatregel van bestuur voorschriften kunnen worden gegeven omtrent hygiënische eischen, waaraan de werkplaatsen moeten voldoen en voorwaarden, waaronder steenhouwersarbeid in de openlucht wordt verricht (waaronder vooral het tegengaan van de schadelijke invloeden van inademing van steenstof) en deze nog kunnen worden aangevuld door voorschriften te geven door het districtshoofd der arbeidsinspectie; dat geen ondernemer langer dan drie uur onafgebroken steenhouwersarbeid doet verrichten, en den arbeidsdag niet langer is dan 9 uur voor volwassenen en 7½ uur voor arbeiders beneden 17 jaar; dat des avonds en des nachts niet mag worden gewerkt; dat door personen onder 18 jaar geen stukwerk mag worden gegeven.

Het niet voldoen aan de bepalingen der wet wordt beschouwd als overtreding, die in het algemeen wordt gestraft met hechtenis van ten hoogste een maand, of geldboete van ten hoogste honderd gulden, te verdubbelen bij recidive. Gevangenisstraf wordt opgelegd in geval van fraude met steenhouwerskaarten of het doen van valsche opgaven.

In de memorie van toelichting, die de Minister van Landbouw, Nijverheid en Handel bij het ontwerp geeft, wordt o.a. gezegd, dat de sterfte onder steenhouwers beneden 50 jaar zeer groot is en het is door wetenschappelijk onderzoek gebleken, dat niet — zooals men vroeger dacht — alleen de inademing van het steenstof daaraan schuld was, maar ook de schokken, die de steenhouwer bij het doen van zijn werk herhaaldelijk ondervindt in den arm die de beitel hanteert, zich meedeelen aan de borstkast en deze minder bestand maken dan normale individuen tegen ziektekiemen.

Er worden overgangsbepalingen gemaakt, die vooral betreffen de invoering van den bovengenoemden maximalen arbeidsdag (die eerst twee jaar na de afkondiging geheel moet zijn ingevoerd) en het geneeskundig onderzoek, waaraan personen boven 18 jaar, die dus reeds het vak uitoefenen, zich niet behoeven te onderwerpen om de kaart te krijgen.

De memorie van toelichting zegt te dien aanzien, dat volwassen arbeiders, welke op grond van physieke minderwaardigheid plotseling hun beroep, dat zij hebben geleerd, in den steek moeten laten, daarvan wellicht grooter nadeel zouden ondervinden dan van de voortzetting. Voor zeer jonge lieden echter, die in den regel ook nog niet voor anderen geld moeten verdienen, gaat dit niet door. („Alg. Hbl.")

Het huis van Rubens te Antwerpen. Ter tentoonstelling te Brussel dient als eerezaal en uitstallingslokaal der stad Antwerpen eene nabootsing van Rubens' woning in de Scheldestad. Max Rooses deelt in „De Vlaamsche Gids" de geschiedenis van dat huis mede. Het „Alg. H bl." geeft het volgende uittreksel.

Het huis werd door Rubens zelf gebouwd. Hij kocht er in 1611 terrein voor, met een patriciërswoning, die hem en zijn gezin tot verblijf diende, terwijl het nieuwe gebouw voor atelier en representatief paleis van den modeschilder bestemd was. Het voorbeeld voor den bouw werd uit Genua gehaald.

Dat Rubens zelfs het werk van den bouw bestuurde, lijdt geen twijfel. Hij bezat er de noodige kennis en lust toe en waren er meer stellige bewijzen noodig om allen twijfel daaromtrent weg te nemen, dan zou men ze vinden in het feit dat hij in die jaren zich verscheiden werken aanschafte, die hem daarbij te pas moesten komen. In 1615 koopt hij bij zijn vriend Balthazar Moretus twee verschillende uitgaven van Vitruvius; in 1616 laat hij de „Architectura" van Serlio en in 1617 „les Œuvres de Salomon de Caus" binden; in dit laatste jaar koopt hij nog de „Architettura" van Vincenzo Scamozzi en de „Architecture" van Jacques Francquart. Geen twijfel ook of hij benuttigde bij het maken der plannen van zijn huis de teekeningen naar de paleizen van Genua, die hij had laten maken in Italië, van daar had meegebracht en in 1622 uitgaf.

De stijl van Rubens' huis is een geheele eigenaardige; hij werd door niemand anders en voor geen ander gebouw ter wereld gebruikt. Het is de stijl, die paste voor de woning en het werkhuis van een schilder, woonhuis en paleis tegelijkertijd. De overvloed van borstbeelden naar het antiek, de schraagbeelden tusschen de vensters, de geschilderde paneelen tusschen de eerste en de tweede verdieping, de portiek aan het uiteinde van de binnenplaats, de open arcades in den achtergevel van het portaal, door welke men in de benedenverdieping de gebeeldhouwde trap en op de eerste verdieping het groote schilderstuk Perseus en Andromeda ziet, leggen er den stempel van het kunstenaarshuis ten duidelijkste op De weelderigheid, waarmede dit alles aangebracht is, de festoenen van vruchten en loof, die tallenkante slingeren, de overvloedhorens, die boven den ingang hun inhoud uitstorten, de vazen boven de vensters en op de zijkanten van den gevel: dit alles was eigen vinding en schepping van den onuitputtelijken decorateur. Het eigenlijke architecturaal gedeelte, de kolommen, de nissen, de frontons en omlijstingen van deuren en vensters behooren tot den stijl, die ingevoerd was door de bouwmeesters der Jezuïetenkerken ten onzent en elders en dien men nader ook Rubens' stijl is gaan noemen. Rubens schiep dien stijl niet; hij nam hem aan en paste hem op geen ander gebouw dan op zijn eigen huis toe. In zijn schilderijen, in de praalbogen van de Intrede van den kardinaal-infant van 1635 vindt men hem weer. Van de portiek vond hij voorbeelden in de zestiende-eeuwsche paleizen uit Italië, namelijk in het Palazzo del Te te Mantua, die hij wel niet kopiëerde, maar in wier trant hij werkte.

Toen Rubens in Juli-Augustus 1607 in Genua verbleef, liet hij daar door een man van het vak de grondplannen en de gevels van één-en-dertig paleizen en vier kerken der stad teekenen. Hij bracht die mede naar Antwerpen en liet ze daar graveeren door Nicolaas Ryckmans. In 1622 gaf hij ze uit in een folio-boek, bevattende 139 platen. Dit boek heet „Palazzi di Genova".

Het nieuwe Duitsche museum te München. Dit museum dat volgens het in een prijsvraag bekroonde ontwerp van Gabriel van Seidl wordt uitgevoerd, wordt het grootste museum ter wereld, dat in het bijzonder bestemd zal zijn voor de ontwikkeling der natuurwetenschappen en techniek die daar van de vroegste vormen tot de meest moderne toe, zullen worden vertegenwoordigd. Het eigenlijke museum beslaat 10000 M.² Het zal bestaan uit een middenhal die dienst zal doen voor een permanente tentoonstelling van scheepmachines en voor de luchtscheepvaart. Een zijhal is voor transportmiddelen, voor lokomobielen enz. Verder zal het gebouw voorzien zijn van een sterrenwacht, en van een observatorium, dat zich in een toren zal bevinden die 63 M. hoog is. Aan dezen toren sluit zich een soort kolonnade aan, die als eerehal gedacht is en waarin de monumenten geplaatst zullen worden van beroemde mannen op het gebied van natuurwetenschap en techniek. Aan de oostzijde zullen hallen geplaatst worden waar de bedrijven der bergwerken volledig te zien zullen zijn. Een bibliotheek voor 400.000 boeken, tijdschriften enz., een kongreszaal voor 1500 personen sluiten zich bij het hoofdgebouw aan. De geheele bouw wordt geraamd op 8 miljoen Mark waarvan reeds, volgens verzekering van v. Seidl 5 miljoen bijeengebracht zijn. „De Bouww." heeft in jaargang 1907 blz. 51 eene afbeelding van het bekroonde museum ontwerp gebracht.

VENETIË, Herstel van oude bouwwerken. In 1904 werd een bedrag van 600.000 lire toegestaan voor het herstel van oude bouwwerken. Dit bedrag is nu geheel opgebruikt. Er zijn thans opnieuw 1.000.000 lire bij de regeering aangevraagd voor gelijk doel en ook dit subsidie is toegestaan. „N. R. C."

New-Yorksche torenhuizen. Binnenkort wordt te New-York een aanvang gemaakt met den bouw van weer een van die gedurfde torenhuizen, welke der metropool aan de Hudson het zoo teekenende eigen karakter verleenen. De nieuwe scyscraper zal verrijzen op den hoek van Wall-straat en Nassaustraat op een terrein van 94 bij 97 Eng. vt. Het gebouw wordt

539 Eng. vt. hoog, waardoor het 't op 2 na hoogste kantoorgebouw ter wereld wordt. Enkel het Metropolitan-torenhuis (700 Eng. vt.) en het Singer-torenhuis (612 Eng. vt.) zijn hooger. Genoemde twee gebouwen staan — naar men weet — in New-York. „N. R. C"

Mortel met petroleum. Amerikaansche ingenieurs raden aan de cement-mortel te vermengen met petroleum; na het beslaan voegt men 5 à 15% minerale olie er aan toe en gaat dan voort met omzetten. Men heeft geconstateerd, dat de aldus bereide mortel geen vocht opneemt, niet barst en een weerstandsvermogen tegen „trekking" heeft, dat minstens gelijk is aan dat van gewone mortel. Deze mortel schijnt aanbevelenswaardig te zijn voor fundamenten in vochtige terreinen voor het opleggen van vergaderbakken en het bekleeden van similisteen. („Vraag en Aanbod".)

BOEK EN TIJDSCHRIFT

Prospectus van het Bouwkundig Instituut Jacob van Campen. Gevestigd te Amsterdam. (Uitsluitend voor Correspondentie-onderwijs.)

In een handig boekje heeft het Bouwkundig Instituut Jacob van Campen te Amsterdam (Directeur de heer F. Wind) uitgegeven het prospectus van haar onderwijs en daarbij, ten gerieve zijner leerlingen, doen afdrukken de programma's voor een aantal examens voor opzichters, uitvoerders, meester en gezel.

Handleiding tot de praktijk der perspectief door J. H. A. Mialaret, Ing.-Arch. In 't bijzonder ten gebruike van architekten en van teekenaars op bouwk. gebied. L. J. Veen. Uitgever. Amsterdam.

Van de vele werken die de beginselen der perspektief behandelen, en waarvan er juist in den laatsten tijd verschillende nieuwe het licht zagen, lijkt het kortelings verschenen werk van den heer Mialaret ons — voor zoover vluchtige kennismaking dan een oordeel wettigt — een der meest praktische voor bouwkundigen. Misschien is de voorstelling van den schrijver ietwat optimistisch dat een ruim uur voorbereiding voldoende is om volgens zijne methode snel en nauwkeurig een projektieteekening in perspectief te leeren brengen. In ieder geval echter is hij kort en o. i. duidelijk.

Die Kanzelhäuser und ähnliche Miethäuser Alt-Danzigs, von Dr. Ing. Felix Gentzen. — Selbstverlag des Verfassers. Königsberg, Hintertragheim II. 1909.

Het bovenvermelde boek is de dissertatie waarmede de schrijver aan de Technische Hoogeschool te Danzig den titel van Dr. Ing. behaalde. Op het boekje vestigden wij onze aandacht in verband met de architektonische verwantschap tusschen de kustlanden van de Oostzee en ons vaderland, welke verwantschap voortvloeit uit de oude handelsbetrekkingen. Dit boekje nu geeft geene nieuwe aanduidingen in deze richting. De huizen waarover het handelt zijn evenwel merkwaardig als oude volkswoningen. Het type „Kanselhuis" heeft twee verdiepingen elk bevattende ééne woning, welke doorgaans bestaat uit kamer en keuken. Het eigenaardige is dat de verdieping bereikt wordt langs een buitentrap, welke uitkomt op een balkon dat, beschut door een overstekend dak en op zijn beurt een overdekt plaatsje voor de benedenwoning vormend, over de geheele gevelbreedte doorloopt. De huizen mogen merkwaardig zijn als voorbeeld van volkshuisvesting van weleer, maar de architektonische of artistieke waarde der afgebeelde huizen is niet groot.

Die Villa. Eine Sammlung moderner Landhäuser und Villen, zumeist kleineren Umfangs. 2e uitgave. 70 lichtdrukken 32 × 40 cM. van tekst. — Baumgärtner's Buchhandlung. Leipzig. Prijs 24 Mark.

Deutsche Kunst und Dekoration. Afl. 8 1910. De laatste schepping van Prof. Emanuel von Seidl, het huis van den Münchener kunstkooper Brakl wordt met een groote verscheidenheid van reproducties weergegeven. De eenvoudige voorname gevel, de rustige interieurs, zij spreken allen van een beschaafden, rijken, doch niet pronklievenden smaak. Ook zijn bij deze serie gevoegd de afbeeldingen der decoratieve schilderingen, waaronder werken van Franz von Stuck, Leo Putz, Fritz von Uhde, Fritz Erler.

Voor de Duitschers van groot belang mag zeker wel de prijsvraag van Buenos-Aires voor een monumentale bron die de in Argentinië wonende Duitschers zullen aanbieden ter gelegenheid van zijn honderdjarige onafhankelijkheid. Ontwerpen van Bredow, Hosaeus en de professoren Lederer, Metzner en Jobst zijn bij het artikel gevoegd. Verder bevat deze aflevering nog werken van den Berlijnschen beeldhouwer Richard Engelman, kunstnijverheidsproducten en voorts als tekst beschouwingen over het persoonlijke in kunstwerken en over „Antiek Rokoko".

Dekorative Kunst. Afl. VIII. 1910. Het Landhuis „Adolfshütte" in Dillenburg van den architekt Hugo Eberhardt uit Offenbach wordt in dit Meinummer beschreven en vertoond in tal van reproducties, waardoor een goed beeld gevormd wordt van een werk van dezen architekt. De praktische zoowel als de artistieke zijde van zijn bouwkunst spreken uit dit werk, dat oogenschijnlijk mooi past in het landschap. Verder geeft deze aflevering eene beschrijving van het huis van den kunstkooper Brakl te München ontworpen door Emanuel von Seidl. Waar twee zulke kunstenaars als deze architekt en bouwheer aan het woord zijn, is het niet te verwonderen, dat het resultaat goed is. Verscheiden reproducties vooral van die der interieurs zijn bij dit artikel gevoegd. Voor de kunstnijveren levert dit nummer nog vlechtwerk naar ontwerpen van Margarete Pfaff, tapijten, keramiek en glazen van Erich Kleinhempel, vazen van Hermann Kätelhön en verschillend artistiek werk van leerlingen der koninklijke „Lehr- und Versuchswerkstätte in Stuttgart.

Architectura Nr. 19. De verkoop van het „Arsenaal", beschouwing door Jan de Meyer, van gelijke strekking als onze protesten in jaargang 1909 Nr. 48 en 1910 Nr. 18.

Het stadhuis van Amsterdam. Slot der historische beschrijving door A. W. Weissman.

De heer G. J. Rutgers geeft, bij eenige afbeeldingen, eene korte toelichting van weefwerk.

Plantengroei aan gebouwen. (Uit „Die Woche", Nr. 13.)

Bouwkundig Weekblad Nr. 20. Officieele mededeelingen en verslagen. In de kroniek wijdt J. G. eene kritische beschouwing aan de ministeriëele memorie inzake verkoop en afbraak van het „Arsenaal". Voorts een kort bericht over de tentoonstelling van den „Kring voor Bouwkunde" te Antwerpen.

PRIJSVRAGEN, EXAMENS EN TENTOONSTELLINGEN

Prijsvraag „Rochdale".

De Jury deelt mede, dat in het programma het volgende verbeterd moet worden. Onder Doel staat:

... (waarbij de jaarlijksche onkosten de uitgaven moeten dekken).

Dit moet zijn:

(waarbij de jaarlijksche inkomsten de uitgaven moeten dekken).

Hetzelfde geldt voor 10a.

Betreffende de prijsvraag zijn de volgende vragen gesteld:

Vraag 1. Moeten de onder 2°, 3° en 4° van het gevraagde, genoemde teekeningen op schaal 1 : 100 geteekend worden van 't geheele bouwblok en bovendien van elk type afzonderlijk, of alleen van elk type?

Antwoord. In de situatieteekening op schaal 1 op 200 moeten daar, waar 2 verschillende typen aan elkaar grenzen van beide de plattegrond geteekend worden.

Verder moet, volgens 2°, 3° en 4° van elk type de plattegronden, de hoogte-doorsneden en de gevels geteekend worden op schaal 1 op 100.

Vraag 2. In 8° d wordt gevraagd „een zolderruimte". Is het nu de bedoeling dat elke woning, dus elke étage een deel van den zolder moet hebben, of betreft dit alleen de bovenste étage?

Antwoord. Elke woning moet een zolderruimte hebben.

Vraag 3. Mogen verschillende typen woningen in één pand ondergebracht worden?

Antwoord. Wanneer het noodig blijkt mogen verschillende typen woningen in één pand voorkomen.

Vraag 4. In 10° a IV, Brandassurantie 0.6% van 5/6 der bouwsom is toch de bedoeling f 0.60 per mille?

Antwoord. Er staat 0.6‰, d. i. f 0.60 per mille.

Vraag 5. Kan opgegeven worden wat een klein aantal en een aanzienlijk aantal is, bijv. percentsgewijs over het totaal te bouwen woningen (stel dit gelijk).

Antwoord. Dit kan niet precies opgegeven worden, daar de verhouding geheel afhangt van de oplossing. De ontwerpers zijn zoo vrij mogelijk gelaten; het programma geeft in deze een globale verhouding aan, die wenschelijk geacht wordt.

Vraag 6. Moeten de I, II, III en IV in even groot aantal (nagenoeg) op beganegrond en alle verdiepingen voorkomen?

Antwoord. De ontwerper is in deze vrij.

Vraag 7. Kunnen de slaapvertrekjes op zolder gerekend worden tot slaapvertrekken in I, II, III en IV, zij het dan alleen voor de bovenste verdieping?

Antwoord. Zolderslaapkamers mogen voorkomen bij elk type, doch alleen voor de bovenste verdieping.

De Jury,

H. P. Berlage Nzn., Voorzitter.

J. Gratama, Rapporteur.

MUZIEKZAAL IN DE VILLA F. VON STUCK TE MÜNCHEN

UIT: VILLA FRANZ VON STUCK. VERLAGSANSTALT ALEX. KOCH. DARMSTADT

IXE JAARGANG No. 21 — 25 MEI 1910

DE BOUWWERELD

RED.: J. H. W. LELIMAN B.-I. AMSTERDAM. UITGEVER: F. VAN ROSSEN

A. W. WEISSMAN. HET RESTAUREEREN VAN OUDE KUNSTWERKEN

(VOORDRACHT GEHOUDEN IN HET „KONINKLIJK OUDHEIDKUNDIG GENOOTSCHAP")

(Vervolg en Slot.)

Wat de ware beteekenis van het woord restaureeren is, begrijpen noch het publiek, noch zij, aan wie de zorg voor openbare gedenkteekenen is opgedragen. Restaureeren beduidt de meest volkomen vernieling, die een gebouw kan ondergaan, een vernieling, waaruit geen overblijfselen kunnen worden bijeengegaard, en die als noodzakelijk gevolg heeft de vervalsching van hetgeen dat verwoest werd.

Laten wij het wel begrijpen, dat het even onmogelijk is, om dooden uit hun graven te doen verrijzen, als om aan iets, dat als voortbrengsel van bouwkunst schoon of grootsch is, door een restauratie datgene terug te geven, wat het leven van het geheel was. Dat leven ontsproot door het oog en de hand van den ouden werkman, die voorgoed ter ruste is gegaan. Evenmin als die werkman kan zijn geest worden opgewekt. Een andere geest kan door een anderen tijd worden gegeven, en dan ontstaat een nieuw gebouw; doch de geest van den vroegeren kunstenaar kan niet worden opgeroepen om onze handen te besturen, onze hersenen te bezielen.

De restaurators zeggen, dat zij het oude werk kopiëeren. Maar hoe kan men oppervlakten kopiëeren,

waarvan een halve duim door verwering is verdwenen? In die halve duim ging immers de geheele afwerking verloren! Nu kunt gij wel trachten, die afwerking opnieuw aan te brengen, maar al kopiëert gij nog zoo getrouw, wat er overbleef, al spaart gij daarbij zorg noch geld, meent gij dan, dat uw nieuwe werk beter zal zijn dan het oude?

In dat oude werk was althans eenig leven aanwezig, daarin bleef nog eenige geheimzinnige aanduiding van wat geweest was, zich uitend in de wazige lijnen, die regen en zon hadden te weeg gebracht. Niets van dit alles kan in de brutale hardheid van uw nieuwe werk aanwezig zijn.

De restaurator begint met het oude werk af te bikken; dan geeft hij zich veel moeite voor een nabootsing daarvan, doch die blijft een nabootsing, waar velerlei gissingen moeten aanvullen, wat aan het oude werk ontbrak, terwijl ten slotte niets dan een koude kopie het origineel vervangt.

Laten wij het daarom wel weten: een restauratie is een leugen van het begin tot het einde. Gij kunt een nabootsing maken zoowel van een oud bouwwerk als van een pas gestorven mensch. Het is zelfs mogelijk, al heeft het geen nut, bij de nabootsing van het lijk het geraamte, bij de nabootsing van het gebouw de kern der muren te gebruiken. Het oude gebouw wordt echter door zulk een nabootsing zóó volkomen vernield, dat het beter zou geweest zijn, het een puinhoop te laten worden. Immers veel is er gevonden ter plaatse waar eens het verwoeste Ninivé heeft gestaan. Doch wat zal er later uit het puin van een gerestaureerd gebouw aan den dag komen?

Maar, zult gij zeggen, een restauratie kan soms noodzakelijk zijn. Juist. Zie dan echter die noodzakelijkheid goed onder de oogen. Begrijp, dat zij vernieling beduidt, aanvaard haar als zoodanig, breek het gebouw af, gooi zijn steenen in vergeten hoeken, gebruik ze om wegen te verharden, brand er kalk van, zoo gij wilt. Blijf echter eerlijk, en stel geen leugen in de plaats van wat gij hebt doen verdwijnen.

Die noodzakelijkheid zal zich echter niet voordoen, wanneer wij slechts bijtijds voor onze oude kunstwerken zorgen. Wij veronachtzamen ze eerst en gaan ze dan restaureeren! Draag slechts zorg voor uw gedenkteekenen en gij zult het buiten restauratie kunnen stellen. Laat daken en goten behoorlijk onderhouden, en een oud gebouw zal voor ondergang behoed zijn. Zorg voor een oud gebouw met liefderijke zorg, spaar geen kosten om het tegen verder verval te beschermen, tel zijn steenen, alsof het kroonjuweelen waren, versterk ze met ijzer, waar zij loslaten, stut ze, waar zij dreigen in te storten en bekommer u niet om het aanzien, dat het gebouw door deze hulpmiddelen krijgt.

Wie zal niet liever met een kruk loopen, dan zich een been laten afzetten? Wat gij doet aan een oud gebouw, doe het met teederheid, met eerbied, met liefde; dan zal nog menig geslacht van het kunstwerk kunnen genieten. Eens zal het laatste uur van het gebouw komen. Laat dan geen leugenachtige plaatsvervanger het van de plechtige begrafenis in de herinnering der menschen berooven.

Ik zal niet verder over de restauraties met haar verwoestingen, door baldadigheid en onkunde begaan, spreken. Want mijne woorden zullen toch hen niet bereiken, die het kwaad bedrijven. Maar of ik dan gehoord word of niet, ik wil toch zeggen, dat de vraag, hoe wij de oude gebouwen bewaren moeten, slechts op één wijze kan worden beantwoord.

Wij hebben het recht niet, met de oude gebouwen naar welgevallen te handelen, want wij zijn de eigenaars niet. Die kunstwerken behooren ten deele aan hen, die ze gemaakt hebben, ten deele aan de geslachten, die na ons zullen komen. De doode kunstenaars hebben nog steeds recht op hun werk. Maar wie machtigde ons, datgene weg te wisschen, hetwelk spreekt van hun bekwaamheid, hun vroomheid, kortom van datgene, wat zij voor alle eeuwen in hun scheppingen hebben willen leggen?

Het recht van ons voorgeslacht, dat zijn rijkdom, zijn kracht, zijn leven gaf, om iets te volbrengen, is geenszins te niet gegaan, want dat voorgeslacht heeft ons slechts het vruchtgebruik zijner werken gegund. Wij moeten die werken ongerept aan onze kinderen overdragen.

Millioenen zullen ons geslacht later verwenschen, omdat wij zoo schandelijk en roekeloos met de oude kunstwerken, die ons slechts in bruikleen waren gegeven, hebben gehandeld.

* *
*

Welsprekend heeft Ruskin hier aangetoond, waarom de restauraties der 19e eeuw uit den booze waren.

„Wij hebben het recht niet, met de oude gebouwen naar welgevallen te handelen," daarop berust alles. Dreigt er voor deze gedenkteekenen gevaar, dan moet dit door het aanwenden van gepaste middelen afgewend worden.

Doch in de meeste gevallen werd niet tot restauratie van een oud bouwwerk overgegaan omdat het dreigde in te storten, maar omdat het niet ooglijk genoeg werd geacht.

Noch het Muiderslot, noch het kasteel te Medemblik, noch de St. Bavokerk te Haarlem, noch de St. Janskerk in den Bosch, noch de St. Servaaskerk te Maastricht, noch de St. Walburgskerk te Zutfen — om slechts enkele voorbeelden te noemen — zouden zijn ingestort, indien het restauratieproces achterwege gebleven ware. Niemand zal volhouden, dat, als zij alleen behoorlijk onderhouden waren, deze gedenkteekenen niet nog tal van eeuwen hadden kunnen trotseeren.

Een restauratie kan zelfs het te gronde gaan van een oud gebouw ten gevolge hebben. Dat is gebleken in 1902, toen de beroemde klokkentoren te Venetië is ingevallen. Dit bouwwerk is niet bezweken, omdat

de fundeering het niet langer dragen kon, maar omdat de restauraties, die in de 19e eeuw geschied waren, en die eenvoudig bestaan hadden in het uithakken der muren en het vervangen der verweerde steenen door nieuwe, den samenhang dier muren verzwakt hadden. Wie de puinhoop gezien heeft, welke na de ramp op de Piazza San Marco lag, kon er zich van overtuigen, dat de toren niet is omgevallen, maar is ingestort.

In Engeland werd in 1877 de „Society for the Protection of Ancient Buildings" gesticht, die zich tot taak heeft gesteld, de gebouwen, uit vroegere tijden afkomstig, tegen restauratie te beschermen. Dit lichaam heeft reeds vele restauraties weten te voorkomen, en in een boek, getiteld „Notes on the Repair of Ancient Buildings" regelen openbaar gemaakt, die bij het herstellen van oude gebouwen dienen te worden in acht genomen. En het „Royal Institute of British Architects" heeft ook voorschriften gegeven in dien geest. Ik ontleen daaraan het navolgende.

„Bij het herstellen van gehouwen steen mag onder geen omstandigheid de oppervlakte daarvan worden weggehakt of afgekrabt. Geen nieuwe steenen mogen worden aangebracht, tenzij het zeer overtuigend blijkt, dat voor het behoud van het oude werk dit aanbrengen bepaald noodzakelijk is. Als een gedeelte van het muurwerk beschadigd of vergaan mocht zijn, dan behoeft het daarom nog niet in ieder geval te worden vernieuwd; maar is dit onvermijdelijk, dan moet die vernieuwing geschieden in dezelfde steensoort, welke vroeger gebezigd was. Het wegbreken van het oude werk moet echter nimmer op groote schaal geschieden.

„De meeste oude gebouwen zijn in verschillende tijdperken veranderd; wanneer dit is geschied, dan moet al het oude werk bewaard en in het gezicht gelaten blijven, opdat blijkt, welke achtereenvolgende verbouwingen hebben plaats gehad. Oud pleisterwerk moet niet worden weggehakt, als de steenen blijkbaar van den aanvang af bepleisterd zijn geweest.

„Alle beeldhouwwerk of ornamentwerk moet men onaangeroerd laten. Het mag alleen, zoo noodig, worden schoongemaakt en op de een of andere wijze tegen verdere verweering worden beschermd.

„Moderne bijvoegselen zonder kunstwaarde kunnen verwijderd worden. Maar de restaurator moet overigens de bijvoegselen van alle eeuwen eerbiedigen.

„De eerste plicht van hen, die met de zorg voor oude bouwwerken belast zijn is het niet vernieuwen maar het bewaren daarvan. Daarom moet alle oud werk,waar het maar eenigszins mogelijk is, onaangeroerd worden gelaten, want steeds dient in het oog te worden gehouden, dat nieuw werk geen waarde noch belangrijkheid heeft, ook al werd het gemaakt, om het oude werk te behouden. Alleen de authentieke deelen van een oud gebouw toch hebben waarde. Doet men die verdwijnen, dan gaat tevens de geschiedkundige waarde van het gebouw verloren.

„Wanneer een oud gebouw vergroot moet worden, dan dient den architect, die daarmede belast wordt, zijn volkomen vrijheid gelaten te worden. Is hij een man van talent, dan zal zijn werk in de geschiedenis der bouwkunst later een plaats krijgen; maar wanneer hij er zich toe bepaalt, het oude werk te kopiëeren, dan zal men daarna niet weten, wat oud, en wat later werk was.

„Ten ernstigste moet worden gewaarschuwd tegen de leer, dat een gebouw, dat gerestaureerd wordt, ontdaan dient te worden van alles, wat niet tot den oorspronkelijken stijl behoort. Door deze verkeerde handelwijze zijn tal van gebouwen als gedenkteekenen volkomen waardeloos geworden."

Het zou mij te ver voeren, alle overige regelen van het „Royal Institute" weer te geven. De voorschriften bepalen zich niet tot de architecten, maar hebben ook betrekking op de werklieden en op de aannemers, in wier dienst deze staan.

Het zou zeer te wenschen zijn, dat gezaghebbende lichamen voor Nederland zulke voorschriften vaststelden. Immers wij staan nog op het standpunt, dat de Engelschen reeds lang verlaten hebben, sedert de „Society for the Protection of Ancient Buildings" haar invloed deed gelden.

Aanvankelijk stonden de Engelsche architecten, die in het restaureeren naar de oude methode een zeer ruim vloeiende bron van inkomsten hadden, vijandig tegenover de „Society". Doch de oude restaurators stierven, een nieuw geslacht kwam op, en hoe spoedig de verandering ging, blijkt wel daaruit, dat het „Royal Institute of British Architects" reeds in 1888 zijn regelen voor restauraties, waaruit ik het een en ander aanhaalde, vaststelde en openbaar maakte.

Ten onzent wordt bij het restaureeren nog het in Engeland verlaten stelsel gevolgd, dat ook in Duitschland nog vele voorstanders heeft, vooral onder de architecten, die in dat restaureeren een voor hen voordeelige zaak zien. Zoowel in Nederland als in Duitschland heeft men zelfs beoefenaars der bouwkunst, die van het restaureeren een specialiteit maken.

Teekenend voor Duitschland is, dat, toen de vraag hoe het slot te Heidelberg gerestaureerd moest worden, aan de orde was, de Duitsche architecten zich vóór een zoo ver mogelijk gaande vernieuwing verklaarden. Wie dat gebouw bezocht heeft, en zag, welk een volkomen onbelangrijk werk de gerestaureerde „Friedrichsbau" is geworden, zal zeker hopen, dat den „Otto Heinrichsbau" niet datzelfde lot te beurt mag vallen.

Uit den aard der zaak staan die Duitsche architecten niet geheel onbevangen tegenover zulke vraagstukken. Wat wil een architect? Bouwen. Wat moet men met oude bouwwerken doen? Ze behouden, dus er niet aan bouwen. Als een architect bij een onvoltooid of beschadigd oud gedenkteeken komt, dan jeuken zijn vingers, om dit eens flink onderhanden te nemen. Men bindt de kat op het spek, wanneer men een architect bij het restaureeren van een oud gebouw zijn gang laat gaan.

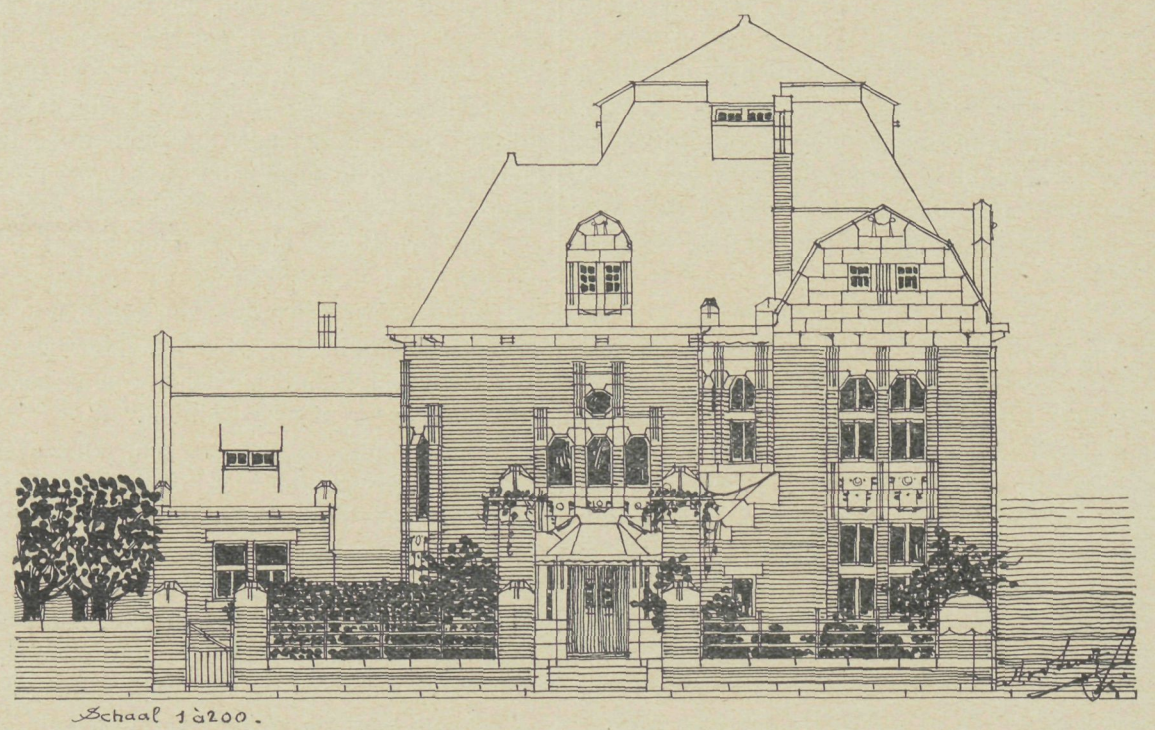

HEERENHUIS IN DE BUITENWIJKEN EENER STAD. ANTON J. VAN DE SANDT. ARCH.

Den Duitschers beginnen, sinds ruchtbaar werd, wat er met het slot te Heidelberg geschied is, de oogen open te gaan. Wanneer de Duitsche keizer niet zulk een groot liefhebber van herbouwde ruïnes was, dan zou het met het restaureeren der Duitsche bouwvallen spoedig gedaan zijn. De Hohkönigsburg en de Saalburg zullen later evenmin bewonderd worden als men nu het kasteel Stolzenfels bewondert.

Waarom wordt een ruïne herbouwd? Is er behoefte aan kasteelen, hetzij dan in Romeinschen of Middeneeuwschen trant? Natuurlijk heeft de twintigste eeuw die niet noodig; men bouwt ze alleen v o o r d e a a r d i g h e i d. Voor de aardigheid verrezen de kasteelen van koning Lodewijk II in Beieren, voor de aardigheid liet de Duitsche keizer ruïnes weder opbouwen, voor de aardigheid werden de Grafelijke Zalen in Den Haag vernieuwd, voor de aardigheid staat het huis De Haer in de weilanden van Utrecht.

Welke reusachtige bedragen aan het restaureeren van zulke gebouwen, hetwelk met vernieuwing gelijk staat, besteed moeten zijn, begrijpt zelfs de leek. Die bedragen hadden kunnen dienen voor andere doeleinden, zij hadden kunnen gebruikt worden, om de hedendaagsche kunstenaars in staat te stellen te toonen, wat zij vermogen.

De kunstenaars van heden behooren zelfstandig te scheppen. Het is beneden hunne waardigheid, zich aan de werken hunner voorgangers te vergrijpen. Wij moeten kunstwerken, niet aardigheden, aan ons nageslacht nalaten!

Het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap heeft in den laatsten tijd, zich zijner roeping bewust, blijk gegeven, dat het oude bouwwerken geconserveerd, doch niet gerestaureerd wenscht te zien. Toen bijdragen gevraagd werden voor de restauratie van het kasteel Doorwerth heeft ons Genootschap slechts dan zich bereid verklaard, iets te geven, indien het zekerheid kon verkrijgen, dat aan den Rijn niet „voor de aardigheid" een quasi-middeneeuwsch kasteel zou komen te staan. En toen die zekerheid niet gegeven kon worden, toen veeleer bleek, dat men een moderne antiquiteit wilde maken, heeft ons Genootschap zich teruggetrokken.

Wij moeten echter meer doen, wij moeten onze stem laten hooren telkens wanneer men, onder het voorgeven, een oud gedenkteeken te redden, zich daaraan op ergerlijke wijze vergrijpt.

Reeds kwam het „Rembrandthuis" in onzen kring ter sprake. Hier werd de talentvolle kunstenaar, die zulk mooi en echt hedendaagsch werk kan maken, voor de ondankbare taak gesteld, aan een moderne antiquiteit zijne krachten te verspillen.

En in plaats dat de gemeente Haarlem begrijpt, hoe voor haar kunstschatten een behoorlijk museum gebouwd moet worden, heeft zij het voornemen het vroegere Oudemannenhuis, later als Weeshuis gebruikt, te doen restaureeren, alsof door deze vernieuwing het oude gebouw gered werd, en Frans Hals' werk in een moderne antiquiteit thuis behoorde! Ik hoop, dat men ten slotte zal inzien, dat noch de oudheidkunde, noch de kunst in het algemeen, noch de hedendaagsche Nederlandsche bouwkunst door het beraamde plan gediend worden. Immers de oudheidkunde heeft niets aan het gerestaureerde gebouw, de

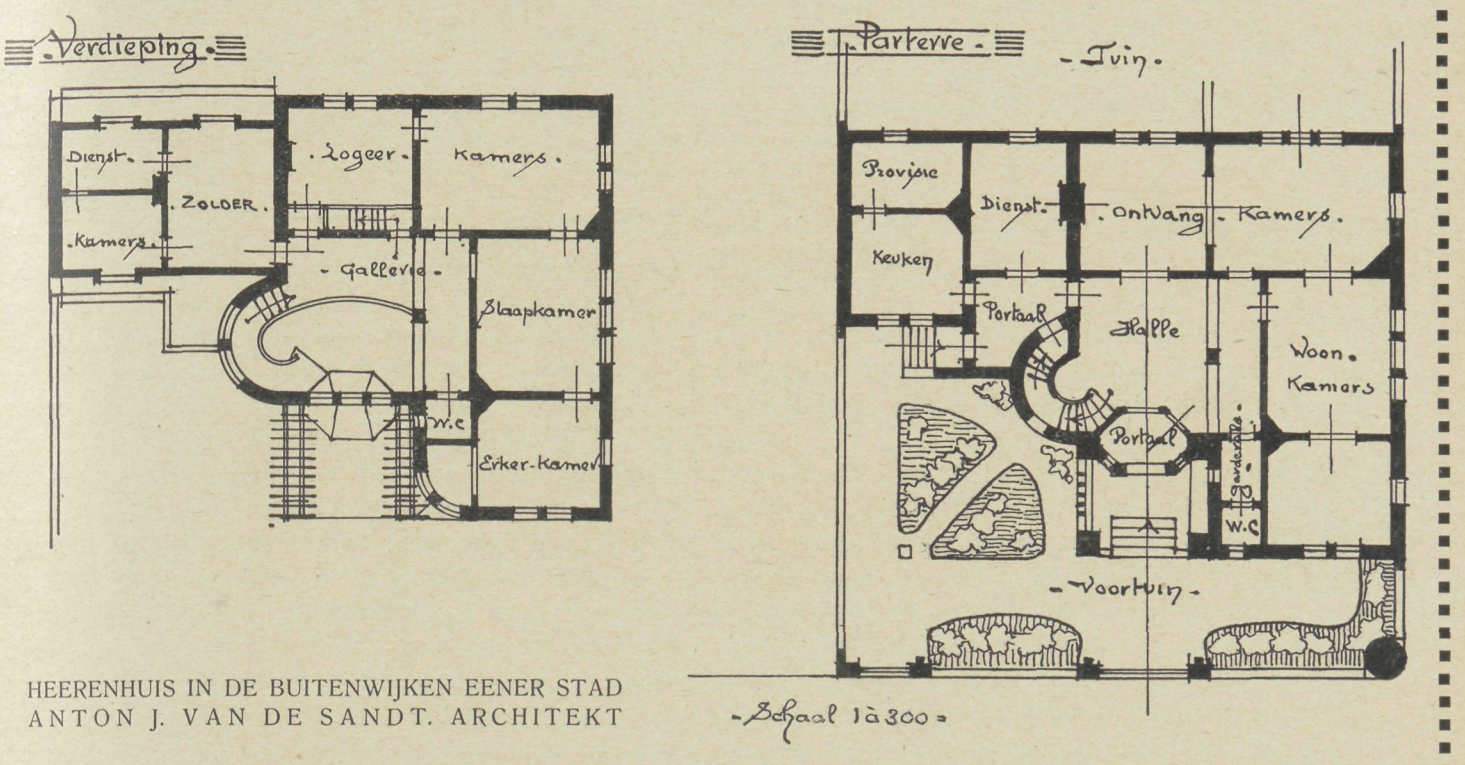

HEERENHUIS IN DE BUITENWIJKEN EENER STAD
ANTON J. VAN DE SANDT. ARCHITEKT

kunst in het algemeen wordt slechts door een naar de hedendaagsche eischen opgetrokken vrijstaand en brandvrij museum gebaat, de Nederlandsche bouwkunst van tegenwoordig wenscht in de gelegenheid gesteld te worden een zelfstandige schepping te maken en heeft van het nabootsen der oude stijlen genoeg.

Men heeft het tegenwoordig in Duitschland druk over „Denkmalpflege". En wij Nederlanders, die bij voorkeur onze blikken naar onze oostelijke naburen richten, al zou het beter zijn, indien wij westwaarts keken, zullen zeker binnen niet langen tijd ook wel aan het „verplegen" onzer monumenten gaan. In 1900 werd te Dresden een „Denkmaltag" gehouden, welke vergadering als het ideaal eener restauratie beschouwde: „dat zij zoo nauwkeurig mogelijk in den zin en den geest van den oorspronkelijken ontwerper zal geschieden, dat zij zich ten nauwste zal aansluiten aan den stijl, door hem gebruikt, en dat de restaurator er met augstige zorg voor zal waken, niets van zijn eigen tijd in zijn werk te leggen, opdat het verschil tusschen oud en nieuw zich nergens doe bemerken." Alleen op deze wijze, zoo meende de vergadering, is „een artistiek geheel" te verkrijgen.

Het programma, dat hier gegeven wordt, is volkomen hetzelfde, waarnaar vroeger de restauraties aan beeldhouwwerken en schilderwerken werden uitgevoerd. De herstellers dier beschadigde scheppingen van oude kunst trachtten „zoo nauwkeurig mogelijk in den geest van den oorspronkelijken ontwerper" te werken, zij poogden „zich ten nauwste aan te sluiten aan den stijl, door dien ontwerper gebruikt" en gaven zich alle moeite „om het verschil tusschen oud en nieuw nergens te doen bemerken". En toch wordt nu algemeen erkend, dat de vroeger gerestaureerde beeldhouwwerken en schilderwerken door deze „verpleging" onherstelbaar bedorven zijn. Men neemt het den restaurators kwalijk, dat zij de kunstscheppingen niet gelaten hebben zooals deze waren.

En zulk een averechtsche „verpleging" wil men nu op bouwwerken toepassen, alsof het nageslacht daarover niet juist zoo zou oordeelen als wij het over de oude restauraties doen!

Laat mij nog eens mogen herhalen, wat ik een kwart eeuw geleden in dezen kring zeide: „Men conserveere, maar restaureere niet. Er is reeds zooveel bedorven, dat wij wel ons best mogen doen, om, wat er nog is, ongeschonden te behouden. Het nageslacht zal ons voor die zorg meer dank weten, dan voor de de nieuwbakken oudheden, die wij nu maken."

Een vereeniging voor „Denkmalpflege" wensch ik Nederland niet toe, maar wel een „Vereeniging ter bescherming van oude gebouwen", die naar het Engelsche voorbeeld ingericht, een even ruim als dankbaar arbeidsveld kan vinden. Ik verwacht van

de werkzaamheid eener dergelijke vereeniging veel meer dan van de nu op het touw gezette beweging tot het beschermen van monumenten door de wet.

Immers een dergelijke bescherming genieten de monumenten van Frankrijk reeds sinds meer dan een halve eeuw, wat echter niet belet heeft, dat ze op onbarmhartige wijze door de restaurators onderhanden genomen zijn.

Niet d a t een kunstwerk bestaan blijft, maar h o e het bestaan blijft is de vraag, op wier beantwoording alles aankomt. Dit geldt niet slechts voor de voortbrengselen der beeldhouw- en schilderkunst, maar ook voor die der bouwkunst.

24 April 1910.

ARCHITEKTEN-WONINGEN. X

DE VILLA FRANZ VON STUCK TE MÜNCHEN

Villa Franz von Stuck. Verlagsanstalt Alex. Koch. Darmstadt. 30 afbeeldingen met tekst door F. von Ostini. (4 Mark.)

Bouwende schilders toonen zelden eenig inzicht voor architektonische begrippen. De villa-Stuck is daarop eene zeldzame uitzondering. Haar bewoner en ontwerper, Franz von Stuck, die als schilder, etser en beeldhouwer zich een kunstenaar van groote veelzijdigheid toonde, heeft hier ook een architektonisch talent ontplooid met gelijke kracht en individualiteit als hij steeds aan den dag legt. Wij rangschikken dan ook dit huis in de serie Architekten-woningen. Naar klassieke rust ging het streven uit en dat is zeker bereikt. De bouw heeft een karakter van strenge voornaamheid. Van de schoone ligging is alle partij getrokken. De harmonie tusschen het huis en de omgeving verhoogt de werking van beide. Met fijn inzicht zijn tuinaanleg en beplanting in overeenstemming gebracht met den geest van het geheel, dat doet denken aan schilderijen van Böcklin.

Die harmonie kenmerkt ook het inwendige. Stuck heeft persoonlijk een groot aandeel gehad in de inrichting. Tot de kleinste bijzonderheden zijn doortrokken van zijn geest. Het meubilair, de plafondversiering, de wandversiering, zijn niet slechts door Stuck aangegeven en ontworpen maar zelfs meerendeels eigenhandig door hem uitgevoerd. Ondanks de voorname kleurenweelde, den stout gekoncipiëerden rijkdom, de feestelijkheid en de monumentaliteit, is toch bewaard gebleven de bewoonbaarheid der partikuliere woning. Ook hierbij hebben klassieke herinneringen, op zeer persoonlijke wijze toegepast, de overhand. Klassieke fragmenten en afgietsels van antieke plastiek zijn door Stuck tot hoofdmomenten van de inwendige versiering gemaakt. Zij werden dan, als de archaïsche Diana in de muziekkamer gepolychromeerd.

Stuck zag in de antieke kunst eene levende schoonheid. Hij zag ze niet archaeologisch, maar was doordrongen van haar geest. Zoo herleefde ook de geest van de Pompejaansche wandschildering in zijn werk. Een geniaal dekorateur toont Stuck zich ook door de wijze waarop hij deze zalen en kamers weet te stoffeeren. In alles is deze woning eene treffende illustratie bij deze zinsneden uit den tekst: „Het huis is de mensch! Aangenomen dat de mensch zich dit huis zelf bouwde, en hij het niet bij den bouwmeester bestelde zooals een jas bij den kleermaker. En wanneer een kunstenaar zich eene woning sticht, dan spiegelt zich daarin zijn wezen dikwijls veel duidelijker weer, dan in een afzonderlijk werk. Omdat in zijn huis niet alleen zijne kunst en zijn artistieken smaak tot uiting komen, maar ook zijne verhouding tot het leven, zijn menschelijk temperament, zijn geheele zijn. Een kunstenaar die ruimtekunst beoefent voor een ander, voor vreemde behoeften, werkt heel anders dan degeen, die voor zich zelf het huis sticht waarin wij leven en sterven willen en dien misschien ook het doel voorzweeft in dit bouwwerk zijn krachtigst en karakteristiekste kuntwerk te scheppen. Zoo is ook de verhouding tusschen Franz von Stuck en zijn huis, dat hij zich in 1898, in zijn 35e levensjaar op de Gasteig hoogte te Munchen heeft gesticht: vastomsloten en samenhangend, krachtig, scherp en rechtlijnig als zijne geheele persoonlijkheid is ook zijn huis. Breed, trots en zelfbewust, anders dan het andere rondom, omgeven door den geest der antieke kunst en toch modern, monumentaal, ja prachtig, maar zonder theatraal gebaar — dat is het huis, dat is de man, dat is de schilder."

DR. ING. HÖLSCHER (BERLIJN). DE MAATVERHOUDINGEN DER EGYPTISCHE PYRAMIDEN

(„ZENTRALBLATT DER BAUVERWALTUNG". 1910. NR. 30)

Over de afmetingen der egyptische pyramiden en hare geheimzinnige verhoudingen is veel gefantaseerd. Op de meest uiteenloopende plaatsen ontmoet men in geschriften deze, onder wetenschappelijke schijn gelanceerde opgaven, zoodat het noodzakelijk schijnt dat een technikus, steunend op kennis dezer monumenten, nuchter en mathematisch deze vragen behandelt.

Om eene pyramide te kunnen bouwen, moesten de basislengte en de hellingshoek gegeven zijn. De basis-

lengte werd uitgedrukt in de oud-egyptische lengtemaat, de egyptische el, die 52,5 . . . c.M. lang is. Zij werd onderverdeeld in zeven handbreedten van vier vingers elk.

Het ligt nu voor de hand, dat men bij monumentale werken als de pyramiden, waarbij men door geenerlei utiliteits-overwegingen werd beïnvloed, de basislengte een geheel aantal ellen lang maakte en wel zooveel mogelijk een rond getal.

De opmetingen die men in den laatsten tijd van de pyramides heeft gemaakt, zijn alle meer of minder onjuist. Dat vindt zijn oorzaak daarin, dat 1e. de meeste pyramiden thans zoo vernield of verweerd zijn, dat het moeite kost om vaste punten voor de meting te vinden, 2e. dat de opmetingen deels door ongeoefende krachten of met te weinig nauwgezetheid zijn ondernomen en 3e. dat bij de uitvoering het bouwwerk zelf niet op alle vier de zijden gelijk werd of niet precies beantwoordde aan de, door de bouwmeester voorgeschreven maten.

Om deze redenen geven alle metingen slechts bij benadering de oorspronkelijk bedoelde en door den architekt voorgeschreven ideale maten. Om deze ideale maten te vinden, moeten wij teruggaan tot den ouden maatstaf. Zoo is bijv. de basislengte der Chefrenpyramide 215,7 M. lang. Blijkbaar moet de ideale lengte zijn 410 eng. ellen = ± 215,25 M.

De afgestompte pyramyde te Dachur is 188,56 M. lang; zij moet ongetwijfeld beantwoorden aan de ideale maat van 360 ellen = ± 189 M. Eene geheele reeks pyramides moest elk 200 ellen = rond 105 M. lang zijn, n.l. die van Menkaure (108,04 M. of 105 M.) van Neferirkere (106,8 M.) en de noordelijke baksteenpyramide te Dachur (104,9 M.) Deze gekorrigeerde ideale afmetingen hebben, wanneer zij met voorzichtigheid worden gebruikt, eene grooter waarde of een hooger graad van innerlijke waarschijnlijkheid dan de met toevalligheidsfouten behebte opmetingen.

De tweede opgave die wij noodig hebben is de hellingshoek. Deze werd door de oude Egyptenaren, bepaald op precies dezelfde manier welke nog in de werkplaatsen wordt toegepast. Men zeide: „op 1 el (= 7 handbreedte) hoogte neme men x handbreedten voorsprong." In de praktijk nam men voor x weer een zoo eenvoudig mogelijk, geheel getal; of zoo men fijnere onderscheiding noodig had, dat zeide men: „x handbreedten + y vingers."

Men ziet dat de Egyptenaar in het algemeen zich slechts van een beperkt aantal hoeken bediende. Wanneer wij de Egyptische maten willen nagaan, dan moeten wij ons deze egyptische hoekbepaling eigen maken. Eenige voorbeelden mogen dit toelichten: de hellingshoek van de Cheops-pyramide werd gemeten op 50° 51′, 't geen overeenkomt met 5,5 handbreedten voorsprong op 7 handbreedten hoogte. Op bijgaande tabel zijn de pyramiden chronologisch gerangschikt en zijn ook de opgemeten hellingshoeken ideaal aangezuiverd.

Naam	Opgemeten hellingshoek	Ideale hellingshoek	Ideale helling in de verhouding van halve basis tot hoogte
Afgeknotte pyramide { beneden	54° 41′	54° 27′ 44″	5 : 7
Afgeknotte pyramide { boven	42° 59′	43° 1′	7,5 : 7
Cheopspyramide	51° 50′	51° 50,6′	5,5 : 7
Chefrenpyramide.....	± 52° 20′	53° 4′	5,25 : 7
		of 52° 42′	of $5\frac{1}{3}$: 7 (?
Menkaure pyramide..	„ 51°	51° 50,6′	5,5 : 7
Neferirkere	„ 53,5°	54° 27′ 44″ (?)	5 : 7 (?)
Neuserre	„ 52°	51° 50,6′	5,5 : 7

De Snofrupiramide bij Dachur, het oudste ons bekende koningsgraf in zuiveren pyramide-vorm, heeft volgens metingen een basislengte van 213 M. en een hoogte van 99 M. Dat zou dus beantwoorden aan de verhouding 7,5 : 7. Deze is dus de oudste pyramide en tevens die met de flauwste helling. Men kan in de tabel opmerken, dat de jongere pyramides in het algemeen steiler zijn dan de oudere. De hoogte der pyramides zijn niet vooraf vastgestelde maten, maar zij volgen evenals alle andere maten uit de basislengte en de hellingshoek.

Nadat wij hebben gezien van welk standpunt de pyramide-maten moeten worden beoordeeld, is het duidelijk dat er van geheimzinnige verhoudingen geen sprake kan zijn. Men hoort nu wel zeggen dat de Egyptenaren de quadratuur van den cirkel kenden, want bij de Cheopspyramide was de dubbele basislengte gedeeld door de hoogte juist het getal π. Boven hebben wij gezien dat de hellingsverhouding is 5,5 : 7. Daaruit volgt dat de dubbele basis gedeeld door de hoogte is 22 : 7 of 3,1429..... Het getal π is daarentegen 3,1416..... Deze getallen lijken bij toeval op elkander, maar naar beteekenis en ontstaan zijn zij onderling geheel verschillend. Dat de helling der Cheopspyramide niets te doen heeft met duistere geheimen, blijkt ook daaruit, dat bij andere pyramides, heel andere hellingshoeken naar andere eenvoudige getallenverhoudingen voorkomen.

Voorts heeft men beweerd dat de schuine gang, die in het inwendige der Cheopspyramide leidde, ten tijde van de stichting der pyramide juist heeft gewezen naar de noordpool des hemels en men heeft daaruit de wonderlijkste konklusies getrokken. Hoe is dit inderdaad? De geheele aanleg der pyramide is georiënteerd en daarom wijst in plattegrond ook de gang noordwaarts, zoo zuiver als de bouwmeester den noordpool kon bepalen. De helling van den schuinen gang is 26° 41′. Ik weet niet hoe hoog de noordpool des hemels voor Gizeh thans boven den horizon staat, en nog veel minder hoe hoog hij bij den bouw der pyramide gestaan heeft. Dat de helling van 26° 41′ daarmede echter geen verband houdt is zeker. Het is de hoek van 26° 41′ (ideaal aangezuiverd 26° 31′) beantwoordend aan de verhouding 1 : 2. Door de ervaring wist men dat eene helling van 1 : 2 de steilste is, waarop een mensch met bloote voeten kan

loopen. De Europeaan glijdt er met zijne schoenen op uit. Deze helling van 1 : 2 vindt men daarom in de meeste dergelijke gevallen, bijv. in de Chefrenpyramide (gemeten 25° 55′) en in de Menkaurepyramide (gemeten 26° 2′).

Op overeenkomstige wijze als wij den hellingshoek en de gang in de Cheopspyramide hebben verklaard, zouden wij de andere fantastische opgaven die omtrent de maatverhoudingen der pyramides circuleeren, kunnen weerleggen. Dit is echter niet de moeite waard. Wij zien dus dat de Egyptenaren niet om duistere motieven en met geheimzinnige kennis de pyramides bouwden, maar als praktische, nuchtere bouwmeesters. En met dit inzicht ontnemen wij hen niets van hun waren roem, die daarin bestaat, dat zij met hunne relatief geringe kennis en de eenvoudigste technische hulpmiddelen zulke wonderwerken als de pyramides hebben kunnen scheppen.

GEMENGDE BERICHTEN

AMSTERDAM. Het Arsenaal. In de „Amsterdammer" werd door HENRI POLAK uitvoerig aangetoond hoe voos het regeeringsargument was, als zou de Amsterdamsche diamanthandel ernstig gevaar loopen indien het Arsenaal niet gesloopt werd ten behoeve van een gebouw der „Vereeniging Beurs voor den Diamanthandel". Er wordt op gewezen dat deze Beurs een zeer ondergeschikte rol speelt. Zij handelt in het klein, in afval-producten en ordinaire goederen. Ook in den vorigen jaargang der „Bouwwereld" werd hetzelfde betoogd.

Geen enkel belang wordt door den afbraak gediend. „De waarheid is slechts dat de Vereeniging, als haar het Arsenaal in handen gespeeld wordt, gemakkelijk en voor een zeer schappelijken prijs in het bezit komt van een voor haar doel geschikt terrein." Ook de heer POLAK herinnert er aan dat de Vereeniging voor een klein bedrag een ander huizenkomplex heeft laten loopen, er blijkbaar zeker van zijnd dat zij het Arsenaal zou krijgen.

Wel verre dat het wenschelijk zou zijn dat deze Beurs op het Waterlooplein bleef, is, volgens de heer POLAK, het veel verkieslijker dat deze kleinhandel zich met de Juweliersvereeniging kombineerde tot de stichting van een gezamenlijk groot gebouw zooals in Antwerpen.

Dit stuk van den heer POLAK is de doodsteek voor de ministerieele motiveering tot verkoop van het Arsenaal.

AMSTERDAM. De restauratie van het Rembrandthuis aan de Jodenbreestraat, waarin REMBRANDT van Januari 1639 tot Maart 1658 woonde, nadert, onder leiding van K. DE BAZEL, hare voltooiing.

„De groote schutting werd weggenomen, zoodat de karakteristieke begin-XVII-eeuwsche voorgevel nu geheel te zien is. Geheel afgewerkt is hij nog niet. De achtergevel is gereed, maar..... staat gedrongen tegen de hooge gebouwen van de firma DE VRIES VAN BUUREN. Wat heel jammer is, daar het schilderachtige van de groep achtergeveltjes en het mooie binnenplaatsje nu vrijwel voor het oog onbereikbaar blijft.

„Ook inwendig vorderen de werkzaamheden flink, zoodat de inwendige verdeeling van het gebouw reeds goed uitkomt. De verschillende zalen wachten nog op de betimmeringen, die geheel in oud-eikenhout worden uitgevoerd, en het leggen der vloeren."

Moderne monumentenzorg, een rede van prof. K. v. LANGE in den „Bund für Heimatschutz". Over de moderne opvatting van monumentenzorg sprekende, zeide prof. v. LANGE o. a.: Een recept voor het behoud van monumenten is er niet. De beslissing hoe met elk monument in het bijzonder gehandeld moet worden moet voor ieder geval afzonderlijk genomen worden. Een juist oordeel over een te treffen maatregel kan alleen degeen geven, die alle toestanden kent. Een vorm bestaat er wel. Deze is: behoud van ieder monument of gebouw zooveel gij kunt. Uitsluitend ter wille van verfraaiing mag nimmer een restauratie plaats hebben. De romantiek zag in iedere restauratie een lofwaardige hernieuwing van een kunstwerk en tegenover deze historische richting staat de moderne monumentenzorg.

RUSKIN heeft er het eerst op gewezen, dat het copiëeren van oude vormen eene onmogelijkheid is, en dat wij het recht niet hebben oude bouwwerken aan te raken. Dat is dus met andere woorden: de taak der monumentenzorg bestaat niet in het restaureeren doch in het behouden. Wie zou het tegenwoordig invallen op een Grieksch beeld waarvan de kop ontbreekt, een nieuw te zetten. THORVALDSEN'S restauratie b.v. van het fronton van Aegina te München is een groote fout. De stijl van een vroegeren tijd kan nooit of nimmer op nieuw gemaakt worden. In plaats van aanhoudend restaureeren, deed men beter de bestaande deelen der monumenten bijtijds te bevestigen. Verder moeten er opnamen en opmetingen gedaan worden en moeten de details in gips worden afgegoten wanneer dat mogelijk is. Is dat geschied dan moet de toekomst maar rustig afgewacht worden, want er is toch niets aan te doen dat een monument ten slotte niet evengoed vervallen moet evenals een mensch. En lachen wij niet als een grijsaard zijne haren zwart verft en spotten we niet, als een oude jongejuffrouw hare rimpels wegschminkt om er als een twintigjarig meisje uit te zien? We lachen daarom en toch doen wij aanhoudend hetzelfde aan de monumenten.

BOEK EN TIJDSCHRIFT

Bulletin van den Ned. Oudh. Bond. De Mei-afl. 1910 bevat een tweetal bijdragen van meer architektonischen aard en wel eene van den heer A. F. O. VAN SASSE VAN IJSSELT over het huis de Roodenburg te 's-Hertogenbosch (verg. „Bww." 1910 blz. 47) en een van JAN KALF over de kerk te Etten in de Baronie van Breda.

Architectura Nr. 20. Mededeelingen betreffende het Genootschap.

Plantengroei aan gebouwen. (Slot).

Bericht i. z. het 9e internationale woningkongres, uittreksel van het referaat van den heer J. M. A. ZOETMULDER, inspecteur der Volksgezondheid, over de stichtingskosten van kleine woningen in Nederland.

Iets over Wapenkunst door A. W. WEISSMAN.

Bouwkundig Weekblad Nr. 21. Officieele mededeelingen, jaarverslagen van afdeelingen, vergaderingverslagen.

Keramiek van de „Porceleyne Fles" te Delft, met afb., naar aanleiding van de tentoonstelling in het Paviljoen te Haarlem.

Mededeeling over de actie voor eene M. T. S. te Arnhem, uitgaande van de plaatselijke afdeelingen van den Ned. Aannemers Bond, Bond van Technici, Alg. Ned. Opz. en Teek. Bond en Mij. tot Bev. der Bouwk. en gesteund door het Genootschap „Kunstliefde". Gezamenlijk zal nu bij Rijk, Provincie en Gemeente om subsidie worden gevraagd.

De Opmerker Nr. 21. De tentoonstelling te Brussel.

Bij de kapers aan boord Verslag, overgenomen uit „De Ned. Klei-industrie", van een studiereis die de heer J. J. WENTINK heeft ondernomen ter kennismaking met de Belgische Baksteenindustrie.

PERSONALIA

GEORGE AITCHISON. †

In den hoogen ouderdom van 85 jaar is overleden een eenmaal welbekend Engelsch bouwmeester, oud-Voorzitter van het Royal Institute, houder van de groote gouden medaille van het Instituut, die echter sinds geruimen tijd zich geheel had teruggetrokken uit de praktijk en het leven.

GEORGE AITCHISON bezat groote en veelzijdige capaciteiten. In het begin zijner carrière, als medewerker en opvolger van zijn vader, die architekt was van de St. Katharine's Dock Company en van de London and Victoria Dock Company, heeft AITCHISON zich bezig gehouden met werven, dokken, kantoren en magazijnen. De kunstschilder Lord LEIGHTON heeft hem, in 1865, door den bouw zijner bekende villa, te Londen op artistieker baan gebracht.

AITCHISON'S voorliefde ging naar de klassieke richting. Het gelukkigst was hij mogelijk in zijne interieurs, die fijn beschaafde vormen en smaakvolle kleuren vertoonen. Gebouwen van zijn hand zijn o. a.: de Founders Hall in de City en The Royal Exchange Assurance Company in Pall Mall te Londen. Dit laatste is met het huis van wijlen STEWARD HODGSON in South Audleystreet te Londen wel zijn beste bouwwerk.

Gedurende achttien jaren, tot 1905, was AITCHISON voorts hoogleeraar in de architektuur te Londen en vond daarbij gelegenheid zijn grondige kennis te toonen.

IXE JAARGANG No. 22 1 JUNI 1910

DE BOUWWERELD

RED.: J. H. W. LELIMAN B.-I. AMSTERDAM. UITGEVER: F. VAN ROSSEN

VERSIERD AMSTERDAM

Eenige uitzonderingen daargelaten, beantwoordt de versiering der hoofdstad bij gelegenheid der Julianafeesten niet aan matige schoonheidseischen.

Enkele geestdriftige verslaggevers — gunstige uitzondering maakte met name de „N. R. C." — schreven in goedaardige feeststemming wel meer of minder lyrisch over „smaakvolle bruggentooi", over „frissche afsluiting" of „frissche, eenige versiering", en als het zéér matig was — zooals op het Rokin — heette de dekoratie nog tenminste „aardig". Maar zulke oordeelvellingen houden bij nadere beschouwing geen stand. En het is als waarschuwing voor den vervolge, gewis beter om zwaarder maatstaf aan te leggen en de artistieke mislukking van Amsterdam's feesttooi te onderstreepen, dan te pogen het fiasco te bemantelen. Inderdaad, zelden is een stad in zijn geheel ordinairder, smakeloozer, en wat het ergst is, onverschilliger versierd dan Amsterdam het was in de laatste Mei-week van 1910.

Er bestonden verwachtingen die gebaseerd waren op herinneringen aan de kronings- en huwelijksfeesten. Bij deze gelegenheden was menige versiering aangebracht die, in afwijking van 'tgeen vroegere feesten — ik heb er de oude feestprogramma's nog eens op nageslagen — te zien boden, aan hooge artistieke eischen beantwoordde. Toen was bovendien de intochtsweg over zijne volle lengte herschapen is een „via triomphalis", die, naar één beginsel versierd, eenheid bracht en door het overigens veelvormig en veelkleurig beeld der buurtversieringen een doorgaanden draad deed loopen. Een dergelijke eenheid ontbrak ditmaal.

Versierd Amsterdam? De vraag rijst: zijn de oude wijken dezer stad wel te versieren? Kunnen tijdelijke dekoraties, latjes, vlaggen en beschilderd doek inderdaad dienen als versiering van dezen pracht-aanleg? Doen dergelijke kleine middelen het onovertroffen grootsch karakter niet veeleer schade? In ieder geval is versiering eene zaak die groote takt vereischt. Is het, en althans zoo slechts geringe geldmiddelen beschikbaar zijn, niet veiliger om zich te bepalen tot verlichting, die de natuurlijke schoonheid der stad ook des avonds doet spreken?

Oorspronkelijkheid als Kromhout bij de versieringen van 1898 en 1901, brutaal maar welgeslaagd, aan den dag heeft gelegd, is in 1910 verre te zoeken. Nieuwe gedachten treffen ons ditmaal niet en de toepassing der oude laat doorgaans te wenschen over.

Vele ontwerpers kunnen — voorzoover zij na het aanvaarden hunner taak zich die weelde nog mogen veroorloven — zich ter verontschuldiging beroepen op verzachtende omstandigheden. Al stond het koninklijk bezoek reeds lang vast, hen was veelal te korte tijd van voorbereiding gegund. Enkele versieringsplannen waren eerst op het allerlaatste nippertje opgekomen. En bovendien werd doorgaans de even moeilijke als ondankbare taak opgelegd om met zeer geringe middelen te woekeren. Dat mag nu wel getuigen van vereerend vertrouwen, maar vergemakkelijkt wordt de opdracht geenszins. Het begrip versiering, is eigenlijk onvereenigbaar met schrielheid. Het wijst op eene zekere mate van overdaad en weelde die men ook in het resultaat wenscht terug te vinden. Onder dit tekort aan middelen leiden kennelijk enkele versieringen met name ook die van District V, welke volgens een juist beginsel was opgezet, maar te schraal is doorgevoerd.

In volksbuurten mag in de eerste plaats als gevoelsuiting de goede wil in aanmerking komen zoo de uitvoering faalt. Daartegenover staan echter andere kwartieren wier gehalte het stellen van hooger eischen wettigt en waar de kritiek niet met de bedoeling, maar uitsluitend met het resultaat mag rekenen.

In verschillende dier voornamer stadsgedeelten deed gemis aan belangstelling eene gezamenlijke versiering mislukken. Gelukkig bleef men daar echter ook verschoond van de beruchte latjes- en vlaggen-tropheeversiering zaliger gedachtenis, die de een of andere timmerman op het voetpad tegenover de kontribueerende huizen oprichtte. Niets te doen is nog verkieslijker dan dat.

Het gemis aan zulke gemeenschappelijke versieringen werd echter niet vergoed door 'tgeen particulieren deden. Zelfs groote banken en handelsinstellingen hadden zich van de zaak afgemaakt met zulk een minimum van kosten en dus zóó schraal effekt, dat geheele onthouding veelal beter indruk hadde gemaakt.

Enkele patriciërs zien wij, misschien speculeerend dat op dit stuk het volksgeheugen niet ver terugreikt, de oude versieringen van kronings- en huwelijksfeesten voor den dag halen en, al is hare eerste frischheid verdwenen, en zijn zij ook overigens niet weinig verouderd, opnieuw voor de statige gevels aanbrengen — die in zulk een veelkleurigen tooi gemeenlijk niet winnen.

Oneindig beter voldeed over het algemeen de

bloementooi voor de vensters, mits niet van kostbare, maar ras verwelkende, kasplanten uitgevoerd; kloeke guirlandes wier donker loof met oranjeappels is verlevendigd of met lint omvlochten; eene illuminatie — liever van tintelende en flikkerende vetpotten dan van kil en strak elektrisch licht — die de hoofdlijnen der gevels volgt, gepaard met kaarsenverlichting achter de ruiten. Met zulke voor de hand liggende middelen werd als 't ware geheel natuurlijk een zuiver dekoratief effekt bereikt.

Hoe mal stond daarentegen eene versiering waarbij het organisch verband tusschen de versiering en het versierde was verloren gegaan, zooals voor het hoofdbureau van de gemeentetram, waar midden voor den gevel in latjes een brug met lantaarns werd getimmerd, waarop een tramwagen, eveneens van latjes, balanceerde. Kinderachtig was de versiering met een rand van nagemaakte bladen en vlaggentropheetjes der tramwagens zelf, kloeke nuchtere gebruiksvoorwerpen.

Moeilijk bovenal bleek de kombinatie eener versiering met het stemmig stads-karakter der oude wijken. Fijne smaak, ontwikkeld gevoel voor distinctie van kleur en vorm, zijn vereischt om hier het evenwicht te bewaren en niet schipbreuk te lijden. Hoe licht immers maakt niet de versiering, door tegenstelling met den geest van voorname deftigheid die het stadsbeeld ademt, een ordinairen, lawaaiïgen indruk.

Die indruk wordt helaas ook gewekt door de versiering die aan, of juister gezegd boven, de Heerengracht van den Amstel tot de Huidenstraat, Amsterdams voornaamste en mooiste gedeelte, is aangebracht. Vraagt men of deze versiering niet beter achterwege ware gebleven, het antwoord kan nauwelijks twijfelachtig zijn. Zij valt volkomen buiten het kader van het stadsgedeelte en is daarmede reeds veroordeeld.

Felle kleuren, vloekende met den toon der omgeving, met den donkeren achtergrond der gevels en met het jonge groen; iele, quasi-konstruktieve mastjes aan weerszijde der gracht, die, ondanks zij met staaldraad werden vastgebonden aan de huizen en de boomen, angstwekkend doorbogen onder den last van te massieve baldakijns, welke midden boven het water hangen. Onder deze gevaarten, doorgaans scheef gezakt, eindigende in zware kronen, aan de hoeken opgetuigd met spiraalsgewijze opgerolde zinken afvoerpijpen; bengelend aan ruwe touwen — „oranje koorden" in reporter-stijl — zweven eenige verzakte rijen lampions van oranje papier. Que de bruit pour une omelette au lard! Te veel kleur daags, te weinig licht 's avonds, d. w. z. gedurende de enkele minuten dat de lampions brandden. De rijen te dicht boven elkander gehangen papieren ballons gingen, de een na de ander, in vlammen op. Het denkbeeld dezer versiering op zich zelf beschouwd bezat ongetwijfeld veel aantrekkelijks, maar de uitwerking bedierf dat geheel en al.

Alleen de gemeente had diep in de toch zoo slecht gevulde kas gegrepen, echter zonder dat de burgerij er veel wil van heeft gehad. Alleen de verlichting van den Westertoren was eene bijzondere verrassing, maar de eer van dat effekt komt aan Hendrik de Keijser toe.

Feestversiering, het ligt in het woord besloten, dient een blij en luchtig dekoratief karakter te vertoonen, natuurlijk en ongezocht te zijn, zonder omhaal van „kunst", en in ieder geval zonder zweem van pretentie. Een en ander werd vaak, maar vooral op den Dam, over het hoofd gezien.

De „versiering" van den Dam met plompe, vies gekleurde en in den weg staande kolonnades, die aan de uitmondingen der straten eene behoorlijke afsluiting missen, en bekroond zijn door een rij buiten verhouding schrale vlaggestokjes, met eene tribune in den geest van het kommandantshuis en met eene monumentaal bedoelde waterval, het alles deed niet bijster fraai en ook niet feestelijk aan. Dit was geen tijdelijke versiering, maar wilde architektuur schijnen van monumentaal en blijvend karakter. En midden uit dat Forum verrees, nakend en kaal, de geschonden Naatje. Neen, dan denkt men liever terug aan 't geen, bij de Aprilfeesten van 1887, Jan Springer van den Dam wist te maken!

De eenige deugd was dat de tribune deed uitkomen dat bij eventueele Damplannen voor alles moet worden gestreefd naar vergrooting van het plein, dat te klein is gebleken om als hart eener groote stad te fungeeren en aldus eene kardinale fout van het plan-van der Mey in de praktijk bleek.

En de Hoogesluis was niet beter. Ook hier sta-in-den-wegs, palen, met bloem-, slinger- en zaagwerkversiering van gering gehalte.

Het is niet mijn voornemen om na deze losse greep alle versieringen meer in bijzonderheden te beschouwen. Trouwens, dat zulks geen stichtelijke arbeid zou zijn, daarop kunnen deze regelen reeds voorbereiden. Als slotsom zou slechts de aanvangszinsnede kunnen worden herhaald: dat over het geheel genomen Amsterdam's versiering van artistiek standpunt beschouwd ditmaal niet bood wat men met reden had mogen verwachten.

JULIAN VON ZACHARIEWICZ. ARCHITEKTUUR EN ARCHITEKTEN

(„BERLINER ARCHITEKTURWELT". 1909. 5. HEFT)

De bouwkunst is de eenige kunst die niet de algemeene belangstelling geniet. Van alle kunstenaars zijn alleen de architekten aan het publiek volkomen onverschillig en onbekend.

Zoo sterk als men tegenwoordig zich bezig houdt met dicht-, schilder- of beeldhouwkunst, vooral echter met muziek, zoo weinig bekommert men zich om bouwkunst en bouwkunstenaars.

Is een algemeen ontwikkeld mensch in staat om

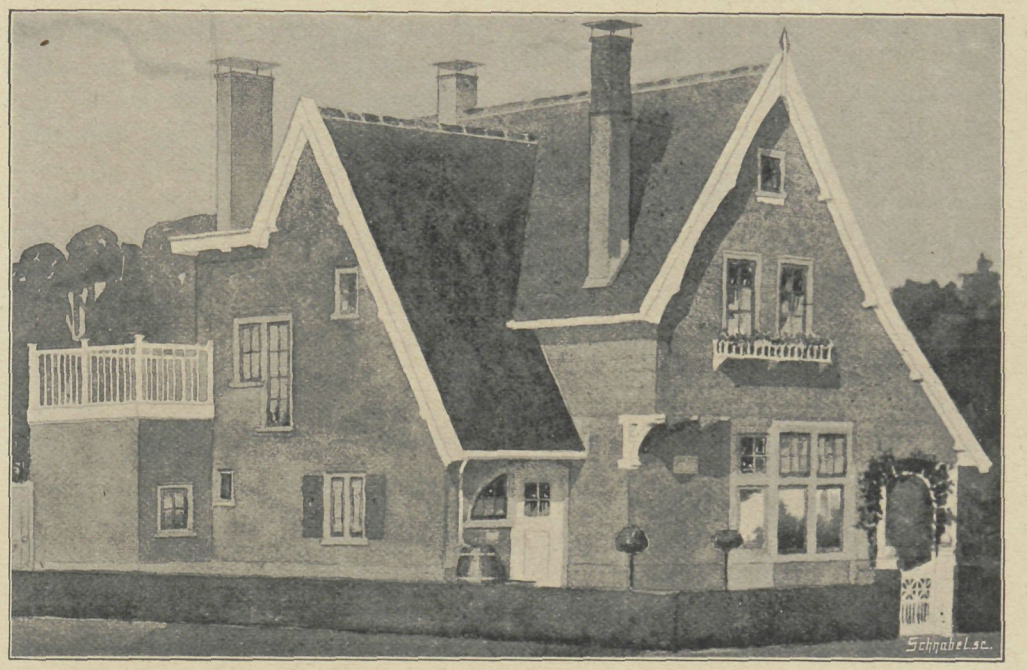

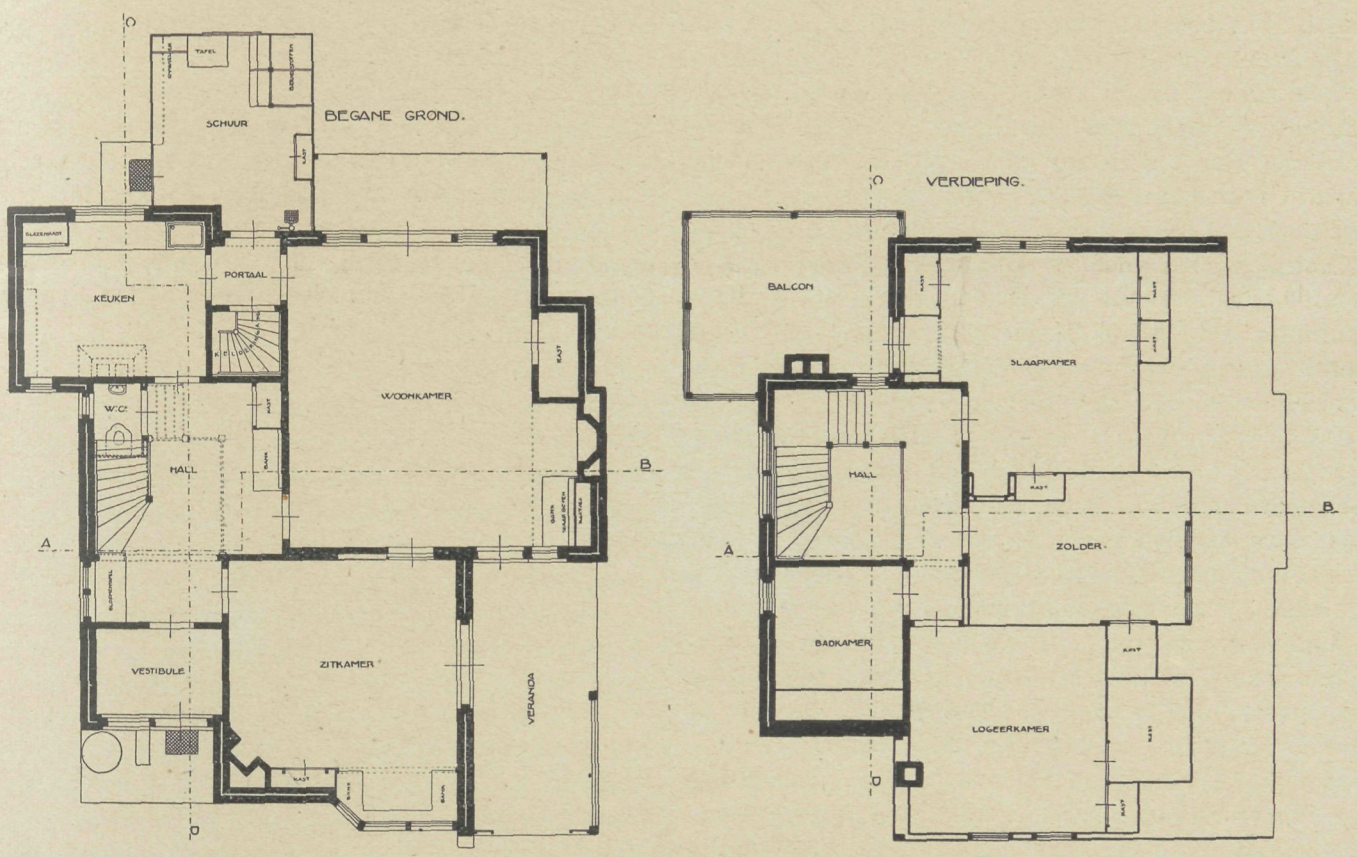

LANDHUIS-ONTWERP. H. KORRINGA. ARCHITEKT (HAARLEM)

de grootste architekten van dezen tijd te noemen? Ieder zou zich schamen, wanneer hij niet wist wie Ibsen, Tolstoï, Maeterlinck, Nietzsche was; hij behoeft geen muzikus te zijn om Grieg of Richard Strausz te kennen; de namen van schilders of beeldhouwers als Böcklin, Klinger, Begas, Matejko, Munkacsy, Wereschtschagin zijn hem even vertrouwd als die van de beroemde geleerden Harnack, Haeckel, Wundt, Paulsen, Spencer, Eucken, Koch of van de beroemde uitvinders Edison, Zeppelin, Zamenhof. Maar wanneer het gaat om de namen van beroemde bouwmeesters, van een Schinkel, Semper, Ferstel, Hansen, Friedrich Schmidt, Hasenauer, Messel, of omgekeerd om hunne werken, dan kent niemand, en

zulks nog wel zonder zich te schamen, die namen — enkele technici uitgezonderd.

Ja veel erger. Tooneelspelers en zangers, balletdanseressen, journalisten, uitgevers, pianisten en vioolspelers van beiderlei geslacht, kapelmeesters en athleten, ja zelfs de zoogenaamde beroemde dieven van het type Manolescu bij ieder volk en dikwijls in Europa en Amerika, zijn meer bekend dan de waarlijk groote architekten, die beroemd moesten zijn.

Op de geheele wereld is er geen straatjongen die niet weet wie Maxim Gorki is; gaat het om een Schinkel of Ferstel dan kent niemand die namen, noch de beschaafde, noch de gemiddeld intellektueele.

Op de vraag: hoe heeten de groote bouwmeesters van dezen tijd? krijgt men òf geen òf geen juist antwoord.

Hoe zou men ze kennen? Vindt men op de gebouwen zelf de namen hunner scheppers, zooals op standbeelden of schilderijen? Hoe dikwijls treft men in etalages of in de voor het groote publiek berekende tijdschriften artistieke reprodukties van bouwwerken, zooals van schilderijen?

Iedere prentbriefkaart met de afbeelding van een schilderij of beeldhouwwerk brengt steeds daarbij den naam van den kunstenaar. Wanneer zij echter een afbeelding van een bouwwerk brengt, dan is de naam van den architekt niet te vinden.

Iedere kunst verheugt zich jaarlijks in eene omvangrijke literatuur: dikke boeken en populaire vlugschriften, schetsen en studies, essays enz. Heeft de bouwkunst dan geheel geene literatuur? Zeker, maar in vergelijking tot de reusachtig omvangrijke produktie der literatuur op elk ander gebied is het aantal der werken die jaarlijks over de bouwkunst verschijnen, helaas zeer gering.

De encyklopedische werken zooals het „Handbuch der Architektur" of de „Baukunde des Architekten" zijn door hun speciaal technisch karakter ontoegankelijk voor het publiek, evenals de werken van Lübke, Schnaase, Mothes of Viollet-le-Duc, welke de geschiedenis der bouwkunst behandelen.

Wanneer wij eene uitvoerige behandeling der bouwkunst van kultuur-historisch standpunt vinden bij Burckhardt of in de algemeene kunstgeschiedwerken als Lübke, Gurlitt, Springer, Schmidt of fragmentarisch bij Wölfflin e.a., dan zien wij aan den anderen kant dat de architektuur van zuiver aesthetisch standpunt beschouwd, een zeer geringe plaats inneemt in de boekwerken die in het bijzonder aesthetica behandelen, bijv. bij Dessoir of zelfs bij Lipps.[1]) Men moet toegeven dat de bouwkunst, beschouwd van het standpunt der volken-psychologie, als produkt der menschelijke fantasie, eene zeer diepgaande waardeering heeft gevonden bij Wilhelm Wundt in het tweede deel van het werk „Mythus und Religion". Een zoo universale geest als Wundt kon de bouwkunst niet buiten beschouwing laten.

[1]) Zijne verhandeling over aesthetica in de „Kultur der Gegenwart", deel „Systematische Philosophie".

Zeldzaam verblijdend is het ook dat een zoo veelzijdig auteur als Friedrich Naumann in zijn jongste boekje „Form und Farbe"[1]) in eenige hoofdstukken ook over bouwkunst veel belangwekkends weet te zeggen (Het nieuwe zaken-gebouw, De nieuwe Dom te Berlijn). Bovendien vinden wij bij hem iets voorbeeldeloos, iets verbluffends: Naumann noemt zelfs de namen van architekten als Schlüter, Schwechten, Olbrich, Messel, om welke de andere schrijvers zich in het minst niet bekommeren.

Over het algemeen krijgt men echter onvermijdelijk dezen indruk: de bouwkunst wordt steeds en overal heel anders beschouwd en gevoeld als alle andere kunsten.

Het leven, de wetenschap en de letterkunde bieden daarvoor sprekende bewijzen.

Om het verschijnsel nader te kunnen beschouwen moeten wij een blik werpen op de geschiedenis eer wij het tegenwoordige behandelen, want, om met Adolf Harnack te spreken, „wat wij zijn en hebben — in hoogeren zin — hebben wij uit de geschiedenis en aan de geschiedenis, hoewel alleen aan datgene wat tot gevolgen heeft geleid en nog heden nawerkt."

Natuurlijk doen wij dit niet stelselmatig; slechts een paar voorbeelden in bonte keuze.

Lessing bespreekt in zijn Laokoön, de grenzen van schilderkunst en poëzie, veel over beeldhouwkunst: geen enkel woord over bouwkunst. Kant wist over bouwkunst niets oorspronkelijks te zeggen: wanneer hij voor geen half uurtje Koningsbergen wilde verlaten en 80 jaar er binnen bleef, wat kon hij dan elders zien?

Veel meer over landen en volken en over allerlei kunst dan over bouwkunst vertelt Goethe in zijne „Italienische Reise"; zonder geestdrift voor de Sint Pieter; in het Venetiaansche Dogenpaleis ziet hij niets moois en met de S. Marco wordt de draak gestoken. Zijn vijandschap tegen de gothiek verzwakt zijn zin voor bouwkunst, bij denzelfden Goethe, die te voren zoo geestdriftig was voor de gothiek, bijv. voor het Straatsburger Munster.

Grootsch is daarentegen de wijze waarop de geniale Schopenhauer zich over de aesthetica der bouwkunst heeft uitgesproken. In zijn „Die Welt als Wille und Vorstellung" neemt het hoofdstuk over bouwkunst een betrekkelijk geringe plaats in, maar wat hij over deze mededeelde, geldt voor alle tijden.

De schitterende stylist Ernest Renan, een schrijver die begaafd was met groote kunst van beschrijving, vermeldt in het leven van Jezus met slechts enkele woorden de wonderbaarlijke bouwkunst van het oude Jeruzalem.

Aan de moderne letterkunde der groote schrijvers is de bouwkunst geheel vreemd gebleven, met uitzondering van John Ruskin, wiens boek „De zeven lampen der bouwkunst" echter het minst bekende van al zijn werken is.

Niets over bouwkunst vinden wij in Tolstoï's

[1]) Berlin-Schöneberg. „Hilfe". Verlag 1909. 2 Mark.

„Anna Karenina", in dit alle uitingen van het menschelijk leven omvattende roman-epos, en zulks hoewel wij in Italië zijn en over schilderkunst hooren.

En toch moet een epos alles bevatten: in het grootste epos van de 19e eeuw „De heer Taddhäus" van Adam Michiewicz hebben wij eene poëtische beschrijving eener architektonisch interessante dorpsherberg.

In zijn beroemd boek: „Over Kunst" spreekt Tolstoï over alle uitingen der kunst, hij vermeldt eene menigte namen van moderne kunstenaars: maar geen enkel maal over bouwkunst, geen enkelen naam van een bouwmeester.

„Bouwmeester Solnesz". Wat zegt Ibsen daarin over bouwkunst? In zijn drama „Wenn wir Toten erwachen" vinden wij wonderbare gedachten over beeldhouwkunst en Professor Rubek is een echt kunstenaar. Solnesz zegt daarentegen zelf dat hij geen architekt, slechts een bouwkundige is. Hij bouwt kerken en kasteelen met hooge torens maar over architektuur zegt deze Ibsen'sche Solnesz—Nietzsche even weinig als Nietzsche zelf.

Van de architektuur hooren wij in de moderne letterkunde slechts, wanneer het onderwerp het zelf verlangt: „Quo Vadis" door Henryk Sienkiewicz.

Anders wordt de bouwkunst steeds vergeten. Wanneer een reiziger, die tevens een geleerde, een aesthetikus, een kunstkenner is, de grootste steden van Europa bezoekt en zijne indrukken op papier brengt, beschrijft hij het nationale karakter van de bevolking, de schilderijenverzamelingen, de algemeene plaatsbeschrijving, hij maakt historische opmerkingen — over bouwkunst? In het geheel niets. Zoo bijv. Georg Brandes.

Hermann Grimm, een zeer begaafd kunstkritikus en -kenner en tevens een met groote veelzijdigheid toegerust schrijver, heeft in een heele reeks van fragmenten en in dozijnen van opstellen slechts één stuk aan de bouwkunst gewijd: Karl Friedrich Schinkel. En daarin spiritueele gedachten van algemeenen aard, en weinig over de bouwkunst zelf, over Schinkel's schouwburg te Berlijn, zijne Bau-Akademie en Museum. Hetzelfde verschijnsel in zijne groote monografie „Leben Michelangelos" waar hij in een werk van meer dan duizend bladzijden slechts dertig wijdt aan de bespreking der St. Pieterskerk.

Deze onbeduidende rol speelt de bouwkunst overal: als kunst, als kultuurmiddel en als beschavingsfaktor.

Een typisch bewijs daarvan is de „Deutsche Geschichte" door Karl Lamprecht. Hoe volgt hij tot in bijzonderheden de geestelijke vervorming der menschheid op elk gebied! Zeer bijzonder nauwgezet is Lamprecht in de aanvullingsdeelen der Duitsche geschiedenis: „Zur jüngsten deutschen Vergangenheit". Op bijna 200 bladzijden bespreekt hij de poëzie, op 130 de schilderkunst, op 63 de toonkunst. In de band, die nog een vierde deel bevat, de wereldbeschouwing, en te zamen uit 471 bladzijden bestaat, spreekt hij over bouwkunst op 3 bladzijden!

Verschillende middelen tot verhooging der beschaving worden door Schönbach genoemd in zijn bekend werk „Das Lesen und die Bildung": het boek, het reizen, de schouwburg, de courant en alle kunsten — met uitzondering van de bouwkunst.

Hoe gering is de plaats die de bouwkunst inneemt in de door Hinneberg geredigeerde „Kultur der Gegenwart" (in het 1e deel van het verzamelwerk: „Die allgemeine Grundlagen der Kultur der Gegenwart"); deze grootsche en voortreffelijke voorstelling onzer moderne kultuur weerspiegelt het beste de onbeduidende, nietige rol der bouwkunst.

Zoo vergaat het der bouwkunst in deze overigens zoo voortreffelijke werken.

Veel erger is het met de architekten. In den regel spreekt of schrijft men over een bouwwerk zonder den naam van den bouwmeester te vermelden. Zoo, om niet in algemeenheden te blijven, Ernst Haeckel in zijne drie Berlijnsche voordrachten „Der Kampf um den Entwickelungsgedanken" over den nieuwen Dom van Berlijn.

Men zou den indruk kunnen krijgen dat onder kunst werd verstaan schilderkunst, beeldhouwkunst, dichtkunst, toonkunst — nooit echter bouwkunst; wanneer zij bij toeval genoemd wordt, dan steeds als ware zij eene volkszang, van wie het onbekend is wie haar maakte.

In alle bovengenoemde werken vindt men geen enkelen architekten-naam; Karl Lamprecht noemt den kleinsten dichter — geen enkelen bouwmeester. [1])

De namen der architekten zijn hier niet te vinden; voor het publiek blijven deze namen volkomen onbekend.

Bij het honderdjarig Schiller-jubileum in 1905 heeft een dokter tal van rekruten ondervraagd: hij kon vaststellen dat Schiller en zijn werken aan die rekruten volkomen onbekend zijn.

Wilde iemand een kring van zijn bekenden ondervragen wie Schlüter, Ferstel, Semper, Hasenauer, Hansen, Schwechten, Raschdorff, Garnier, Steindl, waren of omgekeerd: wie heeft te Weenen de Votivkerk en de Universiteit, het nieuwe Hofburgtheater, het Rijksraadpaleis gebouwd, wie te Berlijn de Kaiser Wilhelm-Gedächtniskerk en de nieuwe Dom, wie de Parijsche Opera of het Hongaarsche parlementsgebouw, en welke zijn de namen der uitstekendste Duitsche, Engelsche, Belgische of Amerikaansche architekten?, dan zou hij moeten konstateeren dat hij hier staat voor analphabetisme met betrekking tot de bouwkunst.

Waarom? — Wanneer ieder deeltje met verzen, iedere schilderij, ieder beeldhouwwerk of iedere muzikale kompositie tevens den naam van zijn auteur draagt; wanneer alle kunstenaars (met uitzondering van de

[1]) Om het verwijt van eenzijdigheid te voorkomen zij vermeld dat dit enkel slaat op het deel „Zur jüngsten deutschen Vergangenheit". In vorige deelen worden bij de behandeling der romantiek verschillende architekten genoemd (Schinkel, Zwirner, Voigtel).

arts". Men kan — en velen zullen — met BERLAGE verschillen in waardeering van de middelen die tot dat resultaat konden leiden. Reeds het feit als zoodanig dat de kwestie wordt gesteld, stemt echter tot bevrediging. Immers ook ditmaal zal ten langen leste de oude leer juist blijken: dat de waarheid ontspringt uit de botsing der meeningen.

Architectura Nr. 21. Mededeelingen betreffende het genootschap.

Indrukken van de stadsversieringen te Amsterdam, door Kijker.

Een nieuw museum te Haarlem. De heer WEISSMAN komt er tegen op dat in het vorig nummer de Redactie van „Arch." schreef „met genoegen" te hebben gezien het besluit van den Haarlemschen raad om het „Oude Weeshuis" te sparen. De heer W. wijst er op, dat dit gebouw volstrekt geen gevaar liep te verdwijnen, en dat het juist niet zal worden gespaard nu er voor f 155.000 aan wordt verbouwd. In antwoord daarop voert J. DE M. een betoog over museumeischen in het algemeen, dat ondanks eenige „dussen" en „wanten" toch weinig overtuigend is.

Iets over wapenkunst, door A. W. WEISSMAN (wordt vervolgd).

Berekening van tweeledige houten boogdraagbalken.

Bouwkundig Weekblad Nr. 22. Mededeelingen en verslagen betreffende de Mij. t. B. d. B.

Het Singer-gebouw te New-York, met afbeeldingen, ontleend aan het album dat de Singer Company van haar gebouw heeft uitgegeven.

Herziening der bouwverordeningen. Voordracht door den heer W. F. C. SCHAAP, gehouden op de verg. der Mij. 24 Mei l.l. (wordt vervolgd). De schrijver wijst op het gemis aan eenheid der regelingen en op den langen weg, die eene verordening heeft te doorloopen voor zij is vastgesteld. Op dien weg gaan door de velerlei technische en juridische adviezen van allerlei kolleges en autoriteiten veelal de oorspronkelijke beginsels verloren.

Wettelijke monumentenbescherming. Rapport van de Commissie van den Ned. Oudh. Bond (vergel. blz. 139).

De Opmerker Nr. 22. Practische schoonheidsleer. Toelichting van de stelling: „Beeldende kunst is voor het oog bestemde kunst" door HANS CORNELIUS in zijn 1908 verschenen werk „Elementargesetze der Bildenden Kunst".

Keltische bouwkunst (slot).

Voorschriften voor scholenbouw. Betoog, van den heer J. W. GERHARD, ontleend aan het maandblad „Schoonheid en opvoeding", betreffende de noodzakelijkheid tot wijziging der „Algemeene regelen omtrent den Bouw en de Inrichting van Schoollokalen", vastgesteld bij Kon. Besl. van 4 Mei 1883.

■ VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN ■

Mij. tot Bevordering der Bouwkunst. Amsterdam 24 en 25 Mei 1910.

De avondvergadering van 24 Mei was gewijd aan de bespreking van het onderwerp: „Overzicht van verschillende bouwverordeningen en de wenschelijkheid eenige meerdere eenvormigheid te bereiken", dat werd ingeleid door de heeren W. F. C. SCHAAP, directeur van Gemeentewerken te Arnhem, en J. L. B. KEURSCHOT, inspecteur van Bouw- en Woningtoezicht aldaar.

De eerste spreker stelde aanstonds de vraag, waar eenheid van gedachtengang, eenheid van uitgangspunt, eenheid van resultaat der verschillende bouwverordeningen gevonden moet worden. Bij vergelijkingen treft b.v. als een enormiteit, dat ten opzichte van de „open terreinen, diepte achter, of oppervlakte bij woningen", Rotterdam, de groote stad, en Rheden, de uitgestrekte plattelandsgemeente, éénzelfde verhouding, nl. van 1 : 3 voorschrijven.

Reeds de totstandkoming van de verordeningen, ontworpen door directeur Gemeentewerken in overleg met een juridisch ambtenaar, beoordeeld door de betrokken Commissie van Bijstand, de Commissie van strafverordeningen, den Raad, de Gedep. Staten, soms ook nog de Raad van State en de Kroon, zijn oorzaak, dat de verordeningen technisch, juridisch en hygiënisch absoluut verschillen van de ontwerpen.

Zonder systeem, zonder beginsel worden de meeste verordeningen opgezet — spr. is er zelfs eene bekend, zóó slecht van samenstelling ondanks de medewerking van velerlei juristen, dat het Openbaar Ministerie vele proces-verbalen ter zijde legt, wijl het geen vervolging op grond van zulke bepalingen aandurft.

Kleine verschillen, gevolg van plaatselijke toestanden, zullen altijd moeten blijven bestaan, maar in de algemeene lijnen der verordeningen ware, naar Duitsch voorbeeld, toch zeker wel meerdere gelijkvormigheid te verkrijgen. Een ontwerp-modelverordening bedoelen de inleiders niet te geven, die zou natuurlijk evenzeer bezwaren meebrengen als de bonte afwisseling van thans. Maar gewenscht zijn vaak fundamenteele voorschriften, waarop de gemeentelijke verordeningen worden gebouwd. Wanneer Gemeentewet en Woningwet daartoe beletsels zijn, dan is het wenschelijk, die te wijzigen.

Om hierin advies uit te brengen raadt spr. aan de benoeming van een commissie, — in overleg met den Bond van Nederl. Architecten — bestaande uit architecten, ambtenaren van Bouw- en Woningtoezicht, juristen, huiseigenaren en bouwers.

De tweede inleider gaf een breedvoerige toelichting tot eenige groote staten, waarop de voornaamste punten uit de Bouwverordeningen van een 30-tal plaatsen in vergelijking waren gebracht. Over hoogtepeil der vloeren, van de diepte onder bovenkant straat, maximum hoogte straatgevels, afmeting privaten en portalen, verhouding licht- en luchtoppervlakte, breedte-aanleg fundeering, aantal en hoogte woonvertrekken, trappen e.d. gaven die staten de zonderlingste verschillen te aanschouwen.

Maar niet alleen materieel, ook formeel loopen de verordeningen overal uiteen, wat een groot bezwaar is voor den architect, die in verschillende gemeenten werken uitvoert. Voor elke gemeente zal hij moeten beginnen met een uitvoerige voorstudie der Bouwverordening.

Voor het platteland zal b.v. het plan van den Centralen Gezondheidsraad om bouw- en woning-inspecteurs te benoemen voor kringen van gemeenten, waarvoor gezondheidscommissiën bestaan, ook veel moeten afstuiten op de onmogelijkheid, dat zulk een ambtenaar van 10 tot 20 verschillende verordeningen moet toepassen.

De heer A. W. WEISSMAN, afgevaardigde van den Bond van Ned. Architecten, verklaarde, dat de Bond geneigd was mede een commissie te benoemen als door den heer SCHAAP bedoeld.

Wat het onderwerp van den avond betreft, toen de Woningwet nog ontwerp was heeft spr. er op aangedrongen een norm in de wet op te nemen voor gemeentelijke verordeningen. Maar zijn aandrang vond toen bij de architecten geen weerklank; thans eerst wordt algemeen gevoeld, dat dit noodig is. Dat de gemeentelijke autonomie daardoor geschaad zou worden, vindt spr. nu zoo erg niet.

De heer MEIJERINK, uit Zwolle, zou het wenschelijk vinden, dat bij het geven van algemeene voorschriften gerekend wordt met de lage verdiensten en bescheiden eischen ten platten lande.

De heer J. N. HENDRIX neemt in deze bespreking aanleiding een woord van warme hulde te brengen aan den vader der bouwverordeningen in ons land, den heer TELLEGEN. Dat beteekent niet algemeene instemming met al wat hij ontworpen heeft, integendeel — maar wie als hij, door het jarenlang ontbreken van alle voorschriften ontzettende misstanden moet keeren, gaat allicht eens te ver. Spr. meent, dat het beste is, zich aan te sluiten bij de practijk. Voor goed bekende architecten moet men niet dezelfde eischen stellen als voor „smartbouwers". Men moet het minder zoeken in uniformiteit, dan in het geven van practische voorschriften. Op die wijze zal het streven der Woningwet meer algemeene sympathie winnen.

De heer SCHUURMAN, van Den Bosch, wijst ook op de bezwaren van uniformiteit, zelfs als men die onderscheidt voor steden en platteland. In het Zuiden vindt men b.v. griendwoningen in den Biesbosch, de woningen van de heiboeren en van de mijnwerkers, — daarvoor kan men geen uniforme regelen stellen.

De heer J. W. DE GROOT is mede van meening, dat men met enkele fundamenteele voorschriften zal moeten volstaan. Het euvel der uniformiteit doen Gemeentewet en Motorwet b.v. dagelijks duidelijk gevoelen.

De heer KEPPLER is van oordeel, dat een oplossing niet gezocht moet worden in het streven naar uniformiteit, maar naar systematiseeren.

Na repliek van de sprekers werd op voorstel van het Hoofdbestuur besloten om, in overleg met andere vereenigingen te trachten een goede, deugdelijke bouwwet te verkrijgen.

De tweede dag was deels aan de behandeling van huishoudelijke zaken gewijd, en hield de heer F. A. HOEFER een voordracht met lichtbeelden over „Nederland's karakter in zijne bouwwerken".

De heer HOEFER behandelde in zijn voordracht wat de Duitschers „Heimatschutz" noëmen, welk woord het best zou kunnen vertaald worden door „plaatsbescherming", zooals men ook spreekt van „plaatsbeschrijving". Spr. bejammerde het dat er zooveel oude poorten gesloopt zijn; de grootste vijand dier poorten wordt gevormd door de eischen van het verkeer, die zelfs in de kleinste plaatsen den menschen in 't hoofd spoken. Door het opruimen van oude muren heeft men meermalen een stuk geschiedenis, een stuk glorie, vernietigd. Schending van gebouwen wordt door particulieren gepleegd, maar ook door burgerlijke en geestelijke lichamen. In dit verband sprak de heer HOEFER van de „schendende uitbreiding" van oude stadhuizen, waarbij men door pleisteren de vormen en den leeftijd heeft uitgeveegd, het karakter heeft doen verloren gaan.

Als voorbeelden van Nederland's schoon wees spr. op de hofjes, op de kerken in haar groote verscheidenheid, op de grachten, die parels der steden, waarvan de demping door hem een schending van den eersten rang werd genoemd, op de dorpen de wind- en watermolens.

Volgens den heer HOEFER verdiende het aanbeveling, openluchtmusea te stichten waar dan verschillende typen van boerenwoningen met haar geheele bedrijf zouden bijeengebracht kunnen worden.

LANDHUIS TE LISSE. J. LONDON. ARCHITEKT (HAARLEM)

IXE JAARGANG No. 23 — 8 JUNI 1910

DE BOUWWERELD

RED.: J. H. W. LELIMAN B.-I. AMSTERDAM. UITGEVER: F. VAN ROSSEN

JULIAN VON ZACHARIEWICZ. ARCHITEKTUUR EN ARCHITEKTEN

(„BERLINER ARCHITEKTURWELT". 1909. 5. HEFT)

(Vervolg en Slot.)

Dit phenomenale verschijnsel, eenig in zijn soort en zonder weerga, moet op zeer speciale oorzaken gegrond zijn.

Juist datgene, wat eigenaardig is in deze kwestie, is te vinden in de hoofdoorzaak: Van alle schoone kunsten en van alle kunstenaars worden architektuur en architekten het stiefmoederlijkst behandeld, omdat zij het minst bekend zijn en zulks wijl men over alles schrijft, behalve over architektuur; omdat men de namen kent van alle menschen, die iets, al is het nog zoo weinig, gepresteerd hebben, behalve alweer van de architekten; omdat men, over MICHEL ANGELO sprekend, zooals b.v. JULIAN KLACZKO in zijn uitstekende „Causeries Florentines", vergeet, dat hij ook een architekt was enz.

Als een architekt schijnbaar bekend is, dan is hij dat niet als zoodanig, maar dan moet hij ongetwijfeld zich op een ander gebied bewogen hebben — anders zou hem niemand kennen. Het gaat zelfs zoo ver, dat een architekt van zijne buitenlandsche kollega's niets pleegt af te weten.

Sterft een dichter, een schilder, een beeldhouwer of muzikus, dan volgen hem niet alleen nekrologiën in de kranten en tijdschriften, maar hij blijft onvergetelijk, omdat zijn naam op zijne werken staat, ook op de reproducties, omdat zijn naam later door duizend middelen aan de vergetelheid ontrukt wordt.

Niets van dat al bij den architekt. Zijn werk blijft bestaan en zelfs zichtbaar. Hij zelf echter wordt nergens vermeld. Is b.v. de architekt die in het begin

der 19de eeuw de prachtige kathedraal in Milaan restaureerde, is PELLEGRINO TIBALDI bekend.

EIFFEL is zoo ongeveer de eenige architekt wiens naam met den Parijschen toren eeuwig verbonden is en blijft. Is het echter algemeen bekend, dat de naam van den toren afkomstig is van dien des ontwerpers?

Nog verschillende oorzaken zijn te vinden, waarom de architektuur en de architekten onbekend zijn.

Ten eerste de uiterlijke. Wil iemand LEONARDO DA VINCI'S Avondmaal, of RAFAËL'S Sixtijnsche Madonna zien, dan behoeft hij niet naar Milaan of Dresden te gaan. Hij gaat slechts naar de eerste den besten boek- en papierhandel en koopt zich eenvoudig de gewenschte afbeelding op een prentbriefkaart.

Wil iemand GOETHE of SHAKESPEARE, MAETERLINCK, TOLSTOÏ, SIENKIEWICZ of OSCAR WILDE leeren kennen, dan vindt hij in zijn woonplaats, al is ze ook het kleinste stadje, in de „Reclam" of een andere uitgave alles wat hij wenscht.

Maar wil iemand die b.v. in Berlijn woont de St. Pieterskerk, de St. Stephanuskathedraal of den Dom van Milaan leeren kennen, dan kan hij daar lang naar zulke prentbriefkaarten zoeken.

Veel belangrijker is echter iets anders. „Het eenige thema der bouwkunst" — zegt SCHOPENHAUER — „schraging en belasting is zoo eenvoudig, dat juist daarom deze kunst, zoover zij tot de schoone kunsten behoort (niet voor zoover zij voor gebruiksdoeleinden dient) reeds in het beste Grieksche tijdperk werkelijk volmaakt en afgerond is, en tenminste niet meer voor belangrijke verrijking vatbaar is. Integendeel kan de moderne architekt zich niet ver van de voorschriften en voorbeelden der ouden verwijderen zonder daarbij op den weg der achteruitgang te geraken. Hem blijft dus niets over dan die van de ouden overgeleverde kunst toe te passen en hare voorschriften zooveel mogelijk te volgen, met de beperkingen die door de behoefte, het klimaat, zijn land en den tijd waarin hij leeft, hem onafwijsbaar worden opgelegd. Immers in deze kunst evenals in de beeldhouwkunst, valt het streven naar het ideaal met de navolging der ouden te zamen." (SCHOPENHAUER, „Die Welt als Wille und Vorstellung, Ergänzungen zum dritten Buch", hoofdstuk 35.)

Deze voortreffelijke opmerking van SCHOPENHAUER laat zich door vele voorbeelden staven. SCHINKEL keerde in zijn laatste werk, het Berlijnsche Museum, tot den Griekschen stijl terug.

De bouwkunst heeft bovendien geen vrijheid van beweging: „Zij is een gebonden kunst gebleven" — zegt WILHELM WUNDT — „en zal het waarschijnlijk wel altijd blijven, omdat haar hoogste opgaven voor de gemeenschap voor welke hare werken bestemd zijn door staat, kerk, gemeente enz. of in bijzondere gevallen door enkele bevoorrechten gesteld worden." (WUNDT, „Völkerpsychologie, Mythus und Religion", I, 225.)

De bouwkunst wordt vooral gebonden en tegengehouden door den eigenaard harer produktie. Ieder ander kunstenaar schept door zijn eigen impulsieve kracht. De architekt moet voor zichzelf kunstmatig zijn scheppingskracht opwekken. Hij gaat te werk op bestelling. Daarom kan de bouwkunst nooit in den strijd van „de kunst voor de kunst" genoemd worden.

De dichter, schilder, beeldhouwer, musikus kan zooveel geven als hij slechts wil; de architekt is altijd beperkt. Hij denkt slechts dan aan een werk, wanneer er kans is dat het later gebouwd zal worden. Om die reden maakt hij dan ook geen ontwerpen en mocht hij het al doen dan is dat geen zuiver architektonisch werk, maar arbeid van een teekenaar.

De bouwkunst heeft door haar wezen en eigenaardigheid onder alle kunsten het minste gemeen met de poëtische mystiek, welke vooral tegenwoordig in de muziek, schilderkunst, poëzie (WAGNER, BÖCKLIN, MAETERLINCK, NIETZSCHE) een vergoeding voor de godsdienst is bij een groot aantal menschen — niettegenstaande zij juist de kunst is die de kerken schept.

Alle kunsten, uitgezonderd de bouwkunst, kunnen de mythologie, het sprookje, het geheimzinnige voorstellen; de bouwkunst niet.

Iedere andere kunst kan alle zielstoestanden weerspiegelen: gedachten en gevoelens, philosophie, het tragische en het komische of het onuitputtelijkst onderwerp, de liefde; de bouwkunst alleen weer niet. Hoe zou zij b.v. erotische liefde voorstellen? of het spookachtige of het gruwzame?

En wanneer zij al eens een gedachte wil voorstellen, dan roept zij andere kunsten te hulp. Haar innerlijke inhoud, de gedachte, moet zij zeker en onvermijdelijk aan het doel aanpassen. Anders is zij altijd arm aan inhoud en blijft steeds een groote allegorie.

Zonder kunst, zonder een weinigje poëzie, bestaat geen mensch. De wilde vindt zijn poëzie in zijn godsdienstige vereering of in het hooren van den wonderschoonen zang der vogels. Zonder architektuur kunnen de menschen leven en als ze in een huis wonen, dan kan dat best een bouwwerk zijn, het behoeft geen bouwkunstwerk te zijn, omdat men dat niet verlangt en er zich niet om bekommert.

Ieder andere kunst kan gepopulariseerd worden en in den vorm van primitieve kunst verschijnt de poëzie in het volksdicht (dikwijls reeds ware kunst), de muziek in den vorm van een lied, een wals, een operette, die gezongen, gefloten of op een allerprimitiefste dorpsviool voorgedragen wordt; de bouwkunst alweer niet.

Deze kunst heeft geen enkel genie gekweekt dat voor de menschheid aan een halfgod gelijk is zooals b.v. SHAKESPEARE, GOETHE, WAGNER, MICHEL ANGELO, RAFAËL en LEONARDO DA VINCI. Deze kunst heeft in hare vertegenwoordigers nooit zulk eene vereering en zulk een aanbidding gevonden als alle andere.

Zij heeft haar eigenaardigheid van stijl verloren. Als men een dichter leest, herkent men toch stijl en karakter, van een MAETERLINCK, NIETZSCHE, OSCAR WILDE. Beschouwt men de schilderijen van KLIMT, LIEBERMANN, KLINGER, BÖCKLIN, MALCZEWSKI, ROPS, of hoort men muziek van WAGNER, BIZET, CHOPIN dan

kan men het eigenaardige van het werk, het karakter van den kunstenaar herkennen en navolgingen, hetzij bewust of onbewust, onderscheiden. In de bouwkunst is dat niet het geval.

Zij heeft minder voeling met den modernen geest des tijds dan de andere kunsten. Alle tegenwoordige verschijnselen van den menschelijken geest zijn van een nieuwe leer doordrongen, van poëzie en schilderkunst tot aan de uitvindingen der techniek en tot het katholicisme toe. Slechts de oude bouwkunst heeft geen lichtstraal van den modernen geest in zich opgenomen, hetgeen wij bij de groote monumentale bouwwerken kunnen waarnemen, bij andere eigenlijk niet; zij blijft meestal getrouw bij het traditioneele.

De prikkelbaarheid, dit kenmerk van onzen tijd, zooals KARL LAMPRECHT haar noemde, is voor de bouwkunst onbruikbaar. En daarbij nog iets zeer merkwaardigs: „Wij staan tegenover de bouwkunst geestelijk radeloos, wij begrijpen hare werken niet meer." (LAMPRECHT, „Zur jüngsten deutschen Vergangenheit", Berlin 1902, I, 200.)

In WAGNER's kunstwerken speelt de bouwkunst bijna geen rol, evenmin als bij andere kunsten; de kunst nog wel die het meest voor allen toegankelijk en zichtbaar is, schoon en edel, onrechtvaardig aan te velen vreemd geworden, die den wonderbaren naam draagt van „versteende muziek".

De geringschatting der bouwkunst als een teeken van de eenzijdigheid der kultuur (niet alleen van den tegenwoordigen tijd) is een treurig verschijnsel, dat zich bij alle beschaafde volken voordoet.

Zou men een vergelijking willen maken, dan moest men de bouwkunst, wat de openbare belangstelling betreft, naast de scheikunde plaatsen. En dan nog niet eens met het volle recht. Scheikunde en scheikundigen zijn over het algemeen meer bekend dan architektuur en architekten.

Verscheiden andere oorzaken zijn nog in het spel. De algemeene oorzaak is en blijft: de bouwkunst als zoodanig geniet niet de algemeene belangstelling. Hierover is, heel merkwaardig, ieder het eens. Nergens, op geen enkel gebied van het menschelijk geestelijk leven, is een algemeen geldende stelling bewijsbaar — met deze eene uitzondering: de absolute algemeene onverschilligheid voor architekten en voor architektuur.

* *
*

Het vorenstaande artikel viel ons op bij lezing van het maandblad „Berliner Architekturwelt". Wij meenden goed te doen eene vertaling ervan in „De Bouwwereld" op te nemen, hoewel wij met verschillende denkbeelden van den schrijver niet, of althans niet geheel instemmen en ook de uitspraak van SCHOPENHAUER niet zonder meer aanvaarden kunnen. Het betoog is niet vrij van overdrijving of eenzijdigheid. Dit echter kan buiten beschouwing blijven waar immers de kern van het stuk ongetwijfeld juist is en ook slaat op onze toestanden. Naast de Duitsche boekwerken door den schrijver geciteerd, zouden Nederlandsche vermeld kunnen worden. Ieder onzer kan in eigen omgeving voorbeelden te over aanwijzen welke de juistheid van het betoog des heeren ZACHARIEWICZ ook voor ons land illustreeren. Ook onze pers, noch ons publiek bekommeren zich noemenswaard over de architektuur. De architekten zijn hier nog heel wat meer „te verwaarloozen grootheden" dan ginds en het ontbreekt niet aan gelegenheden die hen dat duidelijk maken.

De architektenstand zelf in de eerste plaats zal moeten trachten verandering te brengen in die waardeering door alles in het werk te stellen wat dienen kan tot verheffing van zijne maatschappelijke positie en tot versterking van zijn invoed.

Een krachtig vereenigingsleven ter versterking van het gevoel van samenhoorigheid zij aangevuld door stelselmatige uiting naar buiten. De bouwkunst moet steeds meer gebracht worden buiten den engeren kring der beoefenaars en schaarsche belangstellenden. Aktiever deelname aan het openbare leven; levendiger belangstelling in de vraagstukken van den dag, bij wier oplossing de bouwkunst trouwens veelal direkt betrokken is; breken met het stelsel van „laisser-aller" wanneer onverschilligheid ten aanzien van architektonische vak- of kunstbelangen valt waar te nemen, zijn middelen, die tot dit doel kunnen dienstig wezen. Breidt de architekt aldus zelf zijn werkzaamheid uit over ruimer sfeer, dan kan het niet uitblijven of ook anderen zullen zich zijn kunst en zijne persoon meer gedenken.

Het zelfbewustzijn dat de beoefenaars kenmerkt van vele vakken, die waarlijk voor de maatschappij niet grooter, maar eer geringer beteekenis bezitten dan de bouwkunst, ontbreekt den beoefenaars der laatste kunst. Ook die omstandigheid vermindert het gezag van hun woord evenals het aanzien van hun beroep. Zij doen zich niet gelden waar het pas geeft.

En zij kunnen dit vaak ook niet. Hun kracht is versnipperd en het beste deel gaat te loor in onderlinge bestrijding. Eensgezindheid is verre. Het is de taak der bouwkundige vereenigingen om, iedere gelegenheid aangrijpend welke zich voordoet, de belangen-eenheid van den architektenstand op den voorgrond te plaatsen en de noodzakelijkheid van meer „esprit de corps" te doen uitkomen. Dat deze ontbreekt is mogelijk wel het groote euvel. De buitenstaander die naar een stevig houvast zoekt bij de beoordeeling van bouwkundige kwesties vindt dat niet bij de vakgenooten zelf.

Eerst na overbrugging der verschillen in eigen kring door vereeniging en samensmelting, zal de kracht moeten worden gevonden om met kans van slagen te trachten de ongevoeligheid en de onverschilligheid der buitenstaanders in belangstelling te keeren.

JAN MOSMANS. DE ROODENBURG TE 'SHERTOGENBOSCH IN AFBRAAK

Het oude huis De Roodenburg te 's Hertogenbosch (waarover in afl. 6 reeds een artikel met afbeelding voorkomt) ligt na vijf weken sloopens tegen den grond....

Duizende schoongemaakte mopsteenen, groot 28 × 13 × 7 cM., die zich uitstekend leenen tot restauratie van oude gebouwen, staan binnen de schutting opgetast. Het weg te voeren puin zal niet minder dan een kleine 600 karvrachten bedragen.

Hier mogen eenige bouwkundige aanstippingen volgen, als zoovele niet onbelangrijke kiekjes bij den afbraak gemaakt.

1.) Op een vlierinkje vond men een aantal oude planken met opschriften besneden, zooals:

Denis de Villers de Tournai 1629.

William R. S. Walker geseten 6 weken 1629.

Jan Mattisen van Lidt gheseten 30 weken 1629.

J. Hs. Mari (Jesus Maria).

Henrick kers korff van Goch.
O! hart [1]) van min dat wi soo
Ghetemmert moeten sin.

Ook meetkundige figuren kwamen er op voor; en verder ingekerfde afbeeldingen van klompen en schoenen, molens en de plattegrond van een fort.

't Is blijkbaar werk van gevangenen geweest, soldaten van Waalsche, Schotsche, Duitsche of Hollandsche nationaliteit, die ter Hertogstede in bezetting lagen. Het houtwerk, dat niet oorspronkelijk voor dat vlierinkje bestemd was, is dan afkomstig van de harde brits of de stevige afsluiting van een militair cachot, dat zich in de kelders van De Roodenburg of elders bevonden kan hebben.

2.) Toen de zinken gooten werden weggenomen, stuitte men op breede dakgooten van zandsteen met afzonderlijke, ondergemetselde dito „spuwers" (zie teekening) van welke er Westwaarts nog één, Oostwaarts nog drie buiten den muur staken.

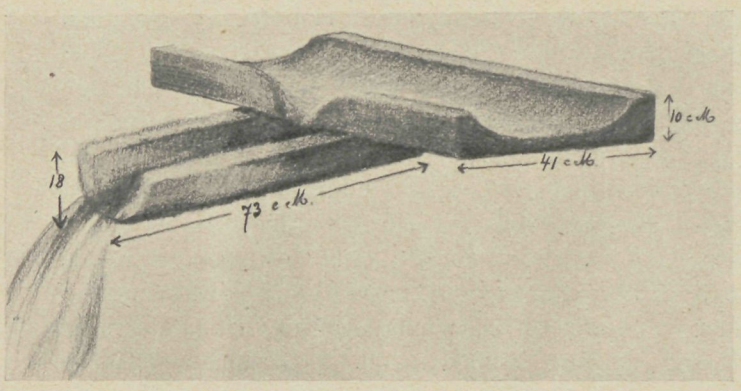

STEENEN DAKGOOT MET „SPUWER"

[1]) Hier was een hart geteekend.

Deze hemelwater-afvoer dagteekent uit lang vervlogen tijden, toen De Roodenburg nog geheel vrijstond, wat op de oudste prenten al niet meer het geval is. Zij moet aangelegd zijn tegelijk met het bouwen van den muur, in elk geval lang vóór 1640 in welk jaar de stadsregeering gelastte, dat al de over de straat uitstekende goten binnen een jaar weggedaan, en het water langs de gevels door looden of „blikken" pijpen afgeleid moest worden. Deze steenen dakgoot werd toen buiten gebruik gesteld.

De voormalige morsige en smalle Markstraat zal oudtijds op hevige regendagen een heelen schoonmaak hebben ondergaan, als het regenwater uit 6.7 breede spuwers vanaf 13 M. hoogte op straat nederstortte, met eene kracht als moderne waterleidingstralen.

3.) Niet alledaagsch is de wijze, waarop de dakconstructie zich oploste in de zijmuren.

Bij 't amoveeren van dak en zolder bleek het volgende:

Een rondbogenfries, zooals men die karakteristiek aan de buitenmuren van Romaansche gebouwen opmerkt, bevond zich op de bovenste verdieping van De Roodenburg, binnenwerks tegen de zijwanden gemetseld. (zie teekening), rustende op brokken zandsteen, en om de twee toogjes telkens eene ruimte latend voor een op z'n kant geplaatsten eiken balk.

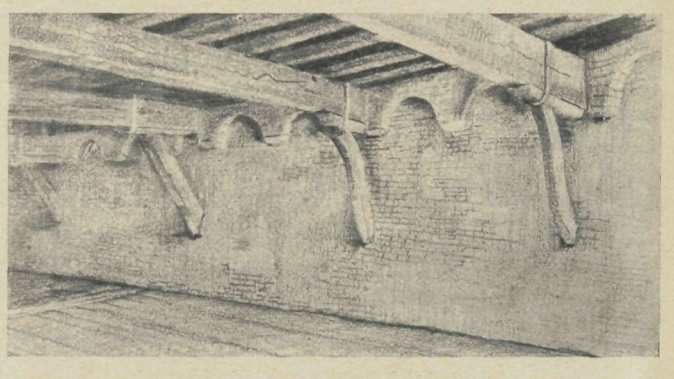

GEZICHT OP DE VERDIEPING ONDER DEN ZOLDER, LANGS OOSTZIJDE

Hierdoor won de muur een kwart meter in dikte.

De aldus verbreede wand bood gemakkelijker plaats aan de ruime steenen goot, en een vaster steunpunt aan het geheele kapspant, speciaal aan de opleggers en muurplaten, zooals de bijgevoegde architectonische teekening duidelijk maakt.

4.) Al sloopende — maar middelerwijl het belangrijke, dat zich voordeed noteerende — daalde men tot de onderste verdieping, waarvan de bovenkant-vloer ruim één meter boven straatpeil ligt.

Hier vond men sporen van met den muur in verband gemetselde „spaarbogen" of muur-nissen, waarmede de kleine dichtgemetselde raam-openingen in den gevel langs de Marktstraat samenvielen. (Zie bovenste stippellijnen op de teekening van den kelder.) De muren behaalden hier eene dikte van 1.10 M.

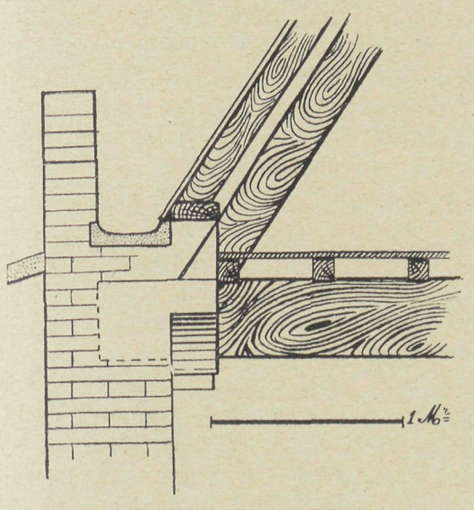

GEDEELTE VAN HET KAPSPANT

Toch waren deze zware steenmassa's door het kappen van rookleidingen, het breken van deur- en vensteropeningen enz., voorlang al zóó verzwakt, dat de zijgevel door verschillende zware kettingankers in bedwang moest worden gehouden.

5.) De kelder, die onder De Roodenburg loopt, is 19 M. lang en werd in den laatsten tijd voor de eene helft gebruikt om er een groot getal van die typische kraampjes in op te bergen, die dagelijks tot in den namiddag, op de befaamde „Bosschemarkt" staan opgebouwd.

Ook in dezen kelder treft men langs de muren de bekende halfrondgesloten „spaarbogen" aan.

Opmerkenswaardig is nog de manier waarop deze kelder is overwelfd of liever overzolderd.

Een enorme balk, aan elk eind door karbeelen gesteund en in 't midden door een sleestuk en gemetselden kolom onderschraagd, loopt over de as van den kelder van voren naar achteren door. Daarover zware elken balken en eiken deelen, waarover zand en plavuizen. (Zie lengte-doorsnee-teekening.)

6.) Dit is het belangrijkste wat tot dusver van De Roodenburg aan het licht kwam.

Overigens bood het amoveeren eene geschikte gelegenheid om de noodige maten op te nemen en al die gegevens te verzamelen, die tot eene nauwkeurige reconstructie op papier, van dit voor 's Hertogenbosch zoo belangrijke historisch gebouw dienstig zijn.

Tot het bijeengaren van al welke notities ik op de meest vriendelijke wijze in staat werd gesteld door de firma K. C. Suijling & Zonen (Gebrs. Suijling, architecten en eigenaars van het afgebroken perceel), alsmede door hunnen voorkomenden opzichter C. van Steenes.

Wanneer de gevallen Roodenburg plaats gemaakt zal hebben voor het nieuwe kapitale winkelhuis, naar de plannen en onder de leiding van genoemde firma te bouwen, zal heel 's Hertogenbosch ongetwijfeld er met genoegen naar opzien, blijde dat de woningkazerne Roodenburg (wiens donkerkleurige zijgevel alléén nog maar een schilderachtig aspect opleverde) door nieuw en gezond bouwwerk vervangen is.

's Hertogenbosch, 13 Mei 1910.

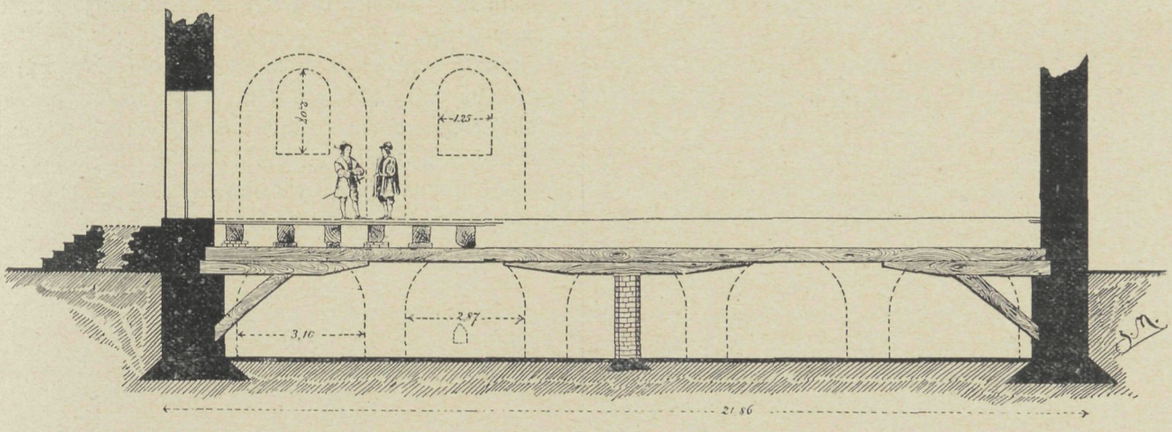

LENGTEDOORSNEDE VAN DEN KELDER

EEN ARBEIDSCONTRACT IN HET BOUWVAK UIT DE XVIIIDE EEUW

MEDEGEDEEDD DOOR SNUFFELAAR

Zooals aan de lezers van dit tijdschrift waarschijnlijk wel bekend zal zijn, dateert de officiëele openbaarheid der notarieele archieven van de provinciën, die oudtijds een notariaat gekend hebben (dat zijn Holland, Zeeland en Utrecht) eerst van het jaar 1904. Toen pas werd een geschiedbron ontsloten van buitengewone beteekenis, vooral voor die onderdeelen der historische wetenschap die zich met de studie van het meer intieme leven onzer voorouders bezighouden. Het notariaat toch is een ambt dat — vroeger nog meer dan thans — diep ingrijpt in het maatschappelijk leven; bij schier iedere belangrijke gebeurtenis kwam en komt een notaris te pas en het spreekt van zelf dat de door de notarissen

nagelaten minuten een schat van gegevens over dat leven hebben nagelaten. In dezen nog bijna maagdelijken bodem (vroeger hebben alleen de kunsthistorici tot enkele notarieele archieven toegang weten te krijgen) is de eerste spade al reeds gestoken, maar nog oneindig veel arbeid zal gedaan moeten worden, eer we het rijke materiaal systematisch zullen kunnen overzien en bewerken.

Een van de belangrijkste notarieele akten is die waarbij een tot stand gekomen contract wordt opgeteekend en daarbij interesseert ons hier het arbeidscontract het meest. Alvorens echter de overeenkomst uit het bouwbedrijf, die we in het Leidsch notarieel archief overnamen, af te doen drukken, willen we eenige korte opmerkingen over het arbeidscontract in den vroegeren tijd ten beste geven, die den lezer ter oriëntatie misschien niet onwelkom zullen zijn.

De oude arbeidscontracten zijn in 2 soorten te verdeelen: contracten tusschen patroons en gezellen en tusschen patroons en ouders van aanstaande leerlingen, de leerlingcontracten. Die laatste kunnen we hier buiten beschouwing laten, maar over de contracten tusschen patroon en arbeider een enkel woord.

Tegenwoordig steunt het arbeidscontract op een Rijkswet, maar in de zeventiende en achttiende eeuw was het recht plaatselijk geregeld, afwijkend van plaats tot plaats, van gild tot gild, en berustte het arbeidscontract op de gildekeuren. Maar daardoor geven de contracten juist een zeer groote verscheidenheid van recht te zien.

Het hieronder afgedrukte kontrakt spreekt voor zich zelf: een weduwe sluit een arbeidsovereenkomst met een knecht, die na eenige jaren de mogelijkheid geopend ziet de zaak van haar over te nemen. Ons contract heeft dus een tweezijdig karakter. Hier volge het letterlijk:

Huyden den 12en January 1720 compareerden voor mij Hendrik Sijen openbaar notaris, bij den Edelen Hove van Holland geadmitteert binnen de stad Leijden residеerende, ende voor de naarbeschreven getuygen, Petronella van Noort wedüe van Pieter van den Abeelen ter eenre, ende Arent van Leeuwen ter andere sijde, woonende binnen deze stad, mij notaris bekent, dewelcke verclaarden met den anderen overeengecomen en verdragen te zijn in manieren als volgt,

Namentlijk.

Dat Arent van Leeuwen gehouden sal sijn sijn proeff te doen als meesterknegt en dat op sijn eygen kosten sonder daarvoor iets te mogen pretenderen, verder sal den voornoemde Arent van Leeuwen mede gehouden sijn de gemelte Wedüe van den Abeelen drie jaaren lang als meesterknegt te dienen bestaande om het werck te gaan besien en te ordonneren, als mede behulpsaam te sijn omtrent het bestellen en schrijven van de Reeckeningen, dat mede sonder iets daarvoor te mogen pretendeeren en den arrebeijt die hij sal komen te doen daarvoor maar sal genieten een ordinaris knegts dagloon, welcken drie jaaren sijn ingang hebben genoomen met primo Januarij 1720, en eyndigende met primo Januarij 1723, edog soo sal de voornoemde Wedüe van den Abeelen haar huur en optie hebben van ieder Jaar affstant te mogen doen, onder dese conditie nogtans, dat ingevalle de meergenoemde Wedüe van den Abeelen bleeff uytcontinueren, niet verder sal mogen continueren als de voorsz. drie jaaren, mits dat den voornoemde Arent van Leeuwen gehouden sal sijn alle de materialen 't geene tot de metselaarswinkel behoort sal moeten aanstaan voor sodanigen prijs als de gemelte Wedüe derselve heeft ingekoft, laatstelijk dat ook de meergemelte Wedüe van den Abeelen gehouden sal sijn drie maanden van te vooren dat sij affstant doet, alle moogelijckheden in het werk te stellen omme de vaste clanten die deselve Wedüe heeft off nog soude mogen krijgen aan den voorsegde Arent van Leeuwen te transporteeren, bestaande in het Weeshuys, Meermansburgh, Tevelshofje, het St. Annahofje en verdere gunstgenoten.

Tot naarcominge van hetgeene voorsch(reven) staat verbinden zij comparanten ieder haar persoon en goederen geene van dien uytgesondert stellende deselve ten bedwang ende executie als naar regten: aldus gedaan ende gepasseert binnen Leijden praesent de ondergesch(reven) getuijgen.

Pieternella van Noort.
Arent van Leeuwen.
Teunis van Leeuwen.
Pieter van Noort.
H. Sijen, nots. publ.

Protokol van den notaris H. Sijen. 1720—22. No. 4.

GEMENGDE BERICHTEN

AMSTERDAM. Het voormalig O.-Z.-Huiszittenhuis. De behandeling die het wetsvoorstel tot verkoop van het Arsenaal in de 2e Kamer heeft gevonden geeft ons aanleiding tot eenige bedenkingen, die wij wenschen vast te knoopen aan eene korte beschouwing in het volgend nummer. Intusschen is het wetsvoorstel gelukkig afgestemd.

De Dam-Stadhuis-quaestie. De commissie benoemd bij Raadsbesluit van 23 Februari jl. teneinde de Dam-Stadhuisquaestie in vollen omvang te onderzoeken, is met haar onderzoek gereed gekomen. De commissie bestond uit de heeren architecten dr. P. J H. Cuypers, te Roermond; C. Muysken, oud-voorzitter van de Maatschappij van Bouwkunst, te Baarn en H. P. Berlage Nz., alhier; voorts hadden zitting als archaeoloog-geschiedkundige prof. dr. H. Brugmans, hoogleeraar in de geschiedenis aan onze Gemeentelijke Universiteit, de directeur van P. W., de heer A. W. Bos, terwijl de heer W. J. de Groot, onder-directeur van P. W., als secretaris optrad.

Na een arbeid van nog geen vier maanden heeft de commissie jl. Zaterdag haar rapport bij Burgemeester en Wethouders kunnen indienen.

Wij vernemen, dat de Commissie op grond van haar onderzoek tot de conclusie is gekomen, dat het Paleis aan den Dam (het oude Raadhuis) groot genoeg is om er den zetel van het

stadsbestuur met de daaraan organisch verbonden geheele secretarie onder te brengen. De zetels van den Burgemeester en de Wethouders zouden dan overgaan en de secretarie-afdeelingen Algemeene Zaken, Onderwijs, Publieke Werken, Handelsinrichtingen, Statistiek, Armwezen en Gemeentebedrijven

Er zou zelfs nog meer in het Paleis-Stadhuis onder dak gebracht kunnen worden, maar dit acht de commissie niet wenschelijk, omdat de overgebrachte secretarie-afdeelingen gelegenheid tot uitbreiding moeten behouden.

De Raadzaal kan gevestigd worden in de oude schepenzaal of z.g. Troonzaal.

In het tegenwoordige Stadhuis zouden gevestigd blijven de afdeeling Militaire Zaken, waarmee B. en W. weinig te maken hebben, de afdeeling Belastingen, Bouw- en Woningtoezicht en de diensten van Publieke Werken.

Dit wat het Paleis-Raadhuis betreft, dat naar het oordeel der commissie dus zeer goed geschikt is om er „de kern der secretarie" te huisvesten. Het gebouw zal hiertoe voornamelijk in zijn vroegeren toestand moeten teruggebracht worden.

De commissie concludeert voorts, dat op het vrijkomend Dam-terrein tegenover het Paleis geen nieuw Stadhuis gebouwd kan worden, omdat dit terrein beslist t e k l e i n is voor een aan behoorlijke eischen voldoend Raadhuis, zij het ook uitsluitend voor de kern der secretarie bestemd.

En voorts komt de commissie tot de conclusie, dat met de noodige verbouwing ter plaatste het tegenwoordige Stadhuis ook in goeden toestand te brengen is.

O n t e i g e n i n g van het huizencomplex O. Z. Voorburgwal-Prinsenhofsteeg-O. Z. Achterburgwal en Oude Doelenstraat zou noodig zijn, om dan de noodige ruimte tot den bouw van een waardig Stadhuis met groote raadzaal enz., te kunnen vinden.

„Alg Hbl."

Mededeeling inzake prijsvraag „Rochdale". Tengevolge van de deels gelijkluidende, deels van elkander afwijkende bezwaren, gemaakt door verschillende bouwkundige vereenigingen, betreffende de prijsvraag „Rochdale", heeft zich uit de Jury, na gepleegd overleg met het Bestuur van de coöperatieve Bouwvereeniging „Rochdale", eene commissie gevormd, bestaande uit de heeren H. P. Berlage Nzn., J. Gratama en J. E. van der Pek.

Deze commissie heeft de opdracht gekregen, zoo mogelijk, wijzigingen in het programma der prijsvraag „Rochdale" te ontwerpen, waardoor dit programma, zoowel door de verschillende bouwkundige vereenigingen als door „Rochdale" en de Jury, kan worden aanvaard.

Te dien einde zal die commissie in overleg treden met de bouwkundige vereenigingen, alsmede met de Jury en het Bestuur van „Rochdale".

De Jury hoopt tegen 1 Juli a. s. het resultaat te kunnen mededeelen, de termijn van inzending zal in verband hiermede verlengd worden tot 1 October 1910.

Naar aanleiding van het bovenstaande adviseert de Jury den mededingers voorloopig hun arbeid te staken; wenschen zij toch door te werken, zoo geschiedt dit geheel voor eigen risico.

H. P. Berlage Nzn., Voorzitter.
J. Gratama, B.-I., Rapporteur. } Architecten.
J. E. van der Pek.
J. M. Zoetmulder, C.-I. Inspect. v. d. Volksgezondheid.
Ch. Koster
P. Roeland } Bestuursleden „Rochdale"
A. Keppler C.-I.

DORDRECHT. Prijsvraag voor een nieuw ziekenhuis. De Regenten van het Ziekenhuis hebben aan den Raad gevraagd om een crediet van f 1500, teneinde een prijsvraag uit te schrijven voor een ziekenhuis, bestemd voor 100 bedden en kostende hoogstens f 300.000. Reden van het besluit was dat verbouw, waarmee toch ook nog f 90.000 à f 100.000 gemoeid zou wezen, niet tot verbetering kon leiden.

Het resultaat en de prijsvraag zal worden afgewacht voor een bouwsom aan den Raad zal worden gevraagd.

Het Nederlandsche Cement-syndicaat. In „De Aannemer" van 31 Mei 1910 leest men het volgende:

„Dit syndicaat bestaat nu sinds vijf jaren ruim en heeft bij zijn optreden dadelijk een belangrijke verhooging van de cementprijzen bewerkt. Aangemoedigd door het aanvankelijke succes begon het syndicaat spoedig zijne prijzen nog belangrijk te verhoogen en daarmede gelijk zijne voorwaarden te verscherpen.

„Niemand meene dat een syndicaat er naar streeft het artikel wat het verkoopt in deugdzaamheid te doen uitmunten, de prikkel die vroeger bestond tusschen de verschillende fabrieken om hun merk door groote deugdzaamheid grooter aanzien op de markt te geven en hen daardoor in staat te stellen een meer loonenden prijs voor hun artikel te bedingen — deze prikkel is door de syndicaats-niveleering vervallen. Iedere fabriek krijgt denzelfden prijs in hun syndicaat en hun artikel is geadmitteerd zoodra 't aan de minimale eischen voldoet.

„Wij voor ons kennen bovendien dan ook geen onzinniger bepaling, dan de eisch, die wij in sommige bestekken lezen, nl. dat de cement moet zijn: „Syndicaats-cement". Immers dat syndicaat omvat een aantal fabrieken wier producten, vroeger tenminste, alles behalve eenvormig waren wat betreft hunne hoedanigheid.

„Aan de macht en invloed van dit syndicaat is in den laatsten tijd nog al afbreuk gedaan. Immers de abnormaal hooge prijzen die men in de jaren 1906—07 en '08 wist te handhaven, verlokten vele concurrenten tot de stichting van nieuwe fabrieken, en toen ook nog eenige bekende groothandelaren de vrijheid verkozen boven de syndicaats-overheersching, brak de strijd eerst recht los. De prijzen vielen begin 1909 ineens met f 4.— p. ton omlaag, en het syndicaat spande zich dubbel in om haar positie, zoo gemakkelijk veroverd, te handhaven.

„Dat is evenwel niet gelukt.

„Zijn aandeel in den verkoop, dat in de beste jaren zeker 90 pCt. bedroeg, is in 1909 zeker wel 20 à 30 pCt. gedaald, en nu komt 't ons voor, dat men nu met alle geweld de positie wil hernemen al zou men met de middelen minder kieskeurig moeten worden.

„Deze „zenuwachtigheid" der onrust is 't misschien die hen naar middelen doet grijpen, die ons insziens moreel noch commercieel goed door den beugel kunnen. Immers de zoo doorzichtig en voorzichtig gestelde advertentiën, enkele firma's betreffende en waarvan er tot ons leedwezen ook een paar in ons orgaan zijn geplaatst geven den onbevooroordeelden toeschouwer den sterksten indruk van unfairen concurrentiestrijd.

„Zijn wij goed ingelicht, en kunnen wij afgaan op de ons verstrekte gegevens, die ons trouwens van betrouwbare zijde werden verschaft, dan is het vermeend gepleegde kwaad tot geheel andere verhoudingen terug te brengen. Ja, men beweert zelfs, dat de zoogenaamde kwade trouw in een bepaald geval werd geprovoceerd en bij de levering van een enkele zak cement dit feit werd geconstateerd per deurwaarders-exploit. Den overtreder werd toen niet onduidelijk te verstaan gegeven, dat de gevolgen, die een dergelijke daad kon hebben, vermeden konden worden, indien hij zich weer onder de hoede van 't syndicaat stelde.

„De waarschuwingen die 't syndicaat 't zij per brief 't zij mondeling aan verschillende Directiën doet om dit of dat merk niet te gebruiken, wat door de outsiders wordt geleverd, komen in een eigenaardig licht, wanneer men nagaat, dat bij de meesten dezer 't syndicaat getracht heeft, misschien zelfs nog tracht, aansluiting bij hun verbond te bewerken.

„'t Bezwaar om een syndicaat te handhaven in een kunstmatig product toont zich in 't vrije ruil-verkeer ten sterkste, en wij aannemers als vrije koopers, kunnen onze sympathie niet onthouden aan de outsiders die met moed en volharding blijven strijden voor hunne begrippen van gepaste vrijheid.

„Na ontbranding van den strijd is 't syndicaat, dat dan de merken bij uitnemendheid heet te verkoopen, er eerst toe overgegaan om haar weerstands-garantie-cijfers te verhoogen, terwijl toen de concurrentie bijna geheel was uitgeschakeld, slechts de minimale cijfers der toenmalige Duitsche normen werd gegarandeerd, tenzij van keer tot keer waar hoegere garanties door Directies werd gevergd. Wij moeten dus èn als technici èn als handelsmannen deze verdeeldheid toejuichen, omdat bij de concurrentie in den prijs ten concurrentie in deugd wordt beoefend die aan 't vak en aan 't werk beide ten goede komt."

De restauratie van het Heidelberger Slot houdt nog steeds de aandacht en de gemoederen gespannen. De regeering van Baden geeft hare plannen blijkbaar niet op blijkens het volgende bericht:

De begrootingscommissie van den Badenschen Landdag heeft zich met de herstellingsplannen van het Heidelberger Slot bezig gehouden. De regeering blijft hardnekkig een restauratie voorstaan, en dreigt het gebouw achter een schutting te zetten wanneer haar begrootingspost niet wordt goedgekeurd. Hierdoor liet de begrootingscommissie zich niet intimideeren. Zij heeft het ontwerp afgestemd en de Landdag heeft dit voorbeeld gevolgd met op drie na algemeene stemmen.

Onbekend maakt onbemind. In het artikel „Architektuur en architekten" wordt er, als een blijk hoe onbekend architektennamen zijn, op gewezen, dat zelfs een architekt zijn buitenlandsche kollega's niet pleegt te kennen.

De „Construction Moderne" van 14 Mei l.l. levert daarvan een treffend voorbeeld door te berichten dat tot korrespondeerend lid van de Academie van Schoone Kunsten te Parijs benoemd werd de heer „von Ishné, architekt te Berlijn, schepper van talrijke werken, o. a. van het Parlementsgebouw te Berlijn".

Dat von Ihne zijn naam aldus verturkscht ziet in Ishné kan een zetfout zijn. Maar dat de Redaktie van een voornaam vakblad als de „Const. Mod." hem inplaats van Wallot als bouwmeester van het Rijksdaggebouw voorstelt — het is inderdaad te vleiend voor von Ihne's onbeduidendheid — en aldus tevens blijk geeft den ontwerper niet te kennen van een der belangrijkste monumenten van dezen tijd, dat is wel een bewijs hoe gemakkelijk architekten zelfs bij hun kollega's in het vergeetboek raken!

De herbouw van de Campanile te Venetië is niet, gelijk men gehoopt had, op den S. Marcus-dag, 25 April, van dit jaar kunnen worden voltooid.

Nadat ongeveer vier maanden geleden het baksteen-metselwerk voltooid was, werd begonnen met den opbouw der uit natuursteen opgetrokken klokkenhal De oude zuilen van verde antico aan drie der zijden konden opnieuw worden geplaatst. De granieten zuil in het midden der zuidelijke arcade moest daarentegen vernieuwd worden. Ook de beide figuren, die de Oost- en Westzijde der attica versierden zijn volkomen intact gebleven en worden opnieuw gepiaatst. De Noord- en Zuidzijde der attica was versierd met gevleugelde leeuwen, de wapendieren van S. Marcus. Deze leeuwen werden indertijd, toen de Franschen Venetië bezetten, verwijderd; zij zullen nu weer hunne oude plaatsen gaan innemen. De pyramide-vormige bekroning der attica, welke vroeger van baksteen was uitgevoerd, wordt nu ter wille van de gewichtsbesparing in gewapend beton uitgevoerd. Zij wordt dan met koperen platen afgedekt.

De vijf klokken, waarvan alleen de grootste ongeschonden zijn val overleefde, terwijl de vier andere uit het materiaal der oude klokken zijn gegoten, zijn gereed. Men denkt echter dat de totale voltooiing van den herbouw der Campanile nog wel een jaar zich zal laten wachten.

De hoogste schoorsteen der wereld verrijst in Amerika. Duitschland hield het record met den 140 M. hoogen schoorsteen der Halsbrücker Hütte bij Freiberg in Saksen. Thans heeft de Montana Consolidated Cupper and Silver Mining Co. een schoorsteen laten bouwen van 154 M., dat is ongeveer het dubbele van den Westertoren te Amsterdam.

Slechts zeven bouwwerken der wereld, overtreffen deze reuzen schoorsteen in hoogte n.l de Eifeltoren, 4 Amerikaansche torenhuizen, de torens van Ulm en Keulen (de 1 atste echter slechts met twee meter). Wanneer de schoorsteen later met 18.3 M. wordt verhoogd, waarop gerekend is, zijn er nog slechts twee hoogere bouwwerken.

Ook de overige maten zijn reusachtig. Aan den voet is de binnen-diameter 20.3 M., boven 5 M. De wanddikte vermindert van 1.675 M. beneden tot 1.525 M. boven. De schoorsteen weegt 17 à 18000 ton en zij werd gebouwd in 196 werkdagen, zoodat het gevaarte per dag gemiddeld 0.91 M. omhoog ging.

BOEK EN TIJDSCHRIFT

Te Delft is opgericht een **Technisch Studenten Tijdschrift** onder redactie der heeren: V. Disselkoen, Hoofdredacteur, en A. v. d. Homert, D. P. Ross v. Lennep, A. Ronda, H. v. Swaay, H. J. Kessler.

Architektonische Rundschau. Afl. 8. Deze aflevering is uitsluitend gewijd aan fabrieksarchitektuur en geeft daarvan tal van uitstekend geslaagde voorbeelden. Het blijkt hoe, mits in goede handen gelegd, de fabriek geenszins behoeft te blijven wat zij eenige jaren te voren steeds was: de schrik voor het landschap, de ontsiering der stad.

Gebouwen als die der Elektronwerke te Griesheim a. d. Main (arch. Hans Bernouilli), de papierfabriek te Oberlenningen in Wurtemberg (arch. Eisenlohr & Weigle), de nieuwe gebouwen van Ludwig Loewe A. G. te Berlijn (Prof Alfred Grenander) en vele andere in deze aflevering in beeld gebracht, verdienen ook in architektonisch-artistieken zin de aandacht.

Dekorative Kunst. Afl. 9. 1910. Voor architekten zijn in deze afl. van belang de bouwwerken der arch. Abbehusen en Blendermann te Bremen. In de tekst die bij de 17 afb. gegeven is, wordt o.a. gezegd dat dengeen die in een stad als Bremen huizen bouwen wil voor alles moet bezitten „artistieke takt". *Deze beide jonge bouwmeesters schijnen die te bezitten.*

Verder geeft deze afl. een weelderigen park-aanleg waarin o.a. ook een zwembassin met bad- en theehuis is aangebracht. Dit alles van de arch. Little & Browne te Illinois. Gekleurde en ongekleurde afb. van interieurs van de Munchener artisten Karl Bertsch, Adelbert Niemeyer en den arch. Horst von Zedwitz, prachtige kantwerken van de school in Hirschberg (Silezië), exlibris en etsen van Marcus Behmer, Deensch fayence, eigenaardige étalages voor winkelramen en voorts het landhuis Stapf-Möbius in Greiz van den arch. Kurt Hager te Plauen voltooien den inhoud dezer aflevering.

Deutsche Kunst und Dekoration. Afl. 9 bevat geene bijdrage van direkt bouwkundigen aard. De beeldhouwer Iwan Mestrowic (Weenen) en zijn wanstaltige figuren worden in het hoofdartikel behandeld.

De fantastische etsen van Wenzel Hablik, schilderijen van Peter Koch, meubels en interieurs door Gustav Goerke, eenig borduurwerk, rieten meubels, aanplakbiljetten vormen den verderen inhoud dezer aflevering.

Der Industriebau Afl. 4 brengt wederom eenige voorbeelden van goede fabrieksarchitektuur. De koffiebranderijen te Bremen en Weenen door architekt H. Wagner, kunnen ons daarbij minder bekoren dan een fabrieksgebouw van Beutinger & Steiner (Stuttgart) en het turbinen-huis der firma Harkort & Zoon te Wetter a/d. Ruhr, architekt Bruno Taut (Berlijn). Voorts een tulle-fabriek door Schilling & Gräbner, van eenvoudig-praktische vormen, het bureaugebouw der Eulersche papierfabriek te Bensheim door Prof. H. Metzendorf en ontwerpen eener tuinstad door Prof. Dr. Vetterlein.

Jos. Aug. Lux houdt eene opgeschroefde beschouwing over „De moderne fabrieksbouw" waarin hij waarschuwt tegen sentimentaliteit en te vergedreven „Heimatkunst".

Mod. Bauformen. Afl. IV. 1910. Hoewel nog niet van algemeene bekendheid toont Albert Eitel zich toch een zeer te waardeeren artiest. Zijne werken, waarvan sommigen in vereenigingen met den arch. Steigleder uitgevoerd zijn worden in deze aflevering door tal van reproducties vertoond. Daaronder worden b.v. gevonden, de stadsschouwburg te Stuttgart, een woonhuis van den heer Tessin in Ludwigsburg, een op een werkwaardigen plattegrond opgebouwd woonhuis in den tuin van Mevrouw v. Siegle, het woonhuis van den heer Reisser en van den architekt zelf in Stuttgart, van huurwoningen, van een gesticht enz. De tweede architekt waarvan deze aflevering de ontwerpen brengt, is Alfred Fischer de regeeringsbouwmeester uit Düsseldorf die zoowel monumentale ontwerpen (raadhuis in Schöneberg, een evangelisch vereenigingsgebouw, een schouwburg) als kleine bijzonder geslaagde ontwerpen (landhuisjes, huisjes voor kleine gezinnen in een voorstad) levert. Fraaie gekleurde reproducties zijn er van een kerk van Henry Wilson—Londen, van interieurs van Otto Scholz, Wilhelm Lange, Richard H. Gude en Edgar Wood uit Manchester. Ten slotte wordt nog afgebeeld een villa in Pasing door de gebroeders Rank te München ontworpen.

Moderne Bauformen. Afl. 5 brengt allereerst werken van Wilhelm Kreis (eenige zijner forsch-monumentale Bismarck torens).

Meerdere afbeeldingen van gevels, interieurs en details geven eene voorstelling der door German Bestelmeyer ontworpen uitbreiding van het hoofdgebouw der Münchensche Universiteit.

Overigens is dit nummer weer geheel gevuld met werk van Dresdensche kunstenaars, 't geen de veelzijdigheid niet verhoogt. De dekoratieschilder Otto Gusmann is vertegenwoordigd door de koepelschildering van het nieuwe Raadhuis te Dresden, door wand- en glasschildering der nieuwe Kerk te Dreden-Striesen, en van de oude kerk te Plauen; Oswin Hempel (eveneens te Dresden) door een huis te Mannheim en door een grafmonument; Oskar Menzel en Rudolf Kolbe (ook deze beide Dresdenaren) resp. door een kerkhofkapel, en een balzaal een villa; Kleinhempel, Lossow & Kühne, Schilling & Graepner, Schumacher, Tscharmann zijn de verdere kontribuanten voor deze aflevering.

Der Städtebau. Afl. 5 opent met het begin van een artikel van den heer H. P. Berlage over zijn uitbreidingsplan van 's Gravenhage. Volgt eene korte nabetrachting over de studiereis welke in 1909 door de Duitsche Gartenstadt Gesellschaft naar Engeland is ondernomen. De heer Chr Klaiber schrijft over stedenbouw in bergstreken.

Architectura Nr. 22. Adres aan B. en W. van Utrecht i. z. de benoeming eener schoonheidscommissie.

De Juliana-bijbel met afb. van de door Chr. Lebeau ontworpen bandversiering.

Indrukken van de stadsversieringen gedurende het koninklijk bezoek te Amsterdam, waarbij met name de versiering van Dam en Hoogesluis niet gunstig wordt beoordeeld.

Een nieuw museum te Haarlem. De heer Weissman betoogt in antwoord op eenige opmerkingen van den heer J. de M. dat allereerst een veilig museum voor Haarlems kunstschatten moest worden geëischt en hij waarschuwt voorts tegen de „ziekelijke restauratie-neigingen van quasi oudheidkundigen", die oorzaak zijn dat aan de architekten de gelegenheid wordt onthouden belangrijke monumenten te stichten.

Iets over Wapenkunst door A. W. Weissman (vervolg).

Bouwkundig Weekblad Nr. 23. Diverse officieele mededeelingen en verslagen betreffende de Mij. t. B. d. B.

Landhuis te Hattem door S. de Clerq.

Herziening der Bouwverordeningen. Slot der voordracht van den heer W. F. C. Schaap.

De Opmerker Nr. 23. Het Middelburgsche koninginnebeeld. Afbeelding en bijschrift, bestaande uit de weinig vleiende beoordeeling van het beeld door de „Middelb. Courant" en het „N. v. d. D."

Beroemde bouwmeesters. VII. Korte mededeelingen betreffende de bouwmeesters van eenige middeleeuwsche kerken.

Beveiliging van steenhouwers. (Zie blz. 163).

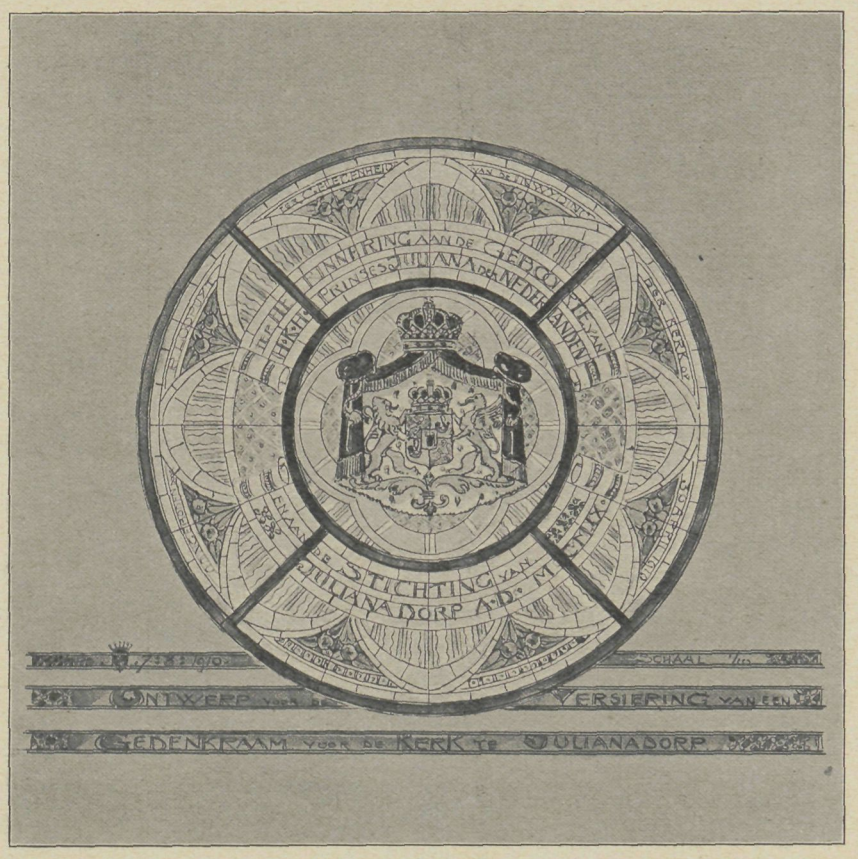

ONTW. EN UITV. ATELIER VAN GLASSCHILDERKUNST
J. W. GIPS. 'S GRAVENHAGE

IXE JAARGANG No. 24 — 15 JUNI 1910

DE BOUWWERELD

RED.: J. H. W. LELIMAN B.-I. AMSTERDAM. UITGEVER: F. VAN ROSSEN

J. H. W. LELIMAN. B.-I. HET VOORMALIGE OUDE-ZIJDS-HUISZITTENHUIS (THANS ARSENAAL) TE AMSTERDAM

Het Arsenaal blijft behouden. Met 41 tegen 30 stemmen heeft de 2e Kamer 7 Juni l.l. het beruchte wetsontwerp afgestemd. Een heugelijk resultaat van het krachtig en algemeen gevoerde verzet! Dat na hetgeen „De Bww." reeds onmiddellijk na het verschijnen van het wetsontwerp, en later, na de Memorie van Antwoord schreef, deze afloop ten sterkste bevredigt, behoeft geen betoog. De Ministers van Finantiën en Oorlog, die samen met de Vereeniging „Beurs voor den Diamanthandel" dit wetsontwerp hadden uitgebroed, mochten er niet in slagen de Kamer te overtuigen, ondanks den bijval van enkele harer leden. Dit échec — dat bijzonder pijnlijk werd voor de Regeering toen door Jhr. DE STUERS werd aangetoond dat zij de Kamer valsche gegevens had voorgezet — is verdiend en vermoedelijk zal het in de toekomst de Ministers weerhouden opnieuw eene eigen appreciatie der monumenten van geschiedenis en kunst te stellen en door te drijven tegenover die van der zake kundigen.

De verwerping van het wetsontwerp is wel in de eerste plaats te danken aan Jhr. DE STUERS, die met groote kracht, gepaard aan vinnigheid, de voordracht heeft bestreden, daarbij tal van onwaarheden en onjuiste voorstellingen in de ministeriëele stukken aantoonend.

Ook de wijze waarop de regeering gebruik maakte van eene door Jhr. RIEMSDIJK (Hoofd-Direkteur van het Rijks-

museum) opgemaakte lijst van kunstwerken die bij afbraak van het Arsenaal rijkseigendom moeten blijven, verzwijgend dat de samensteller in beginsel tegen de amotie was, mag men misleidend en beneden peil noemen.

De Excellenties bleven met den moed der wanhoop wel verzekeren, de een (Finantiën): „Nu is het Arsenaal een armzalig overschot, een ruïne zonder eenige kunstwaarde", de ander (Oorlog): „De Regeering ontkent de kunsthistorische waarde van dit gebouw", maar dit mocht niet baten. Die, noch door motieven, noch door eenig persoonlijk gezag gedragen uitingen waren trouwens vrijwel belachelijk en zelfs de voorstemmers gaven over het algemeen die artistieke beteekenis van het Arsenaal toe.

Zijne Excellentie de Minister van Oorlog zou het ontwerp verdedigen. Zijn taak was moeilijk en zijn positie verzwakt, maar een korporaal had er toch meer van weten te maken dan deze generaal, die niets begreep dan dat hem f 150.000 voor een nieuw pakhuis ontglipten. Nam men misschien aanvankelijk met eenige spanning het verslag zijner rede ter hand, in de verwachting dat daarin nu eens eindelijk door klem van redenen de minderwaardigheid der schriftelijke toelichting zou worden goedgemaakt, spoedig bleek dat wel zelden eene Excellentie minder zou excelleeren. Hij heeft zich zelfs in het beslissende debat niet losgemaakt van het allerbekrompenste en platste inzicht dat reeds zijne schriftelijke uiteenzettingen kenmerkte.

Ook nu was wederom de logica in zijne ontboezemingen zoek. Men oordeele. „Het Huiszittenhuis en de pakhuizen hebben zeker uitwendige beteekenis en het inwendige van de pakhuizen ook." Hoe rijmt zich dat met de ontkentenis van de aesthetische waarde? Maar, en nu komt de draai: „Maar het komplex heeft geen groote kunstwaarde en de kunstwaarde werd ook niet ingezien voordat van verkoop sprake was."

Dit laatste nu is wat men, om parlementair te blijven, moet noemen een dier onjuistheden of minder juiste voorstellingen, als er van regeeringswege ter verdediging van dit wetsvoorstel meerdere zijn gedebiteerd.

De kunstwaarde van het Arsenaal werd wel degelijk ingezien en gevoeld, maar er was geene aanleiding om daarop in het bijzonder te wijzen. Wie had kunnen vermoeden dat ooit eene regeering de treurige durf zou hebben een dergelijk monument voor afbraak te willen verkoopen en zich dan op zoo muffe wijze te verdedigen?

De Kamer heeft gelukkig aan Zijne Excellentie, die uiteraard beter vertrouwd is met militaire conduitestaten, duidelijk gemaakt dat die van een monument of kunstwerk niet met sans-gêne mogen worden opgesteld.

„De geesten die zich nu zoo druk maken, hebben nooit geprotesteerd toen aan het gebouw daden van vandalisme zijn gepleegd, aan den gevel, in de vestibule, aan den schoorsteenmantel, aan wapenborden", enz.

Aldus de Minister van Finantiën. Indien deze woorden een verwijt beteekenen jegens de vrienden van kunst en oudheid, dan moet dit worden teruggewezen. Wie heeft die daden van vandalisme en verwaarloozing gepleegd? De Staat zelf, die het gebouw in gebruik had genomen — na het, zooals het kamerlid VAN IDSINGA in herinnering bracht, te hebben „gestolen" van Amsterdam — en in wie, blijkbaar ten onrechte, te veel vertrouwen werd gesteld. Wie kon daarop verdacht zijn? De eisch dat partikulieren een geregeld toezicht zouden voeren op het onderhouden van Rijksgebouwen is toch waarlijk bijzonder mal. Het is nu echter noodzakelijk gebleken om scherp toe te zien, nu blijkbaar de Regeering geneigd is het ontbreken van een protest als 't ware gelijkwaardig te achten met instemming.

De vrienden van kunst en oudheid weten nu wat hen te doen staat. Laat hen bijv. ook intijds wijzen op het West-Indisch huis, thans koloniaal etablissement, aan de Prins Hendrikkade te Amsterdam, anders komt straks mogelijk een Minister of een Prof. VAN HAMEL zich op hun zwijgen beroepen, zoo het Rijk dat statig en monumentaal gebouw mocht willen verkoopen of afbreken voor een nieuw koloniaal etablissement!

Intusschen, men is nu gewaarschuwd. Met name onder het beheer van het Ministerie van Oorlog bevinden zich immers nog zeer vele monumenten van geschiedenis en kunst. En aangezien het zeer de vraag mag heeten of de autoriteiten van dat Departement voor die monumenten eenig meerder begrip toonen dan voor het Arsenaal, is het noodig hen stijf op de vingers te zien, wil men beletten dat niet een dergelijke booze opzet als thans met moeite verijdeld werd, elders geheel of ten deele gelukt.

Ook op het Arsenaal zelf blijve de aandacht gevestigd opdat dit alsnog niet verknoeid worde. De Minister immers zeide volgens het Kamerverslag van het „Alg. H.blad": „Als het gebouw voor militaire doeleinden bestemd blijft, dan zal er heel wat geld aan besteed moeten worden. Wellicht een ton", en hij preciseerde dit nader als volgt:

„Blijft het gebouw de bestemming behouden, dan moeten de vloeren worden versterkt en een lichtkoker worden gemaakt. Het gebouw is ook absoluut niet brandvrij. Er moet meer licht en lucht kunnen binnenkomen. Er kunnen in het gebouw nog niet de helft van de mobilisatievoorraden geborgen worden. De vochtigheid in de benedenverdiepingen belet opstapeling van goederen. Op de bovenverdiepingen is het brandgevaar groot. Een eenigszins dragelijke toestand zal slechts met groote veranderingen zijn te verkrijgen voor f 150.000."

Zijne Excellentie is tot al die ontdekkingen wel laat gekomen, eerst toen het verzet der Kamer tegen zijn wetsvoorstel bleek. Tevoren werd het Arsenaal o.a. blijkens f 99.400 verbouwingskosten in de laatste jaren, nog zoo gansch ondeugdelijk niet geacht. In de Memorie van Toelichting heette het trouwens: „Het Arsenaal, bij het Departement van Oorlog in gebruik als magazijn van oorlogsbehoeften verkeert, ofschoon ruim $3^1/_2$ eeuw oud (N.B. bedoeld zal zijn geweest $2^1/_2$ eeuw) nog in voldoenden staat." De toestand van het monument is blijkbaar, pour le besoin de la cause, in de laatste maanden hard achteruitgegaan!

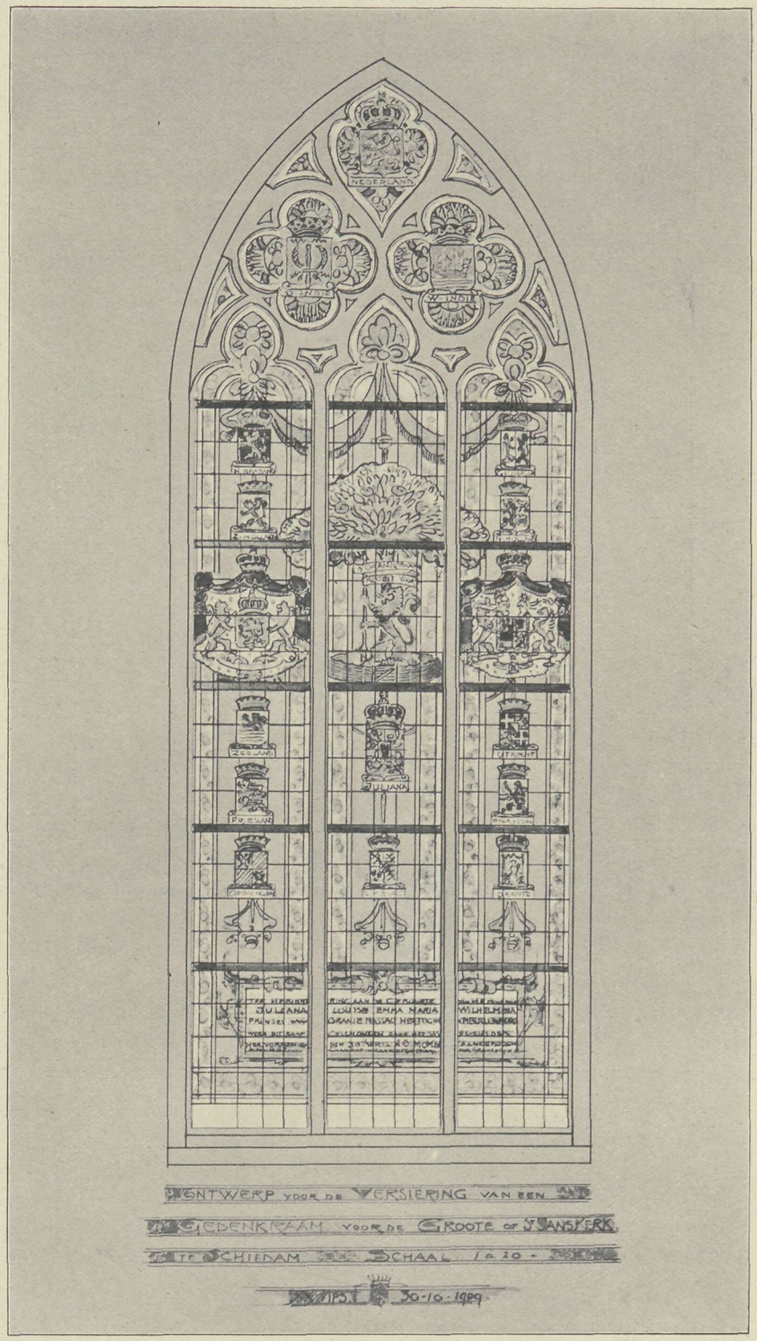

ONTW. EN UITV. ATELIER VAN GLASSCHILDERKUNST
J. W. GIPS. 'S GRAVENHAGE

Na de behandeling die deze zaak heeft ondervonden zal Zijne Excellentie de Minister van Oorlog wel niet verwachten dat zijne verzekeringen zonder nadere kontrole eenig vertrouwen vinden. En zulks te meer niet waar bijv. de heer THOMSON na onderzoek met eenige vrienden uitdrukkelijk konstateerde, dat het Arsenaal nog lang aan zijne bestemming kon voldoen. Het blijft geraden toe te zien dat het Departement van Oorlog niet onverhoeds en in het geniep de schoonheid van het Arsenaal een kneep gaat geven door allerlei onnoodige of onoordeelkundige veranderingen.

In „Architectura" werd er reeds op gewezen hoe o.a. het houten gewelf boven de overdekte gang rondom de binnenplaats al vervangen is door een platje van mastiek met een boeideel in plaats van een kroonlijstje. Dit illustreert de schoonheidsbehoeften der genie.

Zeker, artistieke Excellentie, U heeft volkomen gelijk: „Zonder egards heeft men vroeger veel schoon bedorven. Men heeft er de schendende hand aan geslagen. De aanblik van de schilderijen in de vestibule is allerbedroevendst" etc. etc. Die „men" is echter uw eigen Departement. Maar is dat nu een geldig motief om het geheele komplex af te breken? Het zou wat moois wezen. Eerst een monument verwaarloozen en schenden en dan, om de fout de wereld uit te helpen, het geheel sloopen! Integendeel, laat ons ten spoedigste trachten de vroeger gemaakte fouten te herstellen, te redden wat nog te redden is en met piëteit bejegenen, al hetgeen de onverschilligheid uwer voorgangers nog in stand liet.

Wij zullen het debat in de Kamer niet op den voet volgen, maar slechts een enkele greep doen.

De heer HUBRECHT, trad vrijwel zonder reserve op als de advocaat van de Beurs, en gaf overigens weinig vat op zich. Bovendien, hij sprak vóór Jhr. DE STUERS.

Prof. VAN HAMEL echter was door diens betoog niet bekeerd tot tegenstemmen en achtte zich nog geroepen den verkoop te verdedigen. Hij deed dit echter op eene wijze die van weinig overtuiging sprak en er meer van had als zocht hij eene „goede aanteekening" van eenige zijner amsterdamsche kiezers. Hij heeft zich bovendien laten verleiden om, als ondeskundige met onvoldoende argumenten, het sterkst te doen uitkomen dat geen ander emplacement te verkrijgen was dan het Arsenaal.

Ach arme! Eenige dagen later kwam de ontgoocheling toen de Vereeniging wel degelijk daarin geslaagd bleek, 'tgeen de geachte spreker onmogelijk had geacht. Dat komt er van zoo men zelf toegeeft zijn aanleg — „die drijven zou tot het aesthetisch standpunt van den heer DE STUERS" — te moeten verloochenen ter wille van de positie als vertegenwoordiger van Amsterdam.

De hemel behoede ons voor de praktijk van dergelijke aestetici!

Dit kwam den spreker nog te staan op de duidelijke terechtwijzing dat hij op het Binnenhof zat ter behartiging niet van het plaatselijke, maar van het algemeene belang en dat ten overvloede Amsterdams officieele en aangewezen vertegenwoordiging, de gemeenteraad, met 32 tegen 3 stemmen, het behoud van het Arsenaal wenschte en dat deze evenmin als de vertegenwoordiging van Amsterdams handel eenig gevaar duchtte voor den diamanthandel.

Maar wat te zeggen van de waarde van het professorale argument dat Amsterdam nog zooveel stadsschoon bezit! Gebruikt men dat argument meer ter verdediging van afbraak, dan zou het spoedig niet meer opgaan. Zóóveel is er waarlijk niet meer, dat men niet op spaarzaamheid zou moeten bedacht zijn.

Had de heer HUBRECHT gemeend dat de aan de „Beurs" gegeven Raad om uit te zien naar een ander terrein niet ernstig kon gemeend zijn, deze raad bleek niettemin te harte genomen.

Nauwelijks immers was het ontwerp afgestemd of de dagbladen wisten te berichten dat de Beurs voor den Diamanthandel reeds een ander terrein had en definitieve plannen ten spoedigste zouden worden vastgesteld. Vermoedelijk zal dit bericht op de voorstanders der voordracht den vleienden indruk gemaakt hebben dat zij bij den neus waren genomen toen hen verzekerd werd dat inderdaad het Arsenaal onmisbaar was. De vereeniging kon dus nu plotseling wèl een geschikt terrein van voldoende grootte vinden en, is de „Telegraaf" juist ingelicht, dan zou niet eens de buurt van het Arsenaal worden aangehouden, maar de Beurs aan het Weesperplein komen!

De Amsterdamsche gemeenteraad en de Kamer van Koophandel, die beide zich tegen de verkoop van het Arsenaal verklaarde, waren over de waarde van personen en motieven blijkbaar beter onderricht dan de autoriteiten van Oorlog.

DAM-PALEIS-STADHUIS

De Dam-Paleis-Stadhuis-kwestie werd in haar vollen omvang door B. en W. in handen gesteld eener kommissie bestaande uit de heeren Dr. CUYPERS, C. MUYSKEN, H. P. BERLAGE, als architekten, Prof. H. BRUGMANS als geschiedkundige, A. W. Bos Direkteur van P. W., terwijl als secretaris aan de Commissie werd toegevoegd de heer W. J. DE GROOT, onder-Direkteur van P. W.

Deze heeren hebben hun taak op zeer ruime wijze opgevat en hun verslag voegt een belangrijk dokument bij den bundel paperassen die in den loop van vele jaren reeds door de Paleis-Stadhuis-Dam vragen zijn uitgelokt. Hoe velen hebben er niet reeds het vernuft voor ingespannen, en... hoevelen zullen dat nog gaandoen!

De kommissie heeft met bekwamen spoed een uitvoerig en beredeneerd verslag uitgebracht, dat in het „Handelsblad" van 8 Juni werd gepubliceerd, terwijl 9 en 10 Juni nadere gegevens volgden.

Nu is het woord weer aan B. en W. en den gemeenteraad voor het nemen eener definitieve beslissing waarbij zij natuurlijk de kwestie weer van een ander standpunt hebben te beoordeelen dan de kommissie van advies, die zich buiten geldelijke overwegingen hield. Het laatste woord blijft aan de finantieele specialiteiten. De oplossing dezer kwestie berust ten slotte niet bij artisti of historici, maar bij den Wethouder van finantiën.

En wie diens jaarlijks weerkeerende jammerklachten zich herinnert en de moeilijkheden kent om zonder belastingverhooging de steeds steigende eischen te bevredigen, zal eene oplossing der Dam-Paleis-Stadhuis-kwestie in den zin der kommissie voorloopig bij de vrome wenschen rangschikken en zich voorbereiden op een meer of minder omsuikerd „non possumus".

Men kan dan ter voorlichting van een belangstellend nageslacht een interessant dokument bijzetten in den

bundel Damplan- en Paleis-Stadhuis-brochures. Voorshands zal men waarschijnlijk zonder een principiëel besluit te nemen zich bepalen tot eene gedeeltelijke uitbreiding en verbouwing van het bestaande stadhuis om aan de eerste eischen van den dienst te voldoen en intusschen onderhandelen en verder plannen smeden.

De reden is niet verre te zoeken. De toestanden zijn sinds ± 1650 niet weinig veranderd. Het rapport zelf lokt vergelijking uit. „Toen het stadhuis werd gebouwd, waren alle voorwaarden aanwezig om iets wezenlijk grootsch tot stand te brengen. Er was eene regeering, die zich sterk van haar waarde en beteekenis bewust was. Er was eene burgerij, die haar regeering gaarne Koninklijk zag handelen. Er waren oeconomische omstandigheden, die den bouw van een zoo rijk mogelijk opgevat stadhuis mogelijk maakte". Die voorwaarden zijn thans niet meer aanwezig. De positie van een gemeentebestuur is eene gansch andere dan ten tijde der stichting van het Raadhuis van VAN CAMPEN.

Aangenomen verder dat Amsterdam thans inderdaad eens opnieuw een bloeitijd tegemoet ging die den gulden tijd evenaarde, dan nog zouden hare middelen niet zoo grootschen bouw toestaan, wijl tal van andere opgaven, vroeger onbekend, mede op die middelen beslag leggen. En eindelijk, zou de bevolking van 1910, grootendeels van her- en derwaarts te Amsterdam samengestroomd onder de leuze „waar het goed is, daar is mijn vaderland", zou die nog wel een gelijke behoefte gevoelen als de 17de-eeuwsche poorters om de glorie „hunner" stad in een monumentaal Raadhuis te belichamen, zou zij bereid zijn tot aanmerkelijke offers?

Verwezenlijking van de denkbeelden der kommissie is een zaak van miljoenen. Annex zijn onteigeningen ter verruiming en aesthetische afronding van het plein aan de oostzijde van de Dam en te zijner tijd ook aan de Noordelijke en Zuidelijke damwanden waarvan slechts een klein deel als bouwterrein zou worden uitgegeven. Bovendien is de verbreeding van de Paleisstraat opnieuw voorgesteld.

De werkzaamheden in het voormalig Raadhuis worden op 7 ton geschat. Edoch dit bedrag is nog slechts een onderdeel van hetgeen in totaal noodig is. Is in dat bedrag ook de inrichting der feestzalen begrepen, ter vervanging van de tegenwoordige, aan de kroon behorende inrichting? Er komen nog bij de verbouwingskosten van het tegenwoordige stadhuis, dat in den tegenwoordigen doolhofstaat toch ook niet kan verblijven. Verder heeft men bij die som op te tellen de bijdrage welke van de stad, althans in den vorm van een terrein, zou verlangd worden bij de stichting der nieuwe koninklijke woning. Dit alles is annex het kommisseriale plan.

Mocht dit door de kommissie vooropgestelde plan echter niet worden aanvaard, dan heeft zij een tweede, namelijk: algeheele verbouwing (waarvoor een prijsvraag wordt aanbevolen!) van het tegenwoordige stadhuis met uitbreiding naar de zijde van de Oude Doelenstraat. Van het bestaande stadhuis zou dan alleen het voormalig admiraliteitsgebouw aan het binnenplein en de nieuwe vleugel aan de Agnietenstraat bewaard blijven. Dit plan zou volgens hare schatting op f 2.700.000 komen, terwijl ook hierbij komen de kosten der noodzakelijke Dam-verbetering. Met de geheele onderneming zou dus zeker een 4-tal miljoenen gemoeid zijn.

Het spreekt van zelf, zegt de kommissie „dat eene eenigszins monumentale en afdoende verbouwing van het tegenwoordige stadhuis beteekent het voor goed opgeven van het denkbeeld om ooit weer den zetel van het stadsbestuur te zien gevestigd op de historische plaats, waar van de vroegst bekende tijden af tot 1808 toe de regeering van Amsterdam bijeenkwam, en in het gebouw, dat juist als stadhuis zoo buitengewoon merkwaardig en geschikt is". Aan deze zinsnede kan zich vastklampen wie uitstel zoekt en oogenblikkelijk noch het een, noch het ander aandurft.

Wij zijn pessimistisch en vreezen dat de geestdrift, zoodra die zich geplaatst ziet tegenover de kille cijfers, aanmerkelijk zal bekoelen en zij nolens volens gunstiger tijden moet afwachten om hare denkbeelden door te zetten.

Het heeft onder die omstandigheden weinig zin om het rapport tot in onderdeelen te bekijken.

De kommissie is tot de overtuiging gekomen dat het voormalig stadhuis zeer wel voor het centrale bestuur der gemeente zou kunnen worden ingericht.

Zij slaat daartoe echter verschillende veranderingen voor die h. i. onbedenkelijk zijn, eene meening die anderen wellicht niet zullen kunnen deelen. Waarom echter thans vechten over dergelijke wijzigingen als de verbouwing der trappen, het veranderen van de troonzaal of het verwijderen der zware ijzeren hekken in de vensters van den onderbouw?

Over dat laatste slechts een enkel woord. omdat de militaire autoriteiten de betrekkelijke zinsnede van het rapport misschien ten behoeve der bij hen in gebruik zijnde lokalen zullen aanvoeren.

Het lijkt ons volstrekt niet zoo onschuldig. Die hekken immers spelen wel degelijk een rol in de kompositie van het geheel, en de verwijdering die voor verschillende vensters geschiedde, is tot nog toe o. i. niet aan het effekt van het gebouw ten goede gekomen.

De kommissie heeft de aan den Dam gelegen prachtig en rijk versierde zalen en kamers der hoofdverdieping bestemd voor trouw-, kommissie- en feestzalen. Zij wil deze zalen ook ter beschikking stellen van de koningin, voor de feesten bij gelegenheid van het koninklijk bezoek. In hoeverre het met de koninklijke waardigheid vereenigbaar zal geacht worden van dergelijk aanbod gebruik te maken, zal nog moeten blijken. Mocht dat eventueel niet kunnen, dan zou de bouw eener nieuwe koninklijke villa uitdijen tot een paleis in optima forma.

Met deze bestemming der feestzalen houdt echter iets anders onmiddelijk verband. Het paleis blijft dan als 't ware een officieel centrum van het koninklijk bezoek en het balkon blijft zijne traditioneele functies vervullen. De kommissie dit voorstellende, heeft echter geene rekening gehouden met de ervaring, die bij de Juliana-feesten is gebleken met betrekking tot de noodzakelijke grootte van het Damplein. Blijft het

stadhuis in hope op die wijze tevens gedeeltelijk paleis, dan vraagt de Dam eene aanzienlijke vergrooting. Het plein blijft in den door den kommissie aangehouden vorm—van der Mey veel te benepen voor de volksmenigte die daar bij officieele huldigingsfeesten etc. zou willen samenstroomen en, om ongelukken te voorkomen, nu geheel wordt buiten gesloten. En dat klemt te meer omdat de Dam tevens is een knooppunt van het gewone alledaagsche straatverkeer. Een toestand waarbij dit gedurende geruimen tijd totaal moet worden gestremd, kan toch niet bestendigd blijven wanneer met groote kosten de Dam wordt „verbeterd". Daarmede is echter door de kommissie geene rekening gehouden en zij heeft door de direkte verbinding Rokin-Beursstraat te doen vervallen zelfs in dat opzicht het slechte gemeentelijk plan nog verslechterd.

Rijst de vraag „Wat nu?", dan zal evenals na de Damprijsvraag, ook ditmaal, naar wij vreezen, als antwoord kunnen worden voorspeld: „N i e t s".

GEMENGDE BERICHTEN

AMSTERDAM. Het oudste huis der stad, beschreven en afgebeeld in „De Bouwwereld" 1909 blz. 17 vgd. zal nu worden gesloopt en plaats maken voor magazijnen. De belangrijkste fragmenten zijn echter door den eigenaar afgestaan ter plaatsing in het gemeente-museum en het schijnt, volgens hetzelfde dagbladbericht, niet uitgesloten, dat het huis in zijn geheel in den museumtuin zal worden herbouwd.

Dit zou dus het begin kunnen zijn van een fragmentengebouw bij het stedelijk museum in den trant als er achter het Rijksmuseum reeds een is aangebouwd.

Heimatschutz. De op blz. 179 aangekondigde vergadering heeft plaats gevonden. Zij geeft geene aanleiding tot bijzondere bemerkingen. Besloten werd het ontwerpen van statuten op te dragen aan eene commissie bestaande uit de heeren Mr. G. A P. M. van der Aa, K. P. C. de Bazel, Dr. J. Th. Oudemans, A. W. Weissman en Mr. P. G. van Tienhoven, welke in September a.s. hun werk aan de afgevaardigden der vereenigingen zullen voorleggen.

Arentsburgh. Het Rijks Museum voor Oudheden te Leiden bergt de resultaten, door Reuvens omtrent het jaar 1830 verkregen met opgravingen naar de overblijfselen eener Romeinsche sterkte op het terrein van het landgoed „Arentsburgh" te Voorburg. Die resultaten bestaan uit afbeeldingen der in den bodem aangetroffen aard- en steenwerken, fragmenten van ceramiek en gereedschap en aanteekeningen omtrent het verloop der opgravingen: een dossier hetwelk vele gegevens bevat, welke te stade komen bij de uitgravingen welke thans op aangrenzend terrein ondernomen worden vanwege de vereeniging „Arentsburgh" tot het doen van opgravingen in Nederland.

Reuvens vond de débris van een grondmuur, waarop de gemetselde omwalling der vesting moet hebben gestaan, daarbuiten de sporen van een dubbele gracht, daarbinnen muurstukken waaruit het beloop der gebouwen binnen den wal eenigszins kan worden afgeleid. Dergelijke fondsen zijn het eerste resultaat der nieuwe opgravingen, welke geschieden onder de wetenschappelijke leiding van Dr. Holwerda en Dr Evelein van het Oudheidkundig Museum.

Het te bewerken weiland — op het door Reuvens nagezocht terrein zijn villa's gebouwd — is gedurende vijf jaren telkens voor een vijfde beschikbaar. Men heeft met den aanleg van loopgraven een aanvang gemaakt aan de wegzijde en weldra de voortzetting blootgelegd van den vestingmuur. De bezoekers die heden op uitnoodiging van den heer Aug. Sassen, secretaris der vereeniging „Arentsburgh", het terrein in oogenschouw namen, konden een groot stuk van de 1 M. 60 breede fundeering in den graafput zien liggen: in een rechte lijn evenwijdig met den straatweg en zich, gelijk door een aantal dwarsdoorgravingen werd bewezen, voortzettend naar het aangrenzend, vroeger ontgonnen terrein. Aan den anderen kant buigt zich de steenen wal kwart cirkelvormig om en zet zich voort weder in de rechte lijn. Een dergelijke ombuiging is gevonden op het oude terrein, zoodat men in staat was de lengte van de Romeinsche sterkte te bepalen. Wanneer, zooals gemeend wordt, de vesting een ongeveer vierkanten vorm heeft gehad, wat men door latere opgravingen hoopt te bewijzen, zal zij een oppervlak hebben beslagen van ten naastebij vijf hectaren.

De kleur der grondlagen wijst aan dat zich buiten den muur, die uit Duitsche, door kalk nog samengehouden onregelmatig gevormde steenen bestaat, een dubbele gracht moet hebben bevonden. Het herkennen der kunstwerken wordt vergemakkelijkt door de omstandigheid dat alles op den zandbodem rust, zoodat kleur en geaardheid der specie aanstonds duidelijke aanwijzingen geven.

Van den gemetselden muur die op het blootgelegd fundament moet hebben gestaan, is zoo goed als niets overgebleven. Vermoedelijk werd de gevonden steen later voor ander bouwwerk gebezigd. Slechts enkele stukken kunnen ons omtrent den aard van den bovenbouw eenige inlichting geven; een geprofileerd fragment bewijst een begin van versiering.

Binnen de omwalling moet dan een interfallum geweest zijn en vóór men aan de gebouwen in solied materiaal kwam eenig bouwwerk van tijdelijken, of althans hoogst eenvoudigen aard: leemconstructies, waarvan de graafputten de grondvormen laten zien. Ook vindt men gruis van deugdelijker bouwmateriaal in de afgegraven specie. Wanneer het verdere gedeelte van het terrein onderhanden genomen is, verwacht men verder uitsluitsel omtrent de gebouwen binnen den wal en ook een rijkere vondst aan documentaire voorwerpen.

In de drie weken gedurende welke de afgraving thans plaats heeft, zijn reeds vrij wat zaken van belang aan den dag gebracht, welk materiaal voor wetenschappelijk onderzoek naar Leiden is gezonden. Hoofdzakelijk gaat het om fragmenten aardewerk (terra sigallata) ongeveer uit de tweede eeuw na Christus. Sommige stukken vertoonen het fabrieksmerk van den vervaardiger. Behalve ceramiek werden ook gebruiksdingen van metaal, ijzer en brons, aangetroffen: een schaar, sleutels, een ijzeren voorwerp dat wel een handboei schijnt te zijn enz. Verder overblijfselen van dieren: paarden, koeien, zwijnen.

De uitnoodiging tot bezoek aan belangstellenden geschiedde op grond van de eerste voltooiing der werken van dit jaar. De beperktheid van het terrein gedoogt niet alles open te laten liggen. Om nuttige ruimte te sparen moet de uitgegraven specie na het in beeld brengen der opgegraven overblijfselen weder op haar plaats worden gebracht, zoodat telkens slechts een deel van het ontbloote terrein kan worden vertoond.

Tot heden hebben de vereeniging „Arentsburgh" en wie voor haar werken, wil van hun arbeid. Het resultaat voldoet aan de verwachting en gunstig weder doet de afgraving voorspoedig verloopen. „Alg. Hbl"

Monumentenbescherming. In „Van Onzen Tijd" heeft de heer Jan Kalf een opstel geschreven ter aanbeveling van de „Monumenten-wet" tot welke de Oudheidkundige Bond het initiatief heeft genomen. Aan dat opstel is het volgende ontleend.

„Het is niet alleen de achting voor vroegere generaties, die ons verplicht hunne nalatenschap te eerbiedigen — ook de piëteit jegens het nageslacht eischt dit van ons. Niemand heeft misschien zoo duidelijk en zoo krachtig als Ruskin betoogd, dat wij geen recht hebben oude monumenten aan te tasten, omdat zij ons niet toebehooren, maar het onvervreemdbaar eigendom der geheele menschheid zijn, een bezit van alle tijden.

„Volkomen terecht gaf dan ook de Fransche „Commission des monuments historiques" in 1874 de verklaring: „Conserver les édifices qui racontent la gloire du pays, c'est faire revivre son passé au profit de son présent et de son avenir" — gelijk een Galizische verordening, in 1892, uitsprak, dat de bescherming van alle gedenkteekenen der oudheid de taak is van elken beschaafden staat en een plicht jegens het nageslacht.

„Waar dan zoo vele redenen het behoud der monumenten dringend eischen, waar dit behoud ook in ons land zonder tusschenkomst van den Staat niet is te verzekeren — zou daar geen reden zijn voor een wettelijke regeling?

„Monumenten der grijze oudheid" — schreef Victor de Stuers in 1875 — „waaraan vaak meerdere opvolgende geslachten hun geld en hun arbeid besteed hebben, monumenten, welke aan ons land een luister geven, die zich niet alleen over een kerkbestuur of een college van burgemeester en wethouders, maar over onze geheele natie verspreidt, — zulke kleinoodiën van den nationalen roem hebben aanspraak op nationale belangstelling, op nationale hulp".

Zou de Staat hier wezenlijk moeten terugdeinzen, omdat hij niet helpen kán zonder eenige inbreuk op het eigendomsrecht?

Mij dunkt het is éér de vraag, of er van eigendomsrecht — in den zin van recht tot vernielen — hier wel sprake mag zijn. Reeds het oudste Romeinsche recht kende eene bepaling, volgens welke sommige kunstwerken, die door hunne plaatsing aan de openbare straat aan heel het volk een schoonheidsgenieting konden geven, niet waren te beschouwen als het

eigendom van particulieren. Het droeg nl. aan den Praetor op te zorgen, dat de standbeelden, aan den publieken weg gesteld, niet werden weggenomen, ook niet door hem die ze plaatste: de burgers moesten in dit geval ook worden beschermd en tegen den eigenaar geholpen.

Dit is het voortreffelijk beginsel, dat reeds in de Grieksche monumentenwet van 1834 in zijn volledigste consequentie werd uitgedrukt: „Alle oudheden in Hellas, als werken der voorvaderen van het Helleensche volk, worden beschouwd als het gemeenschappelijk nationaal bezit van alle Hellenen".

En Victor Hugo heeft het kernachtig gezegd:

„Quels que soient les droits de la propriété, la destruction d'un édifice historique et monumental ne doit pas être permise à ces ignobles spéculateurs que leur intérêt aveugle sur leur honneur; misérables hommes, et si imbéciles, qu'ils ne comprennent même pas qu'ils sont des barbares! Il y a deux choses dans un édifice, son usage et sa beauté. Son usage appartient au propriétaire, sa beauté à tout le monde; c'est donc dépasser son droit que le détruire". . .

„Laten wij hopen, dat de uiterst bescheiden toepassing van dit beginsel, die in het verslag onzer commissie wordt aanbevolen, spoedig wet zal zijn geworden in Nederland."

7e Jaarverslag der Rijkscommissie tot het opmaken en uitgeven van een inventaris en eene beschrijving van de Nederlandsche monumenten van Geschiedenis en Kunst (1 Jan.—31 Dec. 1009). Het jaarverslag, dat begint met eene herdenking van het overleden lid der commissie L. C. Hezenmans, wiens plaats werd ingenomen door den heer J. J. Weve, wijst op eene gestadigen voortgang der werkzaamheden. De boekerij en de verzameling opmetingen, fotografische negatieven en foto's namen aanmerkelijk toe; de inventarisatie werd voortgezet; de voorloopige inventaris van Drente werd gepubliceerd, die van Zuid-Holland zal vermoedelijk binnenkort volgen; het eerste deel der „Geïllustreerde Beschrijving der Monumenten", behandelend de voormalige Baronie van Breda, zal in het volgend jaar ter perse gaan. Het 2e deel zal de Bommeler- en Tielerwaard behandelen.

Voorts zijn thans geheel of gedeeltelijk bewerkt: de provincie Noord-Brabant; de provincie Zeeland; 91 gemeenten in Gelderland; 35 gemeenten in Overijssel; 42 gemeenten in Limburg; de gemeente Groningen.

De commissie heeft herhaaldelijk, en zij 't ook niet steeds met succes, de aandacht van de bevoegde autoriteiten gevestigd op dreigende verminkingen van gebouwen alsmede op noodzakelijke herstellingen. Vermelding verdient daarbij eene mededeeling uit Breda, waar met behulp der Commissie een der weinige 17e eeuwsche baksteengevels voor bepleistering gespaard bleef. De gevel, behoorlijk gerestaureerd, is zoozeer een sieraad der Haagdijk geworden dat, toen een andere gevel insgelijks bepleisterd zou worden, de Burgemeester deze voor zijne rekening deed herstellen.

Dit jaarverslag en met name het deel 'twelk behandelt de „bemoeiingen in het belang van bepaalde monumenten", toont ook dit jaar ten duidelijkste aan, hoezeer aan het wakend oog eener dergelijke Commissie behoefte bestaat. Gelukkig dat de kommissie door de verwerping van het wetsontwerp i. z. het Arsenaal, zich niet van Rijkswege in hare verdere bemoeiingen ziet lamgeslagen!

De kommissie geeft eenige algemeene wenken en wijzend op eene als 't ware stelselmatige verwaarloozing van Hervormde kerken, geeft zij den Minister in overweging om zijn invloed aan te wenden bij de Synode en bij Gedeputeerde Staten van Drente, opdat deze door strenge maatregelen de onder hen ressorteerende kerk- en gemeentebesturen mogen nopen tot betere zorg voor de hen toevertrouwde gebouwen.

Extract van steenbeschermer. Wij ontvangen met verzoek van aankondiging, een geïllustreerd boekje waarin met opgaaf van velerlei getuigschriften, de aandacht wordt gevestigd op de qualiteiten van „Extract van steenbeschermer" ter bescherming van gebouwen tegen vocht. In het boekje is tevens afgedrukt het garantiebewijs volgens 'twelk de Nederlandsche Steenbeschermerfabriek te Nijmegen voor 10 jaar waarborgt de waterdichtheid der door haar behandelde muren.

LONDEN. Crosby Hall is blijkens eene afbeelding in „The Graphic" herrezen. Het oude en beroemde bouwwerk, een der weinige historische gebouwen dat nog te Londen herinnerde aan de middeleeuwen, moest ondanks de levendige protesten plaats maken voor een bankgebouw. Het werd steen voor steen, met de uiterste zorgvuldigheid afgebroken en is nu in More's garden te Chelsea herrezen, als deel der University Hall.

„Heimatschutz" in Italië. Door den afgevaardigde Rosadi is een wetsvoorstel ingediend dat beoogt om op het voetspoor van andere landen ook voor Italië eene wettelijke „Heimatschutz"-bescherming in het leven te roepen. In het ontwerp wordt, volgens mededeeling der „D. B." o. a. voorgeschreven dat „Het landschap, de bosschen, parken, terreinen, wateren, villa's en alle plekken die wegens hunne schoonheid of door hun verband met kunst en litteratuur een groote openbaren beteekenis bezitten, mogen slechts met toestemming der Regeering worden veranderd of vernield. In de omgeving dezer plekken mogen geene nieuwe werken worden gesticht of geene veranderingen gemaakt, die hun aanzien zouden benadeelen. De eigenaar van zulke plaatsen mag zijn bezit niet zonder voorkennis der Regeering overdoen. Wanneer een eigenaar deze plichten niet nakomt, kunnen staat, provincie, gemeente of andere publiekrechterlijke lichamen tot onteigening overgaan.

De verhouding van Hygiëne en Techniek en de Hygiëne als leervak aan Technische Hoogescholen. Prof Dr. Gemünd, hoogleeraar in de hygiëne aan de Technische Hoogeschool te Aken. heeft in het „Techn. Gemeindeblatt" van 20 Jan. l.l. een artikel geschreven waarvan het volgende resumé ons in de „Gesundheits Ing." trof.

Volgens de uiteenzettingen van Prof. Flügge houdt de hygiëne zich bezig met de gewone omgeving der menschen en zoekt hij daarin de oorzaken te ontdekken die bij herhaling of in ernstige mate aanleiding geven tot storingen in het organisme, en die dit verzwakken. Prof. Gemünd toont nu in zijn artikel aan in welke mate de hygiëne met de verschillende takken der techniek en met de ingenieurswetenschappen moet rekening houden, omdat deze de omgeving der menschen beïnvloeden en hen in levensomstandigheden brengen, die nog nauwelijks iets gemeen hebben met natuurlijke toestanden. Men heeft hierbij slechts te denken aan de toestanden in onze moderne reuzensteden, waar de lucht bezwangerd is met de rook en 't roet der huisschoorsteenen en der fabrieken of bevuild is met het stof van straten en pleinen, waar het drinkwater dikwijls mijlen ver van buiten af moet worden aangevoerd, na dikwijls eerst groote technische werken als stroobassins, filters, ontijzerings-installaties te zijn gepasseerd, waar ter verwijdering of zuivering van vuil en afvalstoffen gekompliceerde technische werken noodig zijn.

De hygiëne moet rekening houden met al deze en nog vele andere werken en scheppingen der moderne techniek, ten einde schadelijke invloeden op te heffen en door de bestrijding van ziekte-oorzaken het ontstaan van vele ziekten te verhoeden. Het is een bekend feit dat in deze richting hygiënisten en ingenieurs in gemeenschappelijken arbeid reeds met succes zijn werkzaam geweest. De hygiënisten, als aangewezen wachters der volksgezondheid, vestigden zonder ophouden de aandacht op misstanden en werkten door zorgvuldig onderzoek instruktief en opwekkend op alle onderdeelen van het ingenieurswezen en in het bijzonder op het thans „gezondheidstechniek" genoemde onderdeel.

Met betrekking tot de verwarmings- en ventilatie-techniek, den stedenbouw, het woningwezen en andere onderdeelen hebben de onderzoekingen en de eischen der hygiënisten zeer ten goede gewerkt

De schrijver stelt verder op den voorgrond dat de hygiënist niet oordeelt over technische vragen, maar over de grondslagen van technischen arbeid voor zoover die met den mensch en zijne gezondheid in verband staan, niet over konstruktieve of statische details, maar over den invloed van technische werken op de menschen. Zijn weten en kunnen is niet van technischen aard maar eene toepassing van hygiënische beginsels op technisch werk. Evenals de hygiënist hiervoor toch eene zekere kennis behoeft van technische zaken, moet ook de ingenieur die zich op het gebied in kwestie beweegt, kennis en begrip bezitten van hygiënische en bacteriologische vragen. Daarom is het dan ook zeer te betreuren dat de hygiënist aan de Technische Hoogescholen tot nog toe zoo weinig gelegenheid vond om zich te doen hooren.

De schrijver ontwikkelt vervolgens hoe z. i. het onderwijs in de hygiëne en zijne hulpmiddelen diende te zijn ingericht. Behalve een cursus over algemeene hygiëne die aan de studenten in alle vakken een algemeen overzicht over het geheele gebied moet geven, is wenschelijk een reeks voordrachten over bijzondere onderwerpen als bijv. eene voor studenten in de architektuur over bouw- en woninghygiëne. Hij toont aan hoe daarbij herhaling van 't geen in de technische vakken behandeld wordt, is te vermijden. Het moet den hygiënist ook zijn toegestaan ons op technische inrichtingen te wijzen, die aan de eischen der hygiëne beantwoorden en kritiek te oefenen op degene die zulks niet doen. Het ontwerpen en nauwkeurig konstruktief omschrijven der technische middelen behoort echter niet tot zijn domein. De scheiding tusschen de arbeidsvelden van den hygiënist en den technikus moet scherp worden volgehouden.

Voor ingenieurs die van bijzondere onderdeelen als verwarming, ventilatie, enz. hun speciaal vak maakten hebben zich benamingen als gezondheids-ingenieur, hygiëo-ingenieur reeds ingeburgerd. De schrijver wijst er op dat hun arbeid behoort bij de technische speciale vakken, die niet door den hygiënist behandeld worden, al hebben zij ook in het bijzonder met zijne wenschen rekening te houden

Voor ingenieurs wordt verder aanbevolen een cursus voor de hygiëne en de bakteriologie van het water.

Het groote gebied van de medisch-hygiënische bakteriologie behoort daarentegen niet aan de Technische Hoogescholen thuis, maar uitsluitend aan de Universiteiten, wijl het hier hygiëni-che vragen betreft, die alleen rekening houden met de behoeften der medische wetenschap. Een zoodanige reorganisatie van het

onderwijs wordt door den schrijver wenschelijk geacht dat de toekomstige ingenieur het volle inzicht krijgt in de hygiëne en in hetgeen deze bereikte. Dit is des te wenschelijker omdat juist de ingenieurs tot taak hebben datgene wat de hygiënisten wenschen of noodzakelijk achten met de hulpmiddelen der techniek mogelijk te maken.

Celluloïde als glas. In een artikel over de Bayersche verffabrieken te Elberfeld vertelt de „N. R. C." o.a. het volgende ten bewijze van de veelzijdigheid dier fabriek. „Men ploetert er sinds eenige jaren aan een verbeterd celluloïde in een eigen cellyd-afdeeling, een nieuw materiaal, dat mogelijk op woninggebied een geweldige omwenteling in het leven zal roepen. Glas namelijk, dat hier zoo groote rol speelt, is door zijn breekbaarheid in vele opzichten een verouderd materiaal. En nu is men er hier in geslaagd het cellyd zoo te prepareeren, dat het in alle dikten vervaardigd kan worden zonder dat de helderheid er invoed van ondervindt. Het is bovendien onbreekbaar en kan in alle vormen aangewend worden Maar.... een groote maar, het cellyd is nog gevoelig voor hitte en daarheen gaat nu die geestelijke jacht, den laatsten hinderpaal, de brandbaarheid, te overwinnen!"

BOEK EN TIJDSCHRIFT

Over opleiding en opvoeding aan Ambachts-, Dag- en Avondscholen door L. van Essen Rzn., Directeur der Ambachtsschool te Utrecht. Handboek ten dienste van hen die zich wijden aan het vakonderwijs. Elect. Drukkerij L. E. Bosch & Zoon. Utrecht 1910.

Waar zoovele bouwkundigen aan ambachtsscholen en avondteekenscholen werkzaam zijn, is eene aankondiging van dit boek ook in „De Bouwwereld" niet misplaatst. De schrijver geeft hier tal van nuttige wenken en raadgevingen aan den onderwijzer, die aan het gehalte van zijn onderwijs moeten ten goede komen.

In een voorwoord wijst de Inspecteur van het M. O., de heer H. J de Groot op de moeilijkheden die praktici ondervinden bij hun overgang tot het onderwijs. Hen geeft de heer van Essen uit zijn rijke ervaring menige voorlichting, die natuurlijk wel niet een gemis aan takt geheel kan opheffen, maar die toch als leiddraad en handleiding kan dienen. Behandeld worden in hoofdzaak: de tucht en de orde; in verband hiermede de leerwijze en de leergangen van 14 vakken en eindelijk het straffen.

Bulletin Ned. Oudh. Bond Afl. Nr. 3 is in verband met de Bondsvergadering te Gouda 1 en 2 Juli a. s. geheel gewijd aan de stad Gouda, hare monumenten en kunstwerken.

Der Staedtebau. De Juni-aflevdring bevat na eene ontboezeming over de Stedenbouw-tentoonstelling, eene geïllustreerd artikel over „Genua, een bergstad-ideaal", H. P. Berlage vervolgt zijne beschrijving van het Haagsche uitbreidingsplan. Ten slotte eene bijdrage die de mogelijkheid van tweegezinswoningen in groote steden demonstreert.

Architectura Nr. 23. Het Arsenaal. Naar aanleiding der verwerping van het wetsvoorstel tot verkoop en amotie.

Prijsvraag-programma Wandkalender der Almelosche Ververij en Chemische Wasscherij. (Zie blz. 196.)

Het zoogenaamde Jachtslot van Oldenbarneveldt te Poeldijk (Westland). Afbeelding en opwekking om voor dit gebouw eenige meerdere zorg aan den dag te leggen.

Mooi Nederland. Verslag der vergadering. (Zie blz. 194.)

Een nieuw museum te Haarlem. Slot der polemiek J. de M.—Weissman.

Iets over Wapenkunst door A. W. Weissman (vervolg).

Bouwkundig Weekblad Nr. 24. Diverse officieele mededeelingen en verslagen.

De geschiedenis van het Singer-gebouw te New-York.

Zijn portland-cement en ijzer-portland-cement gelijkwaardig? (Uit de „Deutsche Bauzeitung".)

Winkelpui te Bloemendaal (arch. Mulder & v. Asdonck) met afb.

De Opmerker Nr. 24. Versailles. Een hoofdstuk architektuurgeschiedenis, naar aanleiding van het verschijnen van eene aflevering van Henri Evers' „De architektuur in hare Hoofdtijdperken".

Eene kleine maar belangrijke tentoonstelling (d.w.z. die georganiseerd in verband met het kongres van Gemeentebedrijven).

Waterleidingplannen te Groningen.

Doorslaan van muren, aanbeveling van steenbescherming. (Zie blz. 195.)

Het rapport van de Raadhuis-Dam-Commissie.

PRIJSVRAGEN, EXAMENS EN TENTOONSTELLINGEN

Examens Technische Hoogeschool.

Geslaagd voor propaedeutisch examen bouwk.-ing. de heer P. Wijn.

Prijsvraag.

Ten einde in 't bezit te komen van eenige ontwerpen voor een Wandkalender in den hoofdvorm, zooals wij reeds meer dan 25 jaren gewoon zijn, die aan onze klanten ten geschenke aan te bieden, schrijven wij onder de hierna volgende voorwaarden een prijsvraag uit.

Art. 1. De ontwerpen moeten zijn oorspronkelijke teekeningen, of afdrukken van oorspronkelijke teekeningen. Zij moeten geschikt zijn voor vermenigvuldiging door een directe reproductiemethode. Behalve de kleur van het papier mogen hoogstens drie kleuren toegepast worden.

Art. 2. De afmeting der wandkalender moet 28 × 35 c.M. bedragen. Op dit achterschild moet op door den ontwerper aan te geven wijze een kalenderblok vastgehecht kunnen worden, niet kleiner dan 115 c.M². en niet grooter dan 130 c M²

Art. 3. In het ontwerp moeten duidelijk uitkomen de woorden: „Almelo'sche Ververij — Gebr. Palthe". benevens het jaartal: „1911".

De eventueel gebruikte voorstellingen of motieven moeten herinneren aan ons bedrijf van verven en reinigen.

Art. 4. Ook voor het kalenderblok, dat zal bestaan uit 12 kalenderblaadjes moet het ontwerp geleverd worden. Op elk dezer kalenderblaadjes moet voorkomen de naam van de maand, de datumcijfers en de weekdagen (de laatste desnoods alleen door een letter aangeduid) *). Achter elken dag moet ruimte vrijgelaten zijn voor memorandum. Op elk der 12 kalenderblaadjes moet een ruimte vrijgelaten worden van 20 à 25 c.M². voor het bedrukken langs typographischen weg met door ons gewenschte mededeelingen.

Art. 5. De ontwerpen moeten op de achterzijde voorzien zijn van een motto en vergezeld zijn van een gesloten of verzegeld couvert, waarop van buiten hetzelfde motto voorkomt en waarin naam en woonplaats van den ontwerper zijn vermeld. Op het couvert moet tevens vermeld zijn een correspondentie-adres, om zoonoodig briefwisseling met den inzender te kunnen voeren en de niet bekroonde ontwerpen te kunnen terugzenden, zonder de anonymiteit op te heffen.

Art. 6. De ontwerpen moeten voor 15 Augustus 1910 franco worden ingezonden aan het adres: Gebr. Palthe te Almelo Zij moeten verpakt zijn tusschen vlakke kartons.

Art. 7. Als prijzen worden uitgeloofd: een eerste prijs van f 500.—, een tweede prijs van f 250.—, een derde prijs van f 100.—, vier vierde prijzen van f 37.50 met dien verstande, dat aan de jury het recht verblijft de 1e en de 2e prijs al of niet volledig toe te kennen of het gezamenlijk bedrag dezer twee prijzen onder de twee best gekeurde ontwerpen te verdeelen in verhouding tot hunne waarde. Het ontwerp. dat de hoogste prijs wordt waardig gekeurd, zal uitgevoerd worden.

Door aanvaarding van den hem toegekenden prijs verklaart de ontwerper, zijn ontwerp in vollen eigendom aan ons af te staan.

Art. 8. De beoordeeling der ingezonden ontwerpen zal plaats hebben door een jury van 5 leden, bestaande uit de heeren: Prof Bart van Hove, voorzitter der Mij. Arti et Amicitia te Amsterdam, voorzitter der jury; H. A. J. Baanders, voorzitter van het Gen. Architectura et Amicitia te Amsterdam; G. H. Breitner, kunstschilder te Amsterdam; A. M. Gorter, kunstschilder te Amsterdam; Prof. N. van der Waay, kunstschilder te Amsterdam.

De Jury zal bij hare beoordeeling in de eerste plaats letten op de kunstwaarde der ontwerpen, maar tevens letten op de bruikbaarheid van de ontwerpen als kalender.

Art. 9. Na de uitspraak van de Jury hebben wij het recht de ingekomen ontwerpen, voor zoover de Jury ze daarvoor geschikt acht, in verschillende plaatsen van ons land, in 't openbaar ten toon te stellen. Op de bekroonde ontwerpen zal alsdan de naam van den vervaardiger worden geplaatst, tenzij deze daartegen bezwaar oppert Wenschen de niet bekroonde inzenders er ook hun naam bij te zien vermeld, dan kan zulks na opgave geschieden.

Art. 10. De bekroonde ontwerpen blijven ons eigendom, terwijl de niet bekroonde vóór 1 December 1910 franco aan het correspondentie-adres worden terug gezonden. Van den dag van ontvangst af tot den dag van terugzending zullen alle ingekomen ontwerpen door ons tegen alle risico worden verzekerd, voor een door ons in overleg met de Jury te bepalen bedrag. Bij eventueele schade hebben de inzenders genoegen te nemen met de hun toegekende schadevergoeding.

Aldus opgemaakt, en onder goedkeuring der Jury vastgesteld.

Almelo, 7 Juni 1910.
Amsterdam,

Almelo'sche Ververij en
Chemische Wasscherij
(voorheen Gebr. Palthe).

LANDHUIS TE EECKEREN. ARCH. JOHN VAN BEURDEN

IXE JAARGANG No. 25 22 JUNI 1910

DE BOUWWERELD

RED.: J. H. W. LELIMAN B.-I. AMSTERDAM. UITGEVER: F. VAN ROSSEN

DR. N. G. VAN HUFFEL. ONWEER EN BEVEILIGING DAARTEGEN

De beschouwing der onweersverschijnselen met het oog van den geoefenden waarnemer, die in staat is om eene vergelijking te maken tusschen deze verschijnselen, en dezulke van dezelfde natuur welke op bescheiden schaal waarneembaar zijn in het laboratorium, verwerpt de ééndraadsleider als ondoeltreffend en onvoldoende. [1])

Ook de fotografie heeft veel vastgehouden dat aandachtige overweging waard is.

De electronentheorie beschouwt de electriciteitsverschijnselen als bewegingsverschijnselen van e l e c t r o n e n, analoog aan de electriciteitsdeeltjes der oudere theoriën.

Onder verschillende invloeden, waaronder zonnewarmte zeker een grooten rol speelt, doch waaronder ook de plaatselijke gesteldheid van den bodem het hare bijdraagt, verlaten de electronen den bodem en worden om zoo te zeggen de lucht in geperst.

[1]) Tijdens een hevig onweer te Utrecht op 9 Juni sloeg de bliksem in de gebouwen van 's Rijks-Munt, naast den door een draadafleider voorziene 40 M. hooge schoorsteen, en veroorzaakte een begin van brand.

Het mag algemeen bekend verondersteld worden, dat het laden van een geleider met electriciteit moet beschouwd worden als het persen van electriciteit in de, den geleider omgevende ruimte, langs banen, loodrecht op het oppervlak van den geleider.

Om den geleider ontstaat dan wat men noemt een electrisch veld, de ruimte waarin die gespannen toestand merkbaar is.

Zoo heeft ook de aarde, blijvend haar electrisch veld, dat echter plaatselijk, onder bovengenoemde en mogelijk onbekende, althans niet waargenomen invloeden, voortdurend wijzigingen ondergaat.

Een onweer nu, is eigenlijk het herstellen van den abnormalen toestand, waarbij de electronen wederom in de aarde teruggedrongen worden, langs banen die hen geleiden: de bliksemstralen.

De schade die de bliksem veroorzaakt is het gevolg van het arbeidsvermogen, de energie, van de zich in groote hoeveelheid bewegende electronen, volkomen vergelijkbaar dus met de energie van een zeer hoog gespannen electrischen stroom van korten duur.

Evenals zulk een stroom in het laboratorium opgewekt,

vonken kan geven, die in staat zijn om carton te doorboren, en overspringende op het lichaam, hoogst onaangename, zoo niet doodelijke storingen te weeg te brengen, steekt de bliksem woningen in brand, vernielt daken en spinten, en doodt of verlamt het levend wezen.

Wij willen eene methode van grafische voorstelling te hulp roepen, om de electrische spanningstoestand aan het aardoppervlak vóór het onweer af te beelden.

Laten wij veronderstellen dat wij eens een duidelijk beeld willen geven van de verdeeling der godsdienstige gezindten over ons land, bijv. van het katholicisme.

Wij nemen een kaart, waarop al de gemeenten van Nederland voorkomen, leggen die kaart op een vlakken tafel en steken nu in het centrum van iedere gemeente een stift, van zooveel millimeters lang als er 1000-tallen katholieken in die gemeente wonen.

Op de kaart verrijzen dan even zoovele langere en kortere stiften als ons land gemeenten telt.

In Brabant en Limburg vindt men de meeste en langste stiften, in andere provinciën geheele vlakten waar de stiften nauwelijks boven de kaart uitsteken.

Legt men nu over deze stiften een zeer plooibare dunne doorzichtige doek, zoo krijgt men een soort berglandschap waarvan de verheffingen een duidelijk verloop van de verspreiding der katholieken over ons vaderland toonen.

Zoo kunnen wij ons nu ook de kaart van Nederland denken, nu niet verdeeld in gemeenten, maar in kwadratische vakken van gelijke oppervlakte, en in het midden van ieder vak een stift, waarvan de lengte een beeld geeft der intensiteit van den electrischen spanningstoestand.

Konden wij dit doen, zoo zou men zonder twijfel wederom een berglandschap te zien krijgen waarvan de bergen en dalen een beeld zouden geven van de verdeeling der electrische spanningen aan het aardoppervlak in Nederland.

De hoogte der spanningsbergen zal tengevolge der plaatselijke omstandigheden, bewolking, zonneschijn, vochtigheid van den bodem, plantengroei, bebouwing, zeer verschillend zijn.

Wij kunnen ons in het landschap ook spanningsruggen denken, gemarkeerde lijnen, die overeenkomen met de ruggen van bergketens.

Wat gebeurt nu, als het gaat onweeren?

Er vormt zich ergens een donderwolk, een wolk die spoedig een zeer eigenaardig karakter aanneemt, en waarin dikwijls hagel gevormd wordt, in stukken van zeer aanmerkelijke groote.

Deze stukken hagel vertoonen steeds al de kenmerken van te zijn ontstaan door zeer snelle bevriezing, (doffe kern en heldere mantel). Men kan ze nabootsen door een reageerbuisje met water te brengen in bevroren koolzuur.

Niet onwaarschijnlijk staat hagelvorming in verband met de afkoeling die samengaat met zeer snelle verdamping.

De donderwolk wordt de stapelplaats van de electronen die zich in de ruimte bevinden waar de wolk ontstaat. Zij vormt aldus een sterk geladen geleider, die zich, althans zoodra in den vorm van de eerste regenstralen een minder isoleerende band met de aarde gelegd wordt, ontlaadt.

De electronen keeren dus in den bodem terug, de plaatselijke spanningsverhooging is opgeheven, de berg op onze kaart, is ingestort.

Het voortschrijden nu van een onweer, is niet het voortschrijden van een geladen onweerswolk, die zich hier en daar ontlaadt, het is het voortschrijden van de wolkenvorming, van het onweersverschijnsel.

Dat nu de weg die het onweer neemt, samen zal hangen met den loop der spanningskammen van ons spanningslandschap is zeer waarschijnlijk.

Het verloop van het onweer is in 't geheel niet zuiver aanpassende aan de windrichting.

Men bevindt zich ergens, en ziet een onweer opduiken uit het Zuiden. Menigmaal passeert de bui rechts en links van ons, zonder onze woonplaats te treffen, de spanningsruggen liepen rechts en links langs ons heen, terwijl wij in een spanningsdal lagen.

De vroegere voorstelling van een aandrijvende onweerswolk is natuurlijk onhoudbaar. De onweerswolk, beschouwd als aandrijvende electrische geladen geleider, zou zich spoedig moeten ontladen, in alle geval snel in kracht van uiting verminderen, hetgeen volstrekt niet het geval is.

Moge nu tijdens een onweer op bepaalde plaatsen de spanningstoestand worden genormaliseerd, het indringen der groote electronenmassa's in den bodem, kan in de omgeving, tot dusverre van onweer verschoond gebleven, groote spanningsverhoogingen te weeg brengen, die aldaar na korten tijd een hevig onweer veroorzaken.

Zoo trekken menigmaal onweersbuien aan alle kanten langs een plaats heen, om ten slotte na 1 of 2 dagen met alle kracht en woede op de plaats zelf uit te razen.

In aansluiting met de hierboven gegeven verklaring van den grilligen loop dien een onweersbui soms neemt, meen ik nog te moeten wijzen op het verschijnsel dat een onweer somtijds een rivier niet over wil.

Vermoedelijk is het wateroppervlak eener rivier een slecht uitstralingsoppervlak voor electronen, zoodat op ons landschap, een spanningsdal gevonden zou worden, waar een rivier loopt.

Het voortschrijden van de donderwolkvorming wordt dus aan den rivier-oever gestuit.

Of nu aan den anderen oever van de rivier, de donderwolkvorming zal intreden of niet, behoeft dus niet af te hangen van de onweersverschijnselen aan deze zijde van de rivier.

Het optreden van groote spanningen op plaatsen in de nabuurschap van de streek waar onweer gevallen is, zou te demonstreeren zijn als volgt:

Stel een bol van eene isoleerende stof gemaakt, aan wier oppervlakte geleidende, metalen plaatjes bevestigd zijn.

Onderstel nu dat deze plaatjes binnen door den bol heen, verbonden zijn door draden van eenige geleidbaarheid, bijv. vochtige kanaaltjes.

Slaat nu een electronenstroom in een der plaatjes, zoo zal langs deze meer of minder goed geleidende kanaaltjes, een deel der electronen naar de andere plaatjes gestuwd worden, en daar spanningsverschijnselen opwekken, doordien ze uit het oppervlak dier plaatjes in de omgeving worden gedrongen.

Het is bekend dat niet alle boomsoorten even gemakkelijk door den bliksem worden getroffen.

Onze theorie geeft hiervan eene vrij aannemelijke verklaring. Onder invloeden samenhangende met den plantengroei, invloeden ons overigens niet bekend, is het mogelijk dat de eene boomsoort gemakkelijker weg biedt voor den electronenstroom die uit de aarde opstijgt, dan de andere.

Boven een groep van de eene boomsoort zal dus een grootere spanningszuil optreden, dan boven de andere. Vormt zich de onweerswolk, zoo wordt de boomgroep met de hoogste spanningszuil het ergst getroffen.

Dat planten een actief aandeel nemen in de electronenbeweging onder invloed van ultraviolette stralen is bekend, evenals de invloed die de electronenbeweging van metaaloppervlakten uit, ondervindt van ultraviolette bestraling.

Zonder twijfel speelt het ultraviolette deel van het zonlicht dan ook een groote rol bij de spanningsverdeeling over het aardoppervlak.

Bovenstaande beschouwingen leiden bij de behandeling van het vraagstuk der bescherming tegen bliksemslag, als vanzelf tot een principe van organisatie der electronenbeweging.

Dat de bliksem altijd de hoogste punten treft is volstrekt onwaar.

Een door mij zelf goed geconstateerd geval is de vermelding waard, om nader inzicht in het verschijnsel van bliksemslag te verkrijgen.

Ons woonhuis in den Trans Utrecht lag op circa 200 M. van Domtoren en Domkerk, op 40 M. van het hooge en van torentjes voorziene gebouw van de Societeit Sic Semper, en op ± 60 M. van het zeer hooge gerechtsgebouw. In 1888 sloeg de bliksem in al de ons omringende groote gebouwen, doch tijdens een onweer in 1894 sloeg onder vervaarlijk geraas een bliksemstraal in ons huis of er langs.

Het perceel bestaat uit twee huizen, gescheiden door een tuin.

De beide huizen waren telefonisch verbonden, de geleiding in den tuin bestaande uit toen ter tijde gebruikelijke caoutchoucdraad met linnenband omwikkeld.

In beide huizen werden zeer lange vonken waargenomen tusschen telefoon, lamp en een trekpot, zonder overigens iemand te schaden.

De telefoonleiding vertoonde over de geheele leiding van centimeter tot centimeter afstand pluisjes uitgerafeld linnen, terwijl een bediende een vuurbol heeft zien verdwijnen in een kist met coaks die op een plaatsje voor het raam stond, waarachter hij zat.

De schrik heeft er lang bij mij ingezeten.

Dat de trekpot op een glazen theeblad stond, scheen geen invloed te hebben, hetgeen wijst op het snel oscilleerend verloop van deze ontladingsverschijnselen, die beschouwd moeten worden als inductieverschijnselen door de bliksemslag in 't leven geroepen.

Daar nu deze oscilleerende ontladingen tot welke de bliksem schijnt te behooren, vóór alles, vragen naar den rechten weg, kiezen wij voor onze afleiders steeds volkomen rechte stangen.

Dat de bliksem in ons perceel insloeg, temidden van talrijke hoogere gebouwen kan ik mij nu verklaren door aan te nemen dat de spanningszuil boven onze van weelderigen plantengroei voorziene tuin, hooger was dan boven de omringende gebouwen.

Bij het beschouwen van de relatieve hoogte der gebouwen met 't oog op gevaar voor bliksemslag,

ANTWERPEN. WOONHUIS IN DE RUE ST. THOMAS
ARCHITEKT FLOR. HUMBLET

mag overigens in 't algemeen wel rekening gehouden worden met de hoogte waarop zich in den regel de donderwolk, blijkens de lengte der bliksemstralen bevindt.

In alle geval is de lengte van iedere bliksemstraal zoo groot, dat het gerust onzinnig genoemd kan worden, om een huis te ontsieren met daarop geplaatste bliksemafleiders van eenige meters lengte. Stel U een huis voor van 15 M. hoogte, en daarboven een donderwolk bijv. op 600 M. hoogte, en het zal U duidelijk zijn dat een stang van bijv. 2 M. op het dak van het huis, de bliksem niet verlokken zal om juist in dat punt te slaan.

Een lang gebouw, bijv. eene kazerne, of druivenkas van 100 M. lengte is dus door een enkele draadafleider geplaatst aan één der uiteinden volstrekt niet beschermd. Neen, de spitsen kunnen gerust vervallen, of geheel onzichtbaar aangebracht worden in lengten van 2 of 3 cM., maar het geheele gebouw moet op alle plaatsen door onderling geleidend verbondene stangen omgeven zijn. Dat is het doel van den kooibliksemafleider.

Dikwijls ziet men lange gebouwen voorzien van een afleider die horizontaal langs de nok van het dak is gelegd, aan een der uiteinde haaks is omgebogen, om in den bodem gevoerd aldaar in een aardplaat te eindigen.

Op de horizontaal liggende draad zijn dan 3 of 4 in spitsen uitloopende stangen geplaatst, van 3 of meer meters lengte.

In de eerste plaats is deze afleider absoluut onbetrouwbaar, en bestaat alle recht om aan te nemen dat de bliksem, slaande op de uiterste spits, dus zoo ver mogelijk verwijderd van de aardplaat, overgaat op een naburige gas- of waterleidingbuis binnen het gebouw, daarbij veroorzakende schade door brand of versplintering.

In de tweede plaats is een dergelijke afleider in hooge mate ontsierend.

Wij hechten bij de toepassing van het systeem van den kooibliksemafleider zeer veel aan wat wij noemen „het grondnet" in verband met lokale omstandigheden.

Details omtrent de uitgebreidheid van dit net, de diepte van ingraving in den bodem, in verband met de gesteldheid van den bodem zouden ons hier te ver voeren, en zijn bovendien voor alle mogelijke verschillende gevallen min of meer van elkaar afwijkend.

Veel materiaal, aan alle hoeken en kanten van het gebouw, doelmatig aangebracht en verbonden, dat is ons systeem.

Daarom wordt ieder nieuw geval afzonderlijk in teekening gebracht, teneinde met zoo weinig mogelijk kosten, een zoo gunstig mogelijke verdeeling van een groot aantal stangen en buizen te verkrijgen.

Ook het kleinste gebouw krijgt altijd minstens 4 opstijgstangen, volkomen recht, en nergens door bochten of kronkels onderbroken; het getal deze stangen stijgt somtijds tot 12 en meer, het aantal korte spitsen tot 40 en meer.

Het kooibliksemafleidersysteem zooals door ons ontworpen, kan natuurlijk vóór den bouw in de architectuur worden opgenomen, doch noodig is dit geenszins.

Wij garandeeren, dat ieder gebouw door ons systeem beveiligd, werkelijk beveiligd is, voor zooverre menschelijke kennis gaat, en dat bij welk gebouw ook, de architectonische schoonheid niet in 't minste wordt gestoord.

Nog enkele opmerkingen omtrent de rol die de afleider speelt in de electronenbeweging, die aan het onweer voorafgaat.

Hoewel deze invloed althans voorloopig nog niet is aan te toonen, kan toch met zekerheid gezegd worden dat ze bestaat.

Onderstellen wij een zeker terrein, voorzien van ons grondnet en de bijbehoorende opstijgstangen, op de behoorlijke wijze onderling verbonden, dan is aan de electronen in dat gebied om zoo te zeggen de gelegenheid om uit den bodem te treden, overal even gemakkelijk gemaakt.

Zoo voorzagen wij bijv. 13 gebouwen van een groot gesticht, van kooibliksemafleiders, allen onderling verbonden door het waterleidingnet.

Het komt mij nu voor, dat boven dit terrein van vele Hectaren uitgestrektheid, de spanningstoestand vóór het onweer gelijkmatig is op alle punten.

Komt er nu onweer, zoo zal het geheele terrein vermoedelijk met een, of twee snel op elkaar volgende slagen geneutraliseerd worden.

Eenigen grond voor dit vermoeden heeft bovengenoemd complex reeds geleverd, doordien tijdens een hevig onweer, de bliksem, éénmaal met schrikkelijk geweld is ingeslagen. Bij dien eenen slag is het dan ook gebleven, en waar precies de slag gevallen is, is niet uitgemaakt kunnen worden, daar aan de afleiders niets te bespeuren was. Hier komen wij vanzelf aan een nieuw en zeer belangrijk voordeel dat ons systeem biedt.

In een op dergelijke wijze beschermd complex van gebouwen, of gebouw, slaat de bliksem niet als één enkele straal in, maar aangezien geen der spitsen de voorkeur biedt om als opvanger dienst te doen, doen ze allemaal mede.

De bliksem slaat dan in als een wijd vertakte pluim bestaande uit een straal die als een bundel uit de donderwolk schietend zich boomvormig vertakt, en in tallooze stralen met pluimvertakking den afleider treft. Ieder dezer stralen voor zich, is niet in staat die getroffen plaats te beschadigen. Dit leert ook de fotografie van bliksemstralen.

Toezicht op een eenmaal aangelegden afleider achten wij dan ook slechts zelden, bijv. hoogstens om de 5 jaar noodig. Met het systeem, toegepast zooals wij dat noemen voor terreinbeveiliging, zijn kampementen, complexen van boerderijen met stallingen en hooibergen volledig te beveiligen. Voor kampementen, tijdelijke opslagplaatsen enz., zijn transportabele gemakkelijk opstelbare kooibliksemafleiders te ontwerpen.

Waar nu pas onlangs weer een ongeluk is gebeurd als in Duitschland waar van 25 getroffen soldaten in een kamp niet minder dan 3 op slag gedood werden, en waar de wetenschap dit eenvoudige beveiligingsmiddel biedt, is toepassing ervan dunkt mij gebiedend noodzakelijk.

Ook weiden met kostbaar vee zijn gemakkelijk te beschermen. Hoeveel stuks vee worden jaarlijks niet door den bliksem gedood?

ONTWERP VOOR EENE SYNAGOGE TE OOSTENDE
ARCH. JOS. DE LANGE

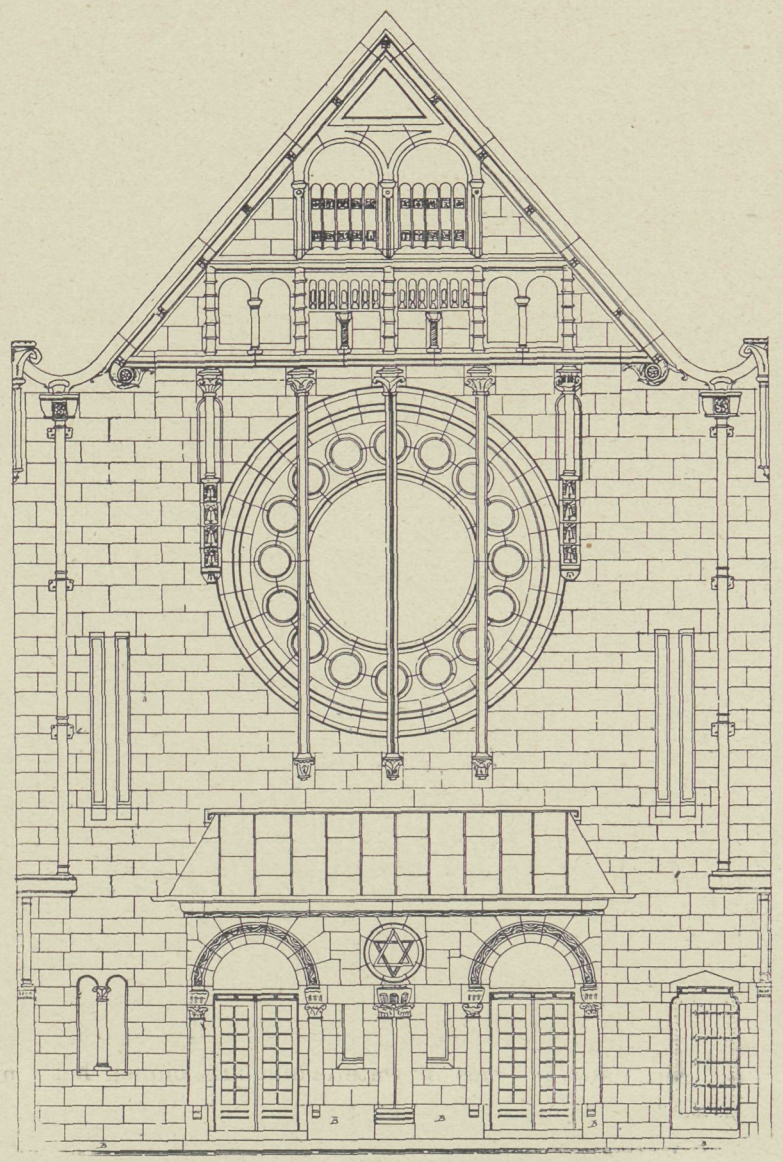

THORBECKE—KUNST—REGEERINGSZAAK

Aan het gerechtsgebouw te Alkmaar werd een aanbesteding aangeplakt. Waarschijnlijk om het gebouw niet te beschadigen, werd het biljet op een ruw houten plankje geplakt dat met een oogje aan een spijker, welke in den muur zat, werd opgehangen.

Een voorbijganger, die getroffen werd door deze versiering van het gerechtsgebouw schreef, volgens de „Alkm. Crt.", op het plankje boven het biljet:

„Kunst is geen regeeringszaak. THORBECKE" en eronder: „Rijksversiering!"

„Alg. H.blad". „Onder de streep." 13.IV.'10.

Het bovenstaande berichtje, dat eenigen tijd geleden in het „Alg. H.bl." „Onder de streep" voorkwam, heeft ongetwijfeld velen de sensatie gegeven van een goede en rake zet en als zoodanig werd het natuurlijk ook geplaatst.

De zinsnede „Kunst is geen regeeringszaak" heeft bijna de kracht van een gevleugeld woord verkregen. Zij wordt te pas en te onpas aangewend, edoch bijna zonder uitzondering te onpas. Immers, niemand herinnert zich in welken begrensden zin die gedachte door THORBECKE werd geuit en in welken zin zij mitsdien mag worden aangehaald.

Wie niets van THORBECKE weet, kent toch deze uitspraak. Het is wel een merkwaardig verschijnsel dat door verkeerde interpratie, deze woorden, wel de eenige van den grooten staatsman die gemeengoed werden, een zoo onzuiver beeld van hem geven. Was den oolijken anonymus uit Alkmaar gevraagd bij welke gelegenheid THORBECKE de bedoelde uitspraak zou gedaan hebben, dan ware al spoedig gebleken dat ook hij slechts anderen in hun averrechts citeeren napraatte. B praat A na en vraagt men B naar bewijzen, dan weet hij niets aan te voeren dan dat A het toch ook zeide. Zoo gaat het al in een kringetje rond.

Ten koste van THORBECKE is op die wijze een onrechtvaardige legende ontstaan. De fantasie speelt daarbij ook hare aanvullende rol. Het eind was dat velen zich den staatsman plegen voor te stellen als een vijand van kunst, onverschillig en ongevoelig

voor het schoone. Deze regels beoogen die legende te verstoren door de strekking van het gezegde tot hare juiste afmetingen terug te brengen.

De heer J. W. C. TELLEGEN C.-I. heeft onze aandacht gevestigd op eenige passages uit THORBECKE's Parlementaire Redevoeringen. Daaruit kan blijken welke beperkingen moeten gehecht worden aan THORBECKE's meening dat kunst geen regeeringszaak zou zijn. Men moet van die woorden kennis nemen in het verband waarin zij werden uitgesproken en weten bij welke gelegenheid dat geschiedde. THORBECKE zelf heeft trouwens bij herhaling zijne bedoeling nader toegelicht, maar deze toelichtingen werden blijkbaar vergeten door hen, die voor hun doel zijn kernachtig klinkend gezegde meenden te kunnen misbruiken.

Scheidt men de woorden uit dat verband dan krijgen zij eene algemeene strekking, welke door THORBECKE nimmer was bedoeld. Maar leest men ze in het verband waarin THORBECKE ze sprak, dan niet alleen verliezen zij allen minder sympathieken klank, maar zal men veeleer neiging gevoelen ze te onderschrijven.

THORBECKE heeft inderdaad, en meer dan eenmaal, betoogd, dat kunst hem voorkwam geene regeeringszaak te zijn.

Voor hem die daaruit zou willen afleiden dat THORBECKE nu een vijand van kunst en een ongevoelige voor schoonheid zou zijn, kon men onmiddelijk een ander citaat aanvoeren. En wel een, ontleend aan de debatten over de wet op het Middelbaar Onderwijs. Bij art. 40, Programma der Polytechnische School, heeft THORBECKE den heer WINTGENS toen o.m. geantwoord dat z. i. ontwikkeling van het gevoel voor het schoone „een zeer wezenlijk element (is) van alle menschelijke vorming, vooral voor hem die geroepen is om iets zigtbaars te scheppen".

THORBECKE bedoelde volstrekt niet te zeggen dat de staat zich niets aan de kunst zou laten gelegen liggen of dat zij in hare werken niet ook naar schoonheid zou streven. Zijne plannen om eene keurverzameling schilderijen van levende meesters bijeen te brengen met het doel deze te vereenigen in een nationale Walhalla, wijzen evenzeer op het tegendeel als verschillende andere uitingen o. a. eene zinsnede uit een rede van 26 December 1862 ter verdediging van zijn voorstel tot stichting eener Rijksbouwcommissie. In die zinsnede heet het: „voor het stichten van nieuwe gebouwen zal men andere bekwame mannen oproepen, die ons gebouwen zullen kunnen schenken waarover het kunstminnend publiek meer tevreden zij dan over hetgeen wij tot dusver zagen optrekken."

Ook de verknoeiing der Hofzaal, 'tzij terloops medegedeeld, vond geenszins THORBEBKE's instemming.

Een absoluut verkeerde uitleg is gegeven aan THORBECKE's uiting dat kunst geen regeeringszaak is. Kunst was hem in zekeren zin inderdaad geene regeeringszaak. Maar welke nu de zin was die in deze aan THORBECKE's meening moet worden gehecht kan ondubbelzinnig blijken uit het antwoord dat THORBECKE als minister den afgevaardigde VAN HEEMSTRA gaf op diens verwijt dat niets voor de schoone kunst werd gedaan. THORBECKE zeide toen (20 November 1862):

„Slechts een woord op de aanmerking van den spreker.

„Vooreerst dat hij bescherming der kunst verstaat in een zin, dien ik niet aanneem; dat hij bescherming der kunst ziet in hetgeen ik niet bescherming der kunst kan noemen. Blijkbaar is dit in den geest van den geachten spreker rijkmaken van kunstenaren. Aan de kunstenaren een materieel voordeel verschaffen is, mijns inziens, geene bescherming. Kunst en wetenschap kunnen van staatswege worden beschermd, maar op geheel andere wijze. Kunst en wetenschap in den dienst van het geld te brengen, is niet de bescherming die kunst en wetenschap verdienen."

Het zij hier terloops ingelascht hoe THORBECKE 19 October 1863 in antwoord aan den heer GROEN een zelfde gedachte nog eens uitsprak bij de behandeling van het ontwerp van wet tot stichting van een paleis voor de Staten-Generaal:

„Ik hecht zeker niet minder dan de geachte afgevaardigde aan de kunst, aan de taak, die haar, bij het stichten van dergelijk gebouw, opgedragen wordt; maar ik zou toch niet wenschen, bij de wet te decreteeren, dat een gebouw, welk ook, van staatswege zal worden gesticht alléén om aan de kunst iets te doen te geven."

20 November 1862, in debat met den heer GROEN was THORBECKE uitvoeriger:

„Een allerzonderlingst verwijt doet de geachte spreker mij; juist die geachte spreker aan mij. Ik begrijp dat zulk een verwijt zou kunnen komen van hen die kunst en wetenschap welligt alleen uit de verte zien en mij hoegenaamd niet kennen. Het is een verwijt, zachtjes gedaan; de geachte spreker weet niet of hij het mij moet wijten, dan wel of het eene pressie van mijne partij is, maar het schijnt toch dat ik aan de pressie van mijne partij heb gehoorzaamd: het is de groote spaarzaamheid, een soort bezuinigings-politiek, ten aanzien van kunst en wetenschap; een verwijt, gerigt aan iemand die het grootste en gelukkigste deel van zijn leven aan die schoone studiën gewijd heeft. En waarop komt het neder? Mij dunkt, het verwijt komt neder op het omgekeerde van hetgeen mijn oude vriend wezenlijk bedoelt. Hij bedoelt zonder twijfel dat kunst en wetenschap eene hooger vlugt nemen. Maar het middel dat hij aanraadt — zoo het namelijk gemeend wordt in den geest waarin ik in deze Kamer daarover reeds hoorde spreken — is een materialistisch protectionisme van kunst en wetenschap. Besteed wel geld, zorg voor de materieele belangen der individu's, zoo dit de meening is, daardoor zal de bloei van kunst en wetenschap niet worden bevorderd. Zij hebben behoefte aan de vervulling van zekere voorwaarden, en de Regering kan geroepen zijn voor die behoeften te zorgen, maar de Regering heeft zich wel te hoeden voor al hetgeen eigen ijver en inspanning kan verlammen of dooden. Het is uit de ondervinding van alle tijden gebleken, dat naar mate men kunst en wetenschap rijker wilde maken, zij zijn achteruitgegaan. In één woord, protectionisme, dat door het gezond verstand verjaagd is van het gebied der nijverheid,

INKOMDEUR VAN HET WERKHUIS FRANS FLORIS IN DE KORTE NIEUWSTRAAT TE ANTWERPEN TEEK. VAN JOS. SMOLDEREN. ARCH.

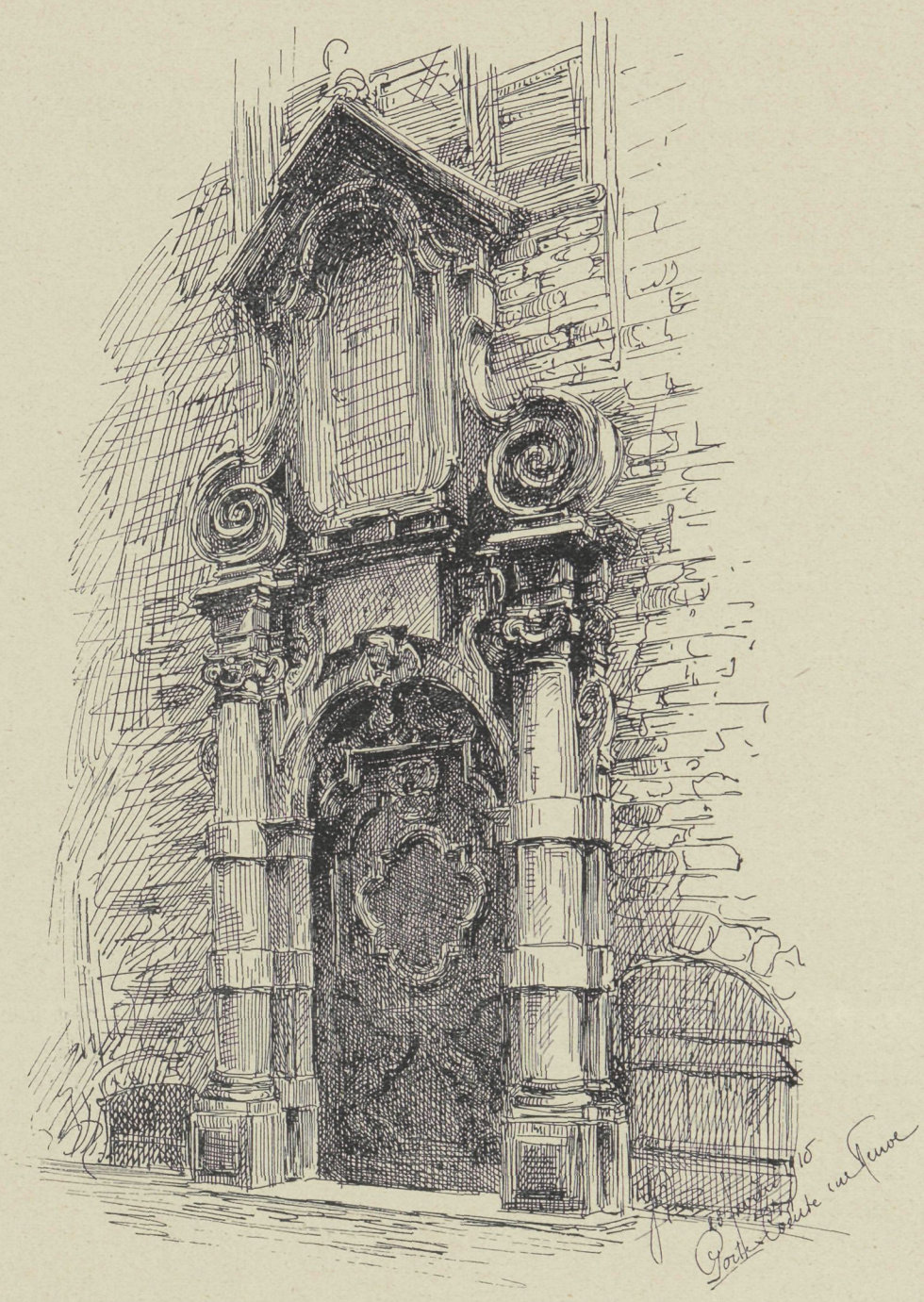

daarvan nog overblijfselen op het gebied van kunst en wetenschap te koesteren, is verderfelijk. Ik zal nimmer zuinig zijn daar waar het blijkt, dat men tot ontwikkeling van kunst of wetenschap hulp behoeft; maar aan te nemen dat men door ruimte van materieele hulp werken van genie bevordert, ik geloof dat de ervaring het tegendeel heeft bewezen."

Toen eenige dagen later, in de zitting van 26 Nov. 1862, de afgevaardigde DE BRAUW den minister meende van inconsequentie te mogen betichten zette THORBECKE de puntjes nog eens op de i.

„Den geachten spreker uit Gouda, den heer DE BRAUW, antwoord ik, dat de kunst in mijn oog thans evenmin eene regeringszaak is als zij dit vroeger was. De kunst is geene regeringszaak, in zooverre de Regering geen oordeel, noch eenig gezag heeft op het gebied der kunst."

Dus: Een vrije kunst in een vrijen staat.

Inderdaad, een juist beginsel werd hier door THORBECKE gehuldigd. Geene direkte Regeeringsinmenging in kunstzaken. Vrijheid en zelfstandigheid, wars van schoolsche dwang of officieele bevoorrechting.

Bij dien gedachtengang van THORBECKE sluit ook aan zijn antwoord aan den heer VAN HEEMSTRA in een debat over subsidie aan de Koninklijke Akademie van Beeldende Kunsten:

„De geachte spreker heeft willen betoogen dat men de schoone kunsten hoofdzakelijk door dergelijke inrichtingen bevordert.

„De ondervinding heeft zoo dikwijls geleerd en leert het in andere landen nog dagelijks, dat men zich van die instellingen niet te veel mag beloven, vooral niet op het gebied van schoone kunst."

Deze weinige regels en enkele aanhalingen pretendeeren geenszins een volledig beeld te geven van THORBECKE's verhouding tot de kunst. Maar wel kunnen zij doen uitkomen dat de veel gewraakte

woorden „Kunst is geen regeringszaak" nooit werden gebezigd in dien algemeenen zin, waarin zij thans plegen te worden geciteerd. Wie bij voorkomende gelegenheid toch in dat verkeerde gebruik wil volharden, hij bega, eenmaal wetende dat de auteur zelf aan de woorden gansch andere beteekenis hechtte, daarbij dan echter niet de schromelijke onbillijkheid het citaat te plaatsen op THORBECKE's naam.

GEMENGDE BERICHTEN

N.B. Plaatsgebrek belette de opname van vele berichten.

Vacantie voor technisch personeel. Wij ontvangen het volgend bericht met verzoek van vermelding:

„Het bondsbestuur van den Algemeenen Nederlandschen Opzichters- en Teekenaarsbond besloot in zijn jongste vergadering een zoogenaamde witte lijst aan te leggen van de namen van die architecten, ingenieurs, fabrikanten, ondernemers, kortom van die technische werkgevers, die gedurende dezen zomer hun opzichters, teekenaars of daarmede gelijk te stellen technisch personeel, in het genot van eenige dagen vacantie — met behoud van salaris — stellen.

„Deze lijst — waarop tevens het aantal vacantiedagen wordt vermeld — zal op geregelde tijden worden gepubliceerd."

Reeds meermalen is in en door „De Bouww." de wensch van vacantie ondersteund — met dien verstande echter dat niet juist de zomertijd, wanneer in het bouwbedrijf de werkzaamheden in vollen gang zijn, daartoe wordt verlangd.

BOEK EN TIJDSCHRIFT

Het Jubel-album van den „Kring voor Bouwkunde" (Antwerpen).

De „Kring voor Bouwkunde" te Antwerpen heeft bij gelegenheid van haar tien-jarig bestaan eene tentoonstelling georganiseerd en daarenboven eene herinnering in meer blijvenden vorm gegeven door de uitgave van een Jubel-album.

Dit verhaalt hoe in 1899 de Kring werd opgericht door de jongere kunstbroeders. Er was behoefte aan een band die verspreide krachten vereenigde. De vakbelangen waren verwaarloosd. De jongere vakbroeders, zoo zegt het feestverslag, vonden nergens bescherming en waren alleen aan eigen hulp overgelaten. „Er moest een midden gevormd worden waar de jongeren nuttige kunstbesprekingen zouden houden of bijwonen, waar kennis zoude genomen worden van de nieuwere strekkingen in de bouwkunst, een midden waar de noodige kennissen konden opgedaan worden der wetten die het bouwvak betreffen, waar studiereizen gezamenlijk zouden ondernomen worden ter nadere kennismaking van vroegere en hedendaagsche bouwkunst zoomede het schetsen naar bouwdeelen."

Het denkbeeld sloeg in en de „Kring" heeft zich geregeld en krachtig ontwikkeld.

De jongeren van 1899 zijn intusschen geworden architekten van, de eene meer, de ander minder beteekenis en naam. Daarvan getuigen de afbeeldingen in het feest-album van hun „Kring", dat aldus mede een interessante kijk geeft op de Belgische bouwkunst.

PRIJSVRAGEN, EXAMENS EN TENTOONSTELLINGEN

Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap" te Rotterdam.

Prijsvraag voor een aanplakbiljet.

Uitgeschreven ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan.

Dit aanplakbiljet moet dienen om het publiek te wijzen op de te houden tentoonstelling van het werk der leden, welke tentoonstelling gehouden zal worden ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan der Vereeniging.

Het biljet moet geteekend worden op een vel papier van 60 × 80 cM., in welk formaat de reproductie zal plaats vinden. De beteekende oppervlakte mag niet kleiner genomen worden dan 52 × 72 cM, terwijl de langste maat de hoogtemaat verondersteld wordt te zijn.

Op het biljet moet met duidelijke letters het volgende te lezen zijn:

Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap te Rotterdam.
1885—1910.
Tentoonstelling van het werk der Leden, in den Rotterdamschen Kunstkring, Witte de Withstraat, van Zaterdag 22 Oktober tot en met Zondag 6 November 1910, geopend van 's morgens 10 tot 's middags 4 uur.

Als toelichting diene het volgende:

De ontwerper heeft de beschikking over drie kleuren. De uitvoering moet zijn in vlakversiering, terwijl de ontwerper vrij gelaten wordt in de groepeering van den tekst.

Ten einde de deelnemers in de gelegenheid te stellen zich een denkbeeld te vormen van wat de Commissie zich voorstelt wat betreft vlakversiering en kleurendruk, zal de firma CORNS. IMMIG & ZOON, Nieuwehaven 5, eenige biljetten in de vestibule harer fabriek tentoonstellen, en wel gedurende de maanden Juni en Juli.

Voor deze prijsvraag worden uitgeloofd een Eerste Prijs van f 75.— en zilveren medaille met getuigschrift der Vereeniging en een Tweede Prijs van f 25.— en bronzen medaille met getuigschrift der Vereeniging. Deze prijzen zullen worden toegekend door een jury bestaande uit de Heeren A. LE COMTE te Delft, A. SPOON J.JZN. en CORNS. IMMIG JR., te Rotterdam en behoudt deze jury, het recht de uitgeloofde prijzen op andere wijze, doch over ten hoogste 3 ontwerpen te verdeelen, voor het geval zij mocht meenen, dat daartoe aanleiding bestaat, maar is gehouden het geheele uitgeloofde bedrag in elk geval toe te wijzen. Eventueele wijzigingen kunnen door de jury als voorwaarde gesteld worden, bij de toekenning van een Eerste Prijs voor het uit te voeren ontwerp. Zij zal hare bevindingen in een beknopt gemotiveerd rapport neêrleggen, waarbij zij echter het recht heeft bij eventueele ruime inzending de ontwerpen groepsgewijze te beoordeelen.

De uitslag van de bekroningen zal in de bouwkundige bladen worden bekend gemaakt.

De mededinging aan deze prijsvraag is opengesteld voor alle Nederlanders.

Alle ontwerpen blijven het eigendom van de ontwerpers en zullen te Rotterdam en desgewenscht ook elders worden tentoongesteld, waartoe na de beoordeeling der jury, de Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap" gedurende vier maanden de beschikking over de ontwerpen houdt. Na dien tijd zullen de ontwerpen aan de correspondentie-adressen worden teruggezonden.

De Eerste Prijswinner is gehouden, zonder verdere vergoeding, een calque (geteekend met diep-zwarte lijnen) op calqueerpapier of -linnen te leveren, volgens nader te geven inlichtingen. Deze calque is dienstig voor de methode, waarin de Commissie de reproductie denkt te doen vervaardigen.

De antwoorden moeten worden ingezonden vóór of op den 10den September 1910, aan het adres van den 1en Secretaris der feestcommissie, Oostzeedijk 229, plat verpakt en voor zoover ze niet direct op carton zijn geteekend, op stevig carton opgezet. Zij moeten gemerkt zijn met een motto en vergezeld gaan van twee verzegelde couverts van hetzelfde motto voorzien, waarvan het eene naam, kwaliteit en adres van den vervaardiger, en het andere een adres bevat, waardoor met den vervaardiger kan gecorrespondeerd worden.

De Feestcommissie:
J. E. VOOGT M. WZN., Voorzitter.
C. N. VAN GOOR.
W. STOK JR.
J. J. PELT.
W. F. OVEREIJNDER, Secretaris.

Rotterdam, Juni 1910. Oostzeedijk 229.

Examens Technische Hoogeschool.

Geslaagd voor het propaedeutisch examen voor Bouwkundig-Ingenieur de heeren: H. J. VAN DER HEYDEN, H. VAN HALEWIJN, W. A. MOLENGRAAFF, P. J. WILLEKES MAC DONALD, Mej. G. W.E. WOLFFENSPERGER, A. BOEKEN, H. HOEKSTRA.

PERSONALIA

De heer H. VAN DER KLOOT MEYBURG (Rotterdam) is benoemd tot hoofdleeraar in de bouwkunde aan de Academie van Beeldende Kunsten te 's Gravenhage.

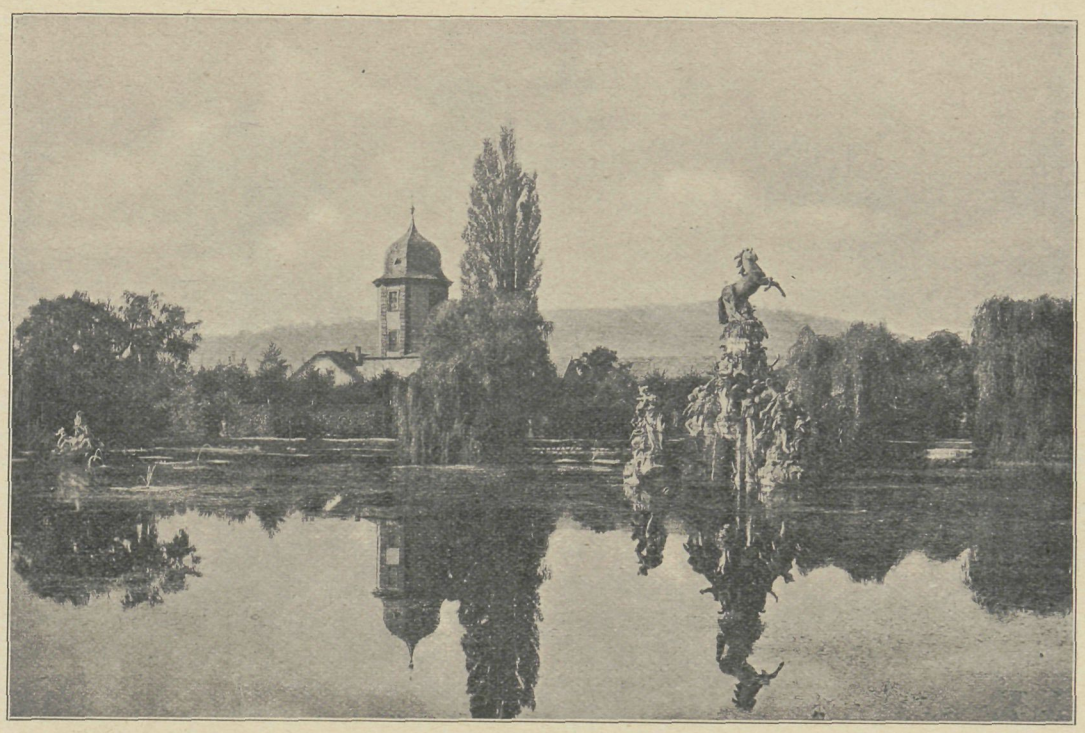

PARK TE VEITSHÖCHHEIM. DE GROOTE VIJVER MET DE PEGASUSGROEP

IXE JAARGANG No. 26 — 29 JUNI 1910

DE BOUWWERELD

RED.: J. H. W. LELIMAN B.-I. AMSTERDAM. UITGEVER: F. VAN ROSSEN

J. H. W. LELIMAN. B.-I. HET SLOTPARK VAN VEITSHÖCHHEIM

EEN SYMBOLISCHE TUINAANLEG UIT DE 18DE EEUW

Het meerendeel der reizigers mist voldoende durf om het door Baedeker en zijne getrouwen afgesleten pad te verlaten. Al wat door dezen gids niet nadrukkelijk is onderstreept als eene „Sehenswürdigkeit" die men voor zijn fatsoen niet durft overslaan, waar de nieuwsgierigen niet als 't ware worden heengestuurd door kracht van vette letters en sterretjes, blijft doorgaans vergeten en onbekend.

Nu is Baedeker ongetwijfeld een voortreffelijke, ja onovertroffen reisgids. Maar bij al zijne deugden is hij toch dikwijls van eene zakelijke kortheid en behoeft zijne oppervlakkigheid aanvulling door het eigen inzicht en het eigen initiatief van den reiziger zelf. Bovendien is Baedeker kil en koud, met niet meer gevoel dan een register. In zijn streven naar objektiviteit mist hij warmte en enthousiasme. Niet altijd doet hij, gebaseerd als hij is op den traditioneelen smaak der menigte, recht wedervaren aan hetgeen niet reeds een gevestigde reputatie bezit en niet zelden ook hapert zijn kritisch vermogen bij het onderscheiden van het waarlijk belangwekkende, wanneer dat zich voordoet in een bescheiden of niet imponeerenden vorm.

Daaronder lijdt ook zijne waardeering voor slot en park van Veitshöchheim. Deze zijn de dupe van Baedeker. Slechts een enkele ingewijde komt er, wiens genot echter aldus door de stilte verhoogd wordt. Het zoo goed als onbekende kasteel en park zijn buiten Würzburg, korten afstand Main-afwaarts, gelegen. Wie deze stad bezoekt — en zij zou dat bezoek reeds overwaard zijn al kon zij buiten het voormalige bisschoppelijke paleis, onovertroffen pronkstuk van Rococo-kunst, niet nog vele andere monumenten van geestelijke en wereldlijke bouwkunst toonen — hij wordt niet door Baedeker in verzoeking gebracht ook Veitshöchheim in zijn programma op te nemen. Slechts deze weinige woorden

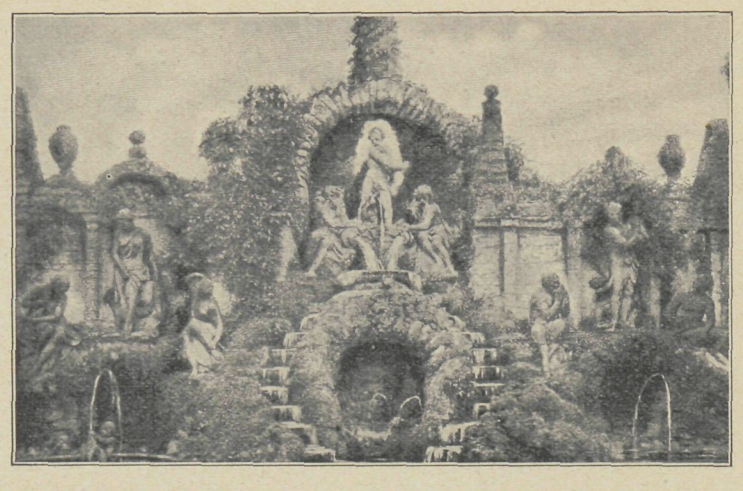

DE CASCADE

zijn daaraan gewijd: „Veitshöchheim, mit 1680—82 erbautem Schlözchen und dem sehenswerten Kgl. Hofgarten, 1755—79 im französischen Geschmack nach dem Vorbild der Versailler Gärten angelegt." Die korte en koele beschrijving kan niet doen vermoeden dat Veitshöchheim eene meer dan gewone beteekenis heeft. Bovendien is zij niet geheel juist, want zij wekt den indruk dat dit park niet meer is dan een der talrijke Versailles-imitaties.

Veitshöchheim, thans behoorend aan de beiersche kroon, was eertijds een buitenverblijf der vorst-bisschoppen van Würzburg. De geestelijke vorsten der 18de eeuw waren uitermate bouwlustig en zij legden daarbij een fijn ontwikkelden kunstzin aan den dag. Brühl, Bruchsal, Würzburg, om slechts dit drietal meesterwerken van 18de eeuwsche kunst te memoreeren, waren paleizen onderscheidelijk van de aartsbisschoppen van Keulen en Spiers en van den vorst-bisschop van Würzburg.

Het kasteeltje van Veitshöchheim dat in de jaren 1680—82 voor den vorst-bisschop van Würzburg, Peter Philipp von Dernbach, werd gebouwd, is bescheiden. Het verdient ongetwijfeld de aandacht als een zeer typisch lustslot en aantrekkelijk bouwwerkje. Maar èn relatief, èn absoluut belangrijker is het park waarin het verrijst.

Dit prachtige 18de eeuwsche lustpark bleef — zij het ook eenigszins verwaarloosd — in zijn oorspronkelijken staat bewaard. Het geeft niet alleen een onvervalscht en aan de 19e eeuwsche vernieuwingszucht ontkomen beeld van een Rococo-tuin. Bovendien zoekt zijne stoffage aan schoonheid, aan rijkdom en verscheidenheid, althans in Duitschland, zijns gelijke.

Aangelegd door den vorst-bisschop Karel Philipp von Greifenklau (1749—54), werd het onder diens opvolger Adam Friedrich von Seinsheim (1755—79) rijk met beelden en figuren gestoffeerd. Deze staan volgens een doorwerkt plan onderling in verband en zij vormen een geheel van diepe symbolische beteekenis.

Wij hebben hierbij niet in de eerste plaats te denken aan de artistieke beteekenis dier stoffage met beelden, alle van den hofbeeldhouwer Johannes Peter Wagner (1730—1809) en latten-timmerages in den trant des tijds, maar vooral ook aan de gedachte welke aan die stoffage ten grondslag was gelegd.

De rijkdom der versiering spreekt reeds uit het renvooi van den hierbij gevoegden plattegrond. De tuinaanleg is, al vertoont hij streng geometrischen opzet, toch slechts in de verte verwant aan Versailles. Dit laatste vond getrouwer navolgingen in verschillende andere Duitsche vorstenverblijven, als Schwetzingen, in Nymphenburg, Schleiszheim of Ludwigsburg.

Wanneer Versailles in de 18de eeuw den bijnaam verdiende van „Der Fluch der Völker" doordien het de Duitsche duodecimo-potentaatjes verleidde tot een bouwlust, ver boven de krachten hunner landjes, dan heeft Veitshöchheim daaraan geen medeschuld. Naar den omvang immers was het bescheiden en het effekt is niet met kostbare middelen bereikt.

* *
*

Vorst-bisschop von Seinsheim, de eigenlijke vader van dezen aanleg, heeft aan zijn versiering een diepere gedachte ten grondslag gelegd. De talrijke beelden staan niet losweg en zonder beteekenis door den tuin verspreid. Zij vormen een samenhangende reeks, een geheel met symbolische beteekenis. Deze is weergegeven in het werk van Heinrich Wehrle, „Beschreibung und Erklärung des Königlichen Hofgartens Veitshöchheim. Kommissionsverlag Staudinger. Würzburg 1892."

Volgens deze verklaring verheerlijkt de versiering in den vorm van figuren uit de antieke godenwereld eene christelijke wereldbeschouwing. De tuin wordt als het ware een kerk, een catechisatielokaal zoo men wil, onder den blooten hemel. De figurentooi is eene uiting der Messias-idee. Zij huldigt den bemiddelaar tusschen God en mensch, den priesterlijken en koninklijken Messias.

De bisschop, die op het slot woont, acht zich geroepen als diens plaatsvervanger op aarde. In dit hooge bewustzijn wil hij zich echter niet verheffen boven zijne medemenschen. Integendeel, hij wil tot uit-

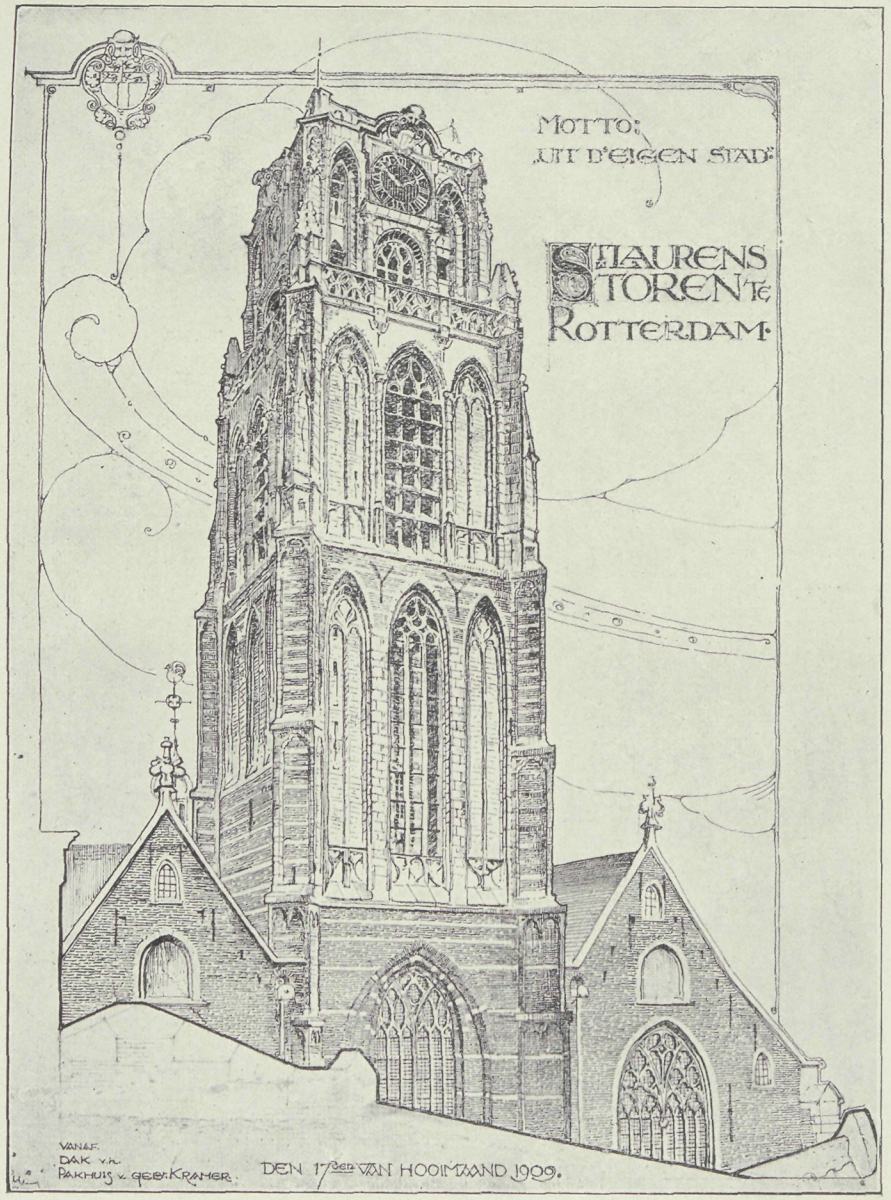

ST. LAURENSTOREN TE ROTTERDAM
J. C. MEISCHKE (ROTTERDAM). 1E PRIJS

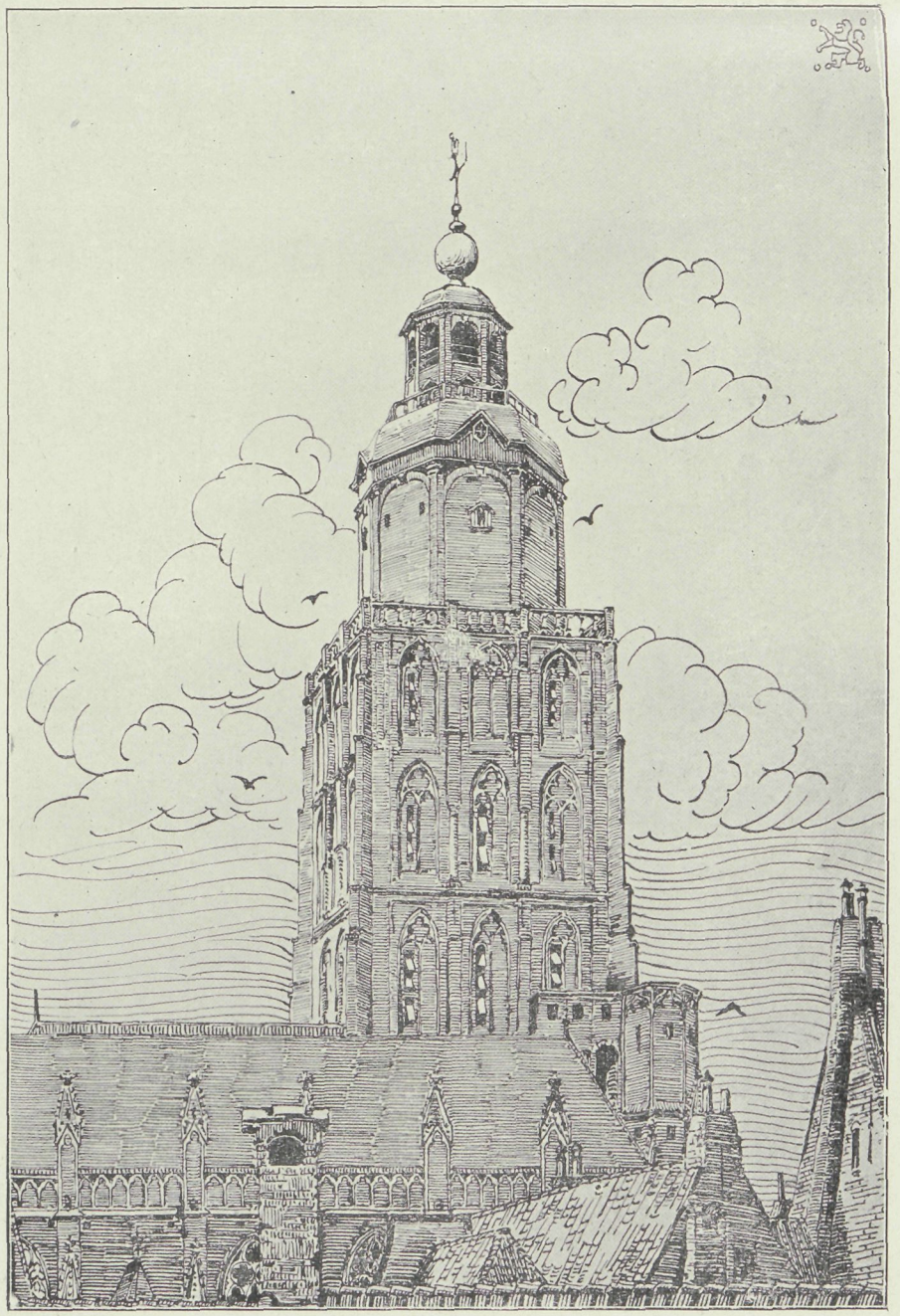

TOREN DER ST. WALBURGSKERK TE ZUTFEN
J. B. VAN DE HAAR JR. (GORSSEL). 2E PRIJS

PRIJSVRAAG VAN BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP. ROTTERDAM 1909. PENTEEKENING VAN EEN OUD GEBOUW. BIJV. VAN „DE BOUWWERELD" 1910. NR. 26

RENVOOI

1 Kasteel.
2 Sphinxen-trap.
3 Draken-trap.
4 Lindenlaan.
5 Kruispunt.
6 Groote vijver.
7 Muzenberg en Pegasusgroep.
8 Waterdieren.
9 Rondeel.
10 Sparrenlaan.
11—12 Indische tempels.
13 Verdiepte gedeelten.
14 Waterval.
15—16 Zuilenhallen.
17 Loofgang.
18 Mithraspaviljoen.
19 Koepel.
20 Poort.
21 Kleine vijver.
22—23 Koepel.
24 Waterbekken.
25 Openlucht-theater.

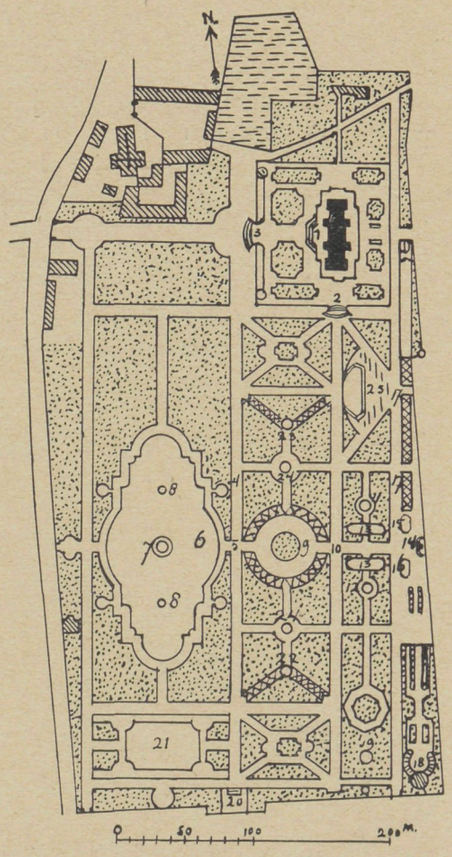

drukking brengen dat tegenover zijne rechten ook plichten staan. Hij verkondigt in zekeren zin zijn regeeringsprogramma en toont hoe hij zijne onderdanen op hun levensweg wil gelukkig maken en beschermen.

De bemiddelaar is in den hemel en op aarde. De hemelsche bemiddelaar heeft de drieledige macht de menschen:

1°. te scheppen,

2°. in hun aardsch bestaan te bestendigen,

3°. te ontbinden en te doen herrijzen in een nieuw en hooger bestaan.

Hieraan beantwoorden de drie afdeelingen der tuinversiering:

1°. de baan der schepping, voorgesteld aan den oostelijken tuinmuur,

2°. de baan van het behoud, langs den zuidelijken tuinmuur,

3°. de baan der ontbinding aan den westelijken tuinmuur.

De hemelsche bemiddelaar is voorts de beschermer der menschen. Hij is bij hen tot het einde hunner dagen. Ook deze omringende nabijheid is zinnebeeldig tot uiting gebracht en wel doordat de voorstelling langs den omtrek van het park geschiedt. Ook dit is symbool. Het menschelijk leven dat gedacht wordt zich in den tuin af te spelen, wordt aldus gelukkig gemaakt en beschermd.

De oostmuur van den tuin is ingenomen door de scheppende krachten. De waterval (Nr. 14 van het renvooi) is de plaats der schepping uit den hemelschen geest (voorgesteld door schoone jonkvrouwen) en het aardsche stof (gesymboliseerd door zinnelijke faunsfiguren). Neptunus, tronend boven de groepen, volbrengt het scheppingswerk.

Het hemelsche wordt hier nog vertolkt door een beeld waarop Chronos een spartelend engeltje de vleugels afknipt, dit symboliseert hoe God den engels de vleugels ontneemt ten einde in de menschen het goddelijke te kweeken.

Het stoffelijke en het zondige in den mensch wordt verzinnelijkt door de groep van den zondenval: in het midden staat eene nymph met leegvloeiende urn. Uit de Grieksche overgezet in christelijke symboliek is dit de bijbelsche Eva met de slang. Twee figuren wijzen op de smart, die door de zonde wordt veroorzaakt; Apollo met de lier in neergedrukte houding en eene nymph, die een doorn, de oorzaak van haar misstap, uit de voet trekt.

Voor het behoud van den mensch in zijn aardsch bestaan bedient de hemelsche bemiddelaar zich van

zijn plaatsvervanger op aarde. Dit is de geestelijk-wereldlijke heerscher. Dit dubbele begrip wordt vertolkt door Orpheus, den geestdrift wekkenden goddelijken zanger en hoogepriester en Theseus, den met een leeuwenhuid omhangen Griekschen koning en legendarischen held.

Wij zijn hiermede genaderd tot den zuidelijken tuinmuur. De ontbinding van den mensch en zijne omschepping tot een hooger wezen geschiedt in het bereik van het water — vertegenwoordigd door groote en kleine vijver. Zij wordt door Neptunus, wiens beeld aan den zuid-westelijken hoek prijkt, ingeleid en voltrokken.

De ziel van den mensch was, voor zij in het lichaam overging, bij God. Zij wordt, ter plaatse waar de baan van de schepping en die van het behoud elkander ontmoeten, in het Mithraspaviljoen (18) uit de hemelsche hoogten (de lichte bovenzaal van het paviljoen) op aarde (de onderliggende duistere grot) toegelaten.

Onmiddellijk na de geboorte van het kind begint de werkzaamheid van den vorstbisschop als aardschen bemiddelaar, die, gesymboliseerd door Orpheus en Theseus, dit ambt vervult. Hij zorgt voor het kind, hij is diens bescherm-engel, tot het de school heeft doorloopen en zich aan een beroep wijdt. De voorstelling dezer levensperiode bevindt zich in de sparrenlaan (10), vanaf den zuidelijken muur tot de sfinxentrap (2). De fabelkring aan het zuidelijk uiteinde herinnert aan de school. Reeds vroegtijdig ondervinden de jongelieden de zalige gevoelens der liefde, waarop twee Indische Venustempels (11 en 12) wijzen. De liefde echter moet wijken voor den ernst des levens. De jonge man moet de voltooiing zijner opleiding ontvangen op de hoogeschool, als wier leider Apollo optreedt. Zijn beeld staat boven middenin van het natuurtheater (25), dat de hoogeschool moet voorstellen.

De jonge man heeft zijne opleiding afgesloten. Hij moet nu besluiten welk beroep hij wil kiezen. Een klein getal uitverkorenen zal den priesterlijken loopbaan inslaan. Deze kunnen ver van de alledaagsche werkelijkheid de ideale zijde van het menschelijk leven kweeken en verzorgen om ze tot gemeen goed der medemenschen te maken. Deze priesters zijn gekenmerkt door geestelijke en lichamelijke kracht. Daarom staan in de sparrenlaan ter zijde van het natuurtheater Minerva en Herkules. Door de sparrenlaan gaan zij zonder fout noch blaam recht het Elysium — het kasteel (1) — in over de sphinxentrap (2).

De overigen kiezen het openbare leven als werkzame leden der maatschappij. Zij arbeiden moeitevol en rusteloos, tot zij deze aarde moeten verlaten. Deze lange levensperiode is voorgesteld in het gedeelte van den tuin tusschen sparren- en lindenlaan (resp. 10 en 4).

In den noordelijken kruisgang, het oord der meditatie, overlegt de jonge man hoe hij zijn toekomstig leven wil inrichten. Hij gaat vooruitziend en nadenkend voorbij aan de daar opgestelde vier groepen van kindschheid, verloving, ouderplichten en kinderplichten. Dan betreedt hij door loofgangen den huwelijks- en voorjaarstempel (23) wiens plafondschildering het huwelijk van Zephyr en Flora vertoont, om met zijne uitverkorene zelf bruiloft te vieren. Het jonge paar brengt zijne wittebroodsweken door in het met figuren rijk versierde ronde pleintje (24), dat het echtelijk vertrek voorstelt. Dan betreden zij het openbare leven, het forum, of het marktplein (9). Daar vinden wij naast elkander de beelden van heerschers en beheerschten, Europeanen, Negers, stedelingen en plattelandsbewoners, de voorstellingen van arbeid en van genoegen.

Het oud geworden echtpaar trekt zich uit het openbare leven terug in zijne woning, de ten zuiden van het rondeel gelegen pleintje (24) om eindelijk na het doorschrijden van den herfsttempel (22) en na een laatsten terugblik op het afgelegde leven in den zuidelijken kruisgang deze wereld te verlaten.

De kleine vijver (21) met zijn figuren symboliseert den dood. Op het eiland in den vijver stijgt de vogel Phoenix uit den asch op tot een ander leven. Aan de hoeken zijn vier geniën opgesteld. Een genius, opgesteld aan het zuidoostelijk einde van den vijver, dooft den fakkel als symbool dat het menschelijk leven ten einde spoedt. De noord-oostelijke genius met laaggehouden, ondergegane ster wijst er op dat de dood is ingetreden. De noordwestelijke genius wendt den blik omhoog, als symbool van de zich verheffende ziel. De zuidwestelijke genius heeft een uurwerk in de hand dat op twaalf uur wijst. De zon staat in zijn hoogtepunt, de ziel betreedt den hemel.

De aankomst in den hemel onmiddellijk in aansluiting bij het aardsche leven is echter slechts aan diegenen beschoren, die vrij van fouten en zonden het aardsche verlaten. De groote meerderheid moet eene loutering in het vagevuur ondergaan. Dit wordt voorgesteld door den groote vijver (6) en zijne omgeving.

Apollo troont in het midden van den vijver, op den Pegasusgroep (7), omgeven door den kring der negen muzen. Hij is de leider van de loutering en zuivering der zondige zielen. Deze geschiedt eerst door het water in den wintertijd van het vagevuurleven door de goden Neptunus en Chronos (zuidwestelijke omgeving van den vijver), dan in den voorjaarstijd door de lucht onder medewerking der luchtgoden Venus en Merkurius (noordwestelijke omgeving van den vijver), later in de zomertijd voortgezet door de aether, voorgesteld door hare goden Juno en Jupiter (noord-oostelijke hoek) en ten slotte voltooid door de loutering en reiniging in de herfst, die alles tot rijpheid brengt, door de vuurgoden Mars en Vulkanus.

De slechtaards, die zonder berouw of boete deze aarde verlaten, worden ter helle verwezen. Het beeld der aan een rots gesmede aethiopische koningsdochter ANDROMEDA wijst op hun lot. De reinen en de in het vagevuur gereinigde betreden den hemel, het Goddelijk Elysium, voorgesteld door den onmiddellijk om het slot eenigszins verhoogd gelegen tuin. Daar hebben zij het eeuwig leven, zij krijgen een blik op den gang der schepping, op de instandhouding en de omvorming van alles wat bestaat. Daarop wijzen de groepen van telkens twee geniën op de balustrade voor het slot. Een dier groepen wijst op de liefde waardoor de wereld geschapen wordt. Een vechtend paar symboliseert hoe

de instandhouding strijd en tweedracht kost. De urn bij een andere groep wijst als attribuut erop hoe de ontbinding en de omvorming door het water wordt bewerkt.

* * *

Wij hebben hiermede den rondgang door het park volbracht en het belangrijkste vermeld. Er ligt een waas van groote rust en kalmte over deze liefelijke streek, dat het zijne er toe bijbrengt om den beschouwer te brengen in eene komtemplatieve stemming. Hij weet zich hier verre van het ingespannen bestaansleven.

Dwaalt hij door de lanen en loofgangen, langs den zoom der kalme vijvers in wier rimpeloos watervlak de fraaie boomgroepen zich weerspiegelen, dan is zijn geest door niets verstoord of afgeleid, genegen zich een anderhalve eeuw terug te wanen. Dan vult hij het beeld aan door in gedachte deze tuinen weder met de waardigheidsbekleeders van het geestelijke hof te bevolken, en voor zijn oog wordt deze, nu verlaten en eenigszins verwaarloosde aanleg weer door nieuw leven bezield. De melancholie die nu en dan om het hoekje tuurt, is verdwenen. De parterres zijn met bloemenschat getooid, over de treden der cascade klatert als van ouds in krachtige stroomen het water in de bassins, en uit het natuurtheater stijgt vroolijke lach op.

Rustig kan men al mijmerend terugdenken op de monumentale steenen banken in het park, in de koepels en de bosschages verspreid. Slechts weinig inspanning onzer verbeeldingskracht wordt vereischt om in deze welbewaarde omgeving het oude geheel te rekonstrueeren, om dan bij het vertrek mede te nemen de herinnering aan een beeld vol harmonie, en vol schoonheid tevens, eene herinnering die ons gemoed verrijkt, terwijl zij onze fantasie prikkelt.

Daardoor eerst krijgt een bezoek aan Veitshöchheim zijne volle beteekenis. Dan immers worden slot en park kultuuruitingen en weerspiegelt zich in hen de geest van het glansrijk Rococo-tijdperk, waarin de weelde den fijnen smaak had eene artistieke gedaante aan te nemen.

Kunst, 'tzij bouw- of tuinkunst, kunnen wij eerst dan ten volle waardeeren, wanneer wij haar plaatsen in de lijst van haar tijd, wanneer wij haar aldus weten te beschouwen als element van beschaving en algemeene kultuur.

HET ISRAELITISCH KRANKZINNIGENGESTICHT „HET APELDOORNSCHE BOSCH" BIJ APELDOORN

In de Mei- en Juni-afleveringen van „Het Ziekenhuis" (orgaan van de Geneeskundige Vereeniging tot bevordering van het Ziekenhuiswezen in Nederland en zijne Koloniën) geeft de heer N. J. Lemei eene bijdrage: „„Het Apeldoornsche Bosch" en eenige beschouwingen in verband daarmede."

Het artikel geeft in woord en beeld eene voorstelling van het nieuwe krankzinnigengesticht, gebouwd volgens de ontwerpen der architecten F. W. M. Poggenbeek en E. M. Rood, terwijl de beschouwingen van meer algemeenen aard zijn en de gronddenkbeelden van den bouw dezer gestichten in het licht stellen.

Wij ontleenen hieraan de volgende fragmenten, die geacht kunnen worden ook aan bouwkundigen belang in te boezemen.

* * *

Vroeger meende men, dat ieder oud gebouw goed genoeg was voor een krankzinnigengesticht en al is dit denkbeeld ook nog niet geheel verdwenen, toch kan men zeggen, dat thans over het algemeen betere inzichten zich hebben baangebroken en meer rekening gehouden wordt met de eischen der moderne wetenschap.

Vóór alles komt de keuze van de plaats en van het terrein. De eischen, die de keuze van het laatste bepalen, betreffen in hoofdzaak de ligging, de grondsoort en de beplanting. De plaats, waar gebouwd wordt, mag niet te ver verwijderd zijn van een stad of groot dorp en moet gelegen zijn aan een verkeersweg. Hierdoor is de inrichting gemakkelijk bereikbaar voor bloedverwanten der patienten, is de proviandeering gemakkelijk, terwijl de patienten en geëmployeerden van de nabijheid eener stad genieten kunnen, om er tooneel, muziek, voordrachten enz. te hooren; de hoogere ambtenaren hebben een milieu, waar zij hun geest kunnen verfrisschen; het personeel kan den vrijen dag aangenaam doorbrengen.

De ligging van het terrein moet rustig zijn, zonder vrees voor inbouwing.

De verkieselijkste grondsoort is zand met boschgrond. Kleigrond is duur en veelal niet beboscht, daarom evenmin als dorre hei aan te bevelen. Een gedeelte van den grond moet bosch zijn, zoodat er gelegenheid is tot wandelen in de schaduw. Verschillende soorten hout is het verkieselijkst, naaldhout er tusschen geeft het voordeel dat ook 's winters groen aanwezig is.

De grond moet niet al te onvruchtbaar zijn, opdat het beoefenen van landbouw en veeteelt mogelijk zij. Ongelijk niveau op korte afstanden geeft groote moeilijkheden voor wateraf- en aanvoer, terwijl het afgraven en ophoogen te kostbaar wordt.

De gebouwen moeten zoo mogelijk op het Zuidoosten staan en het beste is, dat de hoofdingang direct voert naar het hoofdgebouw.

Het plan voor de plaatsing der gebouwen worde gemaakt in overleg met een tuinarchitect, opdat het geheel een aangenaam aspect zal opleveren. De beplanting der tuinen zij zoo, dat het inzien verhinderd, het uitzicht niet belemmerd worde. De afdeelingstuinen moeten vanaf de gebouwen hellend zijn, zij moeten het karakter dragen van een gewonen tuin, met paden

en perken en met gelegenheid tot het plaatsen van banken. De afrastering mag niet belemmerend op het uitzicht werken en moet het denkbeeld van afgeslotenheid wegnemen.

* * *

Den gestichtsbouw kan men onderbrengen in drie stelsels:

I. Kazernebouw.
II. Paviljoensysteem.
a. kleine paviljoens voor niet meer dan 30 patienten;
b. grootere paviljoens voor één categorie van patienten;
c. groote paviljoens met onderafdeelingen voor verschillende categoriën patienten.
III. Corridorsysteem.

De voordeelen van het eerste stelsel zijn: goedkoopte van aanleg en onderhoud; gemakkelijker overzicht; de verwarming, verlichting en bediening kan gemakkelijker plaats hebben; het overbrengen der patienten van de eene afdeeling naar de andere geschiedt zonder moeite.

De nadeelen zijn: het kazerne-achtige; het minder vriendelijk aanzien en uitzicht, dit laatste vooral door de niet te vermijden binnentuinen; de mindere toegankelijkheid voor licht en lucht; de mogelijkheid, dat de patienten elkaar meer storen, dat de etenslucht door het geheele gebouw verspreid wordt.

Bij IIa is het aanzien vriendelijker, de kleine paviljoens hebben meer de gezelligheid van gewone huizen en men heeft de gelegenheid verschillende soorten van lijders te separeeren.

De nadeelen zijn volgende: groote oppervlakte is noodig om de paviljoens zoo ruim mogelijk van elkaar te zetten, daardoor dure tuinaanleg, duur onderhoud, moeilijke contrôle voor den medicus; (het personeel waarschuwt elkaar bij de komst van den medicus) men heeft veel personeel noodig, de bediening is moeilijker, terwijl bovendien de overbrenging van patienten van het eene paviljoen naar het andere bezwaren oplevert.

Bij IIb is de verdeeling van arbeid onder de medici lastig, zij komen met slechts ééne categorie van patienten in aanraking en krijgen daardoor geen ervaring over de andere lijders. Als een patient van het ééne paviljoen moet worden overgebracht naar het andere, komt hij onder andere leiding met andere inzichten. Hoe vaak zullen hierdoor conflicten ontstaan, met ernstige moeilijkheden als gevolg.

Het best lijkt mij daarom IIc, welke dit laatste bezwaar geheel ondervangt en overigens de groote voordeelen van den kazernebouw bezit, zonder een enkele van de nadeelen. Men heeft slechts zorg te dragen, dat de onrustige patienten op voldoenden afstand van de rustige verpleegd worden, opdat zij elkaar niet hinderen.

III is een combinatie van I en II.

De verbinding geschiedt door boven of ondergrondsche gangen of door beide. De ondergrondsche gangen zijn geschikt voor verwarming- en waterleiding-aanleg.

Dit systeem heeft voordeelen, doch ook nadeelen. De bouw is kostbaar, terwijl het gebouwencomplex te dicht bijeen moet liggen.

Worden zoowel hoogere als lagere klassen verpleegd, dan drage men zorg, dat de ligging der klasse-afdeeling zoo is, dat deze geen last heeft van de onrustige afdeeling der lagere klasse en dat er een afzonderlijk gedeelte is voor de onrustigen der hoogere klassen.

* * *

Welk systeem men ook volge, bij den bouw van elk krankzinnigengesticht moet rekening worden gehouden met de mogelijkheid tot werkverschaffing zoowel voor mannen als voor vrouwen. Naarmate een gesticht zijn patienten betrekt uit een groote stad of van het platteland zal men verschillende arbeid doen uitvoeren, ofschoon de ervaring uitwijst, dat de meeste patienten in staat zijn arbeid te leeren verrichten, dien zij vroeger nooit gekend hebben.

Noodig is een ruime werkplaats met gelegenheid tot het uitoefenen van verschillende ambachten, zooals: timmeren, smeden, schilderen, schoenmaken, kleermaken, matrassenmaken, mattenmaken, boekbinden en kartonneeren.

In kleinere gestichten kunnen meerdere ambachten gecombineerd worden in één lokaal.

Mijn persoonlijke meening is, dat systematische geldelijke belooning of werken voor derden in een gesticht niet gewenscht is; plaatsruimte belet mij hierover verder uit te wijden.

Landbouwbedrijf in zijn ruimste beteekenis, dus ook bloemkweeken, vervoer van materialen en afval geeft vele patienten bezigheid. In streken als b.v. Brabant en Gelderland, waar vrouwen gewoon zijn op het land te werken, kan men ook vrouwelijke patiënten veldarbeid laten verrichten.

Het landbouwbedrijf moet men onder leiding van een oeconoom plaatsen, die aan de noodige ervaring de kennis paart om de belangen van de patienten overeen te kunnen brengen met het oeconomische belang van het gesticht. Het meerendeel van de gestichts-oeconomen bezit wel de kennis van het boerenvak, maar kan dit niet met behulp van de patienten uitvoeren. Aan den landbouw kan eenige veeteelt verbonden worden, hoofdzakelijk voor het verkrijgen van mest. Veeteelt alleen is niet te verkiezen, omdat deze slechts voordeel uit een handelsoogpunt bezit, terwijl handel m.i. voor een gesticht ongewenscht is. De verhouding van den terreingrond, bestemd voor tuinen en parken en dien voor landbouw en veeteelt, moet ongeveer als 5 : 1 zijn. Op ± 2 H.A. weiland kunnen 5 koeien voldoende voedsel vinden, welke in de aangegeven verhouding de benoodigde mest opleveren.

Op het landbouwterrein zelf moet de woning van den oeconoom gelegen zijn, welke tevens boerderij is, met gelegenheid voor inwoning van een knecht. De inrichting van de boerderij zal natuurlijk van financiëele omstandigheden afhankelijk zijn; het meest gewenscht is een modelboerderij met verdiepte deel. De koeienstal

moet zindelijk zijn en geen potstal, zooals in Gelderland veelal gebruikelijk is.

In nauw verband met den landbouw moet de afvoer van faecaliën geregeld worden. In de meeste moderne gestichten geschiedt deze afvoer door middel van een bevloeiïngsveld, waar bij voorkeur zonder pompwerktuigen, door natuurlijk verval het vloeibare gedeelte verspreid wordt, terwijl de meer vaste stof in zinkputten wordt vergaderd en voor bemesting dient.

Alle andere afval wordt geschift; een gedeelte, als lompen, papier, beenderen, kan worden verkocht, een ander gedeelte wordt gebruikt voor de voedering van kippen en varkens, en de rest tot compost vermengd.

Naast landbouw kan de bloementeelt velen bezigheid verschaffen. Daartoe moet een kas aanwezig zijn met kweekbakken, die vooral voor de patienten in hoogere klassen een aangenaam en nuttig tijdverdrijf geeft.

Het werken der vrouwen is gemakkelijker te regelen. Zij kunnen zich bezighouden met breien, naaien, mazen, verstellen, enz.

Ook het werken der vrouwen moet geschieden in frissche, ruime werkplaatsen en niet op de afdeeling. De gang naar de werkplaats brengt meer variatie in haar leven, terwijl daar betere controle op het materieel kan geschieden. Het voortdurend verblijf op de afdeeling zou trouwens het schoonhouden der lokalen door het personeel zeer bezwaarlijk maken, afgezien nog van gelegenheid die men schept dat aan de patienten clandestien naaiwerk wordt opgedragen.

Behalve het werken in de vrouwenwerkplaats kunnen de vrouwen helpen in de huishouding, op de afdeeling en in het keukenbedrijf.

* * *

(Slot volgt.)

GEMENGDE BERICHTEN

BREDA. De restauratie van de Groote Kerk die gedurende een jaar heeft stilgelegen, zal, volgens mededeeling der „N. R. C.", voortgezet worden in eigen beheer. Men is thans verzekerd dat door 12 jaren onafgebroken te werken, het geheel gereed zal wezen. Dit staat in verband met toegezegde subsidie van rijk, provincie, gemeente en kerk.

De instorting te Breda. 1909. Op blz. 40 van den loopenden jaargang heeft „De Bouww." eenige bijzonderheden medegedeeld betreffende het ingestorte huis te Breda en de oorzaken welke dien ramp, waarbij twee werklieden het leven lieten, zouden hebben veroorzaakt.

De Rechtbank heeft inmiddels de zaak in behandeling genomen en den architect J. J. B. B. M. veroordeeld tot 3 maanden, den aannemer Th. J. B. tot 2 maanden gevangenisstraf.

Met betrekking tot de behandeling der zaak is het volgende ontleend aan de dagbladverslagen. Door de deskundigen was een rapport uitgebracht, waarin zij zeggen dat de teekening zeer onvolledig en oppervlakkig was en het bestek niet voldeed aan de eischen van een goed bestek, omdat er uit gemist werd een juiste beschrijving van het te verwerken materiaal.

De teekening was voorts niet in overeenstemming met den werkelijken toestand. De opmeting van het oude pand moet onnauwkeurig zijn geschied, zoodat bij den aanvang van het werk is moeten afgeweken worden van de teekening, waardoor eenige constructie-deelen veel zwaarder werden belast dan oorspronkelijk werd bedoeld.

De hoofdconstructie van het gebouw was deze: pilasters, staande tegen de belendende panden, droegen ijzeren balken, waarop de gansche bovenbouw moest rusten, welke ijzeren balken in het midden werden gedragen door ijzeren kolommen van kwadrantijzer, rustende op gemetselde pijlers.

De commissie stelde eerst een onderzoek in naar de pijlers en pilasters.

Het bleek o. a. dat de pilasters niet rustten op het keldergewelf, doch dat de ruimte tusschen gewelf en onderkant der pilasters was aangevuld met zwarte aarde, in plaats van massief metselwerk.

Twee pijlers waren door het gewelf gemetseld. Een dezer pijlers bleek gedeeltelijk verbrokkeld, terwijl de kolom er blijkbaar was afgeschoven en naast den pijler op den keldervloer stond.

Voorts werd als de voornaamste overtreding genoemd het gebruiken van zeer slechte mortel. Maar M. verklaart (en de getuigen bevestigen dit), dat hij steeds heeft voorgeschreven 5 deelen zand, 6 deelen kalk en 1 deel cement; B., de aannemer, heeft echter op straf van ontslag, de opperlieden bevolen de kalk en het zand te mengen ongeveer in de verhouding van een tot drie en omtrent de cement had hij gezegd: zorg, dat je met de cement toekomt.

Ook waren de pilasters van heele en halve oude steenen opgetrokken, de heele aan den buitenkant.

Bij de aanbesteding hadden verschillende aannemers ingeschreven, maar voor niet minder dan f 8400, en B. voor f 7600, en toen ook een nieuwe aanbesteding mislukt was, heeft men het aan B. gegund. De gebr. Walder, voor wie het huis gebouwd werd, hebben meermalen gevraagd, of het huis sterk genoeg was, waarop M. steeds bevestigend antwoordde.

Uit het getuigenverhoor bleek verder, dat B. eigenhandig een scheur in het oude fundament, waarop de nieuwe bouw rustte, had dichtgesmeerd, ofschoon was afgesproken ook de fundamenten te vernieuwen, als die onvoldoende bleken.

De verankering van het huis was zeer onvoldoende en voor een groot deel was oud ijzer gebruikt.

Op de vraag van den bouwheer aan M., of B. wel eene goede aannemer was, had M. steeds geantwoord: „Ik ben de architect. Hij mag geen steen leggen zonder mijn toestemming. Al was hij een kleermaker, dan zou 't nog goed gaan".

De dekstukken op de pilasters waren oude dorpels.

Bekl. M. gaf toe dat zijn toezicht op het werk zéér slecht is geweest. Ook B. bekent de hem ten laste gelegde overtredingen en verzuimen.

Het O. M., waargenomen door jhr. mr. van Harencarspel, kwam na een uitvoerige uiteenzetting der zaak en na de hoofdpunten uit de verslagen der deskundigen te hebben gereleveerd, tot de conclusie, dat de architect aansprakelijk is voor 4 cardinale overtredingen, en dat de aannemer zich schuldig heeft gemaakt aan 3 dezer zelfde verzuimen.

Bouwkunst en Vriendschap in 1909. Het genootschap „Bouwkunst en Vriendschap" te Rotterdam, de overwinnende konkurrent van wijlen de afdeeling der Mij. tot Bev. der Bwk. en van zuiver plaatselijke beteekenis, heeft zijn arbeidsveld verruimd. Niet buitengesloten schijnt de mogelijkheid eener overeenkomstige ontwikkeling als die van het genootschap „Architectura et Amicitia", dat eveneens lange jaren als eene plaatselijke vereeniging der „jongeren" heeft bestaan.

Sinds enkele jaren geeft „Bouwkunst en Vriendschap" een jaarverslag uit dat aan zijne illustraties eene bijzondere, meer blijvende en algemeene beteekenis ontleent. Opgenomen zijn de bekroonde antwoorden, in de uitgeschreven prijsvragen (die vroeger in „De Architekt" plachten te verschijnen) een winkelgebouw, een vergaderzaal, een teekening naar een oud gebouw, een schoorsteenmantel (deze prijsvraag werd door „B. en V." georganiseerd voor de N. V. Bouwstoffen v. h. A. E. Braat). Behalve echter door zijne afbeeldingen heeft dit verslag beteekenis doordien het de zeer uitvoerige vergadering-verslagen tot een bundel vereenigt. De welwillendheid van het Bestuur stelt „De Bouww." in staat een tweetal afbeeldingen aan het jaarverslag te ontleenen.

Ook in 1909 heeft het genootschap eene groote activiteit ontwikkeld. Het jaarverslag klinkt echter niet in allen deele gunstig. Het ledental verminderde van 220 tot 202; de vergaderingen worden slecht bezocht; de excursies konden uit gebrek aan deelnemers niet doorgaan; de schetsavonden verheugen zich in weinig belangstelling; het societeits-bezoek neemt niet toe en de pogingen der archaeologische commissie tot publicatie harer gegevens hadden geen resultaat. Daarbij komen nog de meeningsverschillen die ontstonden toen het Bestuur zich namens „B. en V." met een adres had gewend tot den Raad in het Raadhuis-Postkantoorvraagstuk en een groep leden zijne bevoegdheid tot zulke stappen aanvocht. Dit leidde tot heten-bloc aftreden van het oude bestuur. Laat ons hopen dat dit alles slechts van voorbijgaande aard is en „B. en V." nog op verre na niet gekomen blijkt aan de grens van zijn groei. Ook onder het nieuwe bestuur moge „B. en V." ongetwijfeld voortgaan zich op aanwezige degelijke grondslagen te ontwikkelen en zijn rol te spelen in ons bouwkundig vereenigingsleven. Een volgend, evenzeer keurig, jaarverslag zal er ons ongetwijfeld van op de hoogte houden.

Het Reventer te Zwolle (zie „Bww." 1909, blz. 371). Door den gemeenteraad is op voorstel van B. en W. besloten het

oude monument af te breken, nadat onderhandelingen over verkoop aan het Rijk afgestuit waren op den uiterst lagen prijs die het Rijk wilde geven. Het is jammer!

Het Nederlandsche Cementsyndicaat richt een „Open brief" aan de Redactie van „De Aannemer" in antwoord op het artikel waarvan wij op blz. 187 een uittreksel gaven. Aan dien *Open brief is het volgende ontleend:*

„Bij Uwe eenzijdige beschouwingen over trusts en syndicaten verliest U volkomen uit het oog, dat bonden, zooals de Nederlandsche Aannemersbond, op den keeper beschouwd naar hetzelfde doel „Verbetering van den oeconomischen toestand door samenwerking" streven, en dat bonden in den regel de voorloopers zijn van trusts en syndicaten. Voorts vergeet U, dat dergelijke organisaties door fabrikanten eerst dan in het leven worden geroepen, wanneer de onderlinge concurrentie en het ge(mis)bruik, dat de kooper daarvan maakt, niet meer toelaten de producten, met winst van de hand te zetten. Ook om die reden ontstond einde 1904 onze Vennootschap.

„In strijd met Uwe opvattingen wijzen wij er op, dat door de meerdere rentabiliteit der fabrieken als gevolg van de oprichting der syndicaten, er door onze fabrikanten naar kon worden gestreefd en inderdaad ook met den meest mogelijken ernst en met succes naar is gestreefd de reeds goede kwaliteit hunner producten nog te verbeteren. Uwe meening dus, dat syndicaten eene slechte uitwerking hebben op de kwaliteit, levert ons derhalve, om ons te bepalen bij de cement-syndicaten, het grondige bewijs, dat U omtrent den juisten toestand in onze industrie al bitter slecht zijt ingelicht, of het althans doet voorkomen zeer slecht ingelicht te zijn.

„Juist die onberispelijke kwaliteit, welke door onze fabrikanten bij voortduring geleverd werd en de aanvoer van minderwaardige producten van andere zijde, hadden tot gevolg, dat vele directies van werken allengs voorzichtiger begonnen te worden ten opzichte van de keuze der materialen en eenvoudig syndicaats-cementen voorschreven en nog voorschrijven, om zich zelf niet langer in de waagschaal te stellen. Uwe meening, dat het voorschrift van syndicaats-cement eene onzinnige bepaling zoude zijn, zal derhalve geen onpartijdige beoordeelaar met U deelen.

„U spreekt van abnormaal hooge prijzen, welke wij hebben genoteerd en van de afbreuk, die aan den afzet onzer vennootschap is gedaan; ook daaromtrent vergist U zich volkomen. Iedereen, die met de cement-industrie voldoende op de hoogte is, zal U kunnen bevestigen, dat de prijzen, welke in 1907 en 1908 voor Nederland werden genoteerd, nog maar als even normaal konden worden beschouwd. In het buitenland werden voor dezelfde cementen met geringere vrachten zelfs hoogere prijzen betaald en wanneer men dus van een abnormalen toestand in den cementhandel spreekt, dan moet men terugdenken aan de laatste twee jaren vóór de oprichting der syndicaten."

Het ware interessant te vernemen in hoeverre deze hoogere prijzen in het buitenland, juist het gevolg ware van het overwicht van het syndicaat.

Het syndikaat betoogt verder dat haar afzet stijgende is, zonder daarbij echter te vermelden of dit ook in relatieve zin, dus in verhouding tot de stijging der buiten-syndicaats-cement het geval is. Het wijst nog eens op 'tgeen zij in hare advertenties aanvoert dat in hare zakken buiten-syndicaats-cement wordt geleverd en beklaagt zich dat „De Aannemer" niet te haren kantore zich op de hoogte van de stukken kwam stellen waarvan de volgende verklaring werd gegeven.

„Voorts nog dit. Het geheele verweer van den Nederlandschen Aannemersbond komt ons voor een opzet te zijn van enkele zijner met dat z.g. „Trio" dik bevriende leden, die door dik en dun met dat „Trio" mede willen gaan en à tort et à travers de overige leden van den bond trachten mede te sleepen. Waarom dateert anders de actie tegens ons ondernomen vanaf den datum, dat dit „Trio" niet meer met ons in relatie staat? Vóór dien tijd waren er toch ook verscheidene handelaren in buitensyndicaats-cement en herinneren wij slechts aan het ingezonden stuk van het toenmalige Verkoopbureau voor Buiten-Syndicaats-Portland-cement, opgenomen in Uw blad van 11 September 1906, waarin dit burean om den steun van den Nederlandschen Aannemersbond verzocht, welke steun echter nimmer werd verleend. Dat „Trio" behoorde ook toen nog tot de trouwste afnemers en voorstanders van het Syndicaat en eene actie tegen onze vennootschap zou toen ook in strijd met de belangen van dat „Trio" geweest zijn."

De brief eindigt met aan bedoeld „Trio" (de N. V. „Bouwmaterialen" v/h. M. Luyten, de N. V. „Bouwstoffen" v/h. A. E. Braat en de firma A. N. de Lint) te herinneren dat het volstrekt niet tegen de werking van een syndicaat was wijl het bij de oprichting van het cements-syndicaat, zelf trachtte den verkoop voor geheel Nederland in handen te krijgen.

BOEK EN TIJDSCHRIFT

A. W. Weissman. Het restaureeren vau oude kunstwerken. (Voordracht gehouden in het Kon. Oudh. Genootschap). Overgedrukt uit „De Bouww." 1910. Amsterdam. F. van Rossen. 1910. f0.50.

Architectura Nr. 24. Verslag der club van Utrechtsche leden van het Gen. A. et A. Voorts eenige korte polemiekjes een scherp stukje over het nieuwe door den architekt Jacot „ontworpen" gebouw der firma Hirsch te Amsterdam; eene geïllustreerde bijdrage over de reisschetsen tentoonstelling in het gebouw der Mij. t. B. d. B.

De heer Weissman vervolgt zijn artikel over Wapenkunst.

Architectura Nr. 25. Tentoonstelling van Reis- en Architektuurschetsen, met eene beschouwing door K. van Leeuwen.

Prijsvraag voor een aanplakbiljet (zie blz. 204).

Utrechtsche architektuur. Een wanhoopskreet over het gehalte der nieuwere bouwkunst, die zoozeer afsteekt bij hetgeen uit vroeger tijden bewaard bleef.

Tentoonst. van het „Boek" in het Stedelijk Museum te A'dam.

De heer K. de Bazel verweert zich in een ingezonden stuk tegen de voorstelling van den heer Weissman, dat hij bij de restauratie van het Rembrandthuis zou „gedwongen" zijn een nieuw-oud Rembrandthuis te bouwen in 17de eeuwschen stijl.

Bouwkundig Weekblad Nr. 25. In de „Kroniek" bespreekt J. G. de tentoonst. van reisschetsen in het gebouw der Mij. t. B. d. B.

Rapport Raadhuis-Dam-Commissie.

Vragen bij het examen voor aspirant-opzichter der Mij. tot Expl. van S. S. 1910.

Bouwkundig Weekblad Nr. 26. De prijsvraag der Binnenl. Expl. Mij. te Haarlem met afb. der bekroonde ontwerpen.

Rapport der Raadhuis-Dam-Commissie.

Sociale Hygiëne en Techniek.

De Volkshuisvesting te Arnhem met eenige afbeeldingen van woningen der Bouwvereeniging „Openbaar Belang".

De Opmerker Nr. 25. Piet van Diever houdt een praatje over alles en nog wat.

Het Rapport der Raadhuis-Dam-Commissie.

Vergadering-verslag Mooi-Nederland; programma prijsvraag Palthe; gemengd nieuws.

De Opmerker Nr. 26 Brussel, met plaat van de welbekende oude gildehuizen aan de Groote Markt.

Het steenbakken volgens de Hollandsche methode. In antwoord aan de Redactie van „Klei" wordt betoogd dat wanneer niet eene rationeele en sneller productiewijze wordt ingevoerd, de baksteen-industrie ten onder moet gaan.

Onderwijszaken. Uittreksel uit het onlangs verschenen Rapport der aaneenschakelingscommissie.

PRIJSVRAGEN, EXAMENS EN TENTOONSTELLINGEN

Examens Technische Hoogeschool.

Geslaagd voor prop. examen Bouwk.-Ing. P. C. Korteweg.

Eereprijsvraag Architectura et Amicitia 1910.

Ter aanvulling van het op blz. 114 in Nr. 14 van „De Bww." afgedrukt programma diene het volgende:

Vraag 1. Zijn de in het programma genoemde maten, inzonderheid de hoogtematen, bindend of pl.m. genoemd? Het laatste was zeer gewenscht bij toepassing van een systeem.

Antwoord De maten zijn bindend.

Vraag 2. Ligt de begane grondvloer gelijk met het trottoir; is dit bindend of is eene verhooging met treden voor den hoofdingang geoorloofd?

Antwoord. Het is ongewenscht nog eene verhooging voor den hoofdingang aan te brengen.

Vraag 3. Is een verblijf voor een portier op den beganen grond wel noodig?

Antwoord. Te dien opzichte moet aan het programma worden vastgehouden.

Vraag 4. Moet personeel van de post ook niet een ingang hebben direct van het voorplein of zijstraten?

Antwoord. Er blijkt uit de ligging der postlokalen dat deze een afzonderlijken toegang moeten hebben.

Vraag 5. Is bij het bepalen der schaal van de te leveren teekeningen wel rekening gehouden met de groote der teekeningen, deze worden nu: de plattegrond pl.m. 1.30 × 1.50 M. enz.? Is deze schaal niet te groot genomen?

Antwoord. De plattegrond is te beperken door verdeeling of door weglating van een gedeelte der overkapping (emplacement).

Vraag 6. In het programma is sprake van 2 à 3 woningen voor stationschef, onderchef, kastelein, enz. Moeten die woningen over de twee vleugels verdeeld worden of moet elke vleugel die woningen bevatten?

Antwoord. Elke vleugel moet 2 à 3 woningen bevatten.

Vraag 7. Moeten de localen voor bestelgoederen en de pakketpost alleen op den beganen grond of met een verdieping (op perronhoogte) geprojecteerd worden?

Antwoord. Deze localen worden bedoeld te liggen op den beganen grond en in verbinding met de tunnels.

Vraag 8. Hoe moet begrepen worden: Op den beganen grond woningen voor chefs, enz. en op de twee verdiepingen eveneens?

Antwoord. De woningen kunnen een of twee verdiepingen hebben boven den beganen grond.

Namens de Jury,
K. de Bazel.

IXE JAARGANG No. 27 6 JULI 1910

DE BOUWWERELD

RED.: J. H. W. LELIMAN B.-I. AMSTERDAM. UITGEVER: F. VAN ROSSEN

HET ISRAELITISCH KRANKZINNIGENGESTICHT „HET APELDOORNSCHE BOSCH" BIJ APELDOORN

(Vervolg en Slot.)

Een factor van groot belang is de regeling van de verwarming; dit moet natuurlijk zijn z.g. centrale verwarming. Verkieselijk is, de verwarming van één centraal punt te doen uitgaan; het voordeel hiervan is, dat men kan overgaan tot het kiezen van hoogen druk-stoom, die tevens voor mechanische doeleinden kan worden gebezigd, zooals in beweging brengen van wasch- en strijkmachines, van machines voor het schillen van aardappelen, voor het roeren van eten enz., enz., eventueel ook voor verlichting en watervoorziening.

Voor verwarming kan hij door een reductieklep in laagdruk worden omgezet.

De nadeelen van het vervoer van gecentraliseerden hoogdrukstoom bij paviljoensysteem is vooral, dat de kanalen zoo lang zijn, wat veel warmteverlies meebrengt. Dit kan echter worden voorkomen door gemetselde kanalen, waarin goed geïsoleerde buizen. De aanleg is weliswaar kostbaar, maar toch te prefereeren.

Laagdrukstoom bij decentralisatie eischt veel personeel voor bediening, terwijl, daar er niet steeds iemand in alle kelders kan zijn, gevaren kunnen ontstaan door het droogstoken der ketels. De aanleg echter is goedkooper.

Warmwatercirculatie is in groote gebouwen niet practisch, hetgeen ook geldt voor verwarming door heete lucht. In verband hiermede eenige woorden over de keukeninrichting. Stoomkoken is verkieselijk; en de eenvoudigste weg is ook hier weer den stoom te doen komen van één centraal punt.

In de keuken moet tevens een melkkoker zijn en een centrale pot voor koffie en thee.

Voorts moet er gelegenheid zijn voor het schillen van aardappelen en het schoonmaken van groenten, afzonderlijk voor mannen en voor vrouwen, een broodkamer, koelkamer, provisieruimten. In een Joodsche keuken hoort nog meer, hetgeen later volgt.

Petroleumverlichting zal slechts in zeer enkele gevallen worden toegepast. Het zal economisch zijn, de verlichting, 'tzij dan electrisch- of gaslicht, te betrekken uit een centrale in de omgeving, waarmede dan ook de plaats van het gesticht verband houde.

Waar dit niet het geval is, moet men overgaan tot eigen installatie. Electrisch licht is duur, is alleen toe te passen daar, waar hoogdruk of motoren zijn; gevaar voor kortsluiting is niet te onderschatten, terwijl men bovendien bij een stoornis, in het donker zou zitten en een reserve-verlichting bij den electrischen aanleg toch noodig zou blijken. Een ander nadeel van electrisch licht is, dat men het niet kan temperen en niet voor verwarmingsdoeleinden kan gebruiken.

Het tegenwoordig gasgloeilicht wordt door het groot verbruik van kousjes en breken van glazen duur; eenigszins kan hieraan worden tegemoet gekomen door het gebruik van micaglazen.

Voor de verlichting van isoleerkamers van buiten af zal een gewone gasvlam, die getemperd kan worden, te verkiezen zijn.

De watervoorziening zal het eenvoudigst geschieden door aansluiting aan een bestaande waterleiding. Waar dit niet mogelijk is, moet men bij de keuze van het terrein wel degelijk er rekening mee houden en door boringen vaststellen of voldoende water op niet al te groote diepte aanwezig is, zonder dat er gevaar bestaat voor ontwatering van het terrein.

De behandeling der wasch is alleen dan in eigen beheer te nemen, wanneer het gesticht zeer afgelegen is of zeer groot.

Aan de waschinrichting kan de vrouwenwerkplaats verbonden zijn. Deze moet minstens 4 lokalen bevatten, een lokaal van uitgifte, een naaikamer, vouwkamer en strijkkamer. De desinfectie-oven, zoo noodig in een gesticht, dat zoo licht een broeinest van tuberculose en bij de indolentie der patienten van andere gevaarlijke infectieziekten kan zijn, — moet hier in de buurt een plaats vinden.

* *
*

Op deze inleiding van meer algemeenen aard volge eene beschrijving van het gesticht zelf, waarbij tevens gebruik werd gemaakt van gegevens, welke voorkomen in een artikel van Dr. Couvée, die als medisch adviseur met de architekten Rood en Poggenbeek samenwerkte („Maandbl. voor Ziekenverpleging" 15 Nov. 1908).

Het gesticht, gelegen op een terrein groot ongeveer 33 H.A., dat aangelegd is volgens ontwerp van den tuin-architekt van Nes te Apeldoorn, zal kunnen bevatten 300 patienten (20 heeren en 20 dames 1e en 2e klasse, 130 mannelijke patienten en 130 vrouwe-

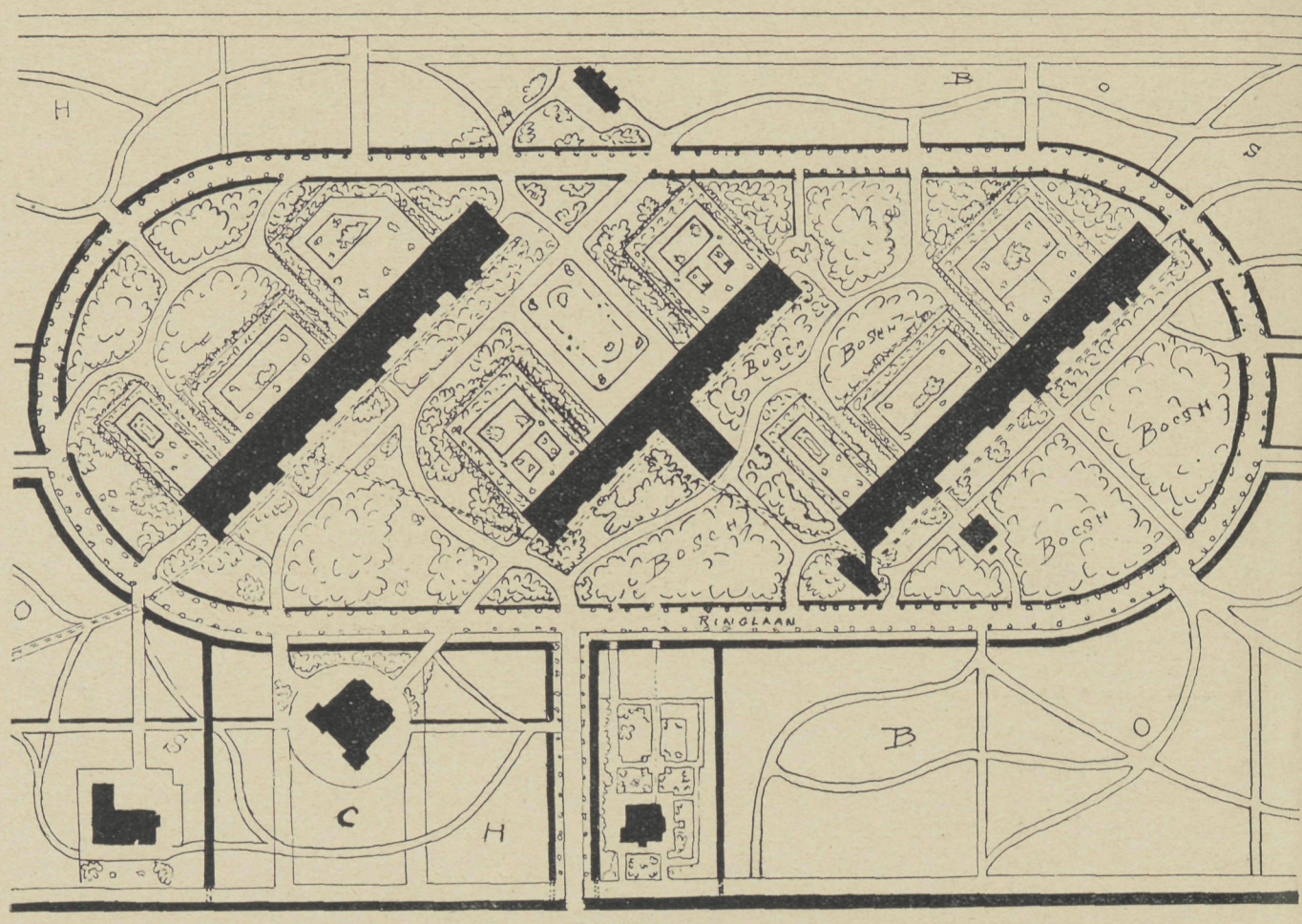

SITUATIEPLAN

Boven: Barak. Midden, van links naar rechts: vrouwenpaviljoen, administratiegebouw met 1e en 2e klasse, mannenpaviljoen met Synagoge. Onder, van links naar rechts: waschgebouw, keukengebouw, woning van den geneesheer-directeur

lijke 3e klasse). De kosten van het gesticht werden geraamd op ± f 1750 per bed. De volgende bijzonderheden zijn ontleend aan het „Maandbl. v. Ziekenverpl.".

Op dit terrein, voor het grootste gedeelte jong bosch, waarvan een deel ook weiland en bouwland, waarbij een boerderij, liggen meer naar achteren de eigenlijke verplegingsgebouwen, drie in getal. Van den straatweg leidt naar het centrum van het terrein een fraaie breede weg, die aan beide zijden met boomen beplant zal worden. Aan het begin van dien weg, rechts, ligt de woning van den Geneesheer-Directeur. En aan het eind van dien weg komt men op een circuit, d. i. een weg, die, 5 M, breed, om het complex der groote gebouwen heenloopt en hier en daar toegang geeft tot lanen en wegen, die naar de groote gebouwen loopen.

Het middelste gebouw is bestemd voor de administratie en de verpleging van 1e en 2e klasse dames en heeren.

Het groote gebouw links dient voor vrouwelijke verpleegden, het groote gebouw rechts voor mannelijke verpleegden 3 klasse en voor hen, wier verpleging door rijk, provincie en gemeente betaald wordt.

Het middelste gebouw bevat o. a. in het middengedeelte lokalen voor administratie, spreekkamer Geneesheer-Directeur, woning voor den 2den geneesheer, eet- en conversatie- en ziekenkamers voor broeders, boven een groote recreatiezaal en daarboven talrijke zeer ruime verpleegsters-kamertjes.

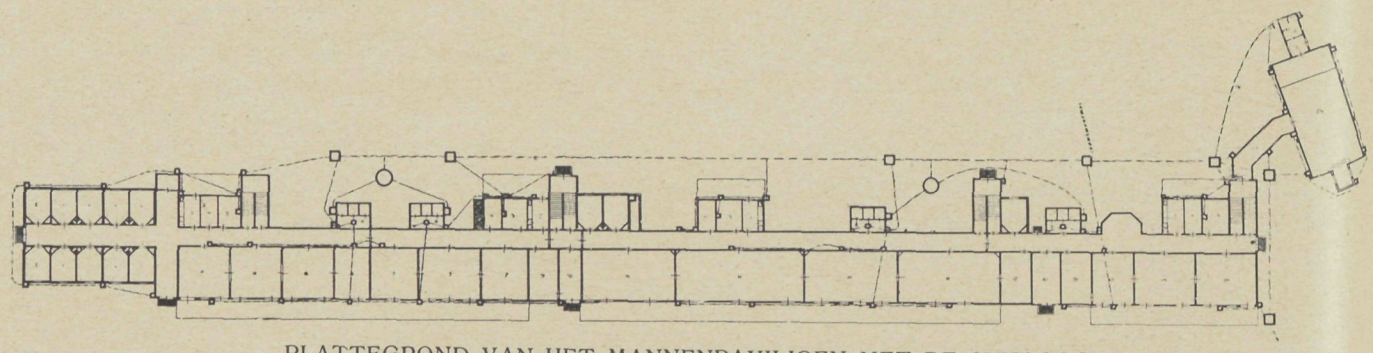

PLATTEGROND VAN HET MANNENPAVILJOEN MET DE SYNAGOGE

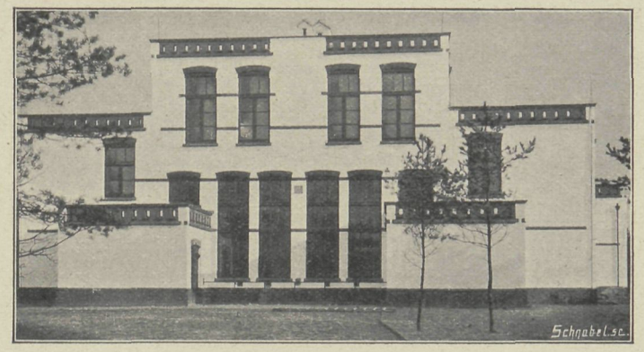

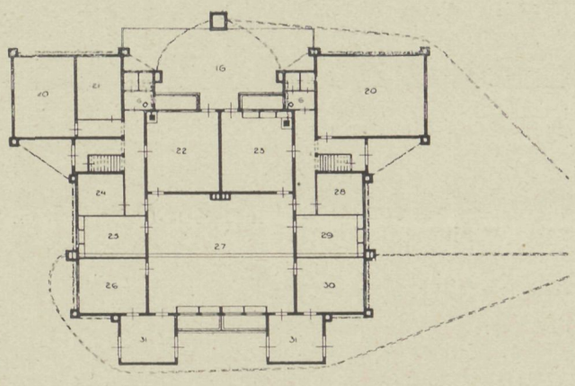

KEUKENGEBOUW

20 MAGAZIJN
21 BROODKAMER
22 VERTREK V/H SCHILLEN
23 BIJKEUKEN
24 MELKBEWAARPLAATS
25 SPOELKEUKEN (MELK).

EETK. VROUW. PERSONEEL 26
KEUKEN 27
VLEESCHBEWAARPLAATS 28
SPOELKEUKEN (VLEESCH) 29
EETK. MANN. PERSONEEL 30
UITGIFTE 31

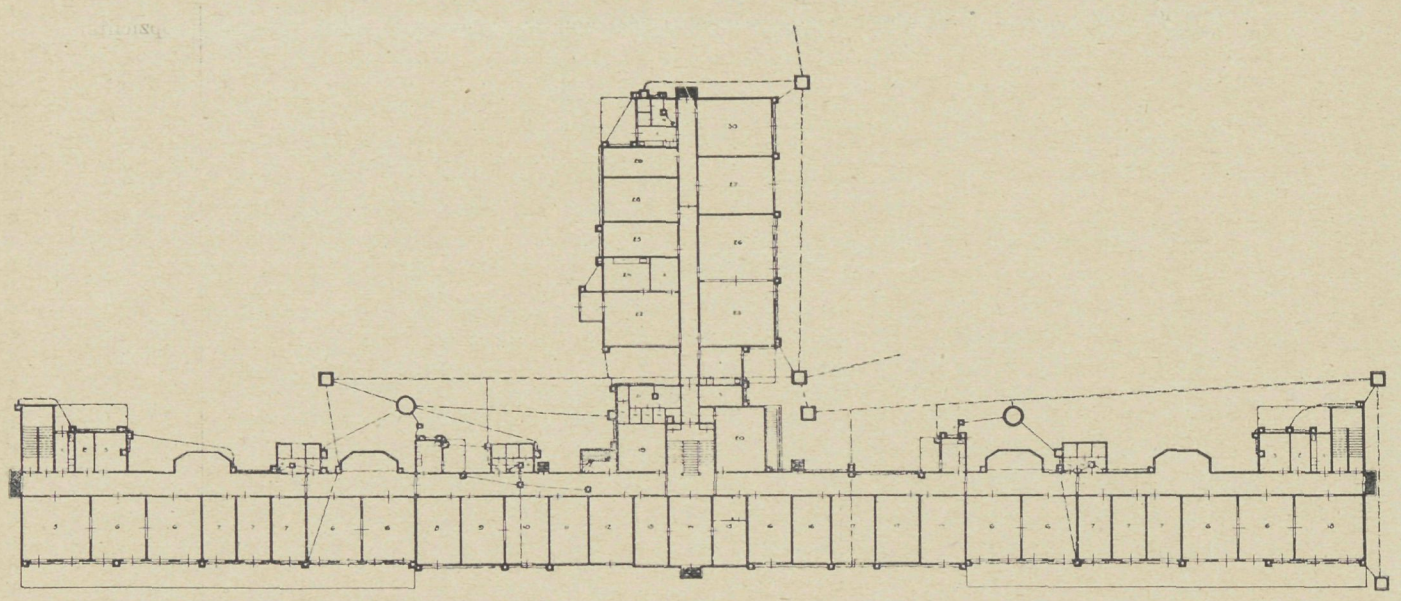

HOOFDGEBOUW, BEVATTENDE ADMINISTRATIE EN 1E EN 2E KLASSE

SYNAGOGE

Rechts en links zijn gelijkvloers eet-, conversatie- en recreatiezalen voor klasse-patienten en ook kamers voor hen, die geheel afzonderlijke verpleging vragen. Daarboven zijn de slaapkamers der klasse-patienten. Alle woon- en slaapvertrekken van alle drie gebouwen liggen op het Zuidoosten en zijn gelegen aan een corridor, die 2 Meter breed is, maar plaatselijk, waar zulks gewenscht was, door erkers, breed 5 bij 2 Meter, verbreed werd. Die corridor is in het middelste gebouw 120 M. lang, maar die lengte is alleen te zien, wanneer de tusschendeuren, en van deze zijn er meerdere, alle openstaan. Aan de andere zijde van den corridor liggen badkamers, dienstkeukens, magazijnen, trappen, enkele isoleerkamers, closets enz.

Loodrecht op het midden van dit gebouw, naar het Noordwesten gericht, is een aanbouw, waarin o. a. regentenkamer, lokalen voor apotheek, zit-, eet- en ziekenzaal voor zusters, cursuskamer.

In de beide andere gebouwen, zuidoost van den ongeveer 140 M. langen corridor, die gelijkvloers eveneens plaatselijk door erkers verwijd is, vindt men in volgorde verblijf voor bedlegerige oudjes, zitkamers voor rustigen, spreekkamer, vestibule, onderzoekkamer, drie verpleegzalen voor bedlegerigen of bedverpleegden, verblijfzaal voor half rustigen en onrustigen, terwijl aan het eind van den corridor rechts en links isoleerkamers gevonden worden, die door lage ramen op den tuin uitzien.

Boven zijn weder slaapkamers en wachtkamers. Aan de andere zijde van den corridor vindt men weder de dienstvertrekken en trapportalen. Opgemerkt mag worden, dat de kamers nergens dieper zijn dan zes meter en dat zoowel in vertrekken als corridors overal een zee van licht binnendringt. Helaas is dit niet het geval in de conversatiezalen, waarvoor op eisch van het Staatstoezicht waranda's zijn aangebracht. Die waranda's verhinderen, dat de patienten bij donker weer zich voor de ramen kunnen neerzetten, wat zij zoo gaarne doen, en dezen zullen bij zulke tijden in het midden van het vertrek moeten blijven, waar het licht door de boven de waranda's uitkomende ramen heenstraalt. (In de praktijk schijnt, blijkens het stuk van Dr. Lemei, deze klacht ongegrond, of althans overdreven gebleken. Red. „Bww.")

Aan het mannengebouw is door een gebogen gang verbonden een synagoge, die zóó ingericht is, dat op Sabbath en feestdagen ook vrouwen daar hare godsdienstplichten kunnen vervullen. Door die verbindingsgang is het mogelijk, dat de mannen dagelijks driemaal, zonder dat zij door weer en wind behoeven te gaan, hunne gebeden kunnen verrichten. En dicht bij het mannengebouw ligt eene groote werkplaats.

Aan de vrouwenzijde is een ruim huis voor verzorging van de wasch, die elders gewasschen wordt en droog thuis komt.

Links van de groote laan ligt de keuken, met woning en spijslokaal voor dienstdoend personeel, ruime bergplaatsen, groentenhuis, sabbathoven, stoomkooktoestellen enz.

Achter op het terrein ligt een ruime barak voor verpleging van besmettelijke zieken en op eenigen afstand een lijkenhuis, waarin lijkenbewaarplaats en bidlokaal.

De gebouwen vertoonen van buiten witte muren, met roode banden afgezet. Alle daken zijn plat.

De verlichting geschiedt door gas, betrokken van de fabriek te Apeldoorn; het water wordt geleverd door de Utrechtsche waterleiding.

Groote riolen voeren faecaliën en afvalwater naar een ruim bevloeiingsveld, door de Heide-Maatschappij aangelegd, in het noordoosten gelegen, en daarop zullen groenten geteeld worden.

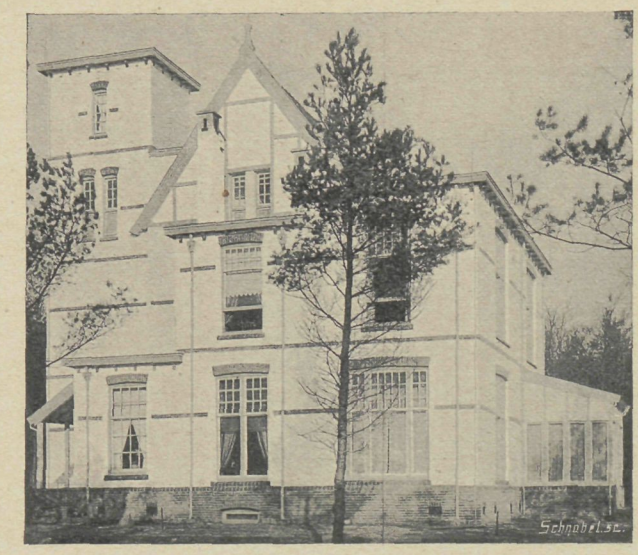

WONING VAN DEN GENEESHEER-DIRECTEUR

De verwarming zal geschieden uit centrale punten in elk der drie paviljoens en in het keukenhuis.

De plaatsing der gebouwen, die bij het eerste gezicht op den plattegrond wellicht wat zonderling lijkt, voldoet zeer. Alle woon- en slaapvertrekken liggen op het zuidoosten, ontvangen het beste licht, dat door een groot aantal ramen naar binnen valt.

De afstanden tusschen de groote gebouwen onderling bedragen telkens pl. m. 70 Meter. De zieken zullen dus elkaar betrekkelijk weinig kunnen storen.

Met betrekking tot het keukengebouw, waarvan hierbij plattegrond en gevel zijn gereproduceerd, zij het volgende medegedeeld :

Met het oog op de ritueele eischen moest de inrichting der keuken veel meer gecompliceerd zijn, dan voor een neutraal gesticht noodig is.

Vleesch en melk moeten streng gescheiden zijn, waardoor het dubbel aantal stoompotten noodig was, drie voor vleesch en drie voor melkspijzen.

Eveneens moest het fornuis in tweeën worden gescheiden, terwijl provisiekamertjes en bijkeukens afzonderlijk voor melk en vleesch moesten worden ingericht.

In ééne der bijkeukens is de Sabbathoven geplaatst, waarin het eten gedurende den Sabbath wordt warm gehouden. Eerst geschiedde dit door stoom, maar aangezien dit niet voldoende bleek, is er gas onder aangebracht.

In de groote keuken zijn ook nog een centrale koffie- en dito theeketel.

KOLLEKTIEVE ARBEIDSOVEREENKOMST

Ingevolge opdracht van de 13 April l. l. gehouden ledenvergadering heeft, blijkens Nr. 11 van de Mededeelingen van den Bond van Nederlandsche Architecten, het Bestuur van dien Bond in overleg met dat van den Bond van Technici vastgesteld een kollektief arbeidskontrakt.

Daarmede is eene eerste stap gezet op belangrijk gebied. Weliswaar geldt dit kollektieve kontrakt slechts tusschen twee beperkte kringen. De Bond van Ned. Architekten immers heeft slechts een klein ledental, en anderzijds is slechts een minderheid van de bouwkundige technici in den Bond van Technici georganiseerd. Dit laatste kan verbeteren, want wellicht zal het tot stand komen dezer overeenkomst wel eene attraktie blijken voor het lidmaatschap van den Bond van Technici.

Aanvankelijk waren ook onderhandelingen gevoerd tusschen den B. N. A. en den Alg. Ned. Opz. en Teek. Bond. Deze heeft echter, gelijk op blz. 155 hiervoren reeds werd medegedeeld, door het concept te verwerpen, zich aan verdere medewerking onttrokken.

Het vastleggen van rechten en verplichtingen over en weer, moet zoodanig geschieden, dat naar alle zijden billijkheid wordt betracht en een harmonisch evenwicht wordt bereikt. De bepalingen van het kontrakt mogen noch door de eene, noch door de andere partij als een eenzijdig drukkende band worden beschouwd.

Het doel van dergelijke arbeids-overeenkomsten en het nut dat zij kunnen afwerpen, behoeft wel niet nader in het licht gesteld te worden. Al schijnen ook de verhoudingen in het bouwvak over het algemeen te gunstig dan dat een arbeidskontrakt eene noodzakelijkheid van direkt urgenten aard is, dan nog zou een model-kontrakt beteekenis hebben. Het kan slechts bevorderlijk wezen voor het voortbestaan dier verhoudingen indien zij bijtijds worden gecodificeerd, éér mogelijk de toestanden zich meer toespitsen. Wordt daarbij evenwel niet de uiterste duidelijkheid, gepaard met beknoptheid en beperking, betracht, dan kan een kontrakt meer kwaad dan goed stichten.

In hoeverre die duidelijkheid nu bereikt is in het onderhavige kontrakt, zal in de praktijk moeten blijken. Waar de salarisregeling, een hoofdpunt der overeenkomst, geheel gebaseerd is op omschrijvingen, die, als „weinig omvangrijk", „meer belangrijk" etc., ruim plaats laten voor subjectieve inzichten, zijn meeningsverschillen niet uitgesloten.

Wetten zijn er, is wel eens gezegd, om te worden overtreden. Zal dit ook het lot zijn van dit kontrakt?

Niet denkbeeldig is in het algemeen het gevaar dat een bestaande aangename samenwerking wordt verbroken zoo zonder den noodigen takt, men een papier met strikte voorschriften er tusschen schuift.

Kontrakten en overeenkomsten stempelen licht eene verhouding tusschen personen tot eene uitsluitend zakelijke, waarin het persoonlijke element ontbreekt. En juist dat element speelt o. i. bij de samenwerking op architektonisch gebied een grooter rol dan in de ingenieurs-praktijk.

Strikte gehoorzaamheid aan de artikels van een kontrakt kan niet eene verhouding doen ontstaan welke gelijkwaardig is met die welke uit belangstelling en waardeering over en weer geboren wordt.

De bepalingen van art. 3 en 4 betreffende arbeidsduur en overwerk, zullen, wanneer de in art. 2 als

minima bedoelde salarissen worden overschreden, zeker niet streng worden gehandhaafd, zoo de omstandigheden overschrijding nu en dan medebrengen.

Wat overigens in deze overeenkomst met betrekking tot de vacanties, verloven, verzekering en dergelijke is opgemerkt, verdient ongetwijfeld instemming.

Ook aan hen die, zonder aangesloten te zijn bij een der beide kontrakteerende bonden, behoefte gevoelen aan een arbeidsovereenkomst, kan het na langdurig overleg thans tot stand gekomen kontrakt ongetwijfeld bij wijze van model worden aanbevolen. Doen zich bij de toepassing kleinere of grootere moeilijkheden voor, waarover men nu nog bezwaarlijk in voorspellingen kan treden, dan opent de slotbepaling de mogelijkheid tot spoedige herziening, voor de leemte veel schade kan hebben aangericht.

Alles samen genomen, hebben de beide bonden zich verdienstelijk gemaakt door in onderling overleg een dergelijk bezadigd kontrakt op te stellen.

ARBEIDSOVEREENKOMST

Tusschen den Bond van Nederlandsche Architecten en den Bond van Technici is overeengekomen, dat voor Bouwkundige Opzichters, Teekenaars, en Opzichter-Teekenaars, leden van bovengenoemden Bond, werkzaam zijnde bij een der leden van den Bond van Nederlandsche Architecten, de navolgende bepalingen zullen gelden.

Aanstelling bij indiensttreding.

Art. 1. Bij de indiensttreding van den opzichter, teekenaar en opzichter-teekenaar wordt hun door den architect een schriftelijke aanstelling, volgens vastgesteld model, uitgereikt, inhoudende o.m.:

1°. Eene omschrijving der werkzaamheden, als omschreven in art. 2 dezer overeenkomst, die van hen kunnen worden gevorderd;

2°. het salaris dat hun zal worden toegekend:

3°. de duur der aanstelling,

alvorens deze schriftelijke aanstelling wordt gegeven, kan een proeftijd van ten hoogste één maand worden overeengekomen.

Salarisregeling.

Art. 2. Het maandsalaris voor den opzichter, teekenaar en opzichter-teekenaar zal naar gewestelijk gebruik worden geregeld en voor de werkzaamheden hieronder vermeld, niet minder bedragen dan:

1°. Voor den opzichter:

a. belast met het toezicht houden op een gering onderdeel van een bouwwerk, of wel op een geheel bouwwerk, dat zeer weinig omvangrijk is . . . . . f 65.—;

b voor het sub a genoemde en het maken van uitslagen van eenvoudige bouwconstructies, of het houden van toezicht op een niet omvangrijk bouwwerk . . . . . f 75.—;

c. voor het toezicht houden op den geheelen bouw van een bouwwerk en het maken van uitslagen van meer belangrijke bouwconstructies . . . . . f 100.—;

d. voor het sub c genoemde en het maken van berekeningen van eenvoudige bouwconstructies . . . . . f 115.—;

e. voor het sub d genoemde en het maken van berekeningen van meer belangrijke bouwconstructies. . . . . f 130.—;

Onder het toezicht houden is eveneens begrepen het voeren van de daaraan verbonden administratie.

2°. Voor den teekenaar:

a. voor het maken van calques en gelijkwaardig werk f 45.—;

b. voor het sub a genoemde en het maken van eenvoudige details . . . . . f 65.—;

c. voor het sub b genoemde en het maken van ingewikkelde details, alsmede het maken van teekeningen op kleine schaal f 80.—;

d. voor het sub c genoemde en het maken van perspectieven en aquarellen . . . . . f 100.—;

e. voor het sub d genoemde en het werken aan bestekken en begrootingen . . . . . f 115.—;

f. voor het sub e genoemde en het uitwerken van onderdeelen, waarbij eene artistieke ontwikkeling, gegrond op geschiedkundige of vergelijkende stijlstudies vereischt wordt, benevens het maken van statische berekeningen en bouwconstructies . . . . . f 130.—;

g. voor sub f genoemde werkzaamheden en bovendien werkzaam zijn als chef-de-bureau . . . . . f 150.—;

3°. Voor den opzichter-teekenaar:

de sub 1 en 2 genoemde rubrieken van a tot f gecombineerd wat de werkzaamheden betreft, met minimumsalaris als is aangegeven in sub I.;

g. voor het werkzaam zijn als chef-de-bureau of leider van een omvangrijk werk . . . . . f 150.—;

Bovengenoemde minimum salarissen, kunnen voor het platteland verminderd worden met een bedrag van hoogstens tien procent.

Arbeidsduur.

Art. 3. De werktijden van een opzichter regelen zich naar de werktijden van de werklieden.

De werktijden van een teekenaar loopen tusschen 's morgens 8 en 's middags 6 uur.

Deze uren kunnen desgewenscht gewijzigd worden met dien verstande echter, dat de werktijd per dag voor een teekenaar niet meer dan 7½ uur zal bedragen.

De werktijden van een opzichter-teekenaar regelen zich naar den aard van zijn werk, als hiervoren voor een opzichter of teekenaar is omschreven.

Overwerk.

Art. 4. De architect is bevoegd, de in art. 4 genoemde werktijden met een maximum van drie uren per dag uit te breiden. Wanneer de in art. 4 genoemde werktijd met meer dan 8 uur p r maand wordt overschreden, zal het gewone salaris in de aanstelling genoemd en dan berekend tegen een uurloon, met 30 pCt. worden verhoogd voor een teekenaar en met 40 pCt. voor een opzichter of een opzichter-teekenaar.

Voor het werken op Zondag en voor nacht-arbeid zal het hiervoren bedoelde uurloon met 100 pCt. worden verhoogd. De nacht wordt beschouwd in te gaan om 10 uur 's avonds en te eindigen om 6 uut 's morgens.

Onder Zondagen worden ook verstaan de algemeen erkende Christelijke feestdagen en de Nieuwjaarsdag.

Van teekenaars zal op Zondag geen arbeid gevorderd kunnen worden.

Beide partijen streven naar eene zoo groot mogelijke beperking van overwerk.

Vacantie.

Art. 5. Aan een opzichter, teekenaar of opzichter-teekenaar zal, wanneer hij minstens 6 maanden bij eenzelfden architect in dienst is, een verlof worden verleend van minstens 6 achtereenvolgende werkdagen met behoud van loon. Is hij bij een en denzelfden architect langer in dienst dan 8 maanden, dan zal hem in ieder kalenderjaar een verlof van 12 werkdagen worden verleend met behoud van loon. Dit verlof van 12 werkdagen kan over verschillende tijdstippen worden verdeeld, met dien verstande, dat daaronder één periode valt van 6 achtereenvolgende werkdagen.

Verzuim en korte verloven.

Art. 6. Als geoorloofd verzuim, waarvoor den opzichter, teekenaar of opzichter-teekenaar geen loon in mindering kan worden gebracht, wordt beschouwd:

a. de tijd benoodigd voor het uitoefenen van de kiesbevoegdheid en voor het vervullen van door de wet of de overheid of voor kerkelijk opgelegde verplichtingen;

b. wegens sterfgeval van zijn huisgenooten, zijn bloed- en aanverwanten in de rechte linie, zijn broers, zusters, zwagers en schoonzusters;

c. indien hij trouwt;

d. bij bevalling van zijne echtgenoote.

Doorgaan van loon bij ziekte of ongeval.

Art. 7. Tijdens ongeschiktheid tot werken, tengevolge van ziekte of ongevallen, niet vallende onder de bepalingen der ongevallenwet, zal de teekenaar, opzichter of opzichter-teekenaar minstens gedurende 1 maand ¾ van zijn volle maandgeld ontvangen, terwijl hem bij langer ongeschiktheid tot werken daarna nog gedurende minstens 2 maanden ½ van zijn volle maandloon zal worden toegekend. De ongeschiktheid tot werken zal moeten blijken uit een door een geneesheer afgegeven verklaring.

Ongevallenverzekering.

Art. 8. De opzichter, teekenaar of opzichter-teekenaar, die niet onder de bepalingen der Ongevallenwet valt, wordt gedurende de geldigheid van zijn aanstelling op kosten van den architect bij een solide Maatschappij tegen ongelukken of ongevallen, voorgekomen in de uitoefening van zijn beroep, verzekerd op de basis van de uitkeeringen der Ongevallenwet.

Vergoeding van kosten.

Art. 9. Wanneer een opzichter, teekenaar of opzichter-teekenaar uit den aard der werkzaamheden tijdens den duur zijner aanstelling verplicht wordt te verhuizen, zullen de kosten daarvan door dengeen die hem zijn salaris verschuldigd is worden gedragen.

Opzeggingstermijn.

Art. 10. Voor het beëindigen van de aanstelling, genoemd in art. 1, wordt door beide belanghebbenden een opzeggingstermijn in acht genomen van minstens 1 maand.

Van beide zijden wordt de opzegging schriftelijk ter kennis van de andere partij gebracht, en elke partij doet daarvan mededeeling aan het Bestuur van den Bond, waarbij hij als lid is aangesloten.

De opzegging kan van beide zijden tot op den laatsten werkdag der maand, tegen het eind der volgende maand geschieden.

De opzegging kan onmiddellijk geschieden bij wangedrag of oneerlijke handelingen van, of bij schending van beroepsgeheimen, door den opzichter, teekenaar of opzichter-teekenaar, behoudens beroep overeenkomstih art. 11.

Geschillen.

Art. 11. Indien tusschen een opzichter, teekenaar of opzichter-teekenaar en den Architect eenig verschil mocht ontstaan over één of meerdere bepalingen in deze overeenkomst omschreven, kan de Architect en de opzichter, teekenaar of opzichter-teekenaar het geschilpunt onderwerpen aan het oordeel der besturen van den Bond van Nederlandsche Architecten en van den Bond van Technici.

Zoo deze niet tot een bevredigende oplossing kunnen geraken, kan daartoe eene Commissie worden benoemd van 3 leden, waarvan 1 wordt benoemd door het bestuur van den Bond van Nederlandsche Architecten en 1 door dat van den Bond van Technici, welke 2 leden een 3de benoemen als Voorzitter.

De uitspraak van deze Commissie is voor beide belanghebbenden bindend en wordt in het Technisch Weekblad, Orgaan van den Bond van Technici, bekend gemaakt.

De kosten door de hierboven bedoelde Commissie te maken, worden door de verliezende partij gedragen.

Bij arbitrage zal door beide partijen vooraf een som van f 50 ter overeen te komen plaatse worden gedeponeerd, waaruit de eventueel te haren laste komende onkosten, 't zij geheel of gedeeltelijk zullen gekweten worden.

Geschillen over capaciteiten van den opzichter, den opzichter-teekenaar of teekenaar kunnen op deze wijze niet worden beslecht.

Duur, wijziging en opzegging der overeenkomst.

Art. 12. Deze overeenkomst wordt aangegaan voor den tijd van 1 jaar ingaande één maand na onderteekening dezer overeenkomst. Indien echter geen van beide partijen uiterlijk twee maanden vóór het tijdstip, waarop deze overeenkomst eindigt, aan de andere partij schriftelijk heeft te kennen gegeven, dat zij deze overeenkomst wenscht te wijzigen of wel als geëindigd wenscht te beschouwen, zal ze geacht worden stilzwijgend te zijn verlengd van jaar tot jaar.

Aldus in duplo opgemaakt, enz.

De Bond van Nederlandsche Architecten,
K. P. C. de Bazel, Voorzitter.
Jos. Th. J. Cuypers, 1e Secretaris.
De Bond van Technici,
H. J. Hendrikse, Voorzitter.
Joh. P. Smit, 1e Secretaris.

Amsterdam, 1 Juli 1910.

ALGEMEENE INSTRUCTIE VOOR DEN OPZICHTER.

1°. De Opzichter vertegenwoordigt den Architect, hij zal van die bevoegdheid slechts in zooverre gebruik maken, als hij daartoe in het algemeen of in 't bijzonder door den Architect gemachtigd is.

Als vertegenwoordigende den Architect, heeft de Opzichter dus ten opzichte van den bouw volgens dezelfde beginselen als de Architect zelf, de belangen van den bouwheer te behartigen en is gehouden:

2°. Den ganschen tijd welken gearbeid wordt op het werk aanwezig te zijn;

3°. Zich alleen met toestemming der Directie elders te begeven, ook al is dit om werken op den bouw betrekking hebbende te gaan zien.

4°. Buiten het hem door den Architect te betalen salaris geen belooningen, geschenken of betalingen direct of indirect te aanvaarden van personen, die met het werk in aanraking komen.

5°. Den tijd gansch te besteden voor het bouwwerk, tenzij de Architect heeft goedgekeurd, dat ook ten bate van andere werken door hem mag worden gearbeid.

6°. Het werken tegen belooning voor rekening van derden in vrijen tijd, geschiedt slechts met kennisgeving aan den Architect-patroon.

7°. Alle geschreven stukken, teekeningen en reproducties die in dienst van den Architect gemaakt worden zijn en blijven diens eigendom. Zij mogen zonder zijn toestemming niet aan derden overgelegd of afgegeven worden.

Het maken van copieën of reproducties voor eigen gebruik van den opzichter, teekenaar of opzichter-teekenaar, is zonder toestemming van den Architect niet geoorloofd.

8°. Hij behoort strikte geheimhouding in acht te nemen omtrent alles, wat hem met betrekking tot de werkzaamheden en relaties van zijn patroon ter kennis komt.

De sub 6°, 7° en 8° genoemde bepalingen gelden ook voor den opzichter-teekenaar en den teekenaar.

Overtredingen kunnen worden gestraft met boete ten bate der Technische organisatie door deze lichamen te bepalen of wel met onmiddellijk ontslag, behoudens beroep overeenkomstig art. 11.

Model aanstellings-kontrakt.

AANSTELLING.

De ondergeteekende ..... { architect / ingenieur

wonende te ..... verklaart bij deze den mede-ondergeteekende ..... { opzichter-Teekenaar / opzichter / teekenaar

wonende te ..... aan te stellen gelijk ook de mede-ondergeteekende bij deze verklaart aangesteld te zijn als .....
voor den tijd van ..... ingaande op den .....
en eindigende op den ..... op een salaris van .....
per maand, welk salaris den mede-ondergeteekende op den laatsten van iederen maand in Hollandsch geld zal worden uitbetaald door .....
waartoe deze zich blijkens de door hem ondergeteekende hieronderstaande accoordbevinding verbindt.

De door den mede-ondergeteekende .....
te verrichten arbeid zal bestaan in de werkzaamheden, welke omschreven zijn in art. 2 sub ..... en voorgaanden, van de dd. Juli 1910 gesloten collectieve arbeidsovereenkomst tusschen den BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN en den BOND VAN TECHNICI. Ondergeteekenden verklaren dat genoemde collectieve arbeidsovereenkomst hun bekend is, en verbinden zich, zich te zullen gedragen naar de in de genoemde collectieve overeenkomst vastgestelde bepalingen, en de daarbij behoorende instructie voor den opzichter enz., als ware die letterlijk in deze aanstelling ingelascht.

..... { architect. / ingenieur. / opzichter-teekenaar. / opzichter. / teekenaar.

Gezien en accoord bevonden.

.....

Te ..... den ..... 191 .

GEMENGDE BERICHTEN

De kringloop der dingen of kleine dieverijtjes onderhouden de vriendschap. „De Bouwwereld" bemerkt tot hare algeheele genoegdoening zoo hare berichten met aandacht worden gelezen, want aan het samenstellen der berichten-rubriek is meer werk verbonden dan men oogenschijnlijk denken zal. Maar dat die berichten herhaaldelijk zonder eenige vermelding van herkomst worden overgenomen, wekt toch minder aangename gewaarwordingen

Ditmaal zijn het in dezelfde week het „Makelaarsweekblad" van 28 Juni l. l. en de „Ned. Klei-industrie" van 29 Juni die „De Bouwwereld" als ongenoemd medewerker heeft helpen

vullen. Eerstgenoemd blad ontleend aan Nr. 23 blz. 188 het bericht „De hoogste schoorsteen", laatstgenoemd orgaan vond „Asbest als bouwmateriaal" (Nr. 7 blz. 58) van zijne gading.

Het komieke van het geval is nu dat een importeur van de asbestlei ons in alle onschuld verzocht ons eigen bericht nog eens uit „De Ned. Klei-Industrie" over te nemen!!

De restauratie van De Doorwerth. Door het bestuur van de Vereeniging „De Doorwerth" is tot Provinciale Staten van Gelderland een adres gericht houdende verzoek om een subsidie van f 10.000 als bijdrage in de kosten voor de instandhouding van het kasteel Doorwerth, geraamd op f 64.065.55. Aan het Rijk is subsidie verzocht voor minstens de helft der begrootte kosten.

Gedeputeerde Staten stellen voor gunstig op het verzoek te beslissen. Zij vinden meer bepaaldelijk daartoe aanleiding, nu het voornemen bestaat in het gerestaureerde kasteel een Geldersch museum van oudheden te vestigen, aangezien zulks de aangelegenheid des te meer tot een provinciaal belang stempelt. Gedeputeerde Staten stellen voor f 10.000 subsidie te verleenen o. a. op voorwaarde, dat het Rijk een subsidie verleent tot minstens gelijk bedrag als de provincie. „Alg.Hbl"

De restauratie van de „Doorwerth" heeft haar eerste slachtoffer geëischt. In de jaarvergadering van den Ned Oudh. Bond werd de vice-president F. A. Hoefer als lid van het bestuur gewipt. Waarschijnlijk is daaraan niet vreemd zijne houding als voorzitter der Doorwerth-commissie.

De feestgebouwen der Leidsche studentenfeesten. Eene rectificatie. In enkele dagbladen trof ons het navolgende bericht.

„In verschillende dag- en weekbladen wordt de heer Henricus genoemd als architect van het Romaansche gebouw en andere bouwwerken, gebruikt ten dienste van de Leidsche Studentenfeesten.

„Dit is onjuist; de heer A. J. Jesse (men leze H. J. Jesse), architect te Oegstgeest, is de ontwerper er van. Daar de heer Jesse in de verschillende verslagen van de feesten niet vermeld wordt, deel ik U hierbij mede, dat de Maskerade-Commissie den heer Jesse heeft opgedragen het Romaansch gebouw, de oude brug en de Vroeg-Renaissance Poort te ontwerpen, nadat de heer Henricus den heer Jesse gevraagd had hiervoor schetsen te maken. Zoo is ook het ontwerp voor den troon in de zaal en 't in- en uitwendig architectonisch werk van zijn hand".

Eene dergelijke rectificatie is teekenend en doet treffend uitkomen hoe juist de algemeene strekking van Julian von Zachariewicz's betoog „Architektuur en Architekten" („Bww." 1910, Nrs. 22 en 23) ook voor ons land opgaat.

ZUTPHEN. De restauratie der St. Walburgskerk. Men schrijft aan de „N. R. C.":

De toren onzer St. Walburgskerk zal gerestaureerd worden.

Dezer dagen is men met de voorbereidende werkzaamheden daartoe begonnen.

Uit de galmgaten zullen ter hoogte van het kerkdak zware ijzeren kortelingen worden gestoken, waarop het steigerwerk komt te rusten. Het bovendeel van den toren is dus het eerst aan de beurt. Het benedenste gedeelte is, zooals we reeds vroeger bericht hebben, uit denzelfden tijd, waarin het middenschip der kerk gebouwd is, d.i. uit de 13de eeuw. Het is vlak bewerkt en zonder eenige versiering.

Veel rijker toont zich het bovenste gedeelte, met zijn fraaie laatgothische vormen.

Op Palmzondag (10 April) van het jaar 1446 sloeg in den vroegen morgen de bliksem in den toren, zooals ons een gedenksteen leert.

Een hevige brand volgde, waardoor de zes klokken smolten. Ook een groot deel van de kerk werd door het vuur aangetast, waarbij negen menschen het leven verloren.

Geld, om hem weer op te bouwen, ontbrak. Daarom werd overal in den omtrek om hulp en bijstand gevraagd Eerst in April 1482 begon men den toren te herstellen. In Januari 1484 was hij op het beleien der spits na gereed.

Den 29 Maart 1600 werd de toren opnieuw door den bliksem getroffen. De houten spits brandde toen af. Eerst in 1633 begon men met den herbouw. Toen werd op den toren de houten peperbus gezet. Het trappentorentje aan den noordwesthoek is van veel lateren tijd dan de toren zelf. Onder zijne gootlijst staan eenige beeldjes, door zekeren meester Wilhelm vervaardigd.

De restauratie van het Heidelberger Slot is nu ook door de 1e Kamer van het Groothertogdom Baden verworpen. Mogelijk laat de regeering nu hare hardnekkig volgehouden restauratieplannen eindelijk varen.

Eene stedenbouw-tentoonstelling te Düsseldorf voor het a.s. najaar is blijkens bericht in het „Berl. Tagebl." in voorbereiding bij het gemeente-bestuur. Voor deze tentoonstelling zal ook gebruik worden gemaakt van het materiaal dat te Berlijn op de onlangs gehouden stedenbouw-tentoonstelling gediend heeft.

BOEK EN TIJDSCHRIFT

12 Verschillende briefkaarten van nog bestaande oude gevels te Dordrecht. Uitg. A. G. Versteeg & J. v. d. Weg. Dordrecht. Prijs in map 40 cent.

Dezer dagen werd aan „De Bouwwereld" ter bespreking gezonden een omslag met eene serie van twaalf prentbriefkaarten naar Dordrechtsche gevels. De uitgevers A. G. Versteeg & J. van de Weg te Dordrecht hebben daarmede eene goede gedachte verwezenlijkt. Voor 40 cent kan ieder belangstellende in onze oude bouwkunst zich eene reeks afbeeldingen aanschaffen, die de ontwikkeling van het Dordtsche burgerwoonhuis gedurende 16e, 17e en 18e eeuw illustreert. Die ontwikkeling is de moeite van bestudeering overwaard.

Dat Dordrecht op bouwkundig gebied eene stad is van meer dan gewone beteekenis vraagt hier geen nader betoog. „Eene der belangrijkste steden voor de studie van den stijl in de Nederlanden is Dordrecht" schreef W. Lübke in zijne „Geschichte der Architektur".

Niet alleen openbare monumenten getuigen van die beteekenis. Met name heeft ook de zeer welvarende burgerij uit vroeger eeuwen in den vorm van artistiek uitgebeelde woonhuizen talrijke bewijzen harer kunstzin geleverd. De chronologische opsomming dier oude gevels in het aardige boekje „Oude gebouwen te Dordrecht", in 1900 uitgegeven door de „Vereeniging tot instandhouding van oude gebouwen te Dordrecht", geeft een denkbeeld van 'tgeen Dordrecht op architektonisch gebied eens was. En des heeren van Gijn's beroemde Atlas, omschreven in zijn „Dordracum Illustratum", kan dat denkbeeld voltooien.

Belangrijke privileges en handelsvoorrechten wierpen groote voordeelen af en maakten het middeleeuwsche Dordrecht tot de rijkste stad van Holland. Later is Dordrecht weliswaar overvleugeld zonder echter tot „ville morte" te vervallen.

Het huis „De Gulden Os" aan de Groenmarkt is het eerste der reeks prentbriefkaarten en niet het minst belangrijke. Het dekoratieve beeldhouwwerk van zijn arduinsteenen-gevel is nog gothisch. Het is, al werd ook de benedenverdieping gemoderniseerd en mist de 1e verdieping de oorspronkelijke kruisvensters, een waardig pendant van de, sinds drie eeuwen aan Delfland tot Gemeenlandshuis dienende woning van den Delftschen Schout Jan de Heuyter of van het „Lammetje" te Veere. „De Gulden Os" werd volgens mededeeling in „Het Land van Rembrandt" gebouwd voor Aart 't Jonge, die van 1499 tot 1529, zijn sterfjaar, Dordrechtsch Schepen was. Zulk een huis getuigt nog heden ten dage van de toenmalige beteekenis der handelsstad. Toen, in 1523, de verdreven Deensche koning Christiaan II dat huis zag, ontlokte het hem volgens Balen's Beschrijving van Dordrecht

den uitroep: „Ey! hebben de luyden noch zooveel moed, dat ze denken om huyzen te bouwen?"

Niet lang nadat dit huis zal voltooid zijn, deed de renaissance hare intrede. De „Beversburgh" (Wijnstraat 71), ook in de serie vertegenwoordigd, herinnert aan den overgangstijd. Ook de welbekende „Rozynkorf" die bij de restauratie hare 17de eeuwsche onderpui gelukkig behield, stamt uit dien overgangstijd.

Uit het midden der XVIde eeuw dagteekenen vele der meest karakteristieke Dordrechtsche gevels. Zij vertoonen het nog aan de gothiek herinnerend motief der op voorspringende muurkolonetten rustende bogen, die de geveltop sprongsgewijs doen overkragen 't welk voor de Dordrechtsche renaissance kenmerkend is. Tot in het laatst der 18e eeuw werd dit geveltype vastgehouden. De macht der konventie maakt daardoor de dagteekening van Dordtsche gevels soms uiterst moeilijk. Op verschillende kaarten der serie is dat geveltype afgebeeld in rijker en eenvoudiger oplossing.

Dan volgen wij de ontwikkeling der renaissance tot steeds strenger vormen, eindigend met PALLADIO's kolossaal-orde.

Bij de statige koopmanshuizen, de paleizen der regenten paste niet meer de schilderachtige tendenz der 16e of 17e eeuw.

Het gebouw waarin nu de „Dordrechtsche Courant" is gevestigd aan het Groote-kerksplein, gevels als Wijnstraat 89 en Korte Engelburgerkade 81, beide uit circa 1660, vertoonen dien deftigen, kloeken bouwtrant. En als wij dan wederom een eeuw verder zien, lost opnieuw een zwieriger pracht, naar Franschen trant, de strenge school van PALLADIO af. Met een tweetal specimen dezer bouwwijze wordt de belangwekkende reeks kaarten besloten.

Architectura Nr. 26. Raadhuisplannen te Rotterdam. Naar aanleiding van het, ook in „De Bouww." (op blz. 178) medegedeelde bericht over den stand der Rotterdamsche Raadhuisplannen en Prof. H. EVERS' bemoeiingen, wordt nogmaals het goed recht eener prijsvraag betoogd.

„Een ware geschiedenis d. d. 1910", een scherp stukje aan het adres van een Amsterdamschen „architect" wien verweten wordt dat hij, geroepen aan het Leidscheplein een groot werk te bouwen, eene copie van een buitenlandsch gebouw leverde.

Internationaal Woningkongres, eenige bijzonderheden uit het referaat van den heer J. H. FABER c. i., over het onderwerp: „Hoe is het bouwcrediet ten behoeve van het algemeen belang te organiseeren?"

Iets over Wapenkunst door A. W. WEISSMAN (slot).

Bouwkundig Weekblad Nr. 27. „Brieven uit België, een praatje over de tentoonstelling.

Prijsvraag Binnenlandsche Exploitatie Mij, met afb. van het bekroond ontwerp van den heer VAN HOYTEMA, B I.

Rapport der Raadhuis-Dam-Commissie.

De Opmerker Nr. 17. De Amsterdamsche Paleis-Raadhuisquaestie. Tegenover elkander worden gesteld de diametraal tegenover elkander staande beoordeelingen van het rapport in de „N. R Ct." (uitermate gunstig) en het „N. v. d. D.", dat het werk der kommissie zeer weinig waardeert en niet voelt voor het denkbeeld het paleis opnieuw tot stadhuis te maken.

De restauratie van de St. Bavo te Haarlem, eene historische mededeeling, ontleend aan de „N. R. C." betreffende de houding der Provinciale Staten van N.-H. ten aanzien der subsidie. In 1874 werd een subsidie-aanvrage geweigerd en sedert is de restauratie geschied met Rijks- en Stadssubsidie. Thans stellen Gedeputeerden voor om voor de laatste restauratie-periode ook een provinciaal subsidie te verleenen van f 2000 's jaars gedurende 8 jaar.

PRIJSVRAGEN, EXAMENS EN TENTOONSTELLINGEN

Eereprijsvraag Architectura et Amicitia 1910.

De termijn van inzending is blijkens bericht der Jury verlengd tot 1 November 1910.

PERSONALIA

Mgr. G. W. VAN HEUKELUM. †

Op den hoogen leeftijd van 76 jaar is op zijne pastorie te Jutfaas overleden Mgr. VAN HEUKELUM, den grooten kenner onzer kerkelijke kunst en archaeologie en ijverig medewerker aan de herleving der katholieke kunst in ons vaderland. Zijn levenswerk is het Aartsbisschoppelijk Museum te Utrecht.

In het „Utrechtsche Dagblad" schreef JAN BROM bij gelegenheid van Mgr. VAN HEUKELUM's gouden priesterjubileum het volgende:

Van beneden af beginnende wist hij vele takken van kunst of kunstindustrie tot nieuw leven te wekken en werd hij de hulp en steun voor beeldhouwers en metaalbewerkers, architecten en decorateurs, glasschilders en meubelmakers, die gaarne naar zijn goeden raad luisterden en zijne wenken opvolgden. Met hen bestudeerde hij de technieken der oude kunstwerken en 't was vooral om daartoe gelegenheid te bieden, dat door hem het Aartsbisschoppelijk Museum werd opgericht, dat thans zoo zeldzame en kostelijke specimen van middeleeuwsche kunst bevat. Die oude kunstwerken waren voor vijftig jaren lang niet zoo in tel als tegenwoordig. Meestal lagen zij als waardeloos goedje op zolders en in kelders weggestopt. Men had toen geen oog voor het vele schoone, dat in die werken ons is bewaard gebleven en menigmaal, ook van hooggeplaatsten en zeer beschaafden, moest VAN HEUKELUM een schamperen lach of spottend gebaar verduren om zijn rusteloos bijeengaren van wat toen algemeen veracht werd. Maar VAN HEUKELOM, helderder kijkend dan zijne bespotters, wist wat hij wilde en zijne volharding bereikte haar doel. Omstreeks 1869 kon het Aartsbisschoppelijk Museum aan de Nieuwe Gracht worden geopend. In den loop der jaren werd door schenking, voor de grootste helft van den stichter zelf, voor een ander groot deel ook van den eminenten, Aartsbisschop en kunstbeschermer wijlen Mgr. A. I. Schaepman, de verzameling belangrijk uitgebreid.

En aan de zorgzame waakzaamheid en het onvermoeid streven van Mgr. HEUKELUM dankt Utrecht nu eene collectie oude kunstwerken van den eersten rang, die, hoe slecht en benauwd ook de localiteit zij waarin deze is geborgen, jaar in jaar uit steeds meer vreemdelingen trekt naar onze goede stad; eene collectie, die in de meeste Europeesche talen werd beschreven en geroemd.

'S-GRAVENHAGE. De schoonheids-commissie benoemde tot voorzitter de heer D. E. C. KNUTTEL c. b. i. en tot secretaris is aangewezen de heer P. BAKKER SCHUT c. i.

IXE JAARGANG No. 28 13 JULI 1910

DE BOUWWERELD

RED.: J. H. W. LELIMAN B.-I. AMSTERDAM. UITGEVER: F. VAN ROSSEN

ECHO'S. III

Amsterdamsch palenwee.

In het moderne stadsbeeld wordt een groote rol gespeeld door palen van alle mogelijke bestemming. Zij zijn een faktor die men niet straffeloos buiten beschouwing kan laten. Onze straten en pleinen zijn zoo dicht als speldekussens beprikt met opstijgpunten van de telefoon, met masten voor de electrische verlichting, met palen voor de tramgeleiding.

Op het Leidscheplein te Amsterdam telt men, om een enkel voorbeeld te noemen, sauf-erreur, niet minder dan: 12 palen voor de elektrische verlichting in 3 modellen, 18 palen voor de elektrische tram, 20 gaslantaarns, benevens: een krantenkiosk, twee tram-abri's, twee drinkfonteinen, kabelhuisjes en een aanplakbord. Het Leidscheboschje schijnt in de gedaante van ijzeren staken hier herrezen.

En zoo is het op meerdere plaatsen. Men bedenke daarbij dat deze palen meestal onregelmatig en willekeurig door elkander worden gezet zonder dat bij de verdeeling eenige rekening met het artistieke totaaleffekt gehouden schijnt. Iedere dienst plaatst de zijne waar het hem belieft. Dikwijls was door eenig meerder overleg een veel beter totaal-effekt bereikbaar geweest.

Het gezicht op het aardige korenmetershuisje aan de N. Z. Kolk te Amsterdam bijv. is ongenietbaar gemaakt door de plaatsing van een telefoonpaal, die gevoegelijk en zonder iemand of iets te hinderen, op 30 Meter afstand had kunnen staan.

Dergelijke voorwerpen strekken nooit tot sieraad. Zij kunnen echter in het moderne leven niet meer gemist worden, zoodat wij gehouden zijn „to make the best of it".

Dat is op verschillende manieren beproefd. Toen de Duitsche keizer verbood dat de gemeente Potsdam op de „Lange Brücke" tegenover het Stadtschlosz tramgeleidingen liet spannen, zou dat verbod der gemeente zijn te staan gekomen op minstens 10 miljoen Mark voor den aanleg van een nieuwen weg. De keizer liet het verbod toen vallen op voorwaarde dat de masten bijzonder fraai zouden worden. De hof-architekt Ihne ontwierp toen de masten, met het resultaat dat de politie ze veel te groot vond en weer liet veranderen. Terughouding en beperking bleken over het algemeen tot fraaier resultaten te leiden dan eene versieringszucht die de aandacht wil trekken. Duidelijk wordt dit aangetoond door de eenvoudige masten van de Amsterdamsche tram, die zich geheel onopvallend in het stadsbeeld voegen.

De ware gentleman, zoo wil eene definitie, zal het drukste Londen doorkruisen zonder aan iemand op te vallen. Ook gentlemanlike kunst zal overeenkomstige bescheidenheid betrachten door zich vrij te houden van tirlantijnen.

Berlage heeft voor het Stationsplein gekombineerde tram- en lichtmasten ontworpen, die mede in en door hun eenvoud uitermate gunstig afsteken bij de fabriekswaar die men op dat gebied doorgaans moet genieten. Dat scheen een goed begin. Het begin vond evenwel geene voortzetting. Men zie bijv. de monsterachtige kandelabers die sedert, op het Sophiaplein en elders, ten dienste der elektrische verlichting verrezen.

Wel zijn door enkele Duitsche fabrieken modellen van meer artistieke waarde in den handel gebracht. Het schijnt echter dat — toch niet onder den drang eener zuinigheid die herinnert aan het „penny wise and pound foolish? — dergelijke modellen het afleggen tegen de gewone palen die in poenige krullen eindigen en opgedirkt zijn met aangeschroefde banden en rijk geprofileerde ringen, die, wel verre van tot sieraad te strekken, de opgaande lijnen op zinlooze wijze onderbreken.

Eenige jaren geleden heeft in den Amsterdamschen Raad het lid L. Simons, natuurlijk tevergeefs, aangedrongen op een smakelijker model lantaarnpaal. Wie der raadsleden bepleit nu althans eens de mogelijkheid ook aan andere palen aesthetischen vorm te geven.

Wat men thans op het Damrak ziet gebeuren, wijst er weer eens op hoe weinig eenheid en onderling overleg blijkbaar tusschen de verschillende gemeentelijke diensten bestaat.

Het Damrak zal elektrisch verlicht worden. Instede nu de daarvoor noodige masten van eenzelfde type te nemen als die van de elektrische verlichting op het Stationsplein, of van de trampalen langs hetzelfde Damrak, doet de gemeente hier weer een allerordinairst, verouderd en dwaas model lichtmast plaatsen.

Dat wijst op eene bedroevend groote mate van onverschilligheid bij de betrokken autoriteiten. Zou werkelijk niemand hunner eens overwogen hebben dat Amsterdam zich toch nog wel de weelde van een weinig meer artistieke distinktie op dezen hoofdtoegangsweg mocht getroosten?

Zoo men wil betreffen dergelijke bemerkingen slechts „kleinigheden". Dat moge waar zijn, maar dergelijke kleinigheden zijn karakteristiek voor den geest van het geheel. Bovendien bepalen dergelijke kleinigheden — en zij zijn talrijk! — toch te samen een artistiek karakter.

Onverschilligheid in dergelijke kleinigheden kan nog van meer belang zijn dan onverschilligheid in het groote, waaraan het, o. a. blijkens de stichting van de gasfabriek aan den Amstel, trouwens evenmin ontbreekt. Want die kleinigheden herhalen zich dagelijks en overal. Honderd speldeprikken te ontvangen is hinderlijker dan zich eens in den vinger te snijden. Bovendien, met hoe geringe moeite zijn die kleinigheden te vermijden. Een weinig goede wil, een weinig belangstelling bij de leidende personen, meer is niet noodig. Een beetje oplettendheid, een beetje medegevoel, is dat soms te veel gevergd?

HET KARAKTER DER ENGELSCHE KUNST

Geschichte der Kunst in Gross-Britannien und Irland von Sir Walter Armstrong, Direktor der National-Galerie von Irland. Mit 600 Abb. und 4 Farbentafeln. Julius Hoffmann. Verlag. Stuttgart. 1909. (Geb. 6 Mark).

Als eerste deel eener reeks die verschijnen zal onder de leuze „Ars una, species mille", zag onlangs eene door Sir Waller Armstrong geschreven geschiedenis der Engelsche kunst het licht. De Engelsche kunst geniet over het algemeen weinig bekendheid. Er bestaat een zekere neiging haar te onderschatten, welke gevoed wordt door onbekendheid en harerzijds onverschilligheid uitlokt. Dat oordeel is niet billijk. Deze geschiedenis der Engelsche beeldende kunsten in haar vollen omvang, bouwkunst, schilder-, graveer-, ets-, teeken-, beeldhouwkunst, en kunstnijverheid geeft een, voor velen ongetwijfeld nieuw en verrassend denkbeeld van den rijkdom der Engelsche kunst. Een rijke voorraad illustraties, zeshonderd afbeeldingen en een viertal kleurendrukken, licht den tekst toe.

Armstrong toont zich een groot bewonderaar der Engelsche kunst, 'tgeen hem evenwel niet weerhoudt als het pas geeft ook onafhankelijke kritiek te oefenen. Het boek reikt vanaf de oudste vóór-historische en keltische perioden tot onze dagen. De ontwikkeling der Engelsche kunst in haar onderlingen samenhang en haar verband met de kunstbeweging van het vaste land is hier voor het eerst systematisch saamgevat.

Dit boek, prettig geschreven, keurig van uitvoering en matig van prijs, zal de Engelsche kunst, en de Engelschen bouwkunst meer in het bijzonder, recht doen wedervaren door bekendheid met haar wezen en eigenaardige schoonheid te verspreiden.

Als een specimen volge hier eene vertaling der voorrede waarin de schrijver een beknopt overzicht geeft van het wezen der Engelsche kunst.

* * *

De geschiedenis der kunst op de Britsche eilanden — die nog moet worden geschreven — zal de geschiedenis zijn van een kunst die dikwijls tegengehouden en ook dikwijls in den gang harer ontwikkeling is afgeweken. De monumenten, die behouden zijn, spreken de al te vaak gehoorde bewering tegen, als zouden de ongelijkmatig gemengde rassen der bewoners van Engeland, Schotland en Ierland uit der aard onaesthetisch aangelegd zijn en niets of weinig hebben gegeven, wat den geschiedschrijver eenigermate kan boeien, wanneer zij aan zichzelf zouden zijn overgelaten. Zeer zeker komt de roem voor de belangrijkste scheppingen van hun artistiek verleden toe aan de keltische en latijnsche elementen van het Britsche volk, maar ten slotte vormen toch deze keltische en latijnsche elementen een integreerend bestanddeel van van het Britsche ras. Wij hebben evenveel recht, op hunne werken trotsch te zijn, als op de politieke talenten, die wel in rechten lijn afstammen uit de germaansche droppels van hun bloed. Onmogelijk kan men de artistieke begaafdheid van een volk loochenen, dat monumenten naliet als die der vroeg-christelijke kunst in Ierland, de prachtige kerken, die dezen grond van Britannië van Chichester tot Elgin bedekken, de handschriften der 12de, 13de en 14de eeuw en de handborduursels van dienzelfden tijd, de scheppingen van den perpendikulair-stijl, de miniatuurtjes, die in groote getale in de dagen van Hilliard tot die van Cosway ontstonden, de renaissance architektuur van Inigo Jones, Wren en hunne leerlingen, de kunst der groote portretschilders der 18de eeuw en de landschapschilders, hunne navolgers. Zelfs vele scheppingen der gothische renaissance in de 19de eeuw zouden hier ook genoemd kunnen worden. Mag deze beweging ook een afdwaling zijn, mag zij dan ook meer op archaeologische dan op artistieke grondslagen opgetrokken zijn, zij heeft ons toch een reeks gebouwen geschonken, waarin de vormen der gothiek in samenhangend geheel opnieuw herleefd zijn, eenige grootsche kolossale gebouwen zooals het Westminsterpaleis, die in verband met den tijd en de snelheid waarvan haar ontstaan, ware wonderwerken zijn. Als bewijs voor den artistieken aanleg van het Britsche ras kunnen zelfs nog latere perioden getuigen. Heeft zich ooit een volk sneller uit het moeras van een onartistiek bestaan opgewerkt, dan de jongere engelsche en schotsche architekten uit den chaos der krankzinnige architektuur, die in Engeland nog voor twintig of zelfs tien jaar heerschte? Al is dit ontwikkelingsproces nog niet ten einde, zoo is het toch ver genoeg gevorderd om te getuigen dat de

Britsche bouwkunstenaars onder gelukkige omstandigheden inderdaad nog iets van den geest van JONES en WREN in zich hebben en om te doen vermoeden, dat zij, indien hen gelegenheid en vrijheid gelaten worden, in hunne werken beide groote meesters kunnen naderen.

Voor elk van onze gelukkige tijdperken en arbeidsvelden zijn wij in staat werken van den eersten rang te noemen. De overblijfsels der Keltische kunst, die men in het bijzonder in Ierland gevonden heeft, kunnen door niets in hun soort geëvenaard worden. De twee en een halve eeuw die de geboorte, het worden en den ondergang der gothische architektuur zagen, hebben niets volmaakters gegeven dan het interieur der Westminster Abbey of het noordoostelijke deel van de kathedraal te Salisbury of het geheele ontwerp van die te Lincoln, niets eigenaardigers dan de kapellen van HENDRIK VI en HENDRIK VII. De renaissance architektuur heeft niets schooners voortgebracht dan het eerste ontwerp van INIGO JONES voor Whitehall en van CRISTOPHER WREN voor de St. PAUL. Nauwelijks behoeven wij de schilders der 18de eeuw of zelfs de lange reeks van miniatuurschilders van de regeering van HENDRIK VIII tot den tijd van GEORGE III te noemen, want zij hebben alle reeds hunne plaats in de geschiedenis der britsche kunst gevonden. Toch mogen we nog daaraan herinneren, dat onder de overblijfselen van het kunsthandwerk uit den gothischen tijd nog genoeg scheppingen zijn die bewijzen, dat de metaalbewerker, de verluchter van handschriften, de glasschilder, de borduurder, zelfs de steenbeeldhouwer in Engeland met nauwelijks geringer succes bezig was dan in de andere landen. Vergeleken met die van het vasteland zijn de behouden werken van die soort wel weinig in aantal, maar uit hun artistieke waarde is op te maken dat zij de resten zijn van een zeer uitgebreide werkzaamheid.

Hoe komt het dan, dat hunne monumenten zoo schaarsch en de draden der ontwikkeling soms zoo moeilijk te volgen zijn. Drie oorzaken zijn er voor, die tot elkander in nauwste wisselwerking staan. De eerste is de ligging als eiland, ten tweede het insulaire volkskarakter — „ieder Engelschman is een eiland op zichzelf" — ten derde het samentreffen van politieke en godsdienstige omwentelingen met de kritieke momenten in de artistieke ontwikkeling. Een zorgvuldige analyse zou deze drie oorzaken gemakkelijk tot een enkele kunnen doen samensmelten en bewijzen, dat aan alle eigenaardigheden der artistieke zoowel als der politieke geschiedenis eenvoudig het bestaan van het Kanaal de schuld draagt. Het is echter voor mijne taak voldoende, later te beginnen en een poging te doen er eene voorstelling van te geven hoe elk dezer drie momenten op de ontwikkeling der Britsche kunst en het behoud harer werken invloed hebben uitgeoefend.

Over de ligging als eiland behoeven wij niet veel woorden te gebruiken. Aan haar danken de Engelschen het nationale karakter, dat hun kunst vanaf den donkersten vóórtijd kenmerkt. Zonder het Kanaal waren zij eenvoudig een Fransche provincie of Frankrijk een provincie van Engeland geworden en slechts zwakke en delicate nuances, die alleen den kenner het verschil tusschen zekere groepen ééner school doen zien, zouden de uitstraling der kunst van haar middenpunt aantoonen. Enkele schrijvers beweren dat Engeland niettegenstaande het Kanaal slechts een Fransche provincie vormt, tenminste op het gebied der architektuur. Dat is in zekeren zin ten deele waar, doch slechts in zóóver als alle artistieke bewegingen het karakter van het provinciale aannemen, zoodra zij haar oorsprong verlaten hebben. Doch zelfs deze erkenning moet nog beperkt worden want een groot deel der Engelsche gothiek vindt in het geheel geen wortel in Frankrijk. Het vroegste rijpe monument van de voltooide gothiek staat niet in Frankrijk, maar in Engeland en ademt geen Franschen maar een Engelschen geest en zijne details zijn absoluut Engelsch en niet zoo rijk en zoo weelderig als bij de bouwmeesters van St. Denis, Parijs, Sens of Chartres.

Den geheelen toestand drukken wij wel het beste uit als wij zeggen: dat wat men gothische kunst noemt eene uiting is, die ontstond uit de behoeften, de omstandigheden, de wenschen der naties die tegen het einde der middeneeuwen in het Noordwesten van Europa woonden.

De vooruitgang kwam dan hier dan daar te voorschijn. Noord-Frankrijk was reeds toenmaals, evenals nu, veel werkzamer dan de naburige landen, was eerder tot het brengen van een offer bereid, had een fijner gevoel voor opbouw en voor konstruktieve logika en bezat een grooter schat van uitstekend materiaal. Daarom kon het meer vooruit schieten in de algemeene ontwikkeling dan de overige landen. Dit alles echter bewijst in het geheel niet, dat alleen in Frankrijk de stijl levensvatbaarheid bezat, dat slechts daar alleen bedrijvige krachten aan de vorming van een stijlgedachte bezig waren, terwijl men overal elders slechts de sporen dezer meesters volgde en in het beste geval treurige navolgingen leverde. Ware dat het geval geweest, dan zou de architektuur der middeleeuwen zonder moeite te overzien zijn. Wij hadden dan slechts het ontstaan der vormen op het Ile-de-France na te gaan en hun langzaam verval tijdens hun afwijken van het centrum te volgen. Dan zou de gothiek in Engeland slechts een zwakke weerschijn zijn van die in Frankrijk en zou zij in het geheel geen individueel karakter bezitten [1]).

Inderdaad echter is hare individualiteit buitengewoon sterk. Ziet men niet op de grondprincipen der stijl en op de vormen, die door haar ontstaan zijn en die min

[1]) De geschiedenis der moderne vrouwenkleeding is een goede illustratie eener artistieke beweging, die van een centrum uitgaat; hare geboorteplaats is Parijs, waar zij de natuurlijke uiting is van een volk. Hoe verder zij zich van de Rue de la Paix verwijdert, hoe ontzielder en onzelfstandiger ze wordt; hoewel ze toch steeds de Fransche vormen behoudt.

KANTINE EN WERKPLAATSEN DER LUFTSCHIFFBAU ZEPPELIN G.M.B.H. FRIEDRICHSHAFEN ARCH. P. J. MANZ (STUTTGART)
(ZIE BLZ. 228. „DER INDUSTRIEBAU". — LEIPZIG. — CARL SCHOLTZE. VERLAG)

of meer noodzakelijk zijn, dan verschilt de Engelsche gothiek evenveel van de Fransche als de schilderkunst in Venetië van die van Florence.

Het doel, dat zij beoogen, ligt zoover uit elkander, dat in negen van de tien gevallen de schoonheden eener Engelsche kerk, beantwoorden aan de fouten van een Fransche kerk en omgekeerd. Hare methoden wijken zoo duidelijk van elkander af, dat wij bijna bij ieder detail op het eerste gezicht de nationaliteit van het bouwwerk kunnen bepalen waaraan het voorkomt. Om kort te gaan wij bezitten ieder denkbaar bewijs, dat de gothiek in Engeland evenveel waarde heeft als product van de gegeven omstandigheden als die in Frankrijk. Het konstruktieve gevoel der Engelschen staat niet gelijk aan dat der Franschen. De eersten voelen niet zoo diep als de laatste de noodzaak om middel en doel in den vorm te doen samenvloeien. Geen Engelsch architekt heeft ooit konstruktieve durf met artistieke uiting zoo glansrijk vereend als geschiedde te Amiens, maar in Engeland is ook evenmin een voorbeeld te vinden van een overprikkelde artistieke eerzucht, als belichaamd is in den aanleg van het koor van Beauvais.

Om kort te gaan, de Engelsche architektuur der middeleeuwen heeft haar eigen karakter, haar eigen schoonheden en tekortkomingen, haar eigen meesterwerken en mislukkingen, die evenals andere monumentale overblijfselen uit dien tijd bewijzen, dat het eilandenvolk zich niet wezenlijk onderscheidt van de vastelandsvolken, in zoover er sprake is van ingeboren aesthetisch streven en kunnen. Engeland had verscheiden architekten die den stijl waarin ze schiepen even volkomen meester waren als de taal waarin zij spraken. Nu en dan drongen nieuwe denkbeelden van buiten af door.

Hier en daar vond een rondtrekkend handwerksman uit een of ander zuidelijk land den weg tot hen en hunne eigen bouwheeren, bischoppen en adelijken, plachten hun eerzucht aan te vuren door verhalen van artistieke werken in vreemde landen. Niettegenstaande dat alles verloren zij niet hun eigen dialekt en als zij die kerkelijke en profane bouwwerken schiepen die over het geheele land verspreid zijn, dan volgden zij slechts die nationale instinkten, die aan de Britten van toen als tot op onzen dagen eigen zijn.

(Slot volgt.)

PORTIERSWONING DER LUFTSCHIFFBAU ZEPPELIN G. M. B. H. FRIEDRICHHAFEN. ARCH. PROF. PAUL BONATZ (STUTTGART)
(ZIE BLZ. 228. „DER INDUSTRIEBAU". — LEIPZIG. — CARL SCHOLTZE. VERLAG)

HET RESTAUREEREN VAN OUDE BOUWWERKEN

De vraag welke beginselen bij de restauratie van oude bouwwerken hebben te overwegen, houdt bij voortduring de gemoederen van artisten en archaeologen bezig. Hoe langer zoo meer wordt het standpunt verlaten dat een restaureerend architekt, het hem toevertrouwde monument zou mogen wijzigen naar eigen inzichten; dat hij het zou mogen aanvullen met aanbouwen zij 't ook „in stijl" maar dan toch van eigen ontwerp, of zuiveren van toevoegingen, die sedert de stichting in andere bouwstijlen dan die van het aanvankelijke monument, werden gemaakt.

Restaureeren werd hoe langer hoe meer eensluidend geacht met door onderhoud behouden van den bestaanden toestand opdat het monument in de eerste plaats zijne volle beteekenis als historisch dokument zou bewaren. Niets, geen onderdeel noch ornament mocht worden opgeofferd aan een streven naar stijlzuiverheid. Verder gaande, werd betoogd dat, geheel op dezelfde wijze als in vroeger eeuwen elke vergrooting van een bestaand bouwwerk, elke aanvulling van zijn meubilair of verrijking van zijne ornamentatie gehouden werd in den stijl van den eigen tijd, ook de kunst der 20ste eeuw zich in zulke gevallen moest doen gelden.

Zoover echter volgen nog slechts weinigen de nieuwste opvatting op het gebied der „Denkmalpflege". En toch ligt die konsekwentie geheel in de lijn en is zij volkomen rationeel.

Duitschland is op het oogenblik het toonaangevend land. Frankrijk en zijn dienst der „monuments historiques" wordt ons niet langer ten voorbeeld gehouden. De daar overheerschende opvatting van VIOLLET-LE-DUC, wordt thans vrijwel algemeen als verderfelijk beschouwd en gelijk geacht met eene vernietiging der dokumentaire waarde van oude monumenten.

Lijnrecht tegenover hem staat de leer van JOHN

Ruskin. Aarzelt de school van Viollet-le-Duc niet tot algeheele vernieuwing over te gaan, wordt een naar hare beginsels gerestaureerd monument feitelijk een totaal nieuw werk in vermeend oorspronkelijken stijl doordien hare aanhangers wanen dat zij zich kunnen terugplaatsen in den geest die de oude scheppingen deed ontstaan, Ruskin daarentegen vermaant in hartstochtelijke bewoordingen om liever te laten instorten dan de hand aan het oude monument te leggen.

Tusschen beide uitersten ligt een middenweg. Het geldt dien te bepalen. Zaak is om, zonder de historisch-dokumentaire noch de artistieke beteekenis van het monument aan te tasten, een oud monument zoodanig te herstellen dat zijn voortbestaan verzekerd zij.

Wij moeten bereid zijn het monument te aanvaarden in de gedaante waarin het historisch geworden is.

Wanneer wij thans staan voor menig dier restauraties, welke door een vroeger geslacht om het zeerste werden bewonderd, dan luidt gemeenlijk ons oordeel gansch anders. Het kritisch vermogen is gescherpt door nauwgezetter vormenstudie en vooral door verdiept begrip van den geest der oude werken. Wij zijn er thans van doordrongen dat het eene dwaling is en moet zijn, zoo de bouwmeester der XXste eeuw meent zijn tijd dermate te kunnen verloochenen dat zijn werk eene voortzetting of aanvulling, laat staan eene verbetering, kon zijn van de scheppingen zijner romaansche of gothische voorgangers. Wij kunnen waardeeren de goede bedoelingen waarmede de oude monumenten door eene voorgaande generatie werden opgeknapt, maar tevens het resultaat bejammeren. Apenliefde noemen wij thans hetgeen geschiedde.

„Een oud, in den loop der jaren veranderd bouwwerk kan men vergelijken met een oorkondenboek waarin elk tijdperk zijn handschrift heeft geplaatst. Elk tijdperk kan op zijn recht aanspraak maken. Men mag dus zijn toevoeging niet zonder dwingende reden verwijderen. De zorg voor een bouwwerk moet in de eerste plaats bestaan in het onderhouden." Dit aldus door Prof. Mohrmann (Hannover) geformuleerd restauratie-beginsel is het grondbeginsel der nieuwere richting.

Wij betreuren het zoo, ter wille van zgn. stijlzuiverheid, verwijderd werd het fraaie Renaissance of Barok meubilair uit onze gothische kerkinterieurs.

Zal het thans nog verdedigd worden dat een fraaie oude kerkspits werd gesloopt en door een „nieuw-oud" werk vervangen om geene andere reden dan dat zij, als Renaissance kunstwerk, niet zou thuis behooren op een middeleeuwsch bouwwerk?

Niet zelden echter triomfeert nog de oude romantische school. Maar krachtiger uit zich steeds het verzet. Een uitbreiding der restauratie die van den „Friedrichsbau" van het Heidelberger slot een oogkwelling maakte, tot den prachtigen „Otto-Heinrichsbau" is onder het algemeene protest verijdeld, n'en déplaise den duitschen keizer. Men ziet in de door hem doorgedreven restauratie van den Hoh-Königsburg niet meer dan eene kostbare „Spielerei", die, zonder ons inderdaad een authentiek beeld van het oude kasteel te geven, de waarde zijner bouwvallen voor de kennis der middeleeuwsche militaire bouwkunst vernietigde.

Het ligt in den aard der zaak dat juist de beroemdste, de meest de aandacht trekkende bouwwerken het eerst slachtoffers werden van de goed bedoelde maar averechtsche zorg der restaurateurs.

Hoe weinige kerken of sloten zijn nog ongerept en bezitten aldus nog hunne volkomen authentieke beteekenis? Er zijn monumenten waarvan men veilig zeggen kan dat de restauratie hunne historisch-artistieke waarde op minstens dezelfde radicale wijze heeft vernietigd als eene algeheele slooping het had kunnen doen. Waar de monumentenzorg in toenemende mate geacht wordt een plicht der beschaving te zijn en ook in ons land de belangstelling in deze materie toenemende is, is eene gedachtenwisseling over restauratie-beginselen ongetwijfeld van actueel belang. Evenwel, men vergete daarbij niet dat voor vele onzer oudere monumenten, en daarbij ook zeer belangrijke, het vraagpunt geene of geringe praktische beteekenis bezit, doordien zij doorgaans reeds gerestaureerd — verrestaureerd zeggen anderen — zijn. De wisseling van inzicht komt dus voor hen te laat. Maar toch verdient de aandacht te vallen op de behandeling van het onderwerp „Restaureeren oude bouwwerken" in de op 1 Juli te Gouda gehouden jaarvergadering van den „Nederlandsch Oudheidk. Bond". Al kan de praktische beteekenis dier behandeling om de bovengenoemde reden niet zóó groot meer worden als men misschien wenschen mocht, zij kan nog veel kwaad voorkomen — bijv. mogelijke romantische fantaziën besnoeien — en anderzijds ook de waardeering voor vele der vroegere restauraties tot juister peil helpen terug brengen. En ook dat laatste kan zijn nut hebben.

Ter vergemakkelijking van de discussie in de vergadering had het bestuur van den Bond aan de heeren Jos. Th. J. Cuypers c.b.i. en Prof. Dr. W. Vogelsang verzocht prae-adviezen uit te brengen. Wij zullen die belangrijke stukken — ontleend aan de Juli-aflevering van het Bonds-Bullitin — hieronder doen volgen:

(Wordt vervolgd.)

SPREUKEN EN CITATEN

Wanneer de kunsten zich uit een eenvoudigen natuurtoestand of uit een barbaarsche verdorvenheid langzamerhand verheffen, dan bemerkt men, dat ze trapsgewijze trachten een harmonie te bereiken, waardoor voortbrengsels van zulke overgangstijdperken in hun geheel beschouwd, hoewel onvolkomen, ons toch eene bepaalde stemming afdwingen.

Absoluut noodzakelijk echter is de eenheid die

heerschen moet op het hoogtepunt der kunst. Krijgt de bouwmeester het gevoel, dat zijne werken zich door hunne edele, eenvoudige, duidelijke vormen bevestigen moeten, dan zal hij naar beeldhouwers zoeken, die in denzelfden geest werken. In zulk een bond zal de schilder zich ook aansluiten, en daardoor wordt de steenhouwer, de metaalgieter, de houtsnijder, de meubelmaker, de pottebakker, de smid en wie niet al, geleid mede te werken om een gebouw te voorschijn te roepen, dat ten slotte door den borduurder en den wever tot een behagelijke woning wordt voltooid, allen in eendrachtelijken zin.

GOETHE.
(Kunst und Altherthum.)

GEMENGDE BERICHTEN

Een vette betrekking. Gemeente-Architect. Burgemeester en Wethouders van Zwollerkerspel roepen gegadigden op voor de betrekking van Gemeente-Architect, waaraan is verbonden eene jaarwedde van f 700, plus eene toelage van f 100 voor reiskosten.

Ofschoon de titularis steeds voor de gemeente disponibel moet zijn, zoo is het hem veroorloofd particuliere werkzaamheden te verrichten, waarvoor voldoende tijd overblijft.

Vereischten zijn: grondige bekendheid met het aanleggen en onderhouden van wegen en werken, stichten en onderhouden van gebouwen, het maken van begrootingen en bestekken, het stellen van rapporten en het uitbrengen van adviezen, meer speciaal die, betrekking hebbende op de uitvoering der Woning- en Gezondheidswetten, Drankwet, de Provinciale reglementen op de wegen en waterleidingen en de gemeentelijke Bouwverordening; met het toezicht op de werken, hieruit voortvloeiende, is hij belast.

Leeftijd ongeveer 30 jaar, bekwaam wielrijder, woonpl. Zwolle.

Indien persoonlijke kennismaking wordt verlangd, zullen de sollicitanten daartoe worden uitgenoodigd.

Stukken franco ter Secretarie vóór 15 Juli e. k.

Een Afrikaansch Colosseum. In „De Amsterdammer" van 10 Juli schrijft de heer H. VAN KOL over „Een Afrikaansch Colosseum" te El-Djem in Tunis. De beide afbeeldingen die het artikel vergezellen ondersteunen echter de vergelijking niet. Het Romeinsche Colosseum wint het in architectonische beteekenis, in grootheid en grootschheid, in omvang zoowel als in pracht van verhoudingen verre van het Afrikaansche.

Heimatschutz. Bruggenbouw en natuurschoon in Beieren. Door de beiersche regeering is een voorschrift uitgevaardigd dat elders navolging verdient en zeker vooral in ons waterland. Het voorschrift betreft n.l. de harmonie die bestaan moet tusschen de bruggen en het landschappelijk karakter. De aanschrijving luidt als volgt:

„De brug-ontwerpen, vervaardigd door de wegen- en stroombureaux, hebben dikwijls eene eenvormig en schablone-achtig karakter. Zij houden dikwijls veel te weinig rekening met het landschapsbeeld en in het bijzonder ook met hunne omgeving in steden.

„Met name worden in den laatsten tijd bij den gewapendbetonbouw, die de uitsluitende ijzerkonstruktie vervangt, de strakke konstruktie-vormen te veel op den voorgrond gesteld in strijd met de eischen der schoonheid. Bevredigende oplossingen kunnen slechts bereikt worden door het samengaan van architektuur en ingenieurskunst."

Op grond van die overweging worden de genoemde waterstaatsbureaux aangeschreven om zich bij het bepalen der uitwendige vormen te verzekeren van de medewerking der bouwkundige bureaux, in alle gevallen waarin de brug òf een monumentaal karakter vertoont, òf haar gedaante van invloed kan zijn op het plaatselijk of landschappelijk aspect.

De 2e klei-, cement- en kalk nijverheidstentoonstelling te Berlijn. Deze tentoonstelling, waarover wij eenige maanden geleden een kort berichtje gaven, is geopend. In het „Zentralbl. der Bauverw." Nr. 52, komt een artikel met afbeeldingen voor, dat een denkbeeld geeft van de belangrijkheid dezer tentoonstelling. Zij beslaat een terrein van 10 H. A.

Bij het onderwerp is ook betrokken de fijn-keramiek; het porcelein (in 1910 valt het tweede eeuwfeest van de ontdekking van het porcelein in Duitschland door BÖTTGER); de vuurvaste, geluid- en temperatuur isoleerende stoffen; de teer, asphalt en bitume-industrie. Bovendien zijn de machines en de winning der grondstoffen vertegenwoordigd.

Te oordeelen naar de afbeeldingen maakt de tentoonstelling die ongetwijfeld hoogst belangrijk is voor den vakman, geen erg aantrekkelijke indruk. In het bijzonder valt het romeinsche huis tegen, waarin de retrospectieve afdeeling der tentoonstelling is bijeengebracht. Het traditioneele kerkhof, dat tegenover op geene tentoonstelling die zich respecteert, mag ontbreken, mist alle innigheid en fijnheid; het hoofdgebouw maakt een schuurachtigen indruk; de terreinen zijn schaduw- en boomloos.

Enkele gebouwen, ontworpen door artisten van naam, als BRUNO MÖHRING, HART & LESSER, SCHILLING & GRAEBNER, HASAK, PETER BEHRENS, trekken meer de aandacht.

De tentoonstelling moet een ook door zijn volledigheid, allerbelangrijkst geheel vormen, en de vakgenoot die Berlijn bezocht, zal goed doen een bezoek aan deze tentoonstelling op zijn reisprogramma te brengen.

Het adverteeren door architekten is ter sprake gekomen in de „Vereinigung Berliner Architekten". De vereeniging waarvan de bekende architekten in Berlijn bijna zonder uitzondering lid zijn veroordeelde eenstemmig de toenemende gewoonte van architekten om zich in dagbladen en vakbladen van terreinspeculanten aan te bevelen voor het gratis leveren van plannen. Aangezien de architekt bestaat van het honorarium voor zijn teekenwerk, moet hij, als dit uitblijft, zich schadeloos stellen op andere wijze die dan niet steeds den toets der kritiek kan doorstaan.

Veroorloofd was alleen eene eenvoudige annonce, mededeelend dat de architekt zich voor de een of andere soort bouwkundig werk aanbeveelt, natuurlijk tegen de gewone belooning.

WEENEN. De Votivkirche, die volgens ontwerp van VON FERSTEL gesticht werd ter herinnering aan de ontkoming van keizer FRANS JOSEF aan een aanslag, moet reeds gerestaureerd worden, hoewel het gebouw nauwelijks een menschenleeftijd oud is. De restauratie zal een belangrijken omvang nemen, meerdere jaren duren en groote kosten veroorzaken.

BOEK EN TIJDSCHRIFT

De Plant in de historische stijlen en decoratieve kunst door J. Kuyper. M. HOLS, den Haag (ingen. f 2.40, geb. f 2.90).

Toen de schrijver de copy van dit boek ontijdig uit handen gaf, was zijn zelfkritiek ongetwijfeld een oogenblik ingesluimerd. In tekst en illustratie immers is dit werk — het moge, naar de schrijver in zijn voorwoord verzekert, eene leemte aanvullen voor hen, die zich voorbereiden voor de Middelbare teekenakten — van groote onvolledigheid en zeldzame oppervlakkigheid. Wie inderdaad de rol van de plant en het daaruit afgeleide ornament in de historische stijlen en de decoratieve kunst wil leeren kennen, zal met dit geschrift van den heer KUYPER niet ver komen.

Voorts zijn lijsten met jaartallen, gebeurtenissen, namen en personen, die belangrijk zijn in verband met de kunstgeschiedenis aan het werk toegevoegd. Waartoe? Zij zijn in dit speciale werk niet op hare plaats en waren in alle opzichten beter achterwege gebleven. Hier immers treft eene aan het ongeloofelijke grenzende slordigheid. Op goed geluk sloegen wij op blz. 88 en 89 met namen van Italiaansche kunstenaars. Wij vonden daar de volgenden vermeld:

Ghisberti, Bruneleschi, Duccei, Masaccio, Fra Engelico, Michelazzo, Guiliano de ste Galla, Rosellino, Girlandajo, Bourgognone, Verrochio, l Sansovino, Govanni da Bologna, Segnoreli, Jacopa Bellini, Leonard da Vinci, Georgione, Garacci, Tiepola, Salvaton Rosa, Palladia, Scammozzi, Berninini, Carlo Moderna, Marchesi, Boromini.

Wij laten buiten beschouwing of het juist is CANOVA en MARCHESE in één rubriek „Meesters der Italiaansche Renaissance" te plaatsen met LEONARDO DA VINCI en TITIAAN of om MICHEL ANGELO bij de vroeg-Renaissance te rangschikken. Wij vragen niet of in een studieboek namen als CELLINI, als PALLADIO tout-court niet te beknopt zijn. Wij zullen niet twisten over de vraag of niet belangrijke namen ontbreken. Wij wijzen er ook niet op dat dezelfde kunstenaar onder hetzelfde hoofd tweemaal — met andere spelling — voorkomt, noch dat BATTISTA TIEPOLO bij de bouwmeesters is geplaatst of dat van SERLIO en

Scamozzi de geboorte- en sterftejaren toch waarlijk niet onbekend zijn, etc. etc.; maar wij vragen ons wel af of 26 drukfouten op ongeveer het dubbele aantal namen niet een weinig te veel is.

De lust bekroop ons niet de jaartallen te kontroleeren of andere lijsten in detail na te gaan, maar reeds bij vluchtige kennisname treffen ons hier dezelfde slordigheden, bijvoorbeeld **E.** Semper en **G.** Schinkel. Gottfried Semper en Karl Friedrich Schinkel zijn blijkbaar de eenige der opgesomde architekten der 19e eeuw die een voornaam bezaten, maar voor beide wordt die voorletter foutief medegedeeld! Het ingeplakte blaadje met 6 — N.B. een half dozijn! — verbeteringen had gevoegelijk verveelvuldigd kunnen zijn. Geen hoofdstuk of door eene oppervlakkige behandeling mist het alle beteekenis, bijv.: twee zijdjes over methode; op blz. 105 een lijstje latijnsche citaten (in een boek over De Plant!?) en dan op blz. 206 een dito met eenige van duitsche en engelsche schrijvers (ook deze in duitsche vertaling!) zijn in dit boek verdwaald; evenals eenige diervormen die eene nuttiger te besteden plaatsruimte innemen.

Wij moeten tot ons leedwezen deze uitgave als eene volslagen mislukking kenmerken. Bij haar gebruik past voorzichtigheid.

Wettelijke Monumentenbescherming. Adviezen en voorstellen aan en van den Nederlandschen Oudheidkundigen Bond. — 's Gravenhage. Martinus Nijhoff. 1910. (f 0.60.)

In dezen bundel zijn vereenigd de toespraken die 22 April l.l. werden gehouden op de groote propaganda-vergadering van den Ned. Oudh. Bond, benevens het advies zijner monumentencommissie, dat op die vergadering werd aangenomen. Waar hier door bevoegden het vraagstuk der monumentenbescherming van alle kanten werd bekeken, zal deze uitgave eene blijvende waarde bezitten, ook daarom, wijl het allen schijn heeft dat de ingezette actie tot resultaten zal leiden en kennis harer drijfveren en motieven dus van actueel belang mag geacht worden.

Het viertalig Technisch Woordenboek, samengesteld onder leiding van A. ten Bosch N.Jzn. electro-ingenieur, met medewerking van vele deskundigen. Deel IV. Nederlandsch—Engelsch—Fransch—Duitsch. — Deventer. A. E. Kluwer. 20 afl. à 2 vel elk, met totaal 40.000 Nederlandsche technische woorden. Prijs per afl. f 0.50.

L'Italia monumentale. Uitgevers Milano E. Bonomi — Den Haag M. Hols. — (Prijs per deeltje f 0.90, de 4 verschenen deeltjes te samen f 3.—)

L'Italia monumentale — de naam behoeft niet af te schrikken, want deze boekjes — het belangrijkste van wier inhoud toch de illustraties zijn — verschijnen met dubbelen tekst, Fransch en Italiaansch.

Naast de tallooze werken van allerlei bijzondere strekking en prijs die ons Italië, het land en de kunstschatten, in beeld toonen, zullen de deeltjes dezer uitgave ongetwijfeld hun plaats veroveren en handhaven. Het formaat is uiterst handig, weliswaar klein, maar dank zij een goede uitvoering met scherpen druk doet dit aan de duidelijkheid der afbeeldingen niet af. Vier deeltjes, elk met 64 afbeeldingen, zagen het licht: de Dom van Milaan, het baptisterium te Florence, de Certosa te Pavia en het eerste eener bijzondere serie over de kerken van Rome.

Het is waarlijk een lust deze reeds uitwendig keurige bundeltjes door te bladeren. De samenstelling doet de Touring Club Italiano, die het patronaat der uitgave aanvaardde, alle eer aan. De keuze der afbeeldingen is uiterst oordeelkundig en, in afwijking met hetgeen dergelijke voor een algemeen publiek bestemde publikaties doorgaans te zien bieden, ook van direkt architektonische beteekenis. Voegt men daarbij den uiterst geringen prijs, dan wettigt deze vereeniging van eigenschappen ten vollen den raadgeving aan belangstellenden om zich deze serie monografiën van uiterst belangrijke werken voor hunne boekenkast aan te schaffen voor nut en genoegen voor studie en ter herinnering.

Der Palast Diokletians in Spalato im Auftrage des k. k. Ministerium für Kultus und Unterricht aufgenomen und beschrieben van **George Niemann** Prof. an der k. k. Akademie der bildenden Künste in Wien. Wien. A. Hölder. 1910. (Prijs 120 Mark = 140 Kronen.

Architektonische Rundschau. Afl. 9 bevat als voornaamste bijdrage een artikel dat in woord en beeld eenige der belangrijkste prijsvragen behandelt die in den laatsten tijd in Duitschland zijn uitgeschreven. In het bijzonder verdienen vermelding die voor de uitbreiding van het Warenhaus Wertheim te Berlijn, het Osterholzer kerkhof te Bremen en het stadhuis te Wilmersdorf, waarvoor o.a. ontwerpen door Gabriel von Seidl en Th. von Fisscher waren ingezonden.

Voorts brengt deze aflevering nog arbeid van Emanuel von Seidl (een groot woonhuis te München), Eigel & Steigleder te Stuttgart, Hans Bernouilli (Berlijn), Stengel & Hofer (München) en eindelijk een mooie reisschets door Cl. Günzel (Leipzig).

In den tekst zijn nog een aantal losse afbeeldingen verspreid.

Architektonische Rundschau. Afl. 10. De restauratie van de Alexanderkerk te Wildeshausen in Oldenburg, is een interessant voorbeeld van de nieuwste inzichten op het gebied van herstelling van oude bouwwerken, welke hier konsekwent werden doorgevoerd.

Eene woonhuisgroep te Bremen door de arch. Carl Eeg & Ed. Runge ontworpen, villa's te Stuttgart (Eisenlohr & Weigle), en te Dresden (E. Scherz), het militair tehuis te Ludwigsburg (Klaite & Weigle), een voornaam woonhuis te Berlin (Kayser & von Groszheim), de Schackgalerij en het Pruisische gezantschap te München (M. Littmann), een woonhuisgroep te Brunswijk (F. Freise), een fraaie kleurenteekenihg door E. Högg van den voormaligen toestand der kerk te Wildeshausen, vormen den verderen inhoud dezer aflevering.

De oude „Rundschau" handhaaft zich, alle mededinging van jongere bladen ten trots, als een steeds belangwekkend, veelzijdig en frisch plaatwerk.

Der Industriebau. Afl. 5 is bijna geheel gewijd aan de werf der Luftschiffbau Zeppelin G. m. b. H. te Friedrichshafen aan de Bodensee. Het belangrijkste onderdeel dezer uitgebreide fabrieksinstallatie is de groote ijzeren hal, waarin twee luchtschepen tegelijk kunnen worden gebouwd. Deze hal is, als resultaat eener prijsvraag, gebouwd door de Brückenbau Flinder A. G. te Benrath. Het moeilijkste probleem was de konstruktie der enorme deuren der hal en hun bewegings-mechaniek.

Bij deze hal sluiten zich de ruime werkplaatsen en kantoren aan. Eenigszins ter zijde is een kantine, met keuken en bergplaatsen gebouwd.

De maatschappij heeft een ruim inzicht gehad en er prijs op gesteld dat hare fabrieksgebouwen niet alleen in technischen zin modern zouden zijn. Zij heeft er voor gewaakt dat zij ook aan artistieke eischen zou beantwoorden en daarvoor het ontwerp aan goede krachten toevertrouwd. De architekt P. J. Manz is de ontwerper der zooeven genoemde gebouwen. Prof Paul Bonatz, eveneen een Stuttgartsch bouwmeester, ontwierp de portiers- en direkteurswoningen.

Het geheel van dezen aanleg toont door zijne kloeke vormen een zekere mate van monumentaliteit.

Wij geven hierbij een tweetal afbeeldingen aan „Der Industriebau" ontleend. Dit nieuwe tijdschrift heeft door deze uitvoerige publikatie, waarbij ook de konstruktieve onderdeelen van het moeilijke vraagstuk in woord en afbeelding zijn behandeld, een in velerlei opzicht interessant werk op haar enger gebied bekend gemaakt.

De aflevering bevat voorts een aantal afbeeldingen behoorende bij het ontwerp van Prof. Dr. Vetterlein (Darmstadt) voor een tuinstad ten behoeve van den middenstand.

Architectura Nr. 27. Na officieele mededeelingen en verslagen volgt eene bespreking van de brochure van Jhr. de Stuers: „Amsterdam en Nederland's eer, Het Raadhuis van Amsterdam", waarin op krachtige wijze bepleit wordt de teruggave van het Paleis aan zijne oorspronkelijke bestemming.

„Voordracht over Ventilatie", begin eener beschouwing door Dr. Swaab.

Bouwkundig Weekblad Nr. 28. De algemeene stedenbouwtentoonstelling te Berlijn. De Berlijnsche brief handelt over de Brusselsche tentoonstelling.

Verder wordt onder „Soc. Hyg. en Techn." het voordeel van eigen beheer boven aanbesteding voor gemeenten betoogd aan de hand eener brochure van de „Bond van Nederl. Gemeentewerklieden."

De Opmerker Nr. 28. Uit Zeeland, met eene afb. van de kerk te Veere, naar eene teekening van J. G. Veldheer.

Waterleidingbelangen, adres inzake waterleiding Zuid-Beveland, gezonden door de „Soc. Techn. Ver. van Dem. Ing. en Arch." aan de 2e Kamer.

PRIJSVRAGEN, EXAMENS EN TENTOONSTELLINGEN

Examens Technische Hoogeschool.

Geslaagd cand.-examen Bouwk.-Ing J. de Bie Leuveling Tjeenk.

Geslaagd examen Bouwk.-Ing. W. P C. Knuttel, F. J. Kubatz, H. Menalda van Schouwenburg, H. F. Mertens, A. H. van Rood c.-i.

PERSONALIA

Benoemd tot Ridder in de Orde van Oranje Nassau Ed. G. H. H. Cuypers architect te Amsterdam.